



СТУДИЈА

РУРАЛНИ ИНТЕГРАЛНИ РАЗВОЈ
НА ПОДРУЧЈУ КАЊОНА ВРБАС
И ПЛАТОА МАЊАЧЕ





НАРУЧИЛАЦ СТУДИЈЕ: ГРАДСКА РАЗВОЈНА АГЕНЦИЈА ГРАДА БАЊАЛУКА

КООРДИНАТОР: МИЛЕНКО ГЕМАЉЕВИЋ, дипл.инж.маш.

ДИРЕКТОР: НЕНАД РАЧИЋ, дипл.економ.



НОСИЛАЦ ИЗРАДЕ: УРБАНИСТИЧКИ ЗАВОД РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, а.д. БАЊАЛУКА

КООРДИНАТОР СТУДИЈЕ: СЛАВИЦА ПОПОВИЋ, дипл.екон.

УЧЕСНИЦИ НА ИЗРАДИ:

Др НЕНАД СТОЈАНОВИЋ
мр ЗОРАН ЛУКАЧ, дипл.инж.пољ.
ДРАГАНА РАДОСАВЉЕВИЋ, проф.биологије и хемије
мр БРАНИСЛАВ БИЈЕЛИЋ, дипл.прост.планер
ДАРКО ЈОВАНИЋ, дипл.инж.шум.
РИСТО СТЕПАНОВИЋ, дипл.инж.грађ.
мр МИЛАН ПРЖУЉ, дипл.инж.ел.
РАДЕ ПЕЈИЋ, ел.инж.
СЛАЂАНА ПАВЛОВИЋ, дипл.инж.пољ.
МАРИЈА ВИЛХЕЛМ-ДЕЈАНОВИЋ, дипл.инж.пејз.арх.
САША МИЋИЊ, дипл.технолог
ЈАСНА ТАЛОВИЋ, проф.биологије
ДРАГИЦА ХРНИЋ, дипл.прост.планер
МИЛЕНКО ЏЕВЕР, дипл.инж.саобр.
МИЛЕ ВУЈАЧИЋ, дипл.инж.геол.
БОГОЉУБ ОЛУЈИЋ, дипл.правник
СНЕЖАНА МРЂА-БАЏА, дипл.инж.арх.
МИЛИЦА ГАЗИБАРИЋ, дипл.инж.арх.
БОРИС БАЏА, дипл.инж.арх.
СИНИША ЦВИЈИЋ, дипл.инж.арх.
ЈАСНА ГУЗИЈАН, дипл.инж.арх.
НАТАША ЗРНИЋ, дипл.инж.арх.
ЈЕЛЕНА БОЈАНИЋ, дипл.инж.арх.
ДУШКО БАБИЋ, дипл.инж.арх.
БРАНКА ВАСИЋ, дипл.инж.арх.
МИЛАНА ПОДРАШЧАНИН, дипл.инж.арх.
ТАЊА ПЕЈАКОВИЋ, дипл.инж.арх.
ДУШКО БУРГИЋ, арх.грађ.тех.
НАТАША НОВАКОВИЋ, дипл. новинар
СЛАВИЦА ПАШТАР, дипл.инж.ел.
ДРАГАН ТОДОРОВИЋ, дипл.инж.маш.
МАЈА МРКИЋ-БОСАНЧИЋ, дипл.инж.маш.
САЊА БАЈИЋ, инж. информатике
ДОБРИЛА РАДИЋ, арх.грађ.тех.
ИГОР КЉАЈИЋ, ел.тех.
ОРХАН БЛЕКИЋ, ел.тех.
АНА ЈАНКОВИЋ, арх.грађ.тех.
ДЕНИС МИТРОВИЋ, ел.тех.
УРОШ КУКОЉ, копирант

ТЕХНИЧКИ РУКОВОДИЛАЦ: мр БРАНКИЦА МИЛОЈЕВИЋ, дипл.инж.арх.

ДИРЕКТОР

ДАЛИБОР БЈЕЛИЦА, дипл.инж.арх.



САДРЖАЈ

1. Предговор	9
2. Генеза израде Студије	13
3. Циљеви Студије	15
4. Методологија израде Студије	17
4.1. Приступ изради Студије	17
4.2. Принципи на којима је заснована студија	17
4.3. Методе израде Студије	19
5. Основе руралног развоја ЕУ, препоруке	21
5.1. Основне функције руралних простора	21
5.2. Основни циљеви политике руралног развоја	22
5.3. Основни концепт руралног развоја и историјски пут	22
5.4. Концепт "LEADER"	23
5.5. Рурални развој и заједничка пољопривредна политика ЕУ	23
5.6. Структурни фондови и рурални развој у ЕУ	24
5.7. Улога шумарства у руралном развоју	26
5.8. Препоруке ЕУ које се односе на туризам и културно наслеђе	26
6. Анализа студијског подручја руралног простора Бањалуке	28
6.1. Физичко-географске карактеристике подручја	28
6.1.1. Географски положај	28
6.1.2. Територија	28
6.1.3. Везе са сусједним просторима	29
6.1.4. Рељефне карактеристике	30
6.1.5. Геоморфолошке карактеристике	32
6.1.6. Геолошке карактеристике	35
6.1.7. Хидрогеолошке карактеристике	48
6.1.8. Инжењерскогеолошке карактеристике	49
6.1.9. Климатске карактеристике подручја	56



6.2. Природни ресурси подручја	64
6.2.1. Пољопривредно земљиште	64
6.2.2. Шуме и шумско земљиште	68
6.2.3. Воде	72
6.2.4. Минерални ресурси	73
6.2.5. Енергетски потенцијали	78
6.2.6. Геонаслеђе	79
6.2.7. Флора и фауна	81
6.3. Становништво	83
6.3.1. Кретање броја становника и домаћинстава	84
6.3.2. Структуре становништва	88
6.3.3. Густина насељености	91
6.4. Основне карактеристике привредног развоја подручја	92
6.4.1. Тржиште радне снаге	92
6.4.2. Привредна структура	95
6.4.3. Пољопривреда	97
6.4.4. Лов и шумарство	102
6.4.5. Рибарство	111
6.4.6. Производне дјелатности	117
6.4.7. Услугне дјелатности	117
6.5. Инфраструктура подручја	122
6.5.1. Саобраћајна инфраструктура	122
6.5.2. Водоснабдијевање, коришћење вода за остале потребе, отпадне воде и заштита вода	125
6.5.3. Електроенергетска инфраструктура	130
1. Снабдјеვენост електричном енергијом	130
2. Производња електричне енергије	131
6.5.4. Телекомуникациона инфраструктура	135
6.5.5. Третман чврстог отпада	137
6.6. Социјална и друштвена инфраструктура подручја	138
6.6.1. Образовање	138
6.6.2. Култура	140



6.6.3. Здравствена заштита	140
6.6.4. Комуналне дјелатности	141
6.6.5. Управа	141
6.6.6. Спорт	141
6.6.7. Остале друштвене службе и дјелатности	141
6.6.8. Опремљеност јавним службама	141
6.7. Основне визуелне карактеристике подручја	142
6.7.1. Пејзажна регионализација	142
6.7.2. Пејзажне вриједности	144
6.8. Заштита природног и културно историјског наслеђа	146
6.8.1. Заштита природног наслеђа	146
6.8.2. Културно-историјско наслеђе	150
6.9. Заштита животне средине	161
6.10. Анализа просторно-планских и стратегијских докумената	162
6.10.1. Анализа просторно-планске документације	162
6.10.2. Анализа стратегијских докумената	165
6.11. Оцјена локација за пилот пројекте	166
6.11.1. Кањон Врбаса (Туристичко угоститељски комплекс Ада испод каменог моста)	167
6.11.2. Крупа на Врбасу (Интернационални центар Крупа на Врбасу)	171
6.11.3. Језеро Бочац (Туристичко-рекреативни комплекс "Језеро Бочац")	173
6.11.4. Стричићи (Спортско рекреативни центар Стричићи)	176
6.11.5. Плато Мањаче (Развојно-едукативни центар "Мањача" и пољопривредно индустријски комплекс Добрња)	178
6.11.6. Чокори (Туристичко рекреативни центар етно села Чокорска поља)	181
6.12. Законска легислатива	183
6.12.1. Стање законске легислативе	183
6.12.2. Концесионе и инвестиционе политике Републике Српске кроз законску регулативу	187
6.12.3. Правни оквир за мала и средња предузећа	189



6.12.4. Правни и институционални оквири управљања грађевинским земљиштем	189
6.12.5. Политика куповине и кориштења земљишта	191
7. ПЕСТ анализа – преглед политичких, привредних, социјалних и технолошких фактора	193
7.1. Политичко-привредне и социјалне прилике	193
7.2. Технолошко окружење	196
7.3. Еколошко окружење	196
7.4. Резиме ПЕСТ анализе	197
8. SWOT анализа подручја	199
8.1. Увод	199
8.2. Интегрална SWOT анализа	199
8.3. Секторске SWOT анализе	201
8.4. Закључци	206
9. Компаративна анализа (анализа случаја) студијског подручја и сличних руралних подручја у окружења	208
10. Економски и развојни трендови у руралним подручјима окружења	215
11. Економски и развојни трендови Града Бањалуге	216
12. Визија руралног развоја подручја	219
13. Циљеви руралног развоја подручја	221
14. Мјере и програми за реализацију циљева	226
15. Акциони план реализације пројеката	239
16. Могућности развоја пољопривреде на студијском подручју	261
16.1. Биљна производња	261
16.2. Сточарство	263
16.3. Интегрална и органска производња и сертификација	265



17. Потребна организованост за ефикасан развој туризма у руралним подручјима	266
18. Могућности и приједлози за развој одрживог туризма на студијском подручју	269
18.1. Неки оквирни појмови у вези са одрживим туризмом	269
18.2. Могући развојни облици туризма на руралном подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче	270
18.2.1. Активности на водама Врбаса	271
18.2.2. Екстремни спортови	272
18.2.3. Екстремно савладавање кањона /canyoning	278
18.2.4. Манифестациони туризам	278
18.2.5. Вјерски туризам	279
18.2.6. Сеоски туризам	280
18.2.7. Ловни и риболовни туризам	282
18.2.8. Излетнички туризам	284
18.2.9. Зимски туризам	285
18.2.10. Транзитни туризам	285
18.2.11. Здравствени туризам	286
18.3. Оцјена стања туристичке дјелатности на студијском подручју	286
18.4. Оцјена квалитета окружења сеоског домаћинства на студијском подручју	287
18.5. Оцјена препоручених услова за могуће укључење домаћинстава у туристичку дјелатност	295
18.6. Формирање туристичког производа подручја	312
19. Анализа пројеката из области инфраструктуре	314
20. Извори финансирања развојних активности	321
21. Модел одрживог развоја руралног простора	324
22. Закључци Студије	334
23. Литература и документација	337
24. Прилози	341



1. Тржишно-економска анализа пилот пројеката	341
2. Графички прилози	348



1. Предговор

Подручје града Бања Луке налази се на сјеверозападном дијелу Републике Српске. Град Бања Лука је главни политички, привредни, административни, финансијски, универзитетски и културни центар Републике Српске. Смјештен је у долини ријеке Врбаса. Представља град са највећом концентрацијом становништва у Републици Српској. Сам простор града Бања Лука обухвата територију од 1.239 km² и она је највећа политичко територијална јединица у Републици Српској.

Територија града Бања Лука простире се у правцу сјевер-југ, при чему источни дио града припада сливном подручју ријеке Врбаса, а мањи западни дио припада сливу ријеке Гомјенице. Максимална удаљеност крајње сјеверне и јужне тачке територије града је 55 km, а западне и источне тачке је 40 km.

Просторни размјештај природних ресурса, а посебно у односу на вриједност пољопривредног земљишта, шума, водотока, саобраћајне и комуналне инфраструктуре идентификују се следеће микропросторне цјелине:

- Источна зона - урбано подручје Бања Луке, површине 190 km², смјештена у долини ријеке Врбаса у Бањалучком пољу, на надморској висини у распону од 140-1600 m,
- Сјеверозападна зона - смјештена у долини ријеке Драгочај, између планине Козара и Пискавице на површини од 285 km², на надморској висини у распону од 200-300 m,
- Западна зона - смјештена у долини ријеке Цркванице и Гомјенице, на површини од 290 km², на надморској висини у распону од 300-400 m,
- Југозападна зона, на брдско – планинском дијелу територије града, са обје стране Врбаса, на површини од 353 km², на надморској висини у распону од 500-1000 m,
- Јужна зона - на брдско планинском дијелу простора града са источне стране ријеке Врбаса, на површини од 122 km², на надморској висини у распону од 500-1000 m,¹

Повећање броја становника урбаног подручја града Бања Лука последица је више фактора, међу којима су најзначајнији:

- Град Бања Лука представља регионални центар што утиче на задржавање карактеристика града, као имиграционог подручја,
- Подручје града Бања Лука је привредно најразвијеније подручје сјеверозападног дијела Републике Српске и Босне и Херцеговине.

Број становника у граду има тренд сталног раста. Само у периоду од 1981. до 1991. године број становника у граду се повећао за 15,4%. Према попису становника из 1991. године у граду је живјело 195.692 становника. Према пројекцијама Статистичког завода Републике Српске број становника се до 2004. године повећао на 224.647 становника, што представља повећање у односу на последњи попис за 15,7%. Ситуација у руралним подручјима је сасвим другачија. Број становника у сеоском и приградском подручју је 1991. у односу на попис из 1981. године смањен за 7.068 становника, што представља смањење број становника за 12%. Садашње стање сеоског становништва, према

¹ Михајло Марковић, Основа заштите, коришћења и уређења шпољопривредног земљишта града Бања Лука, Универзитет у Бања Луци, 2006 године. стр 29-31.



пројекцији, процењује се на 41.876 становника. То представља смањење сеоског становништва за 10.737 особа у односу на 1991. годину.

Становништво града је просторно размјештено у 52 насељена мјеста, при чему је највећа концентрација становника у урбаном простору на површини око 121 km².

Поред свих напора да се равномјерно развијају сви дијелови подручја града, због различитог интензитета дјеловања фактора на демографска кретања пораст становника сеоског подручја се одвија неуједначено (број становника у насељима ближим урбаном дијелу, као што су насеља: Драгочај, Дебелаци, Мотике, Рамићи, Шарговац у благом су порасту у односу на број становника по попису из 1981. године) по појединим насељима.

Резултат повећања броја становника у граду и приградским насељима је условио депопулацију сеоског становништва. Млађи нараштаји на сеоским подручјима се школовањем оспособљавају за непољопривредна занимања чиме се још више стимулише њихово опредјељење за напуштање руралних подручја. Степен урбанизације се повећава из године у годину, док је број пољопривредног становништва све мањи.²

Тренд иселавања сеоског становништва лежи у немогућности сеоских заједница и руралних подручја да задовоље све веће потребе становника које могу да се задовоље само у урбаним срединама које те могућности пружају.

Пољопривредно становништво представља значајан елемент производних снага, посебно у фази развоја друштва у којој се ми сада налазимо. Пољопривреда представља важну грану привреде која је од стратешког значаја за развој подручја града Бања Лука.

Иако је заступљеност пољопривредног становништва у подручју града Бања Лука мања од републичког просјека (посматрана у све три године пописа 1971, 1981. и 1991.), садашње стање у привреди пружа могућност интензивније пољопривредне производње.

Савремени приступ економском развоју подразумијева интегралну валоризацију природних, људских и материјалних ресурса у тзв. џеповима индустријализације - међу којима су најзначајније запостављени рурални простори. Специфичности агропривреде и руралне економије захтијевају да се из посебног угла ова привредна област теоријски и практично сагледа.

Рурални развој подразумијева интегрално управљање природним ресурсима на одржив начин. При томе се под одрживим развојем овдје подразумијева усаглашавање економских, социјалних и еколошких принципа у оквиру руралне заједнице.

Политика руралног развоја представља програм активности које су оријентисане на потребе локалне руралне заједнице. Рурални развој, у ствари, представља одговор на притисак који је пратио модернизацију европске пољопривреде.

Желећи да планском активношћу допринесе равномјерном развоју свих дијелова подручја града, у складу са природним условима и предностима које посједују поједине области, чиме би се допринијело заустављању иселавања сеоског становништва, Градска развојна агенција Града Бањалука је покренула иницијативу израде СТУДИЈЕ «Руралног интегралног развоја подручја кањона Врбаса и платоа Мањаче», са циљем да се сагледају могућности:

- стварања нових радних мјеста у сеоским подручјима,
- могућности квалитетнијег и садржајнијег живота на селу,
- сигурнијег и бољег пласмана пољопривредних производа,

² Михајло Марковић, Основа заштите, коришћења и уређења шпољопривредног земљишта града Бања Лука, Универзитет у Бања Луци, 2006. године.



- развоја инфраструктурних потреба села,
- услова за кредитирање и финансијску подршку пољопривредној производњи,
- могућности укључивања сеоског становништва у туристичку дјелатност, итд.

сматрајући да ће се на тај начин допринијети да се пољопривредно становништво задржи у руралним подручјима.

Постављен је задатак да се на интегралан начин сагледају сви аспекти развоја студијом обухваћеног руралног подручја у функцији оптимизације развоја оних дјелатности које се могу на њему успоставити. Посебно оних дјелатности које су у бази «са и око пољопривреде», које чине почетну основу раста пољопривредних и туристичких предузећа на идентификованим локалитетима са посебним природним ресурсима.

Идентификујући основни проблем руралног подручја Бања Луке као проблем депопулације тих простора представници Градске развојне агенције града Бањалука су иницирали израду ове Студије.

Иницијативу израде Студије је подржала Скупштина града Бања Лука. На основу одлуке Скупштине града Градска развојна агенција је провела активности око дефинисања пројектних задатака који су одређени усвојеном одлуком Скупштине.

У циљу креирања одрживог модела на Студијом обухваћеном подручју одређене су локације на којима ће се понудити конкретна примјена модела интегралног приступа развоју руралног простора у датим условима.

Израда студије «Рурални интегрални развој подручја кањона Врбаса и платоа Мањаче» иницирана је, дакле, у складу са стратешким одређивањем Града Бања Лука да су пољопривреда и туризам привредне гране на којима се може темељити привредни развој руралних подручја. На тај начин, градска администрација кориштењем расположивих природних, културно- историјских ресурса у туристичке сврхе подстиче равномјеран привредни развој, те ствара претпоставке за квалитетније услове живота, што би допринијело останку становништва на тим подручјима.

Студија интегралног руралног развоја тих подручја треба да буде темељни документ који ће поставити оквире за уравнотежени развој руралних подручја града, узимајући у обзир већ постојеће просторне и развојне планове који се односе на Студијом обухваћеним подручјем, било да су на локалном, општинском, градском или републичком нивоу.

Студија треба да, прије свега, понуди анализу и ревизију потенцијала подручја који се могу ставити у функцију развоја пољопривредне производње и туристичке активности, одреди развојну визију, дефинише стратешке циљеве развоја пољопривредне и туристичке дјелатности, те дефинише мјере које се морају системски проводити у циљу реализације визије. Између осталог, ова Студија треба да буде помоћ кључним носиоцима пољопривредног и туристичког развоја, прије свега, на локалном нивоу у изради властитих развојних стратегија, маркетиншких планова и других развојних докумената на локалном нивоу. Резултат тога би требало да буде функционално управљање и кориштење туристичких и привредних потенцијала Студијом обухваћеног руралног подручја.

Методологија израде Студије темељи се на «bottom up» приступу, што значи да локални, унутрашњи учесници, имају кључну улогу у обликовању пољопривредног и туристичког развоја и на тај начин се приступа локалним развојним проблемима. Кроз низ састанака и радионица са свим субјектима привредног, пољопривредног и туристичког развоја,



извршена је анализа постојећег стања у привредном, пољопривредном и туристичком сегменту, те су идентификовани проблеми који стоје на путу бржег развоја руралних подручја кањона Врбас и платоа Мањаче на основу којих су сачињене краткорочне и дугорочне мјере које се морају предузети у правцу бржег развоја.



2. Генеза израде Студије

Савремени приступ економском развоју захтијева активну улогу локалне самоуправе, као и потребу да се изврши комплетна идентификација и анализа природних, људских и створених ресурса за развој у неразвијеним руралним подручјима на које отпада око 90% територије града Бањалука. Због тога је наручилац Студије, а то је Градска развојна агенција Града Бањалука и Скупштина града Бањалука, увидио потребу израде Студије којој је основни задатак да изврши валоризацију постојећих и потенцијалних природних и створених ресурса и да пружи интегрални модел развоја руралних подручја града Бањалука. Израда Студије према Одлуци о приступању припремним активностима на реализацији Идејног рјешења пројекта "Развој малих и средњих предузећа у области туризма и пољопривреде на подручју кањона Врбас и платоа Мањаче" бр. 07-013-666/06, представља основни задатак у оквиру активности које треба реализовати да би се покренули локални потенцијали и унаприједио одрживи развој руралних подручја.

Идентификујући основни проблем руралног подручја Бања Луке као проблем депопулације која за резултат има:

1. Непостојање праксе одрживог развоја
 - Непознавање парадигме одрживог развоја,
 - Лош општи имиџ руралног подручја,
 - Недостатак неформалне едукације о одрживости,
 - Недовољна комуникација и хоризонтална покретљивост локалног становништва према сличним окружењима,
 - Централизација у одлучивању,
 - Низак ниво економског раста,
 - Мали број предузећа,
 - Непостојање предузетничке инфраструктуре.
2. Бирокупске препреке
 - Централизација у одлучивању,
 - Недостатак: квалификованих служби подршке руралном развоју, информација, обуке и едукације, планиране су одређене активности при изради Студије "Руралног интегралног развоја кањона Врбас и платоа Мањаче".

Основне активности на изради Студије су биле:

- а) Приједлог методологије израде Студије, са конкретним извођачким активностима на предвиђеним локалитетима.
- б) Организовање и провођење истраживања, у циљу анализе основних аспеката руралних простора и утврђивање стања у подручју:
 - Природних ресурса,
 - Културног и историјског наслеђа и новостворених вриједности, првенствено, објеката привреде, пољопривреде, туристичке и комуналне инфраструктуре,
 - Људских ресурса,
 - Пројектне и урбанистичке документације.



- в) Израда нацрта Студије са приједлогом квантитативних и квалитативних циљева развоја простора обухвата, као и препоруке мјера и пројеката за њихову реализацију,
- г) Организовање јавне расправе о документу прије израде коначне верзије,
- д) Израда завршног документа, са штампом потребног броја копија Студије, лекторисање,
- е) Израда информационе базе података о свим релевантним параметрима на дефинисаним руралним локалитетима града Бања Лука.

Основне активности у изради Студије су биле у складу са методологијом израде стратешких докумената Европске Уније и у суштинском и методолошком смислу овај документ представља *Стратегију руралног развоја подручја кањона Врбас и платоа Мањаче*.



3. Циљеви Студије

Студија би требала да покаже недостатке, потенцијале и потребе извођачке активности и промјена везаних уз нужне услове за интегрални рурални развој на подручју Бања Луке, како би се постигли слjedeћи циљеви:

Основни циљ

Снимити ситуацију на терену како би се детаљно могао одредити правац развоја и акције, затим унаприједити одрживи развој руралних подручја Бања Луке проводећи развојни модел утемељен на сертификованом "зеленом" предузетништву и сличним ЕУ искуствима.

Специфични циљ

Повећати број економски профитабилних и социјално праведних МСП у руралним подручјима Бања Луке.

Остали важни циљеви:

- Валоризовати све досадашње, као и потенцијалне туристичке, пољопривредне и друге ресурсе Бања Луке и околине и утврдити препоруке за њихово одрживо коришћење у јединствен документ, прилагођених за сваки просторни сегмент;
- Подизање атрактивности подручја града Бања Лука за инвестициона улагања у развој руралних предјела: привреде, пољопривреде, туризма и неопходне инфраструктуре, од стране домаћих и страних инвеститора;
- Подизање атрактивности подручја за посјету од стране домаћих и страних туриста и развој туристичке инфраструктуре;
- Промоција новог модела развоја названог "рурална индустријализација";
- Подстицање отварања нових радних мјеста у пољопривреди, туризму и дјелатностима везаних за њих;
- Развој предузетничке способности и начина финансирања на подручју руралних региона Бања Луке;
- Основе за кандиновање јавних и приватних пројеката руралног развоја за домаће и међународне фондове за финансирање развојних пројеката и инвестиција у привреди, пољопривреди, туризму и повезаним дјелатностима, прије свега, заштите животне средине и укључивања руралне економије у међународне интеграције;
- Подизање квалитета и стандарда живота домаћег становништва и уређења околине на руралном подручју града Бања Лука како би се спријечило иселјавање, прије свега, млађег становништва;
- Оснажити људски потенцијал за економски раст стварањем партнерства између судионика одрживог развоја у одабраним пројектним локацијама;
- Стварање поузданог система подршке "зеленим" предузетницима руралних подручја Бања Луке путем активности развојних агенција: ЦИДЕА, ЦУРС БЛ, ТО БЛ.

Наведени циљеви које желимо постићи одређују смјерове конкретних праваца дјеловања који ће бити зацртани предметном Студијом. Студија као важан почетни стратешки



документ служиће покретању и усмјеравању активности везаних за рурални развој, на контролисан начин.

Кроз организовање и провођење истраживања Студија треба да одговори на питања битна за дефинисање основних циљева и праваца развоја руралног простора са посебним приоритетима:

ПРИОРИТЕТ 1: ПРИЛАГОЂАВАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ СТРУКТУРА

- Улагање у пољопривредна домаћинства,
- Пољопривредна производња усмјерена на очување околине и сеоског крајолика,
- Подршка успостављању и управљању пољопривредним газдинствима,
- Побољшање обрадивих површина и парцелисање,
- Успостављање катастра,
- Побољшање стручног школовања,
- Управљање водним потенцијалима,
- Шумарство, пошумљавање и улагање у приватне шуме.

ПРИОРИТЕТ 2: ИНДУСТРИЈА ХРАНЕ, КВАЛИТЕТ, ЗДРАВЉЕ, УЛАЗАК НА ТРЖИШТЕ

- Прерада и трговање пољопривредним производима,
- Структуре контроле квалитета, ветеринарско-санитарна контрола, граничне контроле,
- Успостављање организација произвођача, кооператива, задруга, удружења, мрежа.

ПРИОРИТЕТ 3: РАЗВОЈ СЕОСКОГ ПРОСТОРА

- Развој и увођење нових привредних активности ради додатног извора прихода,
- Обнова и развој села и очување руралне баштине,
- Развој и побољшање руралне инфраструктуре,
- Кућна радиност у руралним просторима ради додатних извора прихода.

ПРИОРИТЕТ 4: РАЗВОЈ СЕОСКОГ ЕКОТУРИЗМА

- Пунктови еко-туризма – Развој амбијенталне екологије и амбијенталне архитектуре,
- Развој туристичке компоненте сеоских домаћинстава,
- Развој туристичке инфраструктуре у руралном подручју,
- Развој стандардизације, класификације и означавања сеоских домаћинстава.

У току израде Студије организовани су радни састанци и јавна расправа о документу. Тиме је омогућено великом броју заинтересованих субјеката да дају допринос у свим фазама настанка документа. У току припреме Студије и прикупљања информација консултован је велики број заинтересованих субјеката.



4. Методологија израде Студије

4.1. Приступ изради Студије

Приступ процесу изградње Студије је започео и наставио се као процес "одоздо према горе" кроз оснивање радних група и партнерских односа као генералних вођа и кључних доносиоца одлука о идентификацији најважнијих инвестиција које требају да се реализују на студијском подручју, као и избор дјелатности у којима треба да се реализују инвестиције.

Временски оквир представља други битан фактор у покретању планирања стратешких развојних пројеката који се требају реализовати на студијском подручју. Наиме, студија "Рурални интегрални развој на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче" представља једну од првих на подручју Републике Српске, а временски оквир представља комбинацију краткорочних и дугорочних оперативних планова који ће се реализовати.

Проблеми везани за однос између дугорочног плана и краткорочних до средњорочних програма планирано је да се превазиђу кроз предложени низ имплементацијских мјера и давања приоритета при имплементацији одређених програма и подпрограма.

Користећи овај приступ, стратешки циљеви и приоритетни задаци су дефинисани као дугорочна развојна стратегија (са периодом реализације до 7 година), док су програми углавном оријентисани према приоритетним подручјима дјеловања (која се требају остварити у року од 3 године).

Кључни елемент Студије као стратешког документа су мјере које су дефинисале сценарије и путеве реализације стратешких циљева. Кроз цјелокупни процес планирања Студије као стратешког документа узета је у обзир методологија и принципи ЕУ, кад год је то било могуће.

Методологија израде Студије је у складу са методологијом израде стратешких докумената Европске Уније. На тај начин се по стварању услова за имплементацију европских предприступних фондова на просторима БиХ ствара могућност кандидовања пројеката који покривају подручје идентификовано Студијом.

4.2. Принципи на којима је заснована Студија

Уважавајући услове који преовладавају у географском, економском, административном и социолошком смислу у Републици Српској, а који су међусобно повезани и условљени, принципи на којима је заснована методологија израде Студије су у највећој мјери еквивалентни принципима препорученим од стране стручњака ЕУ. Већина њих је разматрана као врло битна у креирању развојних програма.

Основни принципи који су кориштени у изради Студије су:

1. Партнерство: Један од врло важних предуслова одрживости у реализацији било каквих промјена у економским условима представља партнерство заинтересованих субјеката. У циљу изградње консензуса и усклађивања реалних очекивања локалне заједнице, и других заинтересованих субјеката, са планираним активностима власти обављене су многобројне консултације. Отуда сви важни развојни субјекти (као што су: представници државних власти, научне институције, удружења грађана, удружења привредника, представници привредних субјеката, представници невладиних субјеката, представници локалних заједница, итд.) позвани су да дају допринос у креирању одлука и развојних праваца дјеловања.

2. Заједничко власништво и учешће: Други важан елемент у креирању одрживости је стварање услова за заједничко власништво приватног и друштвеног сектора. Основна улога овог принципа је да обезбјеђује широки друштвени консензус, као и јаснија јавна подршка стратешким циљевима одређених Студијом. Све активности су креиране тако да обезбједе јак утицај свих заинтересованих субјеката који имају утицај на доношење одлука које су везане са реализацијом концепта развоја руралног простора обухваћеног Студијом.

3. Одрживост: Основно питање које се односи на одрживост везано је за квалитетну уравнотеженост и кохерентност унутрашњих елемената Студије (задаци, мјере, акциони програми подржани кроз примјену наведених принципа). Други важан елемент који подржава одрживост је развијање компаративних предности које су идентификоване у SWOT анализи коришћењем "maxi-maxi" стратешког приступа (развој заснован на потенцијалним снагама и развојним могућностима подручја обухваћеног Студијом и његовог ближег окружења). Осим тога, "mini-maxi" SWOT матрица је кориштена и као корективни фактор за укључивање значајних претпоставки за одрживост.

4. Интеграција у Студији је остварена на два начина:

- Интеграција заједничких локалних потреба на подручју обухваћеном Студијом и пилот локацијама како у географском тако и садржајном смислу, што у крајњем случају значи да ће било који циљ који се односи на локалну заједницу или поједини локалитет имати значај и за цјелокупно рурално подручје града Бања Луке и шире. Интеграција је постигнута кроз активно учешће свих локалних актера који егзистирају на студијском подручју.
- Интеграција као мултидисциплинарни план за развој међусобно подржавајућих сектора дјеловања и која обезбјеђује усмјереност на компатибилност идентификованих мјера.

5. Квалитет: Квалитет Студије је постигнут кроз социо-економску анализу ситуације на студијском подручју (CEA), затим кориштењем ПЕСТ анализе, те коришћењем компаративних предности и могућих подручја интервенције (SWOT) анализе. Комбинација ова три елемента одредила је ниво квалитета планова на цијелом студијском подручју.

6. Иновација: Као принцип је кориштена у идентификацији пројеката у акционом плану и најефикаснијег начина кориштења расположивих ресурса за идентификоване пројекте.

7. Дефинисање јасне структуре "стабла циљева" као принцип омогућавајући синергију и комплементарни утицај елемената и јасне одговоре на питања:

Гдје се налазимо тренутно?

Куда идемо?





Како стићи тамо гдје смо се упутили?
Када ћемо стићи тамо?
Са којим капацитетима и ресурсима?

8. Хијерархија стратешких планова. Карактеристика стратешких планова на нижем нивоу је да су они специфичнији, док су стратешки планови на вишем нивоу више исказани уопштено и обезбјеђују оквир за доношење одлука на нижим нивоима.

4.3. Методе израде Студије

У изради студије су учествовале следеће групе:

- радне групе,
- партнерске групе,
- фокус групе,
- експертне групе.

Израда Студије је обухватила, осим планиране три радионице, и већи број радних састанака са одређеним заинтересованим групама појединачно и према потреби. На тим радионицама и радним фокусним групама је обезбјеђена техничка помоћ у виду припремних тренинга за учеснике. Након припремних тренинга групе су настављале са активним дискусијама како би се дошло до одређених компромисних приједлога за главне елементе Студије. Сталне консултације чланова радне и експертске групе са заинтересованим странама обезбиједиле су консензус око кључних приједлога и иницијатива руралног развоја који су предложени у Студији.

Табела 1. Пројектне активности по фазама

Фаза 1	Носилац активност и
1.1 Организовање иницијалног састанка	Координа тор пројекта и Уговорни орган
1.1.1 Састанак радног тима УЗРС са координатором пројекта	
1.1.2 Састанак радног тима са локалним интересним групама (идентификовање локалних интересних група за учешће у изради Студије)	
1.2 Израда «чек листе за прикупљање и анализу података» за цјелокупно рурално подручје града Бањалука	Радни тим
1.3 Прикупљање, систематизација и обрада података за израду социо-економске анализе студијског подручја	Радни тим
1.4 Прикупљање података о основним економским показатељима на националном нивоу	Радни тим
1.5 Формирање базе података за студијско подручје (текстуална и графичка)	Радни тим
1.6 Израда упитника за анализу индикатора интегралног руралног развоја по областима	Радни тим
1.7 Анкетирање популације на студијском подручју	Радни тим



1.8 Обрада анкета и процесуирање базе података	Радни тим
1.9 Подношење извјештаја Уговорном органу о реализованим активностима након фазе 1 и повратна информација од стране истог	Координа тор пројекта
Фаза 2	
2.1 Одржавање радионице за локалне интересне групе на студијском подручју у циљу израде SWOT анализе	Радни тим и Уговорни орган
2.1.1 Радионица на локалитету кањона Врбаса	
2.1.2 Радионица на локалитету платоа Мањаче	
2.2 Припрема извјештаја са одржане радионице о снагама и слабостима у развоју студијског подручја	Радни тим
2.3 Подношење извјештаја Уговорном органу о реализованим активностима након фазе 2 и повратна информација од стране истог	Координа тор пројекта
Фаза 3	
3.1 Одржавање радионице за локалне интересне групе у сврху дефинисање визије за студијско подручје	Радни тим и Уговорни орган
3.1.1 Радионица на локалитету кањона Врбаса	
3.1.2 Радионица на локалитету платоа Мањаче	
3.2 Дефинисање циљева и мјера руралног развоја студијског подручја	Радни тим
3.3 Израда приједлога пилот пројекта и њихових економских анализа за студијско подручје	Радни тим
3.4 Разрада предвиђених пилот пројекта на 5 локација у фази Идејног пројекта и Преинвестиционе студије	Радни тим
3.5 Јавни увид и расправа нацрта Студије	Радни тим
3.6 Подношење извјештаја Уговорном органу о реализованим активностима након фазе 3 и повратна информација од стране истог	Координа тор пројекта
Фаза 4	
4.1 Израда коначне верзије студије »Рурални интегрални развој на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче« са Акционим планом	Радни тим
4.2 Израда пројектне базе података коришћењем GIS алата (Softwer)	Радни тим
4.3 Подношење Студије »Рурални интегрални развој на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче« Уговорном органу	Координа тор пројекта

У току израде документа, пажња је константно била усмјерена на евентуалне разлике које могу утицати на одрживост концептиране Студије.

Како би се побољшао квалитет стратегије концептиране Студијом у току процеса су кориштени следећи алати:

- анализа поређења парова,
- анализа укрштања,
- GMA метод (приступ глобалном менаџменту) за идентификацију стратешких циљева,
- анализа трошкова у односу на користи (за приједлог понуђених пројекта),
- комплементарност и условљеност (за дефинисање програма активности),
- мрежа међусобне повезаности за сваки елемент Студије (унутрашња кохерентност и уравнотеженост)



5. Основе руралног развоја ЕУ, препоруке

5.1. Основне функције руралних простора

Улога руралног друштва и у ЕУ још увијек игра значајну улогу како у демографском, друштвеном тако и економском смислу. Руралне области и заједнице се простиру по цијелој Еропи. Наиме, према дефиницији руралних подручја коју је формирала (OECD)³, а која се темељи на густини насељености простора - претежно рурална подручја покивају око 90% територије Европе, на којем се процјењује да живи више од 50% становништва које производи на тим просторима преко 40% домаћих производа. Неке од основних функција које врше рурални простори односе се не само на потребе домаћег становништва које на њему живи већ и на друштво у цјелини. Наиме, рурални простор:

- Даје потребно земљиште за производњу хране и других основних сировина,
- Обезбјеђује животни простор за биљни и животињски свијет (очување еколошке равнотеже),
- Представља простор за одмор и рекреацију,
- Представља културно и историјско наслеђе о којем се све више води брига, итд.

Руралне области имају властите посебне економске и друштвене структуре у којима пољопривредна производња, шумарство, занати, мала, средња и велика предузећа производе и тргују. То је простор гдје се пружају услуге значајне како за локалну заједницу тако и услуге од међународног значаја (као на примјер услуге за потребе туризма). Рурални простори међусобно сарађују, развијају се и надмећу. Ипак, у поређењу са глобалном економијом многа рурална подручја заостају у економском развоју.

У просјеку је на тим просторима доходак по глави становника значајно мањи од дохотка по глави становника урбаних простора. Стопа незапослености на руралним просторима је далеко већа, а постоји и далеко чвршће ослањање на пољопривреду и шумарство.

Оно што карактерише удаљене руралне просторе ЕУ-е, без обзира на шароликост њених чланица, је ниска густина насељености тих простора. На тим удаљеним руралним просторима су и најнижи приходи, највећа незапосленост, слабо развијена инфраструктура, као и низак ниво јавних услуга. Сви ови проблеми заједно доприносе да све више омладине напушта те просторе и све их је теже задржати на тим просторима.

Умјерено удаљене руралне области и заједнице су још увијек релативно удаљене од великих урбаних центара, али је ситуација далеко боља од удаљених руралних подручја са низом економских активности. Једна од карактеристика ових подручја су и пољопривредна газдинства већих капацитета.

Општи принципи политике руралног развоја Европске Уније темеље се на:

1. Партнерству и заједничкој одговорности,
2. Стратешком приступу,
3. Комплементарности и кохезији.

³ Организација за економску сарадњу и развој



5.2. Основни циљеви политике руралног развоја

Три главна циља политике руралног развоја ЕУ у посматраном периоду ће бити:

- I - унапређење конкурентности у секторима пољопривреде и шумарства кроз подршку реструктурирању, развоју и иновацијама,
- II - унапређење села и животне средине кроз подршку газдовања земљиштем,
- III - унапређење квалитета живота у руралним областима и оснаживање диверзификације привредних активности.

Остваривање зацртаних циљева финансираће се путем јединственог фонда за рурални развој (LEADER).

Реализација задатих циљева фокусираће се на следеће приоритете:

- I - трансфер знања,
- модернизације и иновације у ланцу хране,
- улагање у материјалне и људске ресурсе.
- II - очување биолошке разноврсности, заштита више вриједних, природи блиских система пољопривреде и шумарства, те заштита вода, уздржавање од активности које доводе до климатских промјена.
- III - стварање услова за запослење диверсификацијом привредних активности и подизањем квалитета живота.

Као посебан приоритет, фаворизоваће се развој старих вјештина и традиције кућне радиности међу руралним становништвом.

ЕУ улаже перманентне напоре и значајна средства за ублажавање разлика између нивоа развијености земаља чланица и њихових регија, кроз тзв. структурне фондове. Босна и Херцеговина, а самим тим и Република Српска, као потенцијални кандидат за чланство у ЕУ, нема право приступа 5. компоненти IPA-е, која се односи на рурални развој. Да би могла да учествује у овој компоненти IPA-е, БиХ мора да стекне статус земље кандидата, а да би га стекла мора, поред осталог, да спроведе у потпуности Децентрализовани систем имплементације помоћи.

Да би БиХ у каснијим корацима могла да користи фондове Заједнице намијењене руралном развоју, односно структурне фондове у цјелини, мораће да ниже територијалне јединице у одређеној мјери усклади са системом територијалних јединица у земљама ЕУ. Ријеч је о територијалним јединицама NUTS-2 и NUTS-3.

5.3. Основни концепт руралног развоја и историјски пут

Под руралним развојем подразумевамо интегрално управљање ресурсима којима располаже рурални простор на одржив начин. То подразумева усаглашавање економских, социјалних и еколошких принципа у оквиру руралне заједнице. Основу политике развоја руралног простора представљају планиране активности које су усмјерене према интересима локалне заједнице. У основи се може рећи да концепт руралног развоја који је утемељила ЕУ представља својеврстан одговор на притисак који је због модернизације трпила пољопривреда развијених европских земаља. Рурални развој има за циљ



реконструкцију већ значајно нарушене руралне економије која је скоро у потпуности разорила и испразнила руралне просторе Европе. Историјски гледано, концепт руралног развоја је прошао кроз период који би се могао окарактерисати кроз три фазна периода:

- I фазу чинио би период од оснивања Европске економске заједнице до раних 70.-тих година, када је максимално пружана подршка пољопривредној производњи.
- II фазу чини период од 1970. до 1989. године, када се рурални развој посматрао са аспекта регионалног приступа и значаја који му је дала регионална политика.
- III фазу чини период од 1990. године, када се руралном развоју приступило са аспекта међусекторских веза, односно, са аспекта интегралног приступа.

5.4. Концепт "LEADER"

Супротно класичној политици подршке руралном развоју која се заснива на приступу "одозго на доле" LEADER приступ функционише на принципу "одоздо на горе" и усмјерен је на локални развој. Јавни и приватни партнери на локалном нивоу формирају локалну акциону групу (ЛАГ). Овај концепт који се обично заснива на партнерском односу локалних предузетника, пољопривредника и других заинтересованих за развој из једне или неколико општина може да се примијени и на студијско подручје кроз организовање ЛАГ-а на нивоу било општине или предложених територијалних цјелина. Оно што карактерише локалне акционе групе јесте захтјев да у њима буде најмање половина представника из приватног сектора. Улога локалних акционих група је да припремају планове локалног развоја и уводе их у процедуру селекције - избора.

Сматра се да је приступ "LEADER" ефикасан, јер се може лако прилагодити различитим друштвено-економским контекстима у руралним подручјима, јер спаја кључне актере, подстиче сарадњу између различитих субјеката и промовише развој на локалном нивоу.

5.5. Рурални развој и заједничка пољопривредна политика ЕУ

Рурална подручја покривају око 80% територије Европске Уније и на тим подручјима живи око 25% укупне популације становништва. У управљању природним ресурсима тих подручја кључну улогу играју пољопривреда и шумарство као основни корисници земљишта. Политика руралног развоја коју проводи Европска Унија обезбјеђује несметан и уравнотежен развој на свим њеним руралним подручјима.

Основне елементе стратегије интегралног руралног развоја Европска Унија је дефинисала 1988. године у документу "The future of ruralsociety" (Будућност руралног друштва). У том документу се дефинише више циљних програма. Европска Унија, углавном, од тада постепено афирмише нови територијални, мултисекторски, односно интегрални концепт у обнови и планирању развоја руралних подручја.

Све активности које се проводе, а везане су за рурални развој и управљање шумарством, дефинисане су заједничком пољопривредном политиком ЕУ-е (CAP).

Заједничка пољопривредна политика ЕУ (CAP) је развијена на свеобухватном правном оквиру који се односи на пољопривреду земаља чланица Уније. Основна улога (CAP) је да



обезбиједи заједничка правила уважавајући, при томе, различитост земаља чланица Европске Уније. CAP је усмјерен на:

1. Пољопривредна тржишта,
2. Рурални развој,
3. Пољопривреду и животну средину,
4. Мјере у шумарству,
5. Органску пољопривреду,
6. Политику квалитета,
7. Унапређење пласмана и квалитета,
8. Финансирање CAP-а,
9. Истраживање.

Стратегија руралног развоја Европске Уније темељи се на шест стратешких смјерница које земље чланице приликом припреме властите стратегије требају да узиму у обзир. Те смјернице су:

1. Унапређење конкурентности пољопривредног и шумарског сектора,
2. Унапређење животне средине и крајолика,
3. Унапређење квалитета живота у руралним подручјима, уз подстицање диверзификације,
4. Изградња капацитета на локалном нивоу за запошљавање и диверзификацију,
5. Пренос приоритета у програме,
6. Комплементарност између различитих инструмената заједнице.

5.6. Структурни фондови и рурални развој у ЕУ

Један од главних циљева Заједнице је јачање економске и социјалне кохезије кроз смањивање разлика између нивоа развијености различитих региона. Структурни фондови су економски инструмент за достизање ових циљева. Регионална развојна политика ЕУ, чији дио представља политика руралног развоја, чини основу за постизање ових циљева, а регулативе које их спроводе чине законски оквир за њихову примјену.

ЕУ посвећује око 1/3 свог буџета и око 0,46% свог БНД споровођењу Европске регионалне развојне политике, што износи 195 милијарди еура у периоду 2000.-2006. године.

Регулативом Европског вијећа бр. 1257/1999 од 17. маја 1999, ЕЗ је поставила темеље политике руралног развоја у периоду 2000.-2006. У односу на ранији период, поједностављени су механизми додјеле грантова тако што је припрема програма руралног развоја препуштена земљама чланицама и њиховим регионима. Тиме је постигнуто да рурални развој чини један од камена темељаца нове заједничке пољопривредне политике, да потиче трајан развој и заштиту животне средине, стварање нових радних мјеста и једнакост између полова.

Да би се још више унаприједила политика руралног развоја, Европско вијеће је донијело нову регулативу којом се пружа помоћ младим фармерима и структурном прилагођавању њихових посједа. Подршка је дата фармерима који примјењују нове стандарде везане за заштиту животне средине и сигурност на раду. Фармери су били оснажени да примјењују



нове стандарде и у сточарству, а, такође, су додатно подржани инструменти подршке квалитету хране. Успостављен је и савјетодажни систем за фармере.

Фондови за финансирање руралног развоја

У циљу даљег јачања руралног развоја, Европска Заједница је 2004. успоставила јединствен фонд за помоћ у имплементацији мјера руралног развоја, под називом LEADER. Мјере LEADER-а усмјерене су у три основна правца:

1. повећање конкурентности сектора пољопривреде и шумарства,
2. оснаживање сеоске и животне средине,
3. појачавању квалитета живота у руралним областима и диверсификација руралне привреде (ове мјере спроводе се кроз посебан програм под називом PRODER).

Као четврти правац дјеловања предвиђен је такозвани приступ из базе, гдје иницијативе за програме помоћи руралном развоју долазе од самих фармера.

Политика руралног развоја ЕУ у периоду 2007.-2013. год.

Три главна циља политике руралног развоја ЕУ у посматраном периоду биће:

- I - унапређење конкурентности у секторима пољопривреде и шумарства кроз подршку реструктурирању, развоју и иновацијама,
- II - унапређење села и животне средине кроз подршку газдовања земљиштем,
- III - унапређење квалитета живота у руралним областима и оснаживање диверсификације привредних активности.

Остваривање зацртаних циљева финансираће се путем јединственог фонда за рурални развој (LEADER).

Реализација заданих циљева фокусираће се на следеће приоритете:

- I - трансфер знања,
- модернизације и иновације у ланцу хране,
- улагање у материјалне и људске ресурсе.
- II - очување биолошке разноврсности, заштита више вриједних природи блиских система пољопривреде и шумарства, те заштита вода, здржавање од активности које доводе до климатских промјена.
- III - стварање услова за запослење диверсификацијом привредних активности и подизањем квалитета живота.

Као посебан приоритет, фаворизоваће се развој старих вјештина и традиције кућне радиности међу руралним становништвом.

ЕУ улаже перманентне напоре и значајна средства за ублажавање разлика између нивоа развијености земаља чланица и њихових регија, кроз тзв. структурне фондове.



5.7. Улога шумарства у руралном развоју

Стратегија Европске Уније, која се односи на шумарство, посебно истиче значај који има шумарство у:

- стварању нових радних мијеста,
- општој добробити и животној средини (Члан 3),
- контексту руралног развоја, нарочито у стварању додатних вриједности који учесници могу обезбиједити кроз мјере руралног развоја (Члан 11).

Стратегија шумарства ЕУ је усмјерена је ка:

- обезбјеђивању заштите и
- одрживог газдовања,
- развоју шума.

Заснована је на основним еколошким, економским и социјалним функцијама шуме.

Унутар политике руралног развоја концепцијски оквир шумарских мјера садржан је у Регулативи Савјета европске комисије, Бр: 1257/1999.

Шумарски аспекти у политици руралног развоја су интегрисани кроз три правца:

- Инвестиције потребне за унапређење мултифункционалне улоге шума (Члан 30),
- Пошумљавање пољопривредног земљишта (Члан 31),
- Унапређење вредновања заштите шума (Члан 32).

5.8. Препоруке ЕУ које се односе на туризам и културно наслеђе

Евидентирајући значајну улогу коју има туризам у промоцији и очувању културних вриједности народа, Европска Унија је дала одређен број препорука. Препоруке о промоцији туризма у циљу унапређења културног наслеђа, као једног од фактора одрживог развоја, су између осталих:

- Препорука бр. Р(94) 7 Комитета министара чланица ЕУ која се односи на општу политику одрживог туризма и развоју оног туризма који не угрожава животну средину;
- Препорука бр. Р(95) 10 Комитета министара чланица ЕУ о политици која се односи на одрживи развој туризма у заштићеним подручјима;
- Препорука 1133 (1990) о европским политикама туризма и Резолуција 1148 (1998) о потреби убрзања развоја туризма у централној и источној Европи, коју је усвојила Парламентарна скупштина Савјета Европе;
- Декларације које је Конгрес локалних и регионалних власти Европе /Congress of Local and Regional Authorities of Europe/ усвојио на Европским симпозијима о историјским градовима /Symposia of Historic Towns/;
- Ту је и додатак препоруке Rec (2003) 1 који се односи на истовремено вођење рачуна о туристичким чињеницама и потреби заштите културног наслеђа;
- Агенда о одрживом развоју туризма.



Оно што карактерише препоруке ЕУ када се ради о туризму је:

- Неопходност утврђивања општег оквира за регулисање осјетљивог односа између туризма и културног наслеђа,
- Улога одрживог туризма као фактора економског, социјалног и културног развоја који служи локалним заједницама кроз развој квалитетнијих производа и услуга,
- Питање заједничке одговорности везане за очување и унапређење културног наслеђа,
- Питање увођења финансијских механизма на свим нивоима (национални, регионални и локални), како би се обезбиједио редован допринос туризма,
- Потреба изградње властитих стратегија развоја туризма на нивоу сваке државе која ће осигурати одрживост, итд.



6. Анализа студијског подручја руралног простора Бањалуке

6.1. Физичко-географске карактеристике подручја

6.1.1. Географски положај

Студијско подручје се налази између 44° 29' 24" и 44° 50' 45" С.Г.Ш. и 16° 51' 29" и 17° 15' 40" И.Г.Д. Најјужнија тачка обухвата налази се у атару насеља Бочац (акумулационо језеро ХЕ Бочац), док је најсјевернија лоцирана сјеверозападно од засеока Јанковићи, у атару насеља Бистрица (сеоски пут). Најзападнија тачка је у атару насеља Вилуси (локалитет Дундориште), а најисточнија тачка је на граници атара насеља Агино Село и Бочац на планини Чемерници.

Димензије територије у правцу сјевер – југ износи 15 – 32 km, а исток – запад 5 – 25 km.

Студијско подручје се налази у сјеверозападном дијелу БиХ и Републике Српске. Овај простор по географској регионализацији Проф.др Јована Ђ. Марковића припада макрорегији Панонског обода, мезорегији Перипанонске Босне, односно субрегији – Доњоврбаско – доњобосански крај. Међутим, неки регионални географи су ову територију сврставали у друге регије. Тако нпр. Мелик студијско подручје укључује у подручје висоравни Западне Босне, а Р. Петровић у средњевисоку Динарску регију Босне. У геоморфолошком смислу студијско подручје припада унутрашњим Динаридима.

Преко овог подручја прелазе двије значајне саобраћајнице према централној и западној Босни: Бања Лука – Јајце долином Врбаса и Бања Лука – Кључ преко Мањаче. Саобраћајница Бања Лука – Травник преко Кнежева тангира студијско подручје у атару насеља Љубачево, а саобраћајница Бања Лука – Сански Мост у атару насеља Бистрица.

Према Просторном плану Републике Српске до 2015. год. преко студијског подручја води терцијарна осовина развоја РС Бања Лука – Мркоњић Град - Купрес.

6.1.2. Територија

Подручје које је предмет обраде ове Студије (студијско подручје) има површину од 585,72 km² или 58.571,64 ha и простире се у јужној половини града (општине) Бања Лука и чини 47,26 % територије града (општине) Бања Лука. Границу овог подручја на западу, истоку и југу чини граница града (општине) Бања Лука, док на сјеверу границу студијског подручја чини граница насеља и катастарских општина у оквиру града (општине) Бања Лука. Укупна дужина границе студијског подручја износи 181,96 km.

Студијско подручје чине 20 цјеловитих насеља: Агино Село, Бистрица, Бочац, Чокори, Добрња, Дујаковци, Голеша, Кола, Крмине, Крупа на Врбасу, Локвари, Лусићи, Љубачево, Павићи, Прњавор Мали, Радманићи, Стричићи, Шљивно, Вилуси и Зеленци; као и дијелова два насеља: Кола Доња (КО Кола Доња) и Рекавице (КО Рекавица Горња и КО Рекавица Доња).



Табела 2. Насеља у саставу студијског подручја

Ред. број	НАСЕЉЕ	ПОВРШИНА (km ²)
1	Агино Село	46.07
2	Бистрица	29.05
3	Бочац	35.70
4	Чокори	5.45
5	Добрња	52.92
6	Дујаковци	28.27
7	Голеши	17.67
8	Кола	54.27
9	Кола Доња (дио)	6.10
10	Крмине	39.32
11	Крупа на Врбасу	53.14
12	Локвари	13.20
13	Лусићи	28.14
14	Љубачево	21.73
15	Павићи	23.40
16	Прњавор Мали	5.71
17	Радманићи	12.79
18	Рекавице (дио)	42.41
19	Стричићи	12.78
20	Шљивно	14.91
21	Вилуси	35.68
22	Зеленци	7.01
УКУПНО		585.72

Западну границу студијског подручја чини територија општина Оштра Лука и Рибник, источну границу територија општина Кнежево и Челинац, а јужну границу територија општине Мркоњић Град.

6.1.3. Везе са сусједним просторима

Везе са сусједним просторима проистичу из географског положаја одређеног простора. Под везама се подразумевају односи одређене територије са територијама у окружењу, на различитим територијалним нивоима. Тако, када говоримо о везама студијског подручја са сусједним просторима, то се првенствено односи на његов географски положај и релације према различитим врстама и нивоима политичких ентитета у окружењу.

Студијско подручје представља дио града (општине) Бања Лука и саставни дио мезорегије Бања Лука (централни дио) по Просторном плану Републике Српске до 2015. године. У мезорегији Бања Лука се налазе поред града (општине) Бања Лука и општине Градишка, Језеро, Кнежево, Котор Варош, Лакташи, Мркоњић Град, Петровац, Прњавор, Рибник, Србац, Источни Дрвар, Купрес, Челинац и Шипово. Студијско подручје је изузетно јаким функционалним везама повезано са Бањалуком као примарним локалним центром, мезорегионалним и ентитетским центром.

Стварање економских регија у БиХ које прелазе ентитетску границу се може схватити као начин економске интеграције БиХ. Ово подручје припада у економској регионализацији БиХ Економској регији Сјеверозападна БиХ, чија је оперативна институција Акредитирана развојна агенција Сјеверозападне БиХ (ARDA), која координира различите међуентитетске развојне пројекте, првенствено везане за инфраструктуру и привреду. У Економску регију Сјеверозападна БиХ, поред града (општине) Бања Лука, из РС улазе још општине Градишка, Дервента, Добој, Језеро, Кнежево, Козарска Дубица, Костајница, Котор Варош, Крупа на Уни, Лакташи, Мркоњић Град, Нови Град, Оштра Лука, Петровац, Приједор, Прњавор, Рибник, Србац, Челинац, Шипово, а из Федерације све општине Унско – Санског кантона: Бихаћ, Босанска Крупа, Босански Петровац, Бужим, Велика Кладуша, Кључ, Сански Мост и Цазин и двије општине Средњобосанског кантона (Добретићи, Јајце).

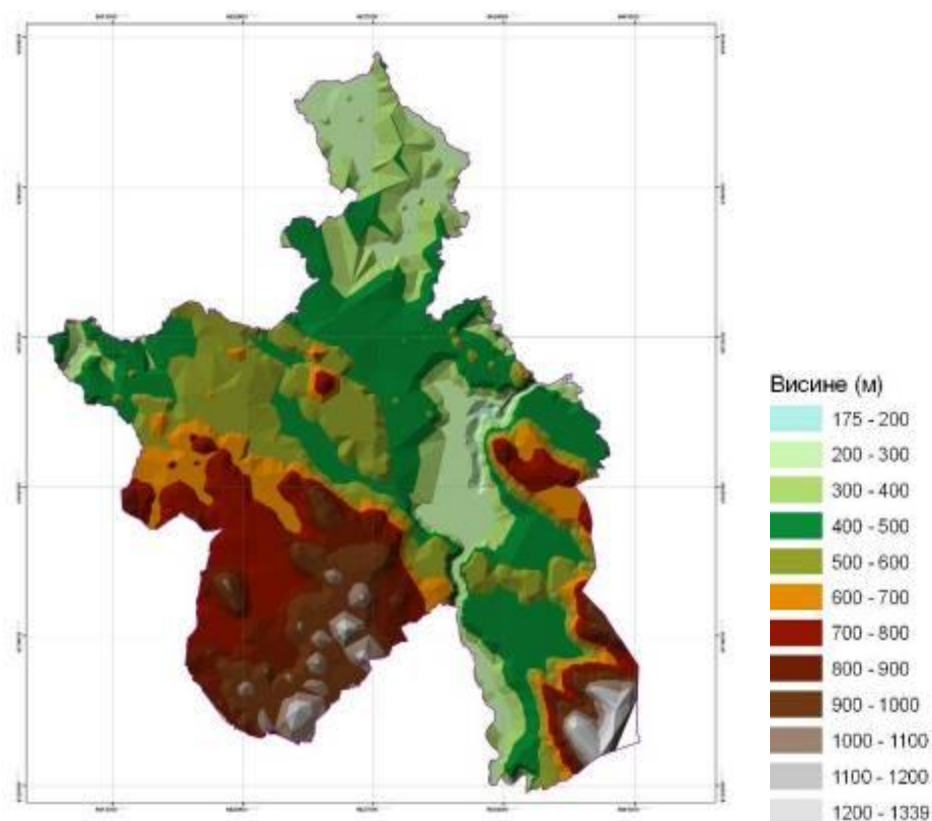
6.1.4. Рељефне карактеристике

Студијско подручје, као што је раније наведено, у геоморфолошком смислу припада унутрашњим Динаридима.

У оквиру студијског подручја могу се издвојити три рељефне цјелине:

- Плато Мањаче: насеља Добрња, Дујаковци, Кола – већи дио (КО Рупари, Кола и Конатари), Крупа на Врбасу – мањи дио, Локвари, Лусићи, Павићи, Радманићи, Стричићи, Шљивно, Вилуси и Зеленци);
- Мањачко побрђе: насеља Бистрица, Чокори, Голеши, Кола – мањи дио (КО Сјутрашњица), Кола Доња - дио (КО Кола Доња), Прњавор Мали;
- Долина Врбаса са околним побрђем и планинама: насеља Агино Село, Бочац, Крмине, Крупа на Врбасу – већи дио, Љубачево и Рекавице - дио (КО Рекавица Горња и КО Рекавица Доња).

У оквиру сваке од ових рељефних цјелина могу се издвојити мање морфолошке цјелине: плато Мањаче – планина Мањача, Добрњско поље, Лусићко поље, Стричићко поље, Зеленачко поље, планина Стражбеница, долина Гомјенице; Мањачко побрђе – долине Бистрице, Голешице и Сутурлије; Долина Врбаса са околним побрђем и планинама – композитна долина Врбаса, планине Осмача, Тисовац и Чемерница. Из самих назива ових морфолошких цјелина је видљива значајна вертикална и хоризонтална дисецираност рељефа.



слика 1. висински појасеви

Најнижа тачка студијског подручја је на ријеци Врбас - 176 m, сјеверно од насеља Љубачево. Највиша тачка се налази на планини Чемерници. Ријеч је о врху Голи вис који има висину од 1339 m и лоциран је у атару насеља Бочац.

Сљедећа табела показује морфометријске карактеристике студијског подручја.



Табела 3. Висински појаси у студијском подручју

ВИСИНСКИ ПОЈАСИ	ПОВРШИНА (ha)	ПРОЦЕНТУАЛНО УЧЕШЋЕ (%)
до 200 m	108,83	0,19
200 - 300 m	6433,44	10,98
300 - 400 m	9196,18	15,70
400 - 500 m	14144,16	24,15
500 - 600 m	7670,70	13,10
600 - 700 m	4950,14	8,45
700 - 800 m	5606,28	9,57
800 - 900 m	3052,76	5,21
900 - 1000 m	4421,91	7,55
1000 - 1100 m	1940,40	3,31
1100 - 1200 m	792,16	1,35
>1200 m	255,05	0,44
УКУПНО	58572	100,00

Из табеле је видљиво да у студијском подручју доминира висински појас 300 – 600 m са 53,25% укупне површине подручја. Готово 2/3 површине (63,01%) има висину испод 600 m. Учешће терена са надморском висином преко 1000 m износи свега 4,6 %.

6.1.5. Геоморфолошке карактеристике

Предметно подручје у геоморфолошком смислу припада полиморфном комплексу са планинским дијелом, међупланинским пољима, котлинама, клисурама, ријечним и поточним долинама динарски оријентисаним планинским облицима.

Генетски тип рељефа је флувиокарстни.

Западно од Врбаса је планински масив Мањаче са висовима: Велика Мањача 1236 м.н.м., Преплетњак 1117 м.н.м., Јасеновац 1037 м.н.м., Вршић 1026 м.н.м., Луњевац 1040 м.н.м. и др., те пољима: Лусићко 800 м.н.м., Мачилско 750-800 м.н.м., Добрња 450-500 м.н.м., Велико поље (Вилуси) 500 м.н.м.

Источно од Врбаса, чији је ток генералног правца југ-сјевер, су планински масиви Осмача, (949 м.н.м.), Тисовац (1173 м.н.м.) и Чемерница (1339 м.н.м.), те карсне заравни Љубачево 500-550 м.н.м., Крмине 450-500 м.н.м.

Посебно карактеристична и по обиму веома интензивна фаза карстификације условљена је издизањем, које су проузроковали ларамидски орогени покрети (г. креда). Тада је ово подручје издигнуто и континуирано изложено карстном процесу све до данашњих дана. Ту су на интензитет карстификације утицала накнадна епирогенетска колебања – постларамидски орогени покрети.



Током неогена и дијелом квартара важну улогу у формирању рељефа одиграли су позитивни тектонски покрети. Колика је та улога при издизању, види се из положаја неогених басена Бочац 250 м.н.м., Крупа 200 м.н.м., Бањалука 160 м.н.м.

Већина поља на овом простору тектонски је предислонирано покретима у плестоцену. Садашњи облик поља (депресија) добила су дејством егзогених геолошких процеса у слабије отпорној средини (Добриња, Лусићко п., Локвари) након израњања из морског простора.

Спуштањем панонског морског нивоа остајале су изнад њега фосилни флувијални и прибрежни облици. Вишеструким ритмичким спуштањем овог нивоа, настајали су међусобно повезани флувијални и абразиони облици.

Фосилна флувијална површ Мањаче западно од Врбаса, те Љубачево, Агино село и д. источно од Врбаса, припадају ранијој флувијалној периоди и њеном ерозионом процесу. Након тога, настао је нов флувијални процес.

Геоморфолошки процес који прекида ранији, тектонског је поријекла, чиме је издигао флувијалну површ и спустио доњу ерозиону базу.

Најзначајнији морфолошки облици карактеристични за карст су на овом подручју: шкрапе, вртаче, суве долине, пећине, карстна поља, карсне површи и понори.

Шкрапе су честе, формиране дуж пукотина, па су у много случајева изукрштане (мрежасте ширапе). Посебно се могу видјети такви терени око Хан Кола, Љубачева, на Осмачи, Водичком врху и др.

Вртаче као облици холокарста. Има их скоро у свим дијеловима предметног подручја које изграђују кречњаци. Посебно изражени простори са вртачама су: Лусићко поље, Мочилско поље, Крмине, шира околина Крупе на Врбасу (богињави карст).

На подручју Крмина налази се већа сува долина (нема сталних ни повремених површинских водених токова). Ту се карсна ерозија брже одвија од флувијалне ерозије. Издизањем терена активна долина претворена је у суву. У том процесу створен је и прераст «дјевојачки мост» у Гребенској клисури Врбаса, високо изнад корита са десне стране у подручју засеока Ковачевића (Крупа на Врбасу). Његове димензије су: висина око 22 m, ширина 13 m, дужина 70 m. Поред наведеног прераста постоји још један мањи. Даље низводно постоје још два мања.

Карсна поља (Лусићко, Мочилско, Добриња, Гричко и др.) настала су процесима везаним за ендегене покрете. На њима је отицај подземних вода подземни. Отицање из поља врши се преко понора.

На почетку кањона Тијесно, на десној обали Врбаса, сјеверно од ушћа ријечице Крупе, насупрот насеља Крупе на Врбасу, налази се комплекс вела која извиру подно планине Осмаче. На потезу од 200 m избија преко двадесет врела из подкopiна и из равнoг терена саме ријечне обале, са јачим и слабијим водним капацитетом. Неосредни простор карактеризира велико присуство форми разних денудационих облика, обраслих типичним представницима хазмофитске флоре кречњачког супстрата, средоземних и континенталних крајева, док на више мјеста долази *Plurodium vulgare* L. као представник вегетације која насељава камене блокове обрасле маховином, иначе карактеристична за континентални дио земље и више предјеле приморских планина, која се у овом простору



не среће тако често. Источно од извора на удаљености од сса 300 m, у окомитој стијени, са неприступачним прилазом, налази се тешко примјетно окно шпиље Бадњице. Унутрашњи простор шпиље састоји се од три одвојене дворане, између којих су кратки ходници. Цјелокупна дужина пролазног дијела износи око 50 m. На посљедњем дијелу, који је одвојен од друге дворане и узвишен, уочава се пукотина, али даљни приступ није могућ. Бадњица обилује шпилским украсима, масивнијих форми, док је стропни дио, као и украси, пресвучен колоритом у спектру између црвене и бијеле боје (фото бр. 2). Дно је сухо, прекривено иловастопрашинастом таложином.

У каменолому «Козарапутева» - Љубачево налази се већа пећина, те западније уз десну страну Врбаса (Тијесно) пећине Пољице и Грабеж.

У Крминама, у непосредној близини прераста «Дјевојачки мост» налази се пећина.

На Чемерници, око 1 km југоисточно од Шкрбидола налази се пећина Леденица (око 700 м.н.м.). На сјеверном дијелу Мањаче, на подручју Крупе налазе се пећине: Грикс и Леденице.

Понори су један од симбола карста. На овом подручју има их више.

Добрињско поље дренирају два понора, Крњин (Поповићи) дренира један понор. Познати су још код Чубриловића, Гајића, Антонића и др.

Ово карстно подручје по Цвијићу (1924.) припада мерокарсту, а по Кацеру (1909.) плитком карсту. Херак га назива (1969., 1972., 1977.) унутрашњим карстним појасом, сврставајући га у дисецирани орогени тип карста. Подземна вода која настаје инфилтрацијом падавина брзо се вертикално процјеђује до више или мање повезаног аквифера. Већих понорница нема. Нема већих карстних поља ни еставела. Доминантан карстни облик је вртача (пониква). Пећине и јаме су ријетке и најчешће малих величина.

Геоморфолошки настанак врбаске долине образован је у три фазе: фазу стварања палео-ријеке Врбаса, фазу језерско ријечног стања, фазу постојеће ријеке Врбас.

Прву фазу означава интензивна ерозија која ствара дубоке долине, које се истичу више по дубини него по ширини. Другу фазу карактерише стварање котлина, које су настале услед неотпорности тек формираних младих наслага кречњака и др.

Трећу фазу обиљежава ишчезавање језера из пространих котлина и стварање ријечних токова који и сад постоје.

Долина Врбаса усјечена је у мезозојском комплексу карбонатних стијена, при чему су сигурно велики значај имали и дислокације Бањалука, Рекавице, Бочац, Крупа и др.

На мјестима већих падова и јаче вертикалне ерозије долина је обликована дубље и уже, а на мјестима блажих падова настаће на дну долине акумулација материјала, а на странама спирање и смањење нагиба. Тако је настала композитна или сложена долина. Уски дијелови су клисуре: Звечајска клисура са Тијесним и Гребенска клисура. Котлине су: Крупска и Бочачка. Клисуре су у пропустљивим крашким дијеловима терена гдје је спирање мало, па долине имају скоро вертикалне стране и називају се кањони.

На несагласним уздужним профилима и мјестима гдје постоје неке препреке (одрони) у кориту настају вртложно кретање воде, а таква мјеста називају се брзаци.



Подручје кањона Врбаса и Мањаче у свом садашњем облику је млада морфолошка појава.

6.1.6. Геолошке карактеристике

1. Литолошко-стратиграфски састав терена

Предметно подручје изграђују различити литолошко-стратиграфски чланови и комплекси. Оно обухвата више структурно-фацијалних цјелина. Ту су, углавном, развијене карбонатне фације мезозоика преко којих леже кластични седименти горње креде.

ТРИЈАС

Ладински кат (T_2^2)

Стричићко поље и околина Кадине воде и Милошевића, изграђени су од вулканогено-седиментних творевина које вјероватно леже конкордантно преко анизијских кречњака и доломита. Одликују се веома хетерогеним литолошким саставом.

Најчешћи су разнобојни рожнаци, плочсти црни кречњаци, плочасти лапорци, зеленкасти силицијски лапорци, мркожути и сивозелени трошни туфови, тамносиви глиновити шкриљци и вулканске брече.

Старост вулканогено-седиментних творевина добро је документована бројним налазима очуваних примјерака и фрагмената *Daonella lommeli*. У Стричићком пољу и околини Милошевића ријетко се срећу слабо очувани отисци ситних амонита који нису ближе одређени.

Плочасти тамносиви кречњаци изнад села Милошевићи ријекто садрже конодонте. Одређена је врста *Hindeodella triasica* која се најчешће јавља у средњем тријасу.

Дебљина вулканогено-седиментних творевина цијени се на око 250 m.

Средњи-горњотријас (T_2^3)

Средње-горњотријаске наслаге налазе се западно од Мањаче у широј околини Клисине и села Милошевићи. То су плочасти и добро услојени тамносиви до црни кречњаци са улошцима лапораца и рожнаца, који леже на вулканогено-седиментним творевинама, а испод доломита горњег тријаса.

На узвишици Клисина у слојевитим тамносивим кречњацима нађено је неколико примјерака амонита који нису могли бити одређени.

Укупна дебљина ових слојева не прелази 200 m.

Горњи тријас (T_3)

Доломити горњег тријаса издвојени су на неколико међусобно удаљених локалности које се налазе у разним структурним јединицама. То су локалности у западном дијелу Мањаче (Стричићи, Кадина вода, Сливно, Зеленци), затим код Радуловића, Дуципољска пл. и сјеверно од Осмаче.



Литолошки састав наслага горњег тријаса је једноличан. Преовлађују доломити, који су танко до дебело услојени, компактни, свијетлосиве до бијеле боје. На отвореним профилима имају карактеристичан «тракаст» изглед, што омогућава лако издвајање на терену. Подређени су слојевити сивожути кречњаци и доломитични кречњаци са остацима мегалодонтида. У нижим нивоима доломита карактеристични су улошци сивозелених шкриљавих глинаца, што је на другим теренима честа појава у карнику. Доломити су на површини раздрузгани, испуцали и често претворени у доломитски грус.

Доломити су дијагенетски. Међу њима су одређени фосилоносни доломикрити, тракасти доломити и пелетоносни доломити. Најчешћи варијетети – доломикрит изграђен је од густог микросталастог доломитског муља. Међу кречњацима су детерминисани микрити, слабо доломитични микрити, прекристалисали микрити, интраспарити и фолилоносни интраспирити. Доломитични микрити су порозни и шупљикави.

Дебљина доломита горњег тријаса вјероватно износи око 600 m. Код Хан Кола дебљина је око 300 – 400 m.

Јура

Јурске наслаге распрострањене су на Осмачи, на падинама Мањаче и на западним падинама Чемернице. Прелаз из горњег тријаса у доњу јуру је континуиран. У јури се вршила искључиво карбонатна седиментација: таложени су разноврсни кречњаци (криптокристаласти, зрнасти, оолитични и пизолитични) и ситнозрни до крупнозрни доломити. Кречњаци доње и горње јуре веома су богати фауном.

Сјеверно од централнобосанског палеозоика лијаске, а нарочито догерске наслаге су, уопште узев, слабо развијене. Није јасно да ли се ради о хијатусу, тектонској редукцији или о кондензацији. Малмске наслаге имају знатно веће распрострањење, из чега произилази да је титонска трансгресија захватила већа пространства.

Доња јура (J_1)

На доломитима горњег тријаса конкордантно леже добро услојени доњојурски сивосмеђи и тамносиви кречњаци криптокристасте, зрнасте и олитичне структуре и плочасти сиви доломити са улошцима тамносивих кречњака.

Кречњаци су интрамикрити, фосилоносни микрити и, рјеђе, чисти микрити. У њима се од алохеа налазе интракласти кречњака и фрагменти фосилних остатака. Везани су микритским цементом. Доломити припадају доломикритма, пелетоносним доломикритима и долоспаритима. Изграђени су претежно од микритског доломита.

Наслаге доње јуре добро су микропалеонтолошки документоване. Налази микрофауне су ријетки; једино је у кречњацима код Локвара нађен један лоше очуван примјерак амоунита. Међутим, готово је свуда у кречњацима утврђена типична лијаска микрофосилна заједница са водећом формом *Teutloporella elongatula*, *Thaumatoporella parvovesiculifera*, затим литуолиде, нубекулариде, текстулариде, трохамине и пресејци дазикладацеа.

Дебљина кречњака и доломита доње јуре износи око 250 m.

Лијас и Догер (J_{1-2})



У подручју Кола и у кањону Тијсна преко горњотријаских доломита леже лијас-догерски добро услојени кречњаци сиве боје. То су спарити са прослојцима доломита и лапоровитих кречњака. Дебљина слојева варира од 10 до 50 cm.

Микропалеонтолошким испитивањем одређене су: *Orbitopsella praecursor*, *Lituosepta recoarensis* (микрофосили карактеристични за лија), затим *Vidalina martanae*, *Kristelaria* сп. и др. С обзиром да су преко њих горњојурски кречњаци, и ове творевине су одређене као лијас-догер. Лијепо су откривене у долини ријеке Суботице гдје често изграђују стрме литице; кречњаци су услојени, свјетлосиве и плавичасте боје, на појединим мјестима јако испуцали са калцитним жилицама. Дебљина ових кречњака је јако промјенљива и иде до 200 m.

Средња- горња јура (J_{2,3})

На Осмачи континуирано на кречњацима доње јуре леже добро услојени ситнозрни до крупнозрни доломити средње, и свјетлосиве боје са улошцима тамносивих и руменкастих кречњака. Навише ове наслаге постепено прелазе у слојевите оолитичне и пизолитичне зоогено спрудне кречњаке сиве боје са обиљм фауне. Чести су пресејци разних врста неринеа, коралске колоније и хидрозои.

Од микрофосила одређени су *Protopeneroplis striata*, *conicospirillina bassiliensis*, *Macroporella cf. sellii*, *Pfenderina salernitana*, и *Trocholina alpina*.

Међу кречњацима су утврђени ооспарити, интрапелспарити, слабо доломитични микроспарити и микрити, а међу доломитима доломикрити и долоспарити. Доломитска зрна имају изометричне и полигоналне форме, а знатно су замућена и онечишћена микритским уклопцима.

Дебљина се креће између 400 и 500 m.

Горња јура (J₃)

Преко лијас-догерских нормално леже горњојурски кречњаци, који на падинама Мањаче леже дискордантно преко горњотријаских доломита. Велико распрострањење имају на југозападу од Бањалуке гдје израђују највише врхове (Водички врх 868 m), и на теренима сјеверозападно и југоистично од кањона Тијсно.

Ови седименти карактеришу се горњојурским макрофосилима *Clodocoropsis mirabilis*, *Ellipsactinia ellipsoidea*, *Ptygmatis carpatica*, *Ptygmatis pseudobruntryntan* и др.

У старијим нивоима горње јуре одређени су облици *Kurnubia palastiniensis* и *Meyendrofina bathonica* који одговарају зони кречњака са калдокоропсисима. Највећи број форми одговара горњојурској спрудној фауни, то су *Trocholina elongata*, *Protopeneroplis striata*, *Pianella cf. apeninica*, *Pseudocyclamina litius*, *Kurnubia welinksi* и *Conicospirillina basilensis*.

Титону одговарају кречњаци са *Tintinopsella lata*, *T. dalmatica* и *Clzpeina jurassica*. Дебљина им износи око 500 m.



Креда

Највећи дио терена изграђују наслаге креде у карбонатном и кластичном развоју. Карбонатни развој кредних наслага затупљен је на простору између централнобосанског палеозојског комплекса и горњокредних кластичних седимената. Обухвата доњу и дио горње креде. Кластични развој захвата дијелове доње и горње креде.

Доња креда

Насlage доње креде у карбонатном развоју заузимају највеће пространство на картираном терену. Изграђују дијелове планина Мањаче, Осмаче, Тисовца, Чемернице.

Прелаз из горње јуре у доњу креду је постепен, а граница је повучена тамо гдје престају клипеине, а почињу се јављати ситне неринее. Насlage доње креде чине претежно различити кречњаци и доломити. У најнижим дијеловима су дебело услојени до банковити кречњаци са тинтининама и неринеама. Затим слиједе плочасти до слојевити кречњаци са салпингопорелама и орбитолонама и најзад добро услојени до банковити алб-ценомански кречњаци са ситним неринеама, милиолидама и примитивним рудистима. У вишим дијеловима ценомана чести су улошци доломита.

У појединим нивоима садржане су богате микрофосилне заједнице. На основу карактеристичних микрофосила, литолошких одлика и суперпозиције извршено је рашчлањивање на валенд-барем (K₁¹⁻³) барем-апрт (K₁³⁻⁵) и алб-ценоман (K_{1,2}).

У доњој креди на дијелу терена издвојена су два суперпозициона пакета: слојевите и банковите кречњаке и плочасте кречњаке.

Кречњачке и доломитно кречњачке брече налазе се као тањи улошци. Нешто су више развијене поткрај доње креде. Оне су интрабасенског поријекла и у њима нема теригног утицаја.

Седиментне базалне брече јављају се у бази креде, а таложене су након краће емерзије на прелазу јура-креда. Одломци су од различитих кречњака с карбонатним и бокситично-хематитним везивом.

Слојевити и банковити кречњаци (¹K₁)

Уврђени су у атару села Рекавице, западно до Тијсна.

Ови седименти леже конкордантно преко кречњака са елипсактинијама. Заступљени су у слојевитим и банковитим кречњацима са неринеама, пахиодонтним шкољкама, ријектим кладокоропсисима и др. Од микрофауне у подручју Тијсна – Рекавица одређене су врсте *Pianella annulata*, *Bačinel irregularis*, *Favreina salavensis* и др.

Дебљина кречњака се креће око 200 – 300 m.

Плочасти кречњаци (²K₁)

Издвојени су на истим локалитетима, леже нормално преко доњег пакета, а заступљени су плочастим кречњацима који се ријетко прослојавају са лапоровитим кречњацима, негдје и лапорцима.



У овим седиментима се од фауне срећу пресејци танких љуштура пахиодонтних шкољака које нису одредљиве.

Терени изграђени од ових творевина лако се издвајају, јер су далеко мање карстификовани у односу на старије и мале кречњаке.

Дебљина овог члана износи око 100 – 150 m.

Валенд – барем (K_1^{1-3})

Ове наслаге су развијене на релативно великом пространству, на Мањачи, Осмачи, Тисовцу, Чемерници, у дну кањона Врбаса. То су слојевити и банковити, рјеђе плочасти криптокристаласти кречњаци свијетлосиве, сивосмеђе и бјеличасте боје. Мјестимично има доломита. У овим творевинама су заступљени скоро сви типови кречњачких стијена. Преовлађују микрити и алохемски микрити: чисти микрити, пелетоносни фосилоносни микрити, пелимикрити, биомикрити, бхиопелмикрити, интрабиомикрити, пелинтрамикрити и фосилоносни пелмикрити. Из групе алохемских спарита утврђени су интраспарити, интрабиоспарити, интраспарудити, фосилоносни интраспарити, пелспарити, пелбиоспарити и пелооспарити. Од доломитских стијена утврђени су доломикрити, средњекристаласти доломити и доломитске брече.

Палеонтолошки садржај је доста оскудан. Од макрофосила налазе се једино, и то ријетко, у нижим дијеловима пакета ситне неринее, крупни хидрозои и слабо очувани пресејци неодредљивих шкољака. Микрофосилна асоцијација обухвата форме: *Salpingoporella annulata*, *S. melitae*, *Clypeina pejovići*, *Lacryaorophus cf. catenopsnis*, *Favreina salavensis*, *Cuneolina tenuisima*, *Campbelliella milesi milesi*, *Munieria baconica*, затим абераантне тинтинине, остракоде и друго.

Према наведеној микрофосилној асоцијацији старији суперпозициони пакет кречњака доње креде обухвата валенд, отрив и дио барема. Његова дебљина износи око 500 m.

Барем-апт (K_1^{3-5})

Наслаге млађег суперпозиционог пакета учествују у грађи терена са највећим процентом. Јављају се свуда уз старији суперпозициони пакет, али на знатно већем простору. Нарочито су распрострањене на Мањачи, Тисовцу, Чемерници.

То су плочасти, танко до дебело слојевити кречњаци сивосмеђе, свијетлосиве и тамносиве боје. Из групе микрита и алохемских микрита заступљени су микрити, пелетоносни микрити, фосилоносни микрити, пелето-фосилоносни микрити, фосилоносни лапоровити микрити, интрамикрити, пјесковити интрамикрити и биомикрити. Од алохемских спарита јављају се биоинтраспарити, интраспарити, ооспарити, ооинтраспарити, фосилоносни интраспарити, биопелспарити и микроспарити. Ријетко се налазе и ситнокристаласти доломити.

Старост ове јединице је одређена на основу карактеристичних врста микрофосила. У најнижим дијеловима пакета нађени су плочасти и танкослојевити сивосмеђи кречњаци са салпингопорелама, а непосредно изнад њих поред салпингопорела пучињу се јављати и орбитолине. Средњи дио пакета окарактерисан је присуством бројних орбитолина, а у завршним дијеловима поред орбитолина честе су и неринее.



У односу на остале чланове креде, овдје је фаунистички садржај веома богат. Поједини слојеви препуни су пресејка слабо очуваних издробљених танких љуштура шкољки које се не могу детерминисати. Микрофосилна асоцијација садржи више карактеристичних врста као што су *Salpingoporella dinarica*, *Bačinnella irregularis*, *Czindroporella arsi'i*, *Orbitolina discoides*, *O. (Palorbitolina) lenticularis*, *Cuneolina campsauri*, *C. laurenti*, *C. scarsellai*, *Sabandia minuta*, *Trocholina cf. arabica*, *Dictyoconus arabiensis*, *Hemicyclamina sigali*, *Coscinolina texanus*, *C. sunni landensis*, *Thaumatoporella parvovesiculifera*, *Coptocampylodori cfr. facta*, *Haplophramgoides* сп. и друге. Набројена микрофосилна асоцијација јавља се у распону горњи дио баремапта и евентуално доњи дио алба.

Дебљина ове јединице износи око 450 m.

Alb-cenoman-turon ($K_{1,2}$)

Ове наслаге су издвојене на Мањачи, Тисовцу Чемерници, гдје представљају подину бокситоносне зоне. Леже конкордантно на кречњацима са салпингопорелама и орбитолинама; граница је постављена тамо гдје завршава микрофосилна асоцијација карактеристична за барем-апт.

Алб-ценомански кречњаци су добро услојени до банковити, а боја им је сивосмеђа, свијетлосмеђа, жућкаста или сива. Међу њима преовлађују интраспарити, интрабиоспарити, пелинтрабиоспарити, биоспарити, интрабиопелспарити и пелспарити. Рјеђи су микрити, фосилности микрити, пелбиомикрити, биомирити, интрамикрити, доломитични микрити и сличне стијене.

У нижим нивоима пакета налазе се пресејци неринеа, а у вишим фрагменти рудиста и мјестимично лумакеле остреида. Одређени су *Ichtyosarcollites monocarinatus*, *Caprina carinata*, *Carprinula boissyi*, *Ortoptycshus cf. striatus*. Микрофосилна асоцијација се карактерише обиљем милиолида кроз читав пакет, као да су то понегдје прави милиолидски кречњаци. Од микрофосилних врста одређене су *Nummoloculina heimi*, *Cuneolina pavonia parva*, *C. camposauri*, *Nezzazata simplex*, *Pseudolituonella reicheli*, затим текстулариде, остракоде итд. Наведена макро и микрофауна показује да наслаге овог пакета одговарају алб-ценоману.

Дебљина јединице достиже око 500 m.

Горња креда
(Горњокредни клстични седименти)

Ове творевине имају велико пространство југозападно и западно од јурско-кредних кластита, у једном појасу широком десета километара.

Горњокредни седименти леже на јурско-кредним кластитима. Њихов међусобни однос је нејасан. М.Мојићевић (1967.) сматра да постоји поступан прелаз (што би значило да је постојао континуитет у седиментацији од горње јуре, кроз доњу креду, ценоман, турон и сенон) иако нема довољно палеонтолошких доказа за ту претпоставку. Развој комплекса кластичних седимената на терену листа Јајце ствара утисак да је истовремено са таложењем горњојурских и доњокредних карбонатних наслага постојао флишни траг, јако издужен и релативно узан, у коме су стварани јурско-кредни кластични седименти.



Почетком горње креде долази до латералне миграције положаја флишног трага, односно до продубљивања басена и његовог проширења према југозападу на терене изграђене од доњокредних кречњака, што је омогућило одлагање горњокредних кластита на много ширем простору између офиолитске зоне и централно-босанског палеозоица. Отуда на југозападном ободу горњокредни кластити леже трансгресивно на алб-ценоманским кречњацима, а на сјевероисточној страни вјероватно леже тансгресивно на раније описаним јурско-кредним кластичним седиментима.

Литолошки састав горњокредних кластита је мање сложен него у старијим, нижим дијеловима. Заступљени су плочасти и банковити ситнозрни до крупнозрни калкарени сиве и сивосмеђе боје, баковити ситнозрни до крупнозрни бречоконгломерати, танкоплочсти до слојевити лапоровити микрити сиве и мркоцрвене боје, сиви лапорци и ситнозрни бречасте кречњаци.

Поједини литолошки чланови, а нарочито калкарени и бречоконгломерати, јављају се у пакетима дебљине од неколико метара до неколико десетина метара. Због тога је ритмичка седиментација слабије изражена, а такође и градициона слојевитост. Од седиментних текстура најчешће је хоризонтална, коса и таласаста ламинација милиметарске до центиметарске дебљине. Остали трагови турбидитног механизма су веома ријетки, а комплетни турбидити су права ријеткост.

За ову јединицу карактеристичне су мегасеквенце, које обично почињу бречастим, кречњацима или бречоконгломератима. Затим долази до смјењивања калкарени, лапораца и лапоровитих микрита са улошцима пјешчара. У највишим дијеловима мегасеквенци наизмјенично се смањују лапоровити микрити и лапорци уз танке прослојке пјешчара. Мегасеквенце имају просјечну дебљину 20-40 m, а понекад достижу и 100 m.

У оквиру горњокредних кластита издвојена су два суперпозициона пакета: доњи, лапоровито-калкарентски (${}^1K_2^3$) и горњи, конгломератско-калкарентско-лапоровити пакет (${}^2K_2^3$), односно карбонатни флиш (1K_2) и лапорци и калкарени (2K_2).

Лапоровити – калкарентски пакет (${}^1K_2^3$)
(карбонатни флиш (1K_2))

Ове творевине леже на јурскокредним кластитима и то вјероватно трансгресивно, што није поуздано доказано. Пружају се у једном континуираном појасу правца сјеверозапад-југоисток.

Лапоровити-калкарентски пакет састоји се из два основна литолошка члана. То су плочасти до слојевити сиви и црвенксти лапоровити микрити са угластим уклопцима тамних рожнаца и плочасти добро услојени или банковити калкарени сиве боје. Они се наизмјенично смјењују, а мјестимично, се подређено јављају и банковити бречоконгломерати, лапорци и пјешчари.

Турбидитне секвенце најбоље су изражене у нижим нивоима; ламинација (најчешће хоризонтална или коса) запажа се у стубу читаве јединице.

Лапоровити микрити садрже микрофосилну асоцијацију у којој доминирају глоботрункане *Globotruncana lapparenti lapparenti*, *Gl. lapparenti coronata*, *Pithonella ovalis*, хетерохелициде



и друге форме. Према наведеним микрофосилним формама, овај дио горњокредних кластита одговарао би сенону.

Дебљина лапоровито-калкарентског пакета износи око 200-300 m.

Конгломератско – калкарентско – лапоровити пакет (${}^2K_2^3$)
(Лапорци и калкарени 2K_2)

У састав ове јединице улазе бречоконгломерати, калкарени, лапоровити микрити, лапорци, пјешчари и бречасте кречњаци.

Конгломерати су састављени претежно од валутака рудистних кречњака сиве и ружичастобијеле боје, различитих величина. Везани су глиновито – карбонатном супстанцом. Мјестимично садрже улошке кречњачких бреча. Калкарени су, углавном, сиве боје. Величина кречњачких фрагмената варива од 0,5 до 3 mm. Одликују се карактеристичним лучењем чије су пукотине најчешће управне на слојевитост, тако да стварају лажни утисак слојевитости. Лапоровити микрити су сивоплавичасте или црвенкасте боје и добро услојени, у слојеве дебљине 5 – 20 cm. Лапорци су сиви, плавичасти, црвенкасти или смеђи. Цијепају се у танке лиске. Пјешчари су обично уложени у конгломерате.

Ове творевине леже континуирано преко претходне јединице у широј околини Бањалуке, док су у подручју Тијесна и Мањачце дискордантне преко гроњотријаских, горњојурских и кредних наслага. Заступљени су лапорци, лапоровити и пјесковити кречњаци, као и калкарени. На неким профилима срећу се врло ријетко и прослојци пјешчара.

У предјелу Рекавице у тектонски јако поремећеним теренима откривени су седименти флиша у којома се налазе калкарени, лапорци и пјешчари са јасном турбидитском седиментацијом. Запажени су трагови течења и коса ламинација. Из лапоровитих кречњака ових седимената одређене су *Laffiteina marsicana*, *Pseudolituonella reichelli*, *Accordicella conica* и *Siderolites*, мастритске старости. Дебљина горњокредног глиша износи око 500 m. Флишна наслага на листу Бањалука има велики распорн старости, од горње јуре до мастрихта.

НЕОГЕН

Слатководне неогене насlage заступљене су у реону Крупе и Бочца, као изолованим басенима. У њихов састав улазе различити литолошки чланови: конгломерати, пјешчари, глине, лапори, лапорци, лапоровити кречњаци, седрости кречњаци и угаљ (мрки). На основу фауне шкољки и пужева, микрофосилне асоцијације и анализа полена из угљених слојева, старост слатководних наслага развијених у овом систему басена одговарале би доњом до средњем миоцену. Насlage Которварошког басена се по саставу и фауни донекле разликују од наведених и вјероватно обухватају нешто шири временски распон, па су стога означене као доњи и средњи миоцен.

Басен Бочца

Ово је мали изоловани басен, површине свега 4 km².



Ниже дијелове слатководних наслага изграђују црвенкасте глине, лапори, пјешчари и конгломерати ($^1M_{1+2}$). Црвена боја потиче од разорених концентрација боксита, чија се лежишта налазе у непосредном контакту дуж обода басена. Више дијелове чине лапори и лапоровити кречњаци. Слабо очувана фауна мекушаца (остаци лимнеа, меланопсиса, планорбиса и писидиума) није детаљније обрађивана.

Око 800 m источно од моста преко Врбаса нађени су у глинама комади лигнита.

Басен Крупе на Врбасу

На малом простору са обе стране долине ријечице Крупе откривени су конгломерати, мркожути пјешчари, сивоплаве глине, лапори, лапоровити кречњаци и појаве угља. Њихово детаљније рашчлањавање није могуће због велике покривености терена.

Лапори и глине су видљиви код извора Крупе, а нешто западније конгломерати, изграђени од пјешчарских валутака и карбонатног везива.

У потоку Самари откривени су жућкасти лапори и сивоплаве пјесковите глине са изданком танког угљеног слоја лошег квалитета.

Лапоровити кречњаци садрже ситне шкољке – пизидиуме и планорбисе.

КВАРТАР

Квартарне творевине су представљене терасним седиментима, пролувијалним и делувиијалним наносима, алувијумом и сипарима.

Ријечна тераса (t_1)

Најнижа тераса (t_1) је око 5 m изнад корита Врбаса. Изграђена је од шљунка, претежно кречњачког састава, различите гранулације. Заступљена је у реону Крупе и Бочца.

Пролувијум (pr)

Пролувијални наноси су издвојени у пољу Добриња и у Берасића пољу између Тисовца и Чемернице. Изграђени су од неосортираних угластих и слабо заобљених комада кречњака, доломита и кластичних стијена, помијешаних са пијеском и глином.

Делувијум (d)

Јавља се у планинским областима, а састоји се од одломака кречњака, доломита и кластичних седимената.

Алувијум (al)

Алувијалних наноса има дуж долина Врбаса и мањих ријечица као што су: Крупа, Сутурлија, Рекавица и др. Литолошки и гранулометријски састав им је разноврстан у зависности од мјеста акумулације и удаљености од примарних стијена.



У клисурастим дијеловима Врбаса алувион је изграђен од крупних валутака кречњака, доломита и кластичних седимената. У проширењима долине Врбаса, алувион је састављен од материјала финије гранулације, али је дебљина наноса редовно знатно већа (5 - 6 m).

Сипари (s)

Редовно се налазе у подножју стрмих падина кречњака, рјеђе доломита, у које су дубоко усијекле своје клисурасте долине ријеке Врбас и друге ријечице.

2. Тектоника

Према геотектонској подјели К.Петковића (1961.), предметно подручје припада «зони палеозојских шкриљаца и мезозојских кречњака». Основна структурна карактеристика терена је пружање наслага и структура у правцу сјеверозапад – југоисток. Сви структурни облици створени су старијим алпијским фазама.

Многе дислокације, које ограничавају поједине структурне јединице, активирани су накнадним покретима, задржавајући, притом, своју ранију оријентацију. Расједи активирани млађим покретима обично су стрми.

По Основној геолошкој карти – лист Бањалука и лист Јајце 1:100.000 (1977., 1981.), предметно подручје припада структурно фацијалној јединици Мањача – Чемерница – Влашић.

Структурно-фацијална јединица Мањача – Чемерница – Влашић

Заузима велико пространство у области између централно-босанског палеозоика и мезозојских клстита. Изграђена је највећим дијелом од кречњака доње креде, затим кречњака и доломита тријаса и јуре и кластичних седимената горње креде.

Ова јединица има веома сложену грађу. Карактеристични су благи падови слојева, углавном у правцу југозапада, сјевероистока и југоистока. Антиклинале и синклинале су обично километарских димензија и често су пресјечене бројним расједима. Структурне јединице су дјелимично кретане, па чак и ротирани. Међусобно су одвојене расједима различитих карактера, правца и интензитета. Неке структурне јединице су интезивно издигнуте на различите висине (Мањача, Осмача, Чемерница), тако да представљају доминантне облике у рељефу. У спуштеним дијеловима сачуване су миоценске слатководне насlage.

Фацијалне разлике, разлике у дебљинама, честе редукције указују да ову јединицу можемо сматрати ободом мегаструктуре централно-босанског палеозоика према централно-офиолитском трогу.

Ова јединица је у вријеме седиментације различито осцилирала, што је створило неједнаке развоје честе редукције. Касније, у вријеме већих потисака, долази до пуцања ове карбонатне плоче с флишевима у повлати и до стварања већег броја мањих и већих блокова.



Структурна јединица Мањаче

Смјештена је на прилично великом простору. У оквиру ове јединице издвојена су два блока: на сјеверу је блок Добриња – Крупа на Врбасу, а на југу блок Мањаче. Први блок спуштен је у односу на други дислокацијом Добриња – Крупа – Тисовац.

Блок Добриња – Крупа на Врбасу изграђен је највећим дијелом од кречњака доње креде и кластичних седимената горње креде, а подређено од кречњака горње јуре. Овај блок представља структуру нагнуту према југоистоку, са слојевима који падају под углом $20 - 40^\circ$.

Блок Мањаче представља плочу испресјецану расједима; он има облик јако деформисане веома благе синклинале, која према Врбасу прелази у исто тако благу нантиклиналну нагнуту у правцу истока. Слојеви благо падају под углом $10 - 30^\circ$.

Овај блок обухвата сјеверне дијелове планине Мањаче. Састоји се, углавном, од тријаских кречњака и доломита и јурских кречњака, преко којих танг्रेसивно лежи кредни флиш. Генерални падови у овом блоку су према сјеверу и сјевероистоку, набори у флишним седиментима су декаметарских и хектаметарских димензија, са осам углавном СЗ – ЈИ. У најјугозападнијем дијелу откривена је једна антиклинала динарског правца. Тјеме ове антиклинале је лонгитудиналним расједима јако разорено, тако да детаљнији подаци овој структури нису познати.

Структурна јединица Мањаче је у цјелини ограничена дислокацијама Локвари – Шеховци – Јајце и Рекавица – Врбас – Лисковица – Јајце.

Миоценске слатководне наслаге сачуване су у депресијама које су настале спуштањем дуж паралелних расједа.

Структурна јединица Сљемена

Налази се у сјеверозападном дијелу предметног подручја на релативно малом простору. У њен састав улазе стијене тријаске старости – вулканогено – седиментне творевине, кречњаци и доломити су доста поремећене, урбане и изломљене.

Структурна јединица Осмаче

Источно од Врбаса издиже се планина Осмача која представља посебну структурну јединицу. У њеној грађи учествују, скоро искључиво, наслаге јуре и креде и сасвим мало горњег тријаса.

Ова структурна јединица представља синклинала која благо тоне према југоистоку. На јужној страни је одвојена дислокацијом Добриња – Крупа – Тисовац и спуштена у односу на структурну јединицу Тисовца. Карактеристично је да структуру Осмаче пресијецају три уздужна скоро паралелна расједа раздвајајући мање блокове – плато Кримине и плато Љубачево, између којих је издигнут гребен Осмаче. Плато Љубачево је деформисан накнадним покретима тако да слојеви падају према сјевероистоку. Осмача је оивичена маркантним дислокацијама и јасно издвојена од околних структурних јединица.



Блок Тијесно источно у кањону

Тијесно представља сјеверни завршетак планине Осмаче. Изграђен је од тријаских доломита, лијас-догерских кречњака, масивних и банковитих кречњака горње јуре и креде и кластичних седимената креде.

Овај блок представља преврнуту антиклиналу с пружањем осе сјевер-југ. Западно крило антиклинале је разорено и навучено на флишне наслаге горње креде, а код Карановца и на тријаске доломите блока Мањаче.

Сјевероисточна граница овог блока је расјед Карановац – Кнежево који на неким мјестима (пут Бањалука – Кнежево) има елементе транскурентног кретања.

Структурна јединица Тисовца

Налази се јужно од јединице Осмаче. Изграђена је од наслага креде у карбонатном и кластичном развоју и миоценских наслага. Представља сјеверозападно крило синклинале са падом према југу и југоистоку. Слојеви падају нешто стрмије него на Осмачи, углавном под углом $20 - 40^\circ$. На лијевој страни Врбаса су кречњаци доње креде закрнути према истоку-сјевероистоку.

Структурна јединица Чемернице

Обухвата планину Чемерницу у ужем смислу. У њеној грађи преовлађују наслаге креде и подређено јуре. Ове наслаге су урбане у синклиналу, деформисану расједима, са благо нагнутим слојевима.

3. Историја стварања терена

Простор јужно од Бањалуке (Мањача – Осмача – Чемерница) је имао на основу стратиграфско-тектонских података својеврсну геолошку еволуцију.

Полазећи од тога да су палеогеографски односи распореда копна и мора у мезозоику наслијеђени још из палеозоику, односно, да су овдје егзистирали простори са творевинама океанске коре, у мезозоику се стварају плочасте кречњаци са рожнацима ладника, затим доломити горњег тријаса и кречњаци јуре и креде. Честе редукције, нарочито у лијас-догеру упућују да је овај простор био на ободу структуре централног-босанског палеозоику.

Овај палеогеографски распоред егзистира од палеозоику и траје све до краја лијас-догера када долази до промјена које условљавају нови распоред копна и мора. У догеру и вјероватно почетком малма долази до затварања трогова и до меланжирања. Том приликом се серпентинити и периодити истискују из омотача. Током меланжирања долази до издизања офиолитске зоне и до формирања трога за седиментацију јурско-кредних флишних наслага зоне Бањалука – Сарајево. Издизање и меланжирање офиолитске зоне одразило се у просторима карбонатне седиментације (Мањача, Тијесно, Чемерница) редукцијом лијас-догерских седимената.

Крајем лијаса море је толико оплићало да се чак понегдје потпуно повлачи и долази до прекида у седиментацији. То је случај у западном и југозападном дијелу картираног



терена, у области Мањаче, гдје се малмски кречњаци са клипеинама таложу трансгресивно преко лијаских седимената без видљивих трагова дискорданције.

У осталим дијеловима терена настављена је седиментација у догеру и малму. Стварају се зоогено-спрудни кречњаци у алтернацији са доломитима у морској средини погодне температуре и салинитета за живот алги, колара и других плитководних организама.

Од малма, па све до закључно са ценоманом скоро на читавом терену одвија се дуготрајна мирна седиментација, готово без измјене у режиму таложења. Море је било плитко, слабо покретљиво, а састав и структура карбонатних наслага указују на краћа колебања морског дна вјероватно изазвана епироенетским покретима. Таложене су дебеле масе разноврсних кречњака, рјеђе доломита. У неким областима запажене су појаве секундарне доломитизације. Мјестимично има бречастих кречњака, што значи да је било и јачих струја које су транспортовале теригезни материјал.

Издизање офиолита последице горње јуре условљава миграцију флишних трогова од сјевероистока према југозападу. Том приликом јурско-кредни кластити бивају реседиментовани у творевине горње креде. Такође, долази и до формирања мањих флишних трогова у правцу југозапада и преко карбонатних седимената мезозоица.

Ерозија, спирање и депоновање материјала којим је басен испуњаван вршило се нарочито са сјевероистока. Таложењем седимената горње креде завршава се маринска седиментација на овом подручју.

Вријеме убирања мезозојских карбонатних и кластичних стијена не може се поуздано одредити. Изгледа највјероватније да је у распону горњи еоцен-олигоцен дошло до убирања којим су знатно поремећене мезозојске насlage. Мезозојске стијене се набирају, расидају дуж реверсних расједа, мијењају првобитни положај, тако да се стварају краљушти и навлаке мањих димензија. Дошло је и до образовања деколмана, јер су под дејством поменутих покрета јурско-кредне стијенске масе клизиле преко старије подлоге у правцу југозапада и заузеле данашњи положај.

По завршетку убирања и навлачења настаје комадање структурних јединица у блокове дуж расједа правца сјевероисток-југозапад. Најмлађи су расједи пружања сјевер-југ.

Почетком неогена долази до расједања и формирања депресија у којима се седиментују неогене творевине. Формира се панонски басен, чији се јужни дио налази сјеверно од Бањалуке.

Паралелно са његовим јужним ободом формирају се слатководни угљоносни басени Бањалуке, Рекавице – Крупа – Бочац.

Постанак миоценских слатководних басена предиспониран је тектонским радијалним покретима негдје у горњем дијелу олигосена. Данашњи изоловани миоценски басен код Бочца, Крупе, Рекавица, раније су представљали цјелину, али су касније неотектонским расједима и снажним дејством ерозије раздвојени. За поменуте басе карактеристично је да су већим дијелом ограничени паралелним расједима, између којих су сачувани у дугачким и уским рововима.

Неогенске насlage стваране су у језерској средини. У оваквим специфичним физичко-географским условима акумулација материјала вршена је веома брзо. Са околних планина



инезивно је спирао материјал и депонован у котлинама. Отуда потиче релативно велика дебљина наслага. Међутим, она је различита у појединим басенима због неједнаког интензитета тоњења дна, брзине акумулације и степена ерозије.

Мјестимичне појаве угљених слојева означавају периоде фитогене седиментације, односно краће тресетне фазе уз баруштински режим. Угљени слојеви су сложене структуре због неравномјерне акумулације материјала, краћих прекида у седиментацији, тоњења дна тресева и сезонских поплава.

Након завршетка неогене седиментације долази до релативног издизања овог дијела Динарида и до усмјеравања ријечних токова који су дијелом формирани и у неогену. У ово вријеме се, такође, спуштају поједини дијелови терена и формирају квартарна поља.

6.1.7. Хидрогеолошке карактеристике

Предметно подручје на основу физичко-географских, геолошких и хидрогеолошких услова припада хидрогеолошком унутрашњем региону врло хетерогеног литостратиграфског састава и сложеног структурног склопа. Већим дијелом припада сливу Врбаса, а мањим сливу Сане.

На предметном подручју најзаступљенија је хидрогеолошка јединица карста (мезозојског карбонатног, пукотинско-карсног комплекса) Мањача – Стричићи и Осмача – Чемерница са различитим развојем карених феномена. Карактеризирана је различитим дебљинама карбонатних стијена, односно њиховим просторним распоредом и положајем, који онемогућавају највјероватније стварање дубоких резервоара подземне воде. Карстификација различите дубине, понирања брзо не долази до губитка из појединих површинских сливова. Пражњење резервоара, који су просторно ограничени, је концентрисано. На дијелу терена изостају класични карстни облици (доломитни састав). Површинских боданих токова има. Основни водни ток – јанижа ерозиона база је ријека Врбас, односно ријека Сана.

Подземне воде циркулишу дијелом ка ниској ерозионој бази – кањону ријеке Врбас а дијелом ка Гомјеници (слив Сане). Фиктивна брзина воде је мала, износи 02 – 2 cm/sec. Воде из понора Подрашничког поља теже искључиво врелу Сувбунар код Бочца (издашност 1,3 до 5 m³/sek, а бројни понори са карстне заравни Стричићи су повезани са врелима Крупе. Дио подземних вода масива Мањаче дренира се преко извора ријечице Гомјенице (издашност 03 – 0,8 m³/sek).

Уочена је и повезаност већег броја термоминералних појава (С.Топлице, Лакташи, Слатина и др.) с овим хидрогеолошком системом. Преовлађује пукотинско-карсна порозност, изразито великог трансмисibilitета.

У овој хидрогеолошкој јединици карактеристични типови вода су MgCa-хлоридно-хидрокарбонатни и NaCa-сулфатно-хидрокарбонатни. Воде су, махом, слабије минерализоване, претежно 250 до 450 mg/l. Тврдоћа воде може бити врло различита, те воде могу бити меке до умјерено тврде.

Концентрација свих главних компоненти у води је скоро редовно у границама дозвољеним по критеријумима воде за пиће. Међутим, воде у карсту могу се лако загадити, о чему треба водити рачуна при предузимању мјера заштите нетересантних изворишта. Како су у



морфолошки теже приступачним карстним рејонима извори загађења засад ријетки, главнина резерви карстних аквифера је остала сачувана од штетних супстаници.

Хидрогеолошка јединица терцијарних басенских подручја (Крупа, Бочац) малог је пространства, без значајнијих аквифера. Преовлађује међузрнска порозност, рјеђе пукотинских претежно ниског коефицијента трансмисибилитета.

Хидрогеолошка јединица кварталног поточног и ријечног наноса (Бочац, Крупа), такође, је малог пространства. Подземна вода је у хидрогеолошкој вези са површинским током.

Заступљена је међузрнска порозност, висок до средњи коефицијент трансмисибилитета. Коефицијенти филтрације и издашности су велики (алувијалне терасне заравни Врбаса у подручју Крупе, Рекавица и др.).

Хидрогеолошка јединица кварталног пролувија и делувија (терени интергрануларне порозности), претходно ниског коефицијента трансмисибилитета, ниже водообилности. Делувијалне и делувијално пролувијалне насlage су релативно малог обима. Ове насlage наталожене су преко стијенских маса које имају претежно функцију хидрогеолошког изолатора. То условљава појаву многобројних извора, углавном мале и промјенљиве изашности. На неким мјестима ове насlage леже преко стијена пукотинске и кавернозне порозности, па је хидрогеолошка функција на том простору сложенија (Ђукића врело – Бистрица 5 l/sec). Остали извори типични за ову хидрогеолошку јединицу имају најчешће издашност 01 + 0,2 l/sec.

6.1.8. Инжењерскогеолошке карактеристике

Истраживано подручје одликује се разноврсношћу литографског састава терена, високим степеном тектонске и сеизмичке активности, сложеним хидро геолошким особинама, различитим рељефним карактеристикама, различитим климатским карактеристикама, воденим токовима различитог нагиба дна и значајним утицајем човјечијег рада на терену. Све наведено у одговарајућем обиму има утицаја на инжењерскогеолошке карактеристике терена.

Инжењерскогеолошке карактеристике терена дате су приказом основних инжењерскогеолошких својстава стијена и комплекса стијена, те приказом стабилности.

1. Инжењерскогеолошка својства стијена

Стијене и комплекси стијена пијеска и шљунка

Ове стијене изграђују знатне просторе језерских неогених и флувијалних плеистоценско-холоценских седимената. Иако је у основи пјесковито-шљунковите, у грађи овог комплекса учествују мјестимично и глиновити и муљевити седименти. Дебљина алувијалних седимената колеба. Физичко-механичке особине, такође, су варијабилне.

Ријечне терасе су више или мање сачуване само у долини Врбаса код Крупе и Бочца. Комплекси стијена пролувијалних наслага

Пролувијалних наслага има у многим поточним, односно бујичним подручјима. Дебљина наслага је неједнака, може достићи и више десетина метара, а иста зависи од локалних



услова. Карактерише их велика нехомогеност гранулометријског и петрографског састава компоненти, тако да су и физичко-механичка својства врло промјенљива.

Посебно су неповољне инжењерскогеолошке карактеристике које се одржавају на велику подложност ерозији.

Комплексе стијена пјесковитих глина и црвенице

У крашким подручјима, по већим и мањим пониквама, увалама и крашким пољима површина терена покривена је релативно јасно израженим комплексом алувијалних и делувијално-алувијалних пјесковитих глина и црвенице, с неједнаким садржајем зрна кречњака, доломита, пјешчара и др. Значајнија заступљеност карактеристична је у Добрњи.

Глине

Глине учествују великим дијелом у грађи терена. Оне су ријетко чисте. Претежно су лапоровите или пјесковите, нарочито су заступљене у многобројним мањим и већим долинама у којима су таложени седименти неогена.

Неогене глинене насlage су према својим основним састојцима претежно илитске и монторморионитске, често услед веће количине карбонатне компоненте то су лапоровите глине, глиновити лапори и сл. Оне могу бити и пјесковите. Слојеви глина различите су дебљине и то за неколико метара. Глине су у оксидационој зони јако промијењене. Боја глиненых наслага ове зоне је због оксидираности жуто-смеђа. Глине оксидацијске зоне одликују се већом пропусношћу и неједнаким распоредом воде. Ближе површини количина воде је мања и јако се мијења. У дубљим дјеловима важност је 30 – 50%. У нераспадној зони глине су непропусне и количина воде у њима је стална (25-30%). Клизање и пузање, те појаве неједнаког слијегања су инжењерскогеолошке особине којма се глинене терени истичу.

Комплекс стијена лапора

Овом комплексу стијена припадају неогени, слабо везани глиновити лапори и лапори. Стијене овог комплекса састављене су од невезаних, полувезаних и везаних стијена ниског степена дијагенезе. Подложне су ерозионим процесима. Такође је велик деструктиван утицај смрзавања. Карактеристичне су за ове терене и појаве клизишта.

Комплекс стијена флиша

Овај комплекс стијена обухвата мезозојске стијене велике литолошке хетерогености и анизотропности, због честог, већином ритмичког измјењивања различитих литолошких чланова: пјешчара, тврдих лапора, тврдих и сухих глина, лаповоритих и пјесковитих кречњака, конгломерата бреча и туфита. Веће масе овог комплекса стијена налазе се у подручју Чокори – Кола – Трубајићи – Рекавице.

Комплекси састављени од стијена овако различитих физичко-механичких особина су, осим тога, обично и тектонски врло оштећени, наборани, испуцани и расједнути. Иако у флишу има много пукотина, насlage флиша су практично непропусне за воду. У овим теренима је развијена ерозија која ствара дубоке јаруге чије су стране стрме и лабилне са одронима.



Распаднути флишни материјал лако подлијеже квашењу и клизању, тако да је и овај процес значајан и чест за терене састављене од флиша.

Кречњаци и доломити

Ове стијене врло су распрострањене у грађи терена. Старости су мезозојске, рјеђе терцијарне.

Кречњаци су заступљенији и то се јављају највише самостално, рјеђе у заједници са доломитима. Учествују и у другим комплексима стијена као што је флиш, дијабаз-рожна формација и др. Могу бити чисти, пјесковити, лапоровити, доломитични, у облику седре силификовани, једри, различити кристаласти, оолитични, детритични, могу бити плочсти, банковити, масивни и сл. Имају различиту примјену. Кречњачки терени значјније су испуцаности и карстификације. Кречњаке на падинама често прате сипари. У јаче испуцаним и расједнутим кречњачким усјецима, кањонима и сл. честе су урвине и одрони. Доломити са већим самосталним масама налазе се нарочито код Кола, Добрње, Стричића и неким другим мјестима. У основи, то су стабилни терени. Код дробљивих доломита развијенији је процес ерозије.

Вулканогено-седиментни комплекси

Вулканогено-седиментни комплекси обухватају дијабаз-рожну формацију и сродне стијене.

Распрострањене су нарочито у зони Милошевићи – Кадина вода.

Литолошки састав овог комплекса је изванредно хетероген са израженим различитостима физичко-механичких особина. Честе су нестабилности и то посебно у тектонски оштећеним и расквашеним масама. Ове стијене иначе су слабопропусне. Многе падине које су литолошки хомогеније могу бити у погледу стабилности доста стабилније.

2. Инжињерскогеолошка категоризација терена

На основу литолошког састава и склопа рељефа, климе, хидрогеолошких, хидролошких и др. карактеристика терена, те геолошких, посебно савремених геолошких процеса издвојена су инжињерскогеолошки карактеристична подручја, те категорије терена по степену стабилности.

Истраживано подручје припада унутрашњим Динаридима.

Категорије терена по степену стабилности су:

- Категорија терена «највећим дијелом стабилна и у природним условима и при дјелатностима човјека».
- Категорија терена «претежно стабилна у природним условима, а може постати претежно нестабилна при дјелатности човјека».
- Категорија терена «претежно нестабилна у природним условима, а при дјелатности човјека претежно нестабилна».

Подручје унутрашњих Динарида

Подручје унутрашњих Динарида захвата сјеверне и средишње дијелове Републике Српске. У грађи терена заступљени су кречњаци флишне стијене, вулканогено-седиментни комплекси дијабаз рожне формације и др. Између појединих планина налазе се и мањи



или већи терцијарни басени испуњени седиментима флишоликих комплекса стијена. У овом се подручју могу разликовати тако: планинско подручје и подручје терцијарних басена.

Планинско подручје је значајно по врло јасно израженом рељефу, с дубоким ријечним долинама, значајним количинама падавина (1000-2000 mm/год.) и великим нагибима дна водених токова.

Утицај мразева на стијене је, такође, велик.

Карактеристике литолошког састава и све остале природне карактеристике овог подручја условљавају интензиван развитак готово свих облика савремених геолошких процеса. На стрмим падинама и литицама карбонатних стијена честа су сипаришта, стварајући у подножју веће наслаге дробине. Гдје је инфилтрација површинских вода мала има бујица. Стијене и комплекси стијена су обично растрешени у површинском дијелу и покривени дебелим покровом хетерогеног распаднутог материјала који је склон расквашавању и клизању. Клизишта су често у подручјима изграђеним од флишних флишоликих комплекса стијена, стијена дијабаз-рожне формације и шкриљаца (агилошиста и филита).

Процеси ерозије, иако су снажније развијени, у неким дијеловима због пошумљености су слабији. Подручја терцијарних басена у региону унутрашњих Динарида су по свом геолошком саставу и грађи слични подручју руба Панонске низине. Ерозија је доста изражена, као и одроњавања.

3. Категоризација терена по стабилности

Категорија "Највећим дијелом стабилна у природним условима и при дјеловању човјека"

Овој категорији припадају терени који су изграђени од стијена и комплекса стијена, којима су и петрографска и физичко-механичка и остала својства релативно стална и које се не мијењају под утицајем савремених геолошких процеса и дјеловања човека.

У ову категорију спадају терени изграђени од компактних кречњака, доломита, мермера, магматских стијена, шљунци и сл. Ту се уврштавају и алувијалне равнице, ријечне и језерске терасе.

Категорија "Претежно стабилна у природним условима, а може постати претежно нестабилна при раду човјека".

У литолошком погледу ови терени су хетерогени, а најчешће су заступљени комплекси усложњених стијена, у којима се ритмички или неправилно смјењују различите стијене. Физичко-механичка својства се у комплексима потпуно разликују. Чак и у једној литолошкој врсти постоје знатне разлике у особинама. У природним условима овакви терени су обично стабилни. Стабилност тих стијена, која може бити мјестимично и привидна, узрокује дијелом морфологија терена. Нагиби природних падина осигуравају стабилност док се налазе у природним условима. Због тога је могуће да у овим теренима има и старих, потпуно или само привремено умирених клизишта. Дјелатношћу човјека, посебно разноврсним усјецањем, ови терени могу постати нестабилни. Локални услови су при том од посебне важности, затим положај слојева према падини, већа или мања водопропусност тла и његова способност дренажа, физичко-механичка својства стијена и комплекса као цјелине, отпорност према деструктивном дјеловању спољних сила и др.



Процес ерозије је релативно чест.

У ову категорију спадају, у првом реду, стијене изграђене од комплекса флиша и флишоликих седимената, те флишоликих, дјелимично више или мање шкриљавих комплекса, затим комплекси пјешчара и конгломерата, те комплекси доломити.

Категорија "Претежно нестабилна у природним условима, а при дјелатности човјека највећим дијелом нестабилна"

Овој категорији припадају подручја у којима су савремени геолошки процеси одношења материјала површинским водама, одроњавање, солифлукције, а посебно клизања на падинама снажно развијени. Ови су процеси развијени и у природним условима, па су већ и тиме изражене неповољне инжињерскогеолошке особине терена.

Овакво је стање последица јасно изражених и непрекидних промјена у саставу комплекса стијена. Промјене у литолошком саставу условљавају и значајне разлике и промјене у физичко-механичким особинама стијена, а нарочито промјене у хидрогеолошким особинама на мањим удаљеностима. У површинским су дијеловима терена основне стијене знатно промијењене под дејством површинских и подземних вода. У тим су дијеловима терена погрожена и физичко-механичке особине стијена у поређењу с нераспаднутим основним стијенама у подлози. У овим теренима има често лабилних падина, на којима стално постоји могућност да се створе нове појаве нестабилности и у природним и у условима дјелатности човјека.

Санирање постојећих појава, а и оних које су настале у новије вријеме захтијева обично опсежна студијска истраживања и пројектовања.

Овој категорији терена као типски припадају они који су састављени од неогених седиментних комплекса и то различитих глина, лапоровитих глина, и др. с честим међусобним прелазима, затим терени састављени од вулканогених-седиментних комплекса и свих комплекса стијена које су хетерогене (Милошевићи – Кадина вода).

4. Категоризација терена према хазарду и ризику од клизишта

Степен хазарда указује на потенцијалну магнитуду и вјероватноћу покретања стијенске масе, површину која може бити захваћена клизањем, брзину клизања и могућу учесталост активирања процеса клизања.

Ризик од појаве клизишта односи се на могуће последице по материјалним вриједностима које могу бити угрожене.

Категоризација терена по степену хазарда је:

- без хазарда: терени највећим дијелом стабилни, у природним условима не очекују се клизишта под било којим условима, терени без ризика,
- низак хазард: терени гдје до клизишта може доћи под екстремно неповољним условима који имају малу вјероватноћу појављивања или је вјероватноћа појављивања велика, али је покренута маса мала, обично степен ризика 2-3. Падине већег нагиба у чијој грађи учествује делувилално тло, те неогени седименти (Крупа, Бочац).



- средњи хазард: терени гдје се очекује активност клизања са већим покретањем земљишних маса са релативно спорим кретањем, степен ризика 2-5. (Милошевићи – Кадина вода).

Категоризација терена по степену ризика је:

- без ризика: терени гдје се не планира спровођење већих техничких и др. активности,
- низак ризик: терени са клизиштима гдје се незгоде јављају, али се лако отклањају, имовина и животи нису угрожени,
- средњи ризик: терени са клизиштима гдје се незгоде јављају са тешким последицама оштећења објеката, са краћим прекидом функције, али без угрожавања живота људи. (Милошевићи – Кадина Вода).

Систематским истраживањем клизишта и подузимањем одговарајућих техничких мјера, могуће је спријечити и елиминисати процес клизања. Подузете техничке мјере морају бити економски оправдане.

5. Рејонизација према степену ерозивности

Као последица механичког рада вода које теку површином земље развија се процес ерозије, а интензитет зависи од природе стијена, нагиба терена, постојања биљног или другог покривача, те свакако количине падавина и др. чиниоца.

Дакле, ерозија је већег интензитета на необраслим падинама и у подручјима што су покривена деградираним шумама. Према степену ерозивности, а на основу претходно наведеног, извршена је сљедећа рејонизација (из Тумача за инжињерскогеолошку карту Југославије размере 1:500.000 - 1969. год.):

- Истраживано подручје Мањаче – Осмаче – Тисовца - Чемернице је брдовито и планинско, знатним дијелом пошумљено, изграђено од различитих стијена, ерозиони процеси односе годишње 100-200 тона по km².

6. Оцјена инжењерско - геолошких карактеристика са становишта коришћења простора у будућности

Инжењерскогеолошке карактеристике тла одређују у многоне могућност коришћења простора. Оне су по својим специфичностима доста неуједначене, зависне најчешће од утицаја других чиниоца (климе, хидрогеолошких и хидролошких прилика и др.).

Према претходно приказаним инжењерскогеолошким карактеристикама планинско подручје Мањаче – Осмаче – Тисовца – Чемернице је значајно по врло јасно израженом рељефу. Својства ових подручја условљавају интензиван развој готово свих облика савремених геолошких процеса. Сигурно је да и ови простори могу бити интензивно кориштени за многе намјене у будућности и да имају одговарајуће вриједности, с тим да се увијек уважавају инжењерско-геолошке особине стијенских комплекса.

Перманентна опасност од катастрофалних земљотреса, који су се релативно често догађали на овим просторима (Бањалука 1969, 1981. и др.), указују на неопходност да



превентивне мјере против штетног утицаја земљотреса треба планирати и проводити још у фази просторног планирања и пројектовања.

7. Сеизмичке карактеристике

Сазнања, која су довела до упознавања механизма земљотреса, његове генезе и специфичних промјена и ефеката, које они изазивају на површини земље, пружају могућност за смањење његових рушилачких посљедица одговарајућим превентивним мјерама.

Перманентна опасност од катастрофалних земљотреса који су се релативно често догађали на овим просторима Бањалука (1969, 1981. и др.), указују на неопходност да превентивне мјере против штетног утицаја земљотреса треба планирати и проводити још у фази просторног планирања.

Неотектонска грађа тла и сеизмогеони расједи

Према општем фонду података неотектонских кретања и карактеру рељефа простор Републике Српске подијељен је на двије неотектонске области (подручја): сјеверни дио припада неотектонском подручју Панонског басена, остали дијелови РС, са Херцеговином који се налазе између Панонског и Јадранског басена, улазе у Динарско неотектонско подручје.

Глобално посматрано, панонско неотектонско подручје у току миоцена и понта било је изложено општем, најчешће сукцесивном, спуштању, са већом и мањом амплитудом на шта указују депресије у оквиру моринских потолина.

Истовремено, у оквиру Динарског неотектонског подручја био је присутан, у цјелини гледано, углавном неутралан тектонски режим, са изузетком језерских базена, у којима је вршено сукцесивно спуштање.

На општа спуштања панонског неотектонског подручја, у миоцену и понту указује у првом реду морински режим, условљен трансгресијом Панонског мора. На општа издизања како Панонског, тако и динарског неотектонског подручја, почевши од крака понта, па све до холоцена недвосмислено упућују регресија Панонског мора из сјеверних дијелова, те деградација неогене ријечне мреже и заглечеравање неких динарских планина у другој половини плеистоцена. Неотектонска кретања и у једном и у другом подручју била су праћена неуједначеним спуштањем, односно издизањем, релативно узаних, а издужених појасева који су даљим, обично попречним, расједањем разбијали у мање или веће блокове.

Вертикална кретања неотектонских зона и блокова у њиховом оквиру била су повремено попраћена и значајним хоризонталним помјерањима и то, у првом реду, дуж уздужних расједа различитог поријекла. Оријентација хоризонталних неотектонских напрезања на уздужним расједима у Динаридима и напонском базену имала је првенствено десни смјер. На десна хоризонтална неотектонска помјерања блокова, на уздужним расједима, указују набори чије пружање тежи правцу запад-исток, развијени не само у седиментном комплексу међупланинских потолина, већ и у оквиру неогених наслага у јужном ободу Панонског басена.



У Динарској области, међу неоектонским расједима највећу заступљеност и одлучујућу улогу у формирању неогених и квартарних потолина имали су нормални расједи са уздужним пружањем. И на простору јужног обора Панонског басена постанак неогених квартарних безена и депресија највећим дијелом везана је за уздужне расједе нормалног типа. Попречни неотектонски расједи у Динаридима изван неогених базена су ријетки и млађи су од уздужних. Ово није случај са попречним расједима на јужном ободу Панонског басена, гдје су попречни расједи доста бројни и углавном чине реактивирани хоризонталне попречне расједе орогеног поријекла.

Имајући у виду да потресне линије (углавном са релативно плитким хипоцентром) слиједе правце неотектонских расједа, односно низове планинских масива или потолина, а значајнијим пружањем, произлази да би у Динаридима правци потресних линија првенствено били уздужног пружања, а на јужном ободу Панонског басена уздужног и попречног.

Сеизмичност простора

Истраживано подручје према досадашњем сазнању припада јужном дијелу бањалучког сеизмогеног подручја, које је једно од најактивнијих сеизмогених подручја у Републици Српској.

На овом подручју у прошлости догодило се више разорних земљотреса (1969., 1981.) интензитета 8° MCS скале. По свом дејству и посљедицама земљотреса од октобра 1969.г. био је најразорнији и манифестовао се на већем простору, а у центру интензитетом 8-9° MCS скале. На површини од око 9000 m² земљотрес се манифестовао интензитетом од 7-9° MCS скале.

Према подацима сеизмичких карата из Правилника о техничким нормативима вискоградње у сеизмичким подручјима – истраживани простор налази се у зони максимално очекиваног интензитета потреса:

V и VI MSK₆₄ за повратни период 50 година 63% вјероватноће
VII° MSK₆₄ за повратни период 100 година 63% вјероватноће
VIII° MSK₆₄ за повратни период 1000 година 63% вјероватноће
VIII° и IX MSK₆₄ за повратни период 10.000 година 63% вјероватноће.

6.1.9. Климатске карактеристике подручја

Подручје града Бањалуке се налази у појасу умјерено-континенталног поднебља, са оштрим зимама и топлим љетима, али и са одређеном диференцијацијом обиљежја појединих ужих подручја. Разлике у климатским обиљежјима сјеверног, средњег и јужног дијела Града углавном су узроковане самим разликама у надморској висини, те орографским и вегетацијским елементима.

Простор студијског подручја припада умјерено континенталној климатској области. Јужни дијелови подручја имају оштру планинску климу, а сјеверни дијелови су под утицајем панонског басена, те се одликују континенталном климом. Просјечна годишња температура је 10,8 °C, а годишња амплитуда од 20,7 степени.



Температуре на овом простору су и љети релативно ниске, што значајно скраћује вегетациони период и неповољно утиче на привредну дјелатност становништва. Просјечна годишња количина падавина је 1049,6 mm. Годишњи распоред падавина је повољан, јер се највеће количине излуче у доба најактивнијег раста вегетације (мај, јуни, јули).

Клима подручја је резултанта дјеловања сложених климатских фактора на глобалном, регионалном и локалном плану. На климу подручја пресудан утицај имају природно-географски услови. Опште климатске карактеристике подручја, може се рећи, да су условљене карактеристике дефинисане глобалном атмосферском циркулацијом. Простор се налази у средишту умјереног појаса, подручју у којем је учестало присутна интензивна размјера тропских и поларних ваздушних маса. Током зимског периода ово подручје је под утицајем изразите циклонске активности у области Јадранског мора. Подручје је наглашено отворено према сјеверу, па је, нарочито зими, изложено утицају хладних ваздушних маса које продиру из сјеверног квадранта. Са друге стране, комплекс планинског ланца Динарида, на југу, умањује или спречава утицај Медитерана.

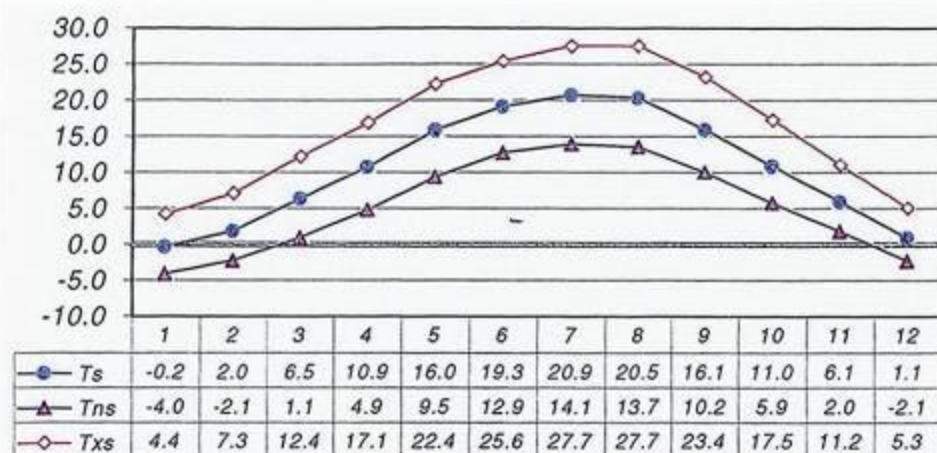
Насеље Крупа лежи на 253 m надморске висине, захватајући јужни руб котлине која се пружа у правцу југозапад-сјевероисток. Ова издужена тектонска увала дуга је око 15 km. Читава котлина, чија ширина не прелази 5 km, окружена је ниским брдима и брежуљцима. Према југу се уздижу планине Мањача и Чемерница које раздвајају долину ријеке Врбаса.

Утицај на климу подручја имају одређени локални услови: одлике подлоге биљног покривача, мреже водених токова и антропогенски фактори.

Просјечна годишња вриједност средње максималне температуре ваздуха на простору студијског подручја је 16,8°C. Средње мјесечне максималне температуре ваздуха крећу се у интервалу од 4,4°C, у јануару, од 27,7°C, у јулу.

Просјечна годишња вриједност средње минималне температуре ваздуха на простору подручја је 5,5°C. Средње мјесечне минималне температуре ваздуха имају вриједности од -4,0°C до 14,1°C.

Графикон 1. Просјечна (Ts), средња максимална (TxS) и средња минимална (Tns) температура ваздуха, у °C, на простору студијског подручја, 1961.-2003. године



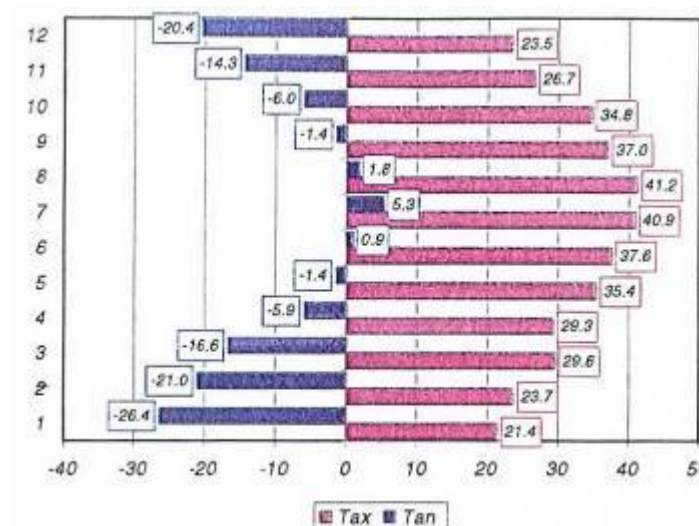
Вриједности апсолутне максималне температуре ваздуха на подручју, у периоду 1961.-2003. године, највећа температура ваздуха измјерена је августа 2000. године и износила је 41,2°C.



Подаци показују да се у било којем дијелу године на подручју могу очекивати температуре ваздуха изнад 20°C. Температуре изнад 35°C се могу очекивати у периоду од маја до септембра. Максимална јануарска вриједност измјерена је 2001., а максимална децембарска вриједност 1989. године. Најнижа јулска вриједност апсолутне максималне температуре ваздуха регистрована је 1988. године.

Регистроване вриједности апсолутних минималних температура ваздуха на простору подручја, у периоду 1961.-2003. године, приказане су на графикону. У обрађеном периоду најнижа температура ваздуха измјерена је у јануару 1963. и износила је -26,4°C.

Графикон 2. Мјесечне вриједности апсолутних максималних (Tax) и апсолутних минималних (Tan) температура ваздуха, у °C, студијско подручје, 1961.-2003. године

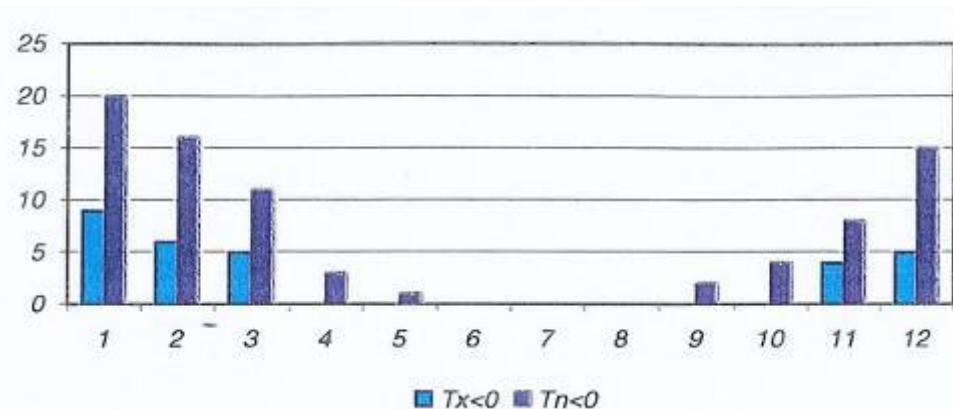


Мразни и ледени дани

Мразеви, временске ситуације када је минимална температура ваздуха мања од 0°C, на подручју, могу се очекивати у периоду од септембра до маја. Најчешћа појава мразева је од децембра до марта. Дани са мразом преовладавају током јануара, фебруара и децембра. Најчешће се мраз јавља у јануару, у просјеку 20 дана. Просјечан годишњи број мразних дана је 72 дана. Током јануара и фебруара мраз може бити свакодневна појава. Ледени дани се могу јавити у периоду од новембра до марта.



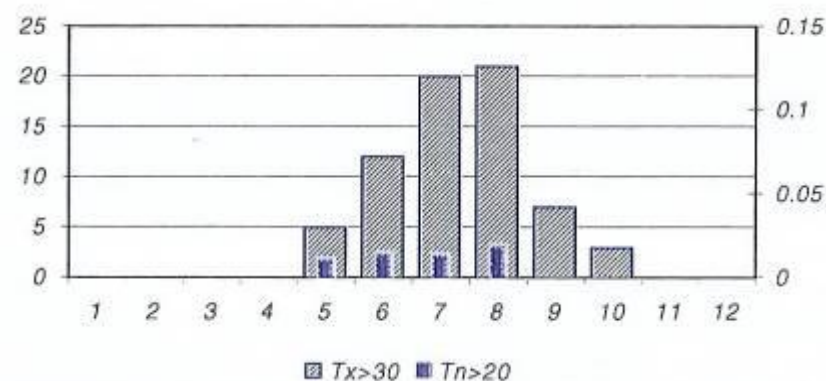
Графикон 3. Просјечан број ледених ($T_x < 0$) и мразних дана ($T_n < 0$), студијско подручје, 1961.-2003.



Тропски дани и тропске ноћи

На подручју тропски дани су карактеристични за период од маја до октобра. По подацима из посљедње стандардне климатолошке нормале, у току године их, у просјеку, има 11. Тропски дани су најчешћи у јулу и августу. Тропске ноћи су ријетка појава и јављају се у просјеку 0.3 пута годишње. Честе су године кад се не забиљежи ни једна тропска ноћ.

Графикон 4. Просјечан број тропских дана ($T_d > 30$) и тропских ноћи ($T_n > 20$), студијско подручје, 1961.-2003.



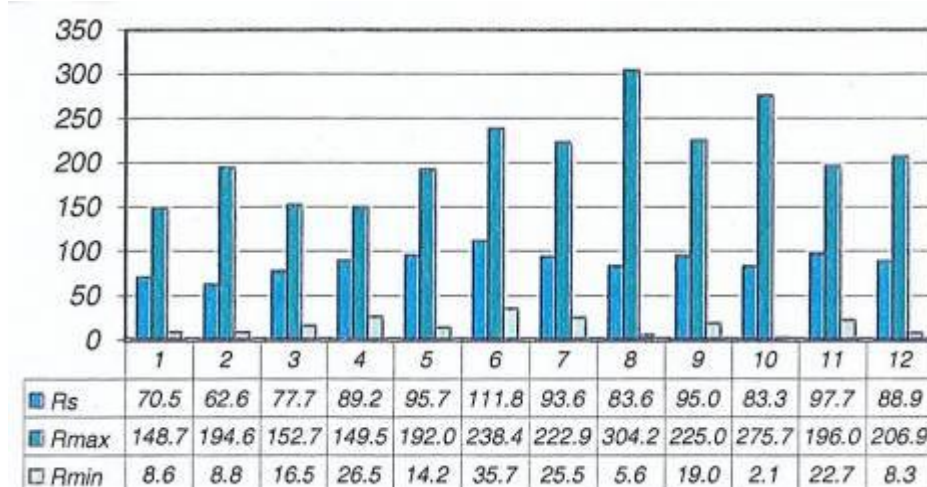
Падавине

Средња мјесечна и средња годишња количина падавина

Просјечна годишња количина падавина на подручју, у периоду од 1961.-2003. године, износила је 1049,6 mm. На студијском подручју највише падавина се региструје почетком лjeta, а најмање крајем зиме. Максимум просјечних мјесечних количина падавина 111,8 mm су у јуну, минимум 62,6 mm падне у фебруару. Оваква расподела падавина је једна од карактеристика умјереноконтиненталне климе.



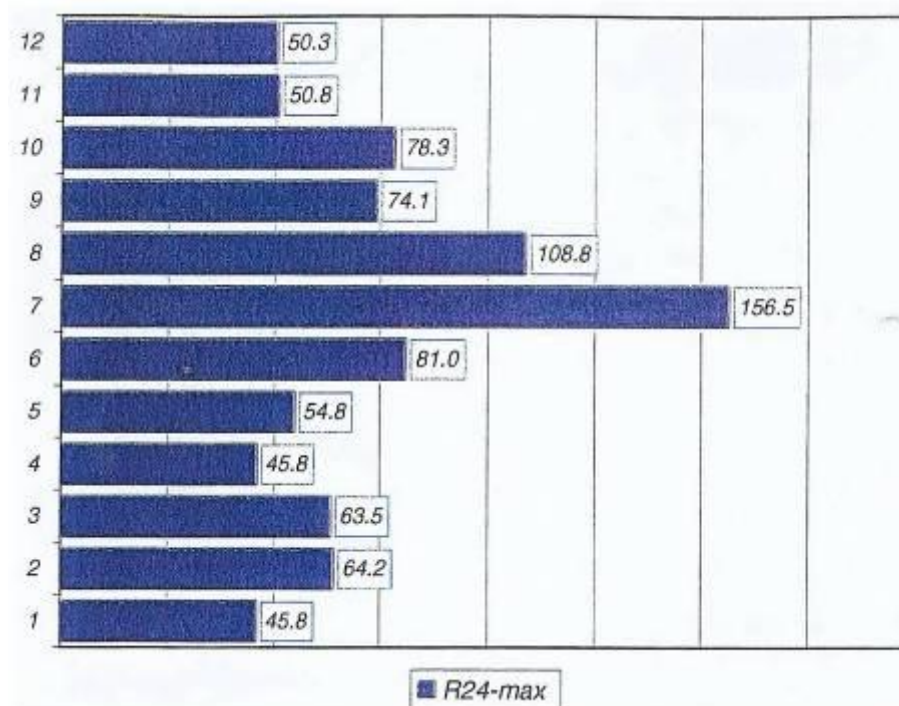
Графикон 5. Просјечна (R_s), максимална (R_{max}) и минимална (R_{min}) мјесечна количина падавина, студијско подручје, 1961.-2003.



Максималне дневне количине падавина

На простору студијског подручја вриједност екстремне мјесечне максималне дневне количине падавина су од минималних 45,8 mm, у фебруару и априлу, до максимума 156,5 mm, у јулу мјесецу.

Графикон 6. Приказ максималних (R_{24-max}) дневних количина падавина у mm, по мјесецима, студијско подручје, 1961.-2003.

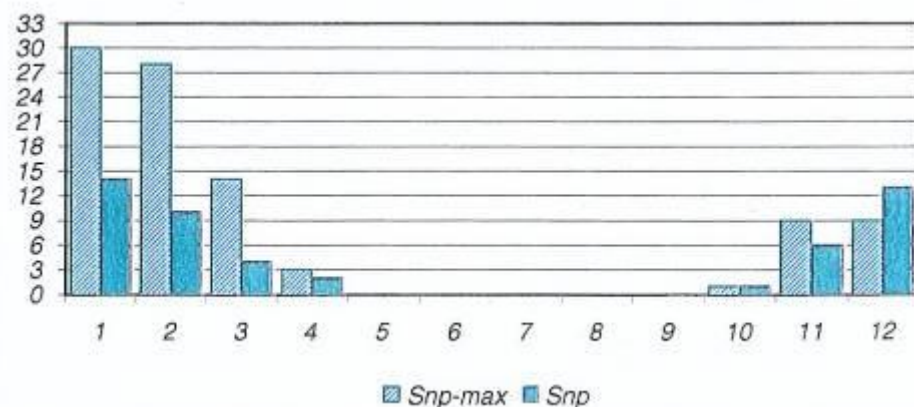




Број дана са сњежним покривачем

Сњежни прекривач се може јавити у периоду од октобра до априла. Обим вриједности годишњег броја дана са сњежним покривачем је од 9 до 92 дана.

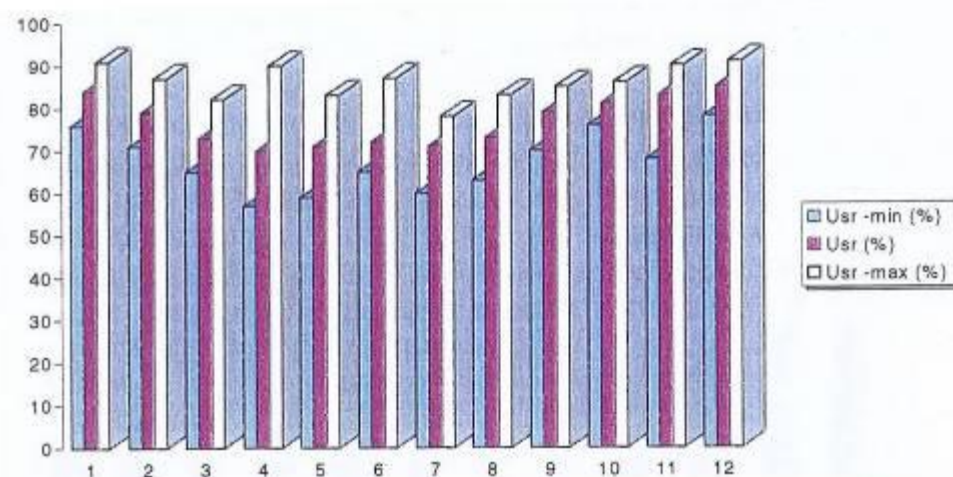
Графикон 7. Приказ просјечног (Snp) и максималног (Snp-max) броја дана, по мјесецима, са сњежним покривачем >1cm, студијско подручје, 1979.-2003.



Средње мјесечне и средња годишња релативна влажност ваздуха

Просјечна мјесечна релативна влажност ваздуха на студијском подручју креће се од 70% у априлу, до 85% у децембру. У хладнијем дијелу године релативна влажност има више вриједности, а у топлијем дијелу године ниже вриједности.

Графикон 8. Просјечна (Usr-%), максимална (Usr-max-%) и минимална (Usr-min-%) мјесечна релативна влажност ваздуха, студијско подручје, 1961.-2003.



Облачност

Средња мјесечна и средња годишња укупна облачност

Просјечна мјесечна укупна облачност на студијском подручју има вриједности од 4,1 десетине покривености неба у августу до 7,4 десетина у најтмурнијем мјесецу децембру. Годишњи просјек укупне облачности је 5,9.

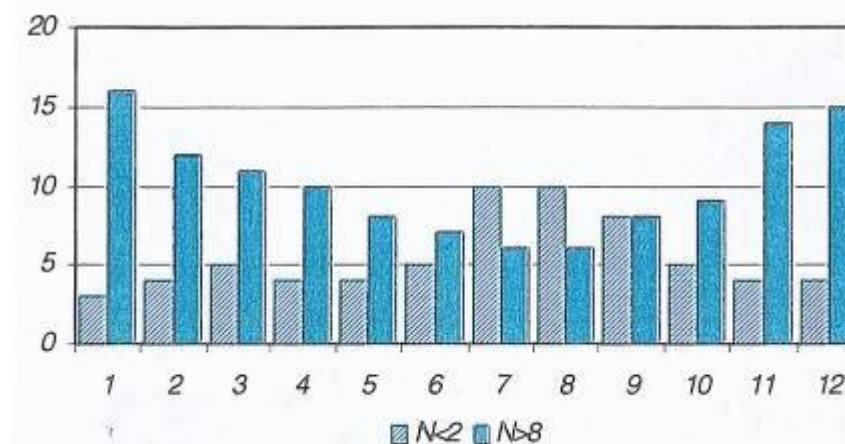
	JAN	ФЕБ	MAR	АПР	МАЈ	ЈУН	ЈУЛ	АВГ	СЕП	ОКТ	НОВ	ДЕЦ	ГОДИНА
X _s	7.3	6.6	6.3	6.2	5.7	5.3	4.2	4.1	4.8	5.7	7.0	7.4	5.9
MAX	9.8	8.8	8.7	7.9	7.7	7.0	6.5	5.9	7.2	7.5	9.3	9.4	8.0
MIN	4.0	2.9	4.2	4.9	4.0	3.1	2.6	1.8	1.7	3.3	4.8	4.9	3.5

Табела 4. Средње мјесечне и средња годишња облачност, студијско подручје, 1961-2003.

Број ведрих (N<2/10) и облачних (N>8/10) дана

На студијском подручју током године су у просјеку 62 ведро дана. По мјесечним вриједностима се види да је најведрији дио године крај љета и почетак јесени. Облачни или тмурни дани се, у просјеку, појављују 115 дана годишње. Њихова појава карактеристична је за зимски период, првенствено за јануар и децембар, када је у просјеку, сваки други дан тмуран.

Графикон 9. Број ведрих (N<2/10) и облачних (N>8/10) дана, студијско подручје, 1961.-1990.



На графикону се може уочити да тмурни дани преовладавају у току већег дијела године, док ведри дани преовладавају током јула, августа и септембра.

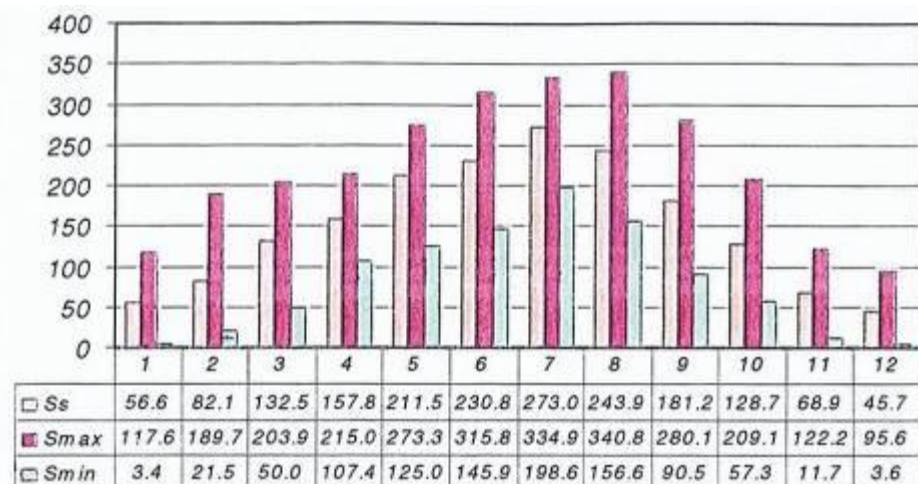
Трајање сијања Сунца

Простор током године има, у просјеку, 1.812,6 сати са сијањем Сунца. Расподјела просјечног трајања сијања Сунца по мјесецима, показује да минимум припада децембру са



45,7 сати, а максимум јулу са 273,0 сати. Просјечно трајање сијања Сунца током зимских мјесеци је 171,4 сата.

Графикон 10. Просјечне, максималне и минималне мјесечне суме трајања Сунца (у сатима), студијско подручје, 1961.-1990.



Број дана са маглом

Магла се на студијском подручју може појавити током цијеле године. Годишње се, у просјеку, осмотри 47 дана са маглом. Појава магле вјероватнија је у хладнијем дијелу године. Најчешће се јавља у јануару, октобру и децембру. Најрјеђе се јавља током јуна и јула.

Графикон 11. Просјечан мјесечни број дана са маглом, студијско подручје, 1961.-2003.



Вјетар

Зими на студијском подручју, по наведеним осматрањима, најчешће дувају вјетрови из правца сјевера и сјеверозапада. Незнатно рјеђи од њих су сјеверозападни вјетрови са 13,5%. Вјетрови са југоистока и југа су зими најрјеђи.

У прољећној расподјели учесталости праваца вјетрова преовладавају сјеверни и сјевероисточни вјетрови са 17,8 и 13,5%. Незнатно рјеђе, са учесталошћу 13,4% јављају се западни вјетрови.

6.2. Природни ресурси подручја

6.2.1. Пољопривредно земљиште

У односу на укупне земљишне површине које обухвата ова Студија (58.716 ha) пољопривредно земљиште заузима око 52,48% (30.716,25 ha).

Табела 5. Структура пољопривредног земљишта (CORINE)

КАТЕГОРИЈА ПОЉОПРИВРЕДНОГ ЗЕМЉИШТА	ПОВРШИНА (ha)	%
Оранице	279.62	0.91
Пашњаци	4598.95	14.97
Култивисано земљиште	17575.93	57.22
Остало пољопривредно земљиште	8261.75	26.9
УКУПНО	30716.25	100.00

Табела 6. Својинска структура пољопривредних површина по катастарским општинама (у ha)

Катастарска општина	Укупна површина у приватној својини	Пољопривредне површине - приватни сектор					Укупна површина у државној својини	Пољопривредне површине - државни сектор				
		Оранице и баште	Воћњаци	Виногради	Ливаде	Пашњаци		Оранице и баште	Воћњаци	Виногради	Ливаде	Пашњаци
Агино Село	1456	718	31		379	77	3163	29			24	23
Бочац Доњи	772	412	33		79	45	485	15				3
Бочац Горњи	844	414	27		155	50	1494	7			1	17
Чокори	477	268	33		19	42	65					
Добриња	534	227	7		172	2	4802	37			33	52
Кола	1682	889	65		87	203	178	4	2		3	40
Кола Доња	570	294	24		4	20	35	2			3	3
Крмине	1502	704	49		377	110	2454	2			4	146
Дујаковци	1377	485	8		4	10	1385	7		6	251	24
Локвари	623	345	13		66	136	710	1			1	30
Лусићи	919	443	10		295	110	1377	50	1		77	120
Радмановићи							1331					
Рацуне	884	305	22		275	61	2059	3			34	133
Рекавице Доње	1919	892	83		189	148	445	6	2		6	50
Рекавице Горње	1635	974	49		110	61	222	15			5	25
Рупари	651	395	14		85	24	186	7	1		4	18
Стричићи	831	563	15		114	59	447	41			5	113
Зеленци	413	147	4		113	37	262	1			5	32
Вилуси	901	498	28		183	106	2657	677	26		332	206
Шљивно	1	1					1490					
Голеша	1699	1176	82		23	62	74	12				6
Павићи	1630	641	16		429	274	694	4			8	284
Љубачево	1275	571	34		222	110	894	4			4	38

Педолошке карактеристике

На формирање тла на подручју платоа Мањача и кањона Врбас, дјелимично утичу рељеф, геолошка подлога, клима и дјелатност човјека. С обзиром на рељеф тла истичу се долинска, брдска и планинска. Долинска тла су најдубља и њихова вриједност у пољопривредном погледу је потенцијално највећа, али су и најријеђа. Тла на брдовитим теренима су најраспрострањенија, а производне способности су им ограничене, зависно од нагиба терена и дубине тла, те физичких и хемијских својстава. Планинска тла су по правилу најплића. Нешто су дубља и продуктивнија на платоима и заравнима, као на подручју Стричића. Иначе су под шумама, планинским пашњацима и ливадама.

С обзиром на матичан супстрат, односно геолошку подлогу на којој су настала могу се подијелити на: подсеквенце на шљунку и пијеску, подсеквенце на глини и иловачи, подсеквенце на неким карбонатним супстратима, подсеквенце на киселим силикатним стијенама, подсеквене на тврдим карбонатним стијенама (производна способност ограничена због плиткоће тла). Највећи дио су, више или мање, кисела тла, те је за њихов повратак потребна калцификација, односно додавања мљевеног кречњака доломита.

На овом подручју доминантан је кречњачки супстрат који даје основну карактеристику смеђем тлу различите дубине и различитих профила, као и рендзинама, посмеђеним рендзинама и посмеђеним црвеницама. Ове врсте тла карактеристичне су за сјеверозападни, југозападни и средишњи дио студијског подручја. На овом подручју карактеристични су дијелови крашког терена, а у вези с тим има велики број вртача, што значи да ова тла долазе најчешће у комплексу са делувијалним тлом вртача. У западном дијелу области на супстрату доломита, већу површину заузима комплекс рендзина, смеђег тла на доломитима и делувијална тла вртача. У непосредној близини рендзина, на стрмим падинама брда, сусрећу се врло плитка смеђа тла и плитка тла на једрим кречњацима, као и посмеђена рендзина на доломитима. На кредним кречњацима у подручју вртача, развијала су се смеђа тла и делувијална тла вртача.

На пјешчарима образовала су се смеђа кисела тла, а жутосмеђа кисела тла на пјешчарима и шкриљцима. Већу површину источног дијела студијског подручја заузимају комплекси смеђег тла, посмеђене црвенице на једром кречњаку и делувијалног тла вртача.

На флишу су се образовала смеђа тла у комплексу са делувијалним вртачама. Она заузимају сјевероисточни дио студијског подручја. На њих се настављају смеђа тла на глинама у сјеверном дијелу овог простора у виду мањих комплекса, а нешто јужније мања површина смеђег колувијалног тла на глини.

У јужном дијелу сасвим малу повшину заузимају смеђа деградирана тла на карбонатној основи. Врло слабо развијена тла (сироземи) на пјешчарима заузимају дио површине сјеверозападног дијела обухвата. Долинска тла присутна су само мјестимично у сјеверном и сјеверозападном дијелу области као алувијално – карбонатна тла у долини ријеке Врбас и на појединим мјестима прелази у категорију делувијално киселог тла.



Табела 7. Пољопривредна земљишта према бонитетним класама

Пољопривредна земљишта према бонитетним класама	Површина	%
I и II бонитетна класа	32,84	0,06
II и III бонитетна класа	25,03	0,04
III бонитетна класа	1.957,9	3,34
IV бонитетна класа	2.088,73	3,57
V-VIII бонитетна класа	54.467,13	92,99
УКУПНО	58.571,63	100

Из табеле 7. се види да су најзаступљенија земљишта од V-VIII бонитетне класе 92,99% од укупне површине. Најмање су заступљена земљишта I и II бонитетне класе, као што се из табеле види, њихова заступљеност је занемарљива, тако да са сигурношћу можемо рећи да их на студијском подручју и нема. Посебну пажњу треба посветити земљиштима III и IV бонитетне класе као најплоднијем земљишту и најпогоднијем за интензивну, првенствено, ораничну

пољопривредну производњу.

I Бонитетна класа

Земљишта I бонитетне класе у долини Врбаса су више или мање измјешана са II бонитетном класом. У I бонитетну класу спадају она са најдубљим слојем плодног земљишта. То је, обично, тамо гдје се испод хумусног слоја наилази прво на слој пјесковите иловаче или иловастог пијеска, а тек испод тога долази шљунак. Сви комплекси гдје преовладава таква стратиграфија сврстани су у I бонитетну класу. То су данас најплоднија земљишта на подручју града Бањалуке, с повољним условима за наводњавање, па је на њима могуће организовати интензивну повртарску производњу.

II Бонитетна класа

Земљишта ове класе у долини Врбаса, имају извјесна ограничења у односу на слична земљишта I бонитетне класе – нешто другачији састав наноса ријеке, нешто плићи слој земљишта или, пак, нешто тежи механички састав. Земљишта II бонитетне класе су у заједници са земљиштима III бонитетне класе. Уз наводњавање и друге агротехничке мјере ова се земљишта могу користити за интензивну ратарску и повртларску производњу.

III Бонитетна класа

Земљишта ове класе налазе се на разним теренима и положајима почев од равнице, па све до нагиба од 15%, али сва она имају извјесна ограничења која их сврставају у ову бонитетну класу. То су земљишта у долинама ријека, ријечица и потока; земљишта на терасама и платоима, као и на пољима у планинском подручју; земљишта на блажим нагибима. Највећи значај имају земљишта на платоима. То су заравњена или благо нагнута земљишта на делувијалним трасама. Заравни и поља у Добрњи, Стричићима, као и друга мања поља у Зеленцима, Грличко поље, представљају врло вриједне оазе у крашком подручју и заслужују посебну заштиту. У хемијском погледу ова земљишта већином су осиромашена, те су им потребне одговарајуће агромеиорације. С обзиром да земљишта I и II бонитетне класе има мало- готово да их и нема, земљишта III бонитетне класе, због свог широког



пространства, уз одређене агро и хидромелиорације, представљају највећи ресурс интензивне пољопривредне производње.

IV Бонитетна класа

У ову бонитетну класу сврставају се земљишта на нагнутим теренима до 20%, али и на блажим нагибима, па и заравњеним положајима, ако имју друга ограничења. Раширена су на цијелом подручју.

На нагибу од 15-20%, већ постоји опасност од ерозије, а 20% је већ граница за нормалну механизовану обраду. На тим нагибима ратарење мора бити усклађено са мјерама заштите од ерозије.

V-VIII Бонитетна класа

На бонитетној карти земљишта V, VI, VII и VIII бонитетне класе нису раздвојене, јер мјерило 1:50.000 то онемогућава, те су приказана заједно. Ту спадају сва земљишта на нагибу већем од 20%, али и на мањим, па и на заравњеним теренима, ако су јаче изражена друга ограничења: плиткоћа земљишта, каменитост, стјеновитост и сл. Сви терени с нагибом већим од 20% убрајају се у групу земљишта која због ерозије и других фактора нису погодна за обраду, него су предвиђена за травњачку производњу – ливаде и пашњаке, а на већим нагибима, плићим и огољеним положајима за шуму.

6.2.2. Шуме и шумско земљиште

Уз привредни значај шума, који се огледа у томе што дрво и остали производи од шума представљају незамјениве сировине за многе индустријске гране, општекорисне функције шума, у савременим условима живота, добијају све већи значај.

Шуме су регулатор климе и имају утицај на глобалне климатске промјене, шуме су фабрике кисеоника, регулишу режим вода, обављају заштиту земљишта, саобраћајница, спречавају ерозије, бујице и поплаве, шуме пружају оптималне услове за рекреацију, спорт и развој туризма, лова и риболова.

Све наведене и остале функције чине шуме добром од општег интереса, које треба да ужива посебну бригу цијелог друштва и сваког појединца.

Шумарство као привредна грана представља историјски једну од најзаступљенијих дјелатности овог подручја са традицијом организоване експлоатације дужом од 130 година.

Стање шума и шумског земљишта

Укупна површина шума и шумског земљишта на подручју обухвата износи 26.834,28 ха, што износи 46% од укупне површине предметног простора.

Од тога, 19.269,84 ха или (71,8%) се налази у државном власништву, док је 7.564,44 ха или (28,2%), са правом власништва.

Са климатогеног аспекта, шуме и шумска земљишта на подручју обухвата већим дијелом припадају појасу мезофилних шума храста китњака и обичног граба, затим у појасу мезофилних шума букве (*Fagetum montanum* Ht 38). Наведене заједнице букве често се јављају и у појасу храстових шума и то у усјецима уз потоке и на сјеверним експозицијама.

На вишим надморским висинама јављају се високе мјешовите састојине букве и јеле са смрчком, затим шумске културе смрче, бијелог и црног бора.

На сљедећој табели је представљена макро подјела шумског фонда.



Табела 8. Макро подјела шумског фонда

Р.бр	Категорија шума	Површина (ha)	Процентуално учешће
1	Лишћарске шуме	24.657,38	91%
2	Четинарске шуме	466,90	3%
3	Мјешовите шуме	1.710,00	6%
УКУПНО		26.834,28	100

Извор података: сателитски снимак, 2000. год.

Неконтролисана експлоатација у одређеним периодима довела је до одређене девастације шума у овој зони, али ипак се генерално може констатовати да је у макросмислу овај простор са аспекта шумског фонда очуван у задовољавајућој мјери.

Стручни надзор и управљање, како приватним тако и државним шумама, на подручју које обухвата студија, врши ЈПШ "ШУМЕ РС" ,тј. ШГ"Бања Лука" преко Шумских управа.

Значајно је нагласити, да су на предметном простору егзистирале и шуме којима је газдовало Министарство одбране Републике Српске, са површином која је износила 2.990 ha и које су се положајно налазиле у непосредној близини касарне на Добрињи. Одлуком Владе Републике Српске, 2006. године поменуте шуме су предате на коришћење ЈПШ „Шуме Републике Српске“.

Државне шуме на предметном подручју подијељене су на четири господарске јединице и то: "Осмача-Тисовац", "Мањача", „Дубичка гора“ и „Чемерница“, у којима се врши редовна индустријска експлоатација шумских дрвних сортимената.

Шумски дрвни сортименти букве, произведени на предметном простору, веома су цијењени у дрвној индустрији, а добијени производи веома тражени на свјетском тржишту.

Преглед наведених шума и шумског фонда, које се налазе у државном власништву, приказан је у следећој табели:

Табела 9. Преглед шумског фонда у државном власништву

Категорија шума	Површина (ha)	Свеукупна залиха (m³)	Просј. залиха (m³/ha)	Просј. год. прираст (m³/ha)	Год. етат (m³)
Високе шуме са природном обновом	7.963,09	2.437.684	306,12	9,3	32.664
Шумске културе	1.150,76	67.620	58,76	15,78	729
Изданачке шуме	7.559,58	805.311	106,53	4,77	5.115
Голети подесне за газдовање	2.201,69	-	-	-	-
Непродуктивне површине	394,72	-	-	-	-

Укупно	19.269,84	3.310.615	-	7,66	38.508
--------	-----------	-----------	---	------	--------

Извор података: важећа шумско привредна основа ШПП Доње Врбаског

Из предходне табеле јасно се види, да су високе шуме са природном обновом представљене задовољавајућом залихом и прирастом, међутим, доста висок удио изданаčkih шума у укупној површини знатно умањује вриједност цијелог простора са аспекта одрживог газдовања шумама.

Такође, јако лоше стање шума које су преузете од Министарства одбране у многоме утиче на цјелокупно стање шума на поменутом простору.

Значајно је напоменути да на овом простору, које обухвата студија, егзистира сјеменска састојина букве и то у рејону ГЈ „Осмача-Тисовац“ са површином од 80 ha, која положајно обухвата дијелове одјела 46,47,48,49 наведене газдинске јединице. У овој састојини врши се прикупљање сјемена за потребе Центра за сјеменско расадничарску производњу Добој.

Из свега наведеног јасно се види богат биодиверзитет шумског фонда који је, углавном, представљен квалитетним мјешовитим састојинама, чиме се још више повећава естетска вриједност истих. Значајно је напоменути да се ове састојине одликују изузетном стабилношћу и отпорношћу на све биотичке штетне утицаје. У прилог томе иде и чињеница да се још никада на овим просторима нису јавили каламитети и градације штетних инсеката. Такође, мјешовите састојине у односу на чисте су отпорније на пожаре.

У циљу унапређења стања приватних шума и спровођења мјера одрживог газдовања, неопходно је организовати удружења власника приватних шума.

Превођењем изданаčkih шума у високе, затим рекултивацијом постојећих деградираних састојина и пошумљавањем површина подесних за газдовање, стање шумског фонда на овом простору било би значајно поправљено.

У следећој табели су приказане површине шума и шумског земљишта по насељима:

Табела 10. Површине шума и шумских земљишта по насељима

Насеље	Четинарске шуме (ha)	Листопадне шуме (ha)	Мјешовите шуме (ha)	Сјеменска састојина (ha)	УКУПНО (ha)
ШЉИВНО		453.83			453.83
ЧОКОРИ		160.28			160.28
АГИНО СЕЛО	71.29	2,670.65	379.48		3,121.42
БИСТРИЦА		610.85			610.85
БОЧАЦ		1,948.27	148.47		2,096.73
ДОБРЊА	8.62	2,693.80	204.46		2,906.87
ДУЈАКОВЦИ		1,108.71	11.94		1,120.64
ГОЛЕШИ		354.99			354.99
КОЛА		1,582.44			1,582.45
КОЛА ДОЉА (ДИО)		236.48			236.48
КРМИНЕ		2,055.21	158.21	54.50	2,269.90



КРУПА НА ВРБАСУ	0.19	2,996.64	272.99		3,269.83
ЛОКВАРИ	0.01	556.30	88.66		644.97
ЛУСИЋИ	380.53	603.52	492.92		1,476.98
ПАВИЋИ		640.11	4.53		644.64
ПРЊАВОР МАЛИ		87.54			87.60
ЉУБАЧЕВО		963.36	52.22	22.30	1,037.89
РАДМАНИЋИ		256.28			256.28
РЕКАВИЦЕ (ДИО)		1,479.28			1,479.49
СТРИЧИЋИ	6.33	224.72	10.03		241.08
ВИЛУСИ	7.21	1,430.46			1,437.66
ЗЕЛЕНЦИ		362.96			362.96
УКУПНО (ha)	474.19	23,476.68	1,823.90	76.80	25,853.83

Извор података: сателитски снимак, 2000. год.

Вегетација кањона Врбас

На великим нагибима западних и југозападних експозиција у кањону Врбаса развила се заједница сувих станишта са *црним грабом и храстом медунацем (Quercus-Ostryetum carpinifoliae* Хт 38), у којој је храст медунац риједак, али се са великом бројношћу јавља граб и поред њега: *Sorbus torminalis*, *Pirus piraster*, *Cornus sanguinea*, *Juniperus communis*.

На јужним експозицијама, великим нагибима, сувој скелетној кречњачкој подлози, развија се заједница *храста медунаца и бјелограбића (Carpinetum orientalis illyricum)*. Деградациони стадији наведених заједница сувих станишта су густе шибљаци и шикаре, а секундарна вегетација су ксеротермне ливадске заједнице свезе *Mesobromion Oberd.*57.

Осим ксеротермних шумских заједница на великим нагибима и каменитој подлози, у кањону Врбаса, се јавља специфична *вегетација пукотина стијена*, кањонска вегетација, која се по много чему разликује од вегетације других станишта. Ту се поред широко распрострањених врста могу наћи и многе ендемичне и реликтне врсте. Према истраживању Шумарског факултета у БањаЛуци⁴, констатовано је присуство чак 32 врсте са приједлога Црвене листе Б и Х (*Eranthis hiemalis*, *Moehringia bavarica*, *Ruscus hypoglossum*, *Adiantum capillus-veneris*, *Dianthus croaticus*, *Cardamine polyphylla*, *Ilex aquifolium*, *Seseli bosnense*, *Cyclamen purpurascens*, *Lilium martagon*, *Erythronium dens canis*, *Ruscus aculeatus*, *Convallaria majalis*, *Galanthus nivalis*, *Narcissus radiiflorus*, *Orchis purpurea*, *Orchis simia*, *Anacamptis pYramidalis*, *Taxus baccata*, *Dianthus petraeus*, *Corydalis ochroleuca leiosperma*, *Thlaspi goesingense*, *Acer intermedium*, *Genista sylvestris ssp.dalmatica*, *Daphne laureola*, *Onosma stellulata*, *Scrophularia laciniata*, *Micromeria thymifolia*, *Campanula sibirica*, *Symphyandra hofmannii*, *Fritillaria tenella*, *platanthera chlorantha*), затим 9 регионално ријетких (*Globularia elongata*, *Globularia cordifolia*, *Asparagus tenuifolius*, *Artemisia abrotanum*, *Centaurea triumfetti*, *Colutea arborescens*, *Quercus virgiliana*, *Dictamnus albus*, *Rhamnus saxatilis*) и 3 врсте нетипичних станишта (*Quercus robur*, *Erica carnea*, *Asplenium viride*).

⁴ Ђ. Милановић, Ј. Брујић, Ј. Травар, В. Ступар, 2007.год



Из свега наведеног се намеће потреба за додатна истраживања биљног фонда и стављање под заштиту цјелокупног кањона. Са туристичко-рекреативног и научно-истраживачког аспекта оправдано би било формирање истраживачке станице са ботаничком баштом.

6.2.3. Воде

Предметни простор највећим дијелом припада сливу ријеке Врбас. Само мањи дио крајњи, сјеверозападни (Вилуси) припада сливу ријеке Сане.

Површинска и подземна вододелница између слива ријеке Врбас и ријеке Сане означена је на графичком прилогу 4. Хидрогеолошка карта. Присуство водонепропусних до слабоводопропусних геолошких јединица или комплекса, те грађа терена утичу на смјерове кретања површинских и подземних вода, те на појаву гравитационих и преливних врела.

Ријека Врбас има улогу регионалног базиса, односно улогу главног реципијента највећег дијела истраживаног терена. Средњи протицај је око 100 m³/sek.

Значајније притоке с лијеве стране Врбаса су:

- Сутурлија,
- Рујишки п.,
- Вуков п.,
- Врановина,
- Рекавица,
- Ристића п.,
- Крупа

Ријечица Крупа, лијева притока Врбаса извире у виду јаког карсног врела са четири извора, око 100 m југоисточно од насеља Стрике. Дуга је око 3 km. Тече од запада ка истоку са многобројним каскадним водопадима висине до 5 m. Протицај је веома промјенљив. Издашност извора осцилира 50-300 l/sec. по неким ауторима Q_{min} = 150 l/sec. Хидрографска веза извора са великим сливним просторима Мањаче је подземна, пошто површинске воде и токови на вишим хоризонтима пониру. Утврђена је и веза са водама из понора Подрашничког поља. Морфолошке, хидролошке и амбијенталне карактеристике имају специфичну вриједност, па је комплекс био заштићен.

Притоке с десне стране Врбаса су:

- Свракава
- Бања п.
- Врачаревац п.
- Каменица п.
- Власић п.

Сливу Сане припадају водотоци:

- Ријека (Јовица)
- Гомјеница (изворишни дио)
- Суботица (изворишни дио)

Постоје и неколико мањих поточних токова понорница: Вучијак, Ријека (Лусићко поље), Сливно (Добрња), Леденице, Поповићи, Увирача.



Значајнија крашка врела су:

- Крупа 50-800 l/sec
- Гашића Врело > 100 l/sec
- Врело Гомјенице
- Црно врело – Гомјеница 1300 – 5000 l/sec.

Постанак и развој долина Врбаса и Сане и њихових хидрографских система везан је за режим Панонског мора.

Језерску фазу на простору данашњег слива Врбаса обиљежили су терцијарни басени Бочац, Крупе, Бањалуке, а на простору данашњег слива Сане, терцијарни басени Приједора, Кнежнице.

Ријечна мрежа Врбаса и Сане је резултат највише тектонских покрета рељефа и геолошке грађе и припада комбинованом, правоугло-дијагоналном типу. Најзначајније притоке Врбаса на овом подручју Крупа, Рекавице, Сутурлија, Свракова имају дендронидни тип мреже.

Густина ријечне мреже у систему Врбаса износи око 0,5 km на km² површине слива, а код Сане око 0,7 km на km². За одређивање густине ријечне мреже коришћен је Нојманов начин:

$$D = \frac{\sum l / km}{P_{слива} (km^2)} \quad (\text{укупна дужина свих токова у сливу})$$

$$D = \frac{90}{260} = 0,3$$

6.2.4. Минерални ресурси

Лежишта минералних сировина-ресурса, као специфичних геолошко-економских тијела стварана су сложеним процесима током геолошке историје. Њихово стварање у основи условљено је са геолошком грађом, односно са еволуцијом геоструктурних јединица.

Овај дио Студије даје увид свих досадашњих сазнања о истраживањима и експлоатацији и даљој перспективи истраживања и коришћења минералних сировина, укључујући воду из подземних аквифера на овом простору.

Зоне корисних минералних појава и лежишта

Узимајући у обзир геолошке карактеристике овог подручја, која су везана једиством простора, времена, услова стварања и др., може се одредити да оно припада ВРБАСКОЈ КАРБОНАТНОЈ РУДОНОСНОЈ ЗОНИ⁵.

⁵ Качар Б. Обрађујући карбонатне формације сјеверозападне Босне као минерално-сировински потенцијал, ово подручје третира као дио Грмечко-Врбаске карбонатне формације, 1981.г.



Мезозојска (тријас-јура-креда) формација

- кречњака (технички грађевински камен, креч и др.)
- доломита (технички грађевински камен и др.)
- боксита.

Неогена језерска угљоносна формација

- угља
- кречњака

У Врбаској карбонатној зони постоји више типова издани нискоминерализоване (питке) воде. Ове акумулације и колектори везани су за геолошке комплексе.

- алувиони, ријека Врбаса, Сутурлије, Крупе, Рекавице;
- пролувиј поточних токова;
- делувијални и делувијално-пролувијални седименти;
- лапоровито-глиновито-пјешчарско-кречњачки комплекс неогена;
- мезозојски кречњачко-доломитски комплекс.

Литолошка, физичко-хемијска, тектонска и др. својства стијена колектора и матичних стијена условљавају квалитет и резерве питких вода.

Мезозојска формација доломита

У оквиру мезозојске формације, у горњем тријасу доломити су најзаступљенији. Детаљно нису истраживани. На више локалитета се експлоатишу у мањем обиму.

По Одлуци Скупштине града о одређивању мјеста експлоатације пијеска, шљунка и ломљеног камена на подручју града Бањалуке од 26.4.2004. одређена су мјеста:

- Каменолом «Удовчићи» - к.о. Кола к.п. бр. 116;
- Каменолом «Крупа на Врбасу» - к.о. Крупа на Врбасу к.ч. бр. 3280/1;
- Каменолом «Живковићи», к.о. Лусићи
- Каменолом «Кадина вода», к.о. Добрња 4 к.ч. бр. 632 и 633;
- Каменолом «Вилуси», к.о. Вилуси к.ч. бр. 3448 и 4085;
- Каменолом «Стражбеница» к.о. Лусићи, к.ч. бр. 106;
- Каменолом «Локвари», к.о. Локвари к.ч. бр. 150 и 149;
- Каменолом «Заклопац», к.о. Добрња 4, к.ч. бр. 747, 748, 152, 151;
- Каменолом «Павићи», к.о. Павићи.

Мезозојска формација кречњака

На предметном простору, у периоду јура-креда створене су велике масе кречњака. Преко тријаских доломита континуирано леже кречњаци јуре, а затим креде. На Мањачи негдје кречњаци горње јуре леже трангресивно преко горњетријаских доломита.

На локалитету Љубачева истражено је горњејурско лежиште кречњака које се и експлоатише од 1978.г. Кречњаци овог подручја имају велико пространство.



На локалитету Добрња – Водички врх налазе се, такође, горњојурски кречњаци са великим масама. Израђен је пројекат детаљних геолошких истраживања у циљу утврђивања, односно дефинисања резерви техничко-грађевинског камена и др. 2007.г. Истом је израђена и студија економске оправданости експлоатације кречњака на овом локалитету.

На подручју Осмаче, Тисовца, Чемернице и Мањаче, уопште, у грађи терена учествују велике масе јурских кредних крењака, који по општој оцјени одговарају за многе намјене.

Мезозојска формација боксита

Боксит се јавља на контакту алб-ценоманских кречњака и горњокредних кластита у удубљењима палеорељефа. Преовлађује црвени бемитски боксит са гвожђевитим пизолитима. Могућа су бокситна налазишта и на горњојурским кречњацима, односно настала у средњејурској емерзионој фази. Појаве боксита има у Добрњи и сјеверно од Бочца.

Неогена језерска угљоносна формација

Неогени-миоценски седименти, који по геолошком и геоектонском положају припадају Врбаско-карбонатној рудносној зони, су слатководне језерске творевине које леже дискордантно преко старијег основног горја. На овом простору језерске угљоносне наслаге могу се дефинисати као теригено угљоносна формација, а заступљена је на локалитетима, односно изолованим басенима Бочца, Крупе на Врбасу. У њихов састав улазе различити литолошки чланови: конгломерати, пјешчари, глине, лапори, лапорци, лапоровити кречњаци, седрасти кречњаци и угаљ. Ова формација је деформисана стубвертикалним расједима. Угаљ често издањује. Ниво еродованости је различит. Поред угља, у овој формацији могу бити привредно интересантни карбонатни седименти, бентонит, глине.

Басен Бочца

Ово је мали изоловани басен, површине свега 4 km².

Ниже дијелове слатководних наслага изграђују црвенкасте глине, лапори, пјешчари и конгломерати (¹M₁₊₂). Црвена боја потиче од разорених концентрација боксита, чија се лежишта налазе у непосредном контакту дуж обода басена. Више дијелове чине лапори и лапоровити кречњаци. Слабо очувана фауна мекушаца (остаци лимнеа, меланопсиса, планорбиса и писидиума) није детаљније обрађивана.

Око 800 m источно од моста преко Врбаса нађени су у глинама комади лигнита.

Басен Крупе на Врбасу

На малом простору са обје стране долине ријечице Крупе откривени су конгломерати, мркожути пјешчари, сивоплаве глине, лапори, лапоровити кречњаци и појаве угља. Њихово детаљније рашчлањавање није могуће због велике покривености терена.



Лапори и глине су видљиви код извора Крупе, а нешто западније конгломерати, изграђени од пјешчарских валутака и карбонатног везива.

У потоку Самари откривени су жућкасти лапори и сивоплаве пјесковите глине са изданком танког угљеног слоја лошег квалитета.

Лапоровити кречњаци садрже ситне шкољке – пизидиуме и планорбисе.

Аквифери питких вода

Аквифери питких вода овог подручја налазе се у различитим геолошким формацијама или појединим њиховим дијеловима. Режим подземних вода је поред геолошких фактора одређен и режимом површинских вода, као и климатским карактеристикама.

У следећој табели наведени су основни подаци за поједине аквифере:

Табела 11. Основни подаци за поједине аквифере

Назив	Карактеристика издани	Оцјењена издашност Издани l/сек
Алувијални комплекс Врбаса у реону Бочца и Крупе	Пјесковито-глиновит и шљунковит вода се захвата бунарима	500
Делувијални и делувијално –пролувијални комплекс око 300 извора	Пјесковито-глиновит са стијенском дробином, вода мјестимично извире или се захвата бунарима	100
Пукотинско-карстни (кречњачки) комплекс - врело Крупе - Гашића врело - Црно врело - извор Гомјенице - Сувбунар	Кречњачке стијене Вода извире	> 250 > 100 300 1.300
У К У П Н О:		>1.500

Степен истражености

Ради детаљнијег познавања геолошких карактеристика терена, детаљнијег познавања минералних сировина постоји перманентна оправданост геолошких истраживања. Геолошка истраживања су неопходна и на лежиштима која се експлоатишу ради обнављања резерви.

Табела 12. Степен истражености минералних сировина

Ред. бр.	Минерална сировина	Проспекција	Основа истраживања	Детаљна истраживања
1.	Техн.граф. камен			

Према наведеној студији из 1975.г. и водопривредној основи из 1989.г. које су обрадили: СОУР Водопривреда БиХ РО Воде БиХ, ООУР Завод за водопривреду, СОУР Електроинвест, РО Енергоинжињеринг, од укупно искористивог хидроенергетског потенцијала сливног подручја ријеке Врбас које износи према процјенама 3200 GVh користи се 720 GVh или 22.5%.

Експлоатација и евентуално нова истраживања мрког угља зависиће од економско-тржишних прилика.



Истом водопривредном основом констатовано је да од укупног капацитета свих водотока у сливу ријеке Врбас, који износи 4,27 милијарди kWh годишње, на основни водоток ријеке Врбас отпада 2,51 милијарди kWh или 58,8% од укупног енергетског потенцијала. На све притоке отпада 1,76 милијарди kWh или 41,2% од укупног енергетског потенцијала. На оне значајније (Плива, Јањ, Угар, Црна ријека и Врбања) на које отпада 1,09 милијарди kWh или 62%, док на оне остале притоке Врбаса отпада 0,67 милијарди kWh или 38%.

Енергија вјетра

Подручје обраде ове Студије обухвата терен гдје се надморске висине појединих локалитета крећу од 845 м/у.в. подручје Стричића, па до 1045 м.н.м. брдо Луњевац. Нормално је да се на тако великим висинама појављују и вјетрови као потенцијални извори енергије. Најчешћи вјетрови који се појављују зими на платоу Мањаче, подручје Стричића су из правца сјевера и сјеверозапада 13,5%, док се у прољећној расподјели појављују учестали вјетрови из правца сјевера и сјевероистока са 17,8 и 13,5%.

Према повременим аматерским мјерењима која су вршена на подручју Стричића око цркве у вријеме вјетровитих дана у 2003., 2004. и 2005. години дошло се до податка да су вјетрови дували просјечном брзином од 4 до 12 m/sec. Аматерски прикупљени подаци, који нису перманентно мјерени дуже од 16 дана, не могу послужити за било какво планирање дизања вјетро-парка са избором турбина у циљу кориштења вјетра за производњу електричне енергије.

Да би се добили вјеродостојни подаци за коришћење вјетра за производњу ел. енергије потребно је претходно извршити мјерење у току једне године, гдје се мјерења врше тако да се подаци узимају сваких 15 секунди, кад се очитане вриједности усредњавају на основу чега се добијају подаци о средњој вриједности на сваких 15 минута, помоћу којих ће се одредити локалитети вјетропарка и снага турбина за производњу ел. енергије снагом вјетра.

6.2.6. Геонасљеђе

Подручје Мањаче и кањона Врбаса представља скуп природних вриједности које су настајале са развојем геолошке грађе и геолошких процеса. Поједине природне вриједности заслужују посебну пажњу и заштиту на основу одговарајуће стручне процјене.

Објекти геонасљеђа представљају уз атрактивност и научна документа из геолошке прошлости и као таква доприносе разумијевању настанка савремених природних система.

Објекти геонасљеђа на овом подручју су веома разноврсни. Све епохе развоја земље остављале су своје «записе у камену» (геодинамичке, палеогеографске, палеобиолошке, седиментолошке, климатолошке и др.). До данас је извршена инвентаризација, валоризација и заштита малог броја објеката.



Геоморфологија

- пећине: Антићи
(спелеолошки објекти)
Бадњица – Гашићи (Крупа)
Љубачево каменолом
Кањон Тијесно: Пољице и Грабеж
Стрике
Леденице – на Чемерници
Крмине: у непосредној близини Дјевојачког моста
Леденице – Крупа
Антићи
- понори: Добрња I
Добрња II
Поповићи
Леденице
Антонићи
Грабовачка р. – Кадина Вода
- прераст Крмине⁶ (под заштитом РЗЗКИС)
(геоморфолошки феномен)
- Камена глава: код Звечај града
- вртаче: Љубачево, Стричићи,
- кањони: звечајски, дуж. 12, дубина >350 m (под заштитом РЗБиХ)
гребенски: дуж. 10, дубина >450 m (под заштитом РЗБиХ)
- висови:

Голи вис	1339 мнм	Чемерница
М. Чемерница	1329 мнм	«
Стари вис	1251 мнм	«
Тисовац	1173 мнм	Тисовац
Осмача	949 мнм	Осмача
В. Мањача	1236 мнм	Мањача
М. Мањача	1162 мнм	«
Преплетњак	1117 мнм	«
Узломац	1082 мнм	«
Грчка градина	999 мнм	«
- слапови ријечице Крупе

Хидрогеологија

- врела: Крупа Q (59) 250-800 l/sec
Гашића врело⁷ Q > 100 l/sec

⁶ Дјевојачки мост: по легенди некада давно са овог моста је скочила дјевојка због несрећне љубави. У непосредној близини налази се пећина са каменом саркофагом гдје је сахрањена. Прераст је остатак недадашњег подземног тока ријеке.

⁷ Јединствен – риједак случај најкраћег тока до ушћа



Сув бунар Q > 1300 – 1500 l/sec
Црно врело (Гомјеница)

- извори: извор Гомјенице Q > 300 – 800 l/sec
- језера:
 - техногено Добрња, запремине око 200.000 m³, површине око 4 ha,
 - техногено ретенционо Крупа запремине око 1.000.000 m³ (р. Врбас)

Геологија

- литологија, седиментологија: у кањонима и другим локалитетима
- налазишта фосила (локације наведене у тачки 6.1.6.)
- тектоника (расједи, структурни облици): кањон у Звечајској и Гребенској клисури, Тијесно, каменолом на путу Бањалука-Кола.

Геолошки процеси

- одрони: долина Врбаса
- ерозија: долина Врбаса
- сипари: долина Врбаса
- клизишта.

6.2.7. Флора и фауна

Предметно подручје посједује изузетно повољне биоеколошке услове за раст и развој веома великог броја биљних и животињских врста.

Флора

Осим разноврсног шумског фонда, представљеног високим и изданаčким састојинама, у којима егзистирају храст китњак, обични граб, буква, јела, смрча, јавор, јасен и остали лишћари, затим шумским културама смрче, бијелог и црног бора, простор обилује изузетно великим бројем разноврсних љековитих биљака: медвјеђи лук, лазаркиња, глог, дивља јагода, дивља јабука, дивља крушка, слатка папрат, јагорчевина, дивља трешња, трњина, плућњак, зова, липа, имела, дријен).

У простору кањона Врбас се јављају изузетно вриједне и ријетке заједнице сувих станишта и вегетација покотина стијена, у којој је досадашњим истраживањима⁸ идентификовано чак 32 врсте са приједлога Црвене листе БиХ (*Eranthis hiemalis*, *Moehringia bavarica*, *Ruscus hypoglossum*, *Adiantum capillus-veneris*, *Dianthus croaticus*, *Cardamine polyphylla*, *Ilex aquifolium*, *Seseli bosnense*, *Cyclamen purpurascens*, *Lilium martagon*, *Erythronium dens canis*, *Ruscus aculeatus*, *Convallaria majalis*, *Galanthus nivalis*, *Narcissus radiiflorus*, *Orchis purpurea*, *Orchis simia*, *Anacamptis pyramidalis*, *Taxus baccata*, *Dianthus petraeus*, *Corydalis ochroleuca leiosperma*, *Thlaspi goesingense*, *Acer intermedium*, *Genista sylvestris ssp. dalmatica*, *Daphne laureola*, *Onosma stellulata*, *Scrophularia laciniata*, *Micromeria thymifolia*, *Campanula sibirica*, *Symphyandra hofmannii*, *Fritillaria tenella*, *platanthera chlorantha*).

⁸ (Ђорђије Милановић, Југослав Брујић, Јован Травар и Владимир Ступар, 2007.год)



Такође, на поменутој локацији констовано је 9 регионално ријетких врста (*Globularia elongata*, *Globularia cordifolia*, *Asparagus tenuifolius*, *Artemisia abrotanum*, *Centaurea triumfetti*, *Colutea arborescens*, *Quercus virgiliana*, *Dictamnus albus*, *Rhamnus saxatilis*) и 3 врсте нетипичних станишта (*Quercus robur*, *Erica carnea*, *Asplenium viride*).

Све наведено говори да је простор кањона потребно сагледати у посебној цјелини, уважавајући геоморфолошку, флористичку, фунгијску, фаунистичку и вегетацијску разноврсност, са додатним истраживањима, чиме би се стекли рационални аргументи за издвајање овог кањонског система, одговарајуће категорије заштићених подручја. Из свега наведеног произилази потреба формирања Истраживачке станице са ботаничком баштом.

Фауна

Фауна посматраног подручја представљена је изузетно богатим биодиверзитетом ловне дивљачи, која представља добар основ за развој ловног туризма. Предметни простор се одликује одличним станишним условима за многе врсте дивљачи, као што су: медвјед, вук, срнећа дивљач, дивља свиња, фазанска дивљач, пољска јеребица, зец, лисица, јазавац, птице селице, дивља мачка, чагаљ, итд.

Важно је напоменути могућност насељавања простора са новим, изузетно атрактивном врстама дивљачи, као што су муфлон и јелен лопатар, за које овај простор пружа задовољавајуће станишне услове.

Протеклим ратним дешавањима знатно је нарушено бројно стање поменуте дивљачи, али примјетна је тенденција побољшања стања захваљујући бољим ангажовањем Ловачких удружења и повећања нивоа културне свјести локалног становништва.

Покрај ловне дивљачи, предметно подручје обилује и богатим рибљим фондом. Наиме, дио средњег тока ријеке Врбас, који обухвата подручје кањона Врбаса и Крупа на Врбасу, је типичан салмонидни регион, насељен са поточном пастрмком (*Salmo trutta fario* L.), липљеном (*Thymallus thymallus* L.) и младицом (*Hucho hucho*). Према процјенама од салмонида највећа количина је поточне пастрмке и то чак 45% укупне количине рибљег фонда, липљен је заступљен око 15% укупне популације, младица око 5%.

Поред салмонида има и ципринидних врста од којих су најзаступљеније: клен (*Leuciscus cephalus* L.), шкобаљ (*Chondrostoma nasus* L.) и мрена (*Barbus barbus* L.).

Допринос оваквој разноврсности у овом региону дају притоке Крупа и Швракава које нису изложене загађењу, а представљају чисте и богате салмонидне врсте.

Актуелна популација риба престављена је са 16 врста: Фам. *Salmonidae* 3 врсте; Фам. *Cyprinidae* 10 врста; Фам. *Percidae* 1 врста; Фам. *Siluridae* 1 врста; и Фам. *Esocidae* 1 врста.

Систематска припадност ихтиофауне:

1. Фамилија SALMONIDAE

Поточна пастрмка (*Salmo trutta fario* L.)
Дужичаста пастрмка (*Oncorhynchus mykiss* L.)
Младица (*Hucho hucho*)



2. Фамилија CYPRINIDAE

Шаран (*Cyprinus carpio* L.)
Шкобаљ (*Chondrostoma nasus* L.)
Клен (*Leisciscus cephalus* L.)
Плотица (*Rutilus pigus virgo* Heck.)
Лињак (*Tinca tinca* L.)
Црвенперка (*Scardinius erythrophthalmus* L.)
Бабушка (*Carassius auratus* L.)
Жутоока (*Rutilus rubilio* L.)
Толстолобик (*Hypophthalmichthys molitrix* Val.)

3. Фамилија PERCIDAЕ

Смућ (*Sander lucioperca* L.)

4. Фамилија SILURIDAE

Сом (*Silurus glanis* L.)

5. Фамилија ESOCIDAE

Штука (*Esox lucius* L.)

Рибе из фамилија Percidae (Sander lucioperca L.), Siluridae (Silurus glanis L.), Esocidae (Esox lucius L.), Cyprinidae (Hypophthalmichthys molitrix Val.) су прије неколико година унесене као нове врсте.

Да би се одржала природна равнотежа нарочито је важно посебну пажњу посветити режиму риболова и по сваку цијену спријечити претјерани излов, а поготово излов јединки мањих узрасних класа, испод минималне мјере.

Фауна дна средњег тока ријеке Врбас

У средњем току ријеке Врбас константовано је 10 група макрзообентоса са највећом фреквенцијом јављања врста група Mollusca, Oligochaeta, Ephemeroptera и Chironomidae.

На подручју Крупа на Врбасу константоване су врсте из 8 животињских група: Mollusca, Amphipoda, Oligochaeta, Ephemeroptera, Plecoptera, Coleoptera, Chironomidae и Limoniidae. Доминантне су ларве Ephemeroptera, а субдоминантне ларве су и малочекињасте глисте Oligochaeta.

На подручју Карановац утврђена је најразноврснија заједница макрзообентоса средњег тока ријеке Врбас. Константовано је 10 животињских група Mollusca, Amphipoda, Oligochaeta, Hirudinea, Ephemeroptera, Trichoptera, Plecoptera, Coleoptera, Chironimidae и Limoniidae. Најзначајније заједнице су Ephemeroptera и Chironimidae, при чему су Chironimidae доминантна, а Ephemeroptera субдоминантна група.

6.3. Становништво

Недостатак званичног пописа становништва у Босни и Херцеговини и Републици Српској представља кључни проблем у изради свих стратешких и студијских докумената у посљедњих 15-ак година. Додатни проблем представља и одсуство

незваничних пописа по општинама, када већ није обављен званични државни попис становништва, домаћинства, станова и пољопривредних газдинстава. Незванични пописи становништва би представљали драгоцену помоћ не само за истраживаче, већ и за локалну самоуправу која би могла да на основу података таквих пописа ефикасније управља својом територијом. Због тога је радни тим приступио процјенама на основу познатих статистичких података из разних других извора (бирачки спискови, број ученика у основним школама) којима се располагало у овом тренутку. У тексту о кретању становништва и домаћинства биће коришћени подаци из званичних пописа становништва, а најновији подаци биће дати у виду процјена. Сличан принцип биће коришћен и у дијелу који ће говорити о структурама становништва (полна и старосна). Као најбољи просторни индикатор везан за становништво показала се густина насељености и она ће бити приказана у посљедњем дијелу текста о становништву.

6.3.1. Кретање броја становника и домаћинства

Кретање броја становника по насељима у студијском подручју показује сљедећа табела:



Табела 13. Кретање броја становника по насељима у студијском подручју у периоду 1948 – 2006. г.

Ред. број	НАСЕЉЕ	БРОЈ СТАНОВНИКА							
		1948	1953	1961	1971	1981	1991	1993*	2006**
1	Агино Село	994	1120	1426	1504	1352	1106	973	655
2	Бистрица	2012	2356	2546	2563	2104	1703	1660	1396
3	Бочац	1734	2011	2284	2395	2232	1685	1491	1328
4	Чокори	195	439	472	336	268	182	150	126
5	Добрња	1718	1723	1334	342	189	130	112	50
6	Дујаковци	928	983	1058	745	467	330	299	135
7	Голеша	1221	1393	1455	1348	1040	827	689	450
8	Кола	2422	2506	2957	2957	2694	2241	1754	1637
9	Кола Доња (дио)	426	505	542	434	362	314	263	193
10	Крмине	1215	1374	1544	1517	1259	980	937	653
11	Крупа на Врбасу	2296	2486	2952	2490	2133	1858	1933	1463
12	Локвари	559	627	687	465	365	325	256	140
13	Лусићи	509	599	620	541	446	339	261	152
14	Љубачево	773	834	881	818	746	663	584	482
15	Павићи	895	991	1020	1038	790	607	477	321
16	Прњавор Мали	570	338	380	425	350	309	246	207
17	Радманићи	781	837	978	934	0	0	0	0
18	Рекавице (дио)	3047	2895	3283	3273	2697	2259	1732	1633
19	Стричићи	627	686	741	747	648	464	459	270
20	Шљивно	714	777	818	106	0	0	0	0
21	Вилуси	1354	1466	1579	1478	489	239	250	148
22	Зеленци	284	304	337	311	182	123	123	60
УКУПНО		25274	27250	29894	26767	20813	16684	14649	11499
*Ратни попис - заснован на становништву у земљи.									
**Процјена заснована на бирачким списковима.									

Из табеле је видљиво да је број становника студијског подручја растао од Другог свјетског рата до 1961. године, а затим почиње пад броја становника, тако да се процјењује да је 2006. године на овом подручју живјело свега око 45,5 % од броја становника из 1948. годину.

Највећи пад броја становника забиљежен је у међупописним периодима 1971.–1981. г. и 1991.–1993. г. Узроци пада броја становника су вјероватно и природно и механичко кретање, с тим да се основано може претпоставити да је негативни миграциони салдо главни узрок пада броја становника након 1961. године. Нажалост, природно кретање по насељима у међупописним периодима није могуће установити, тако да је претходна тврдња само претпоставка.

Удио становништва студијског подручја у укупном становништву града (општине) Бања Лука се готово непрекидно смањивао од 1948. године (једини изузетак период 1991.–1993. г.) и поред мањег пораста популације на овом подручју у периоду 1948.–

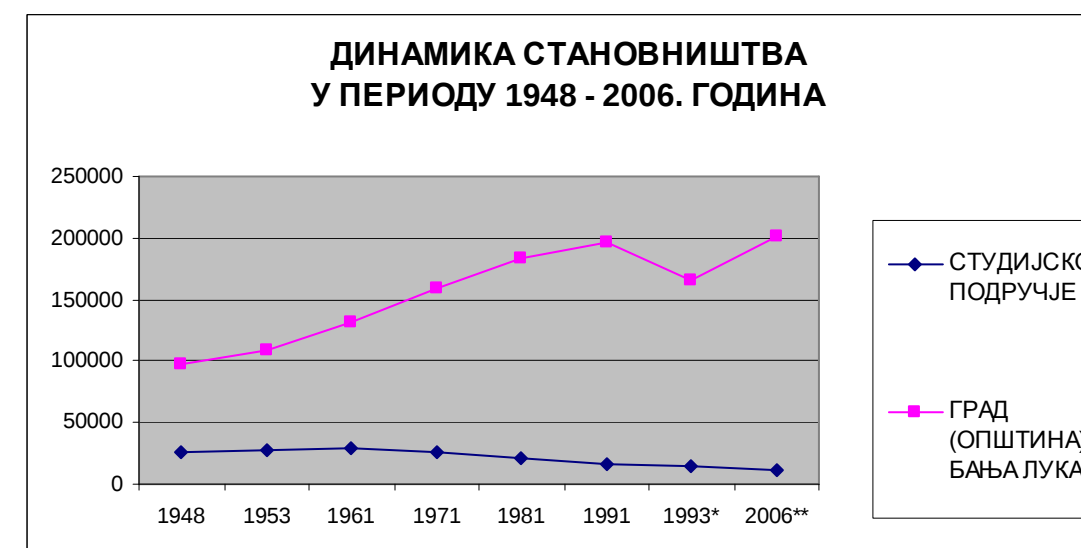


1961. г. Становништво града (општине) Бања Лука је у периоду 1948.–1961. године брже расло од становништва у студијском подручју, а након 1961. год. присутни су супротни демографски процеси (град - раст становништва, студијско подручје – пад становништва).

Табела 14. Учешће броја становника студијског подручја у броју становника града (општине) Бања Лука у периоду 1948.–2006. г.

ПРОЦЕНТУАЛНО УЧЕШЋЕ БРОЈА СТАНОВНИКА СТУДИЈСКОГ ПОДРУЧЈА У БРОЈУ СТАНОВНИКА ГРАДА (ОПШТИНЕ) БАЊА ЛУКА								
1948	1953	1961	1971	1981	1991	1993*	2006**	
26.00	24.88	22.70	16.86	11.33	8.53	8.88	5.73	

Графикон 12. Кретање броја становника у студијском подручју у периоду 1948. – 2006. г.



Сигурно је најзанимљивији преглед кретања становништва по насељима. У свим насељима у студијском подручју од 1971. године креће пад броја становника, чак и у оним највећим попут Бистрице, Бочца, Кола, Крупе на Врбасу и Рекавица. Највећи пад у периоду 1971.–1981. г. се може уочити у насељима Радманићи и Шљивно, која су потпуно остала без становништва, а што је последица исељавања становништва из ових насеља због изградње војног полигона у атарима ових насеља. Драстичан пад у овом периоду имало је и насеље Вилуси. Мањи пораст броја становника у периоду 1991.–1993. г. забиљежен је једино у насељу Крупа на Врбасу. Иначе, сва насеља у студијском подручју су у периоду 1991.–2006. г. доживјела пад популације. Она су најизраженија код насеља на платоу Мањаче: Добрња, Дујаковци, Локвари, Лусићи, као и код насеља Зеленци у предјелу Мањачког побрђа.



Код кретања броја домаћинства је нешто другачија ситуација. Ту је постојао континуирани раст броја домаћинства у периоду 1948.–1971. г., а после тога још и у периоду 1981.–1991. г. Од 1991. године и број домаћинства је у паду.

Објашњење за континуирани раст броја домаћинства у периоду 1948.–1971. г. јесте пораст броја становника у периоду до 1961. године, уз смањење просјечне величине домаћинства, што је у периоду 1981.–1991. г. било основни разлог пораста. Примјера ради, 1948. год. просјечна величина домаћинства је била 7,2 члана, док је 1993. г. износила свега 3,41 члана.

Кретање удјела броја домаћинства студијског подручја у укупном броју домаћинства града (општине) Бања Лука у периоду 1948.–2006. г. показује сличности са кретањем удјела становништва студијског подручја у укупном становништву исте просторне цјелине, с тим да је учешће броја домаћинства студијског подручја до 1991. год. било мање од учешће броја становника (резултат веће просјечне величине домаћинства у студијском подручју). Претпоставка је да је 2006. године дошло до смањења просјечне величине домаћинства у студијском подручју (3,16) и то значајно испод просјека града (општине) Бања Лука – 3.3.

Табела 15. Кретање броја домаћинства по насељима у студијском подручју у периоду 1948 – 2006. г.

Ред. број	НАСЕЉЕ	БРОЈ ДОМАЋИНСТАВА							
		1948	1953	1961	1971	1981	1991	1993*	2006**
1	Агино Село	155	162	186	238	255	277	259	211
2	Бистрица	272	320	387	455	432	460	544	457
3	Бочац	292	323	384	441	460	481	516	443
4	Чокори	25	61	92	71	70	59	45	43
5	Добрња	195	206	171	52	36	34	32	16
6	Дујаковци	121	124	113	98	86	76	75	41
7	Голеша	184	208	229	224	224	257	207	152
8	Кола	336	385	470	500	474	492	460	488
9	Кола Доња (дио)	63	71	76	81	81	77	78	65
10	Крмине	176	190	250	254	237	255	257	207
11	Крупа на Врбасу	332	378	478	484	493	522	649	472
12	Локвари	65	80	81	62	64	68	70	45
13	Лусићи	67	78	77	71	76	69	72	49
14	Љубачево	116	122	144	145	156	184	157	146
15	Павићи	120	137	141	154	141	131	121	97
16	Прњавор Мали	84	55	68	83	84	100	78	71
17	Радманићи	91	111	135	143	0	0	0	0
18	Рекавице (дио)	409	417	514	570	597	633	455	487



19	Стричићи	89	105	105	135	136	127	119	84
20	Шљивно	87	94	99	17	0	0	0	0
21	Вилуси	201	228	245	243	98	73	73	49
22	Зеленци	28	38	47	47	39	29	29	17
УКУПНО		3508	3893	4492	4568	4239	4404	4296	3640

Табела 16. Учешће броја домаћинства студијског подручја у броју становника града (општине) Бања Лука у периоду 1948 – 2006.

ПРОЦЕНТУАЛНО УЧЕШЋЕ БРОЈА ДОМАЋИНСТАВА СТУДИЈСКОГ ПОДРУЧЈА У БРОЈУ ДОМАЋИНСТАВА ГРАДА (ОПШТИНЕ) БАЊА ЛУКА							
1948	1953	1961	1971	1981	1991	1993*	2006**
18.57	17.90	15.51	11.65	8.30	7.49	8.57	5.99

6.3.2. Структуре становништва

Структуре становништва су значајан сегмент сваке демографске анализе. Овдје су присутне још веће тешкоће, пошто нису публиковани подаци о већини структура из пописа 1991. год. Подаци о полној и старосној структури из пописа 1991. год су дати само на нивоу општина. Због тога ће се највише користити подаци из пописа 1981. год.

Полна структура

Полна структура становништва у студијском подручју је 1981. године имала значајне разлике у односу на полну структуру БиХ и града (општине) Бања Лука.

У односу на просјек БиХ из 1981. године (женско становништво 50,27%), као и полну структуру на нивоу града (општине) Бања Лука (готово исти однос као и на нивоу БиХ), студијско подручје је карактерисало веће учешће мушког становништва. Међутим, то није важило за сва насеља у оквиру студијског подручја, па је код неких насеља као што су Бистрица, Добрња и Вилуси учешће женског становништва било изнад просјека БиХ и града (општине) Бања Лука.

По попису из 1991. године на нивоу БиХ је дошло до смањења удјела женског становништва, док се на нивоу града (општине) Бања Лука повећало учешће женског становништва.

Основано се може претпоставити да су ратни губици и негативни миграциони салдо (већа миграциона покретљивост женског становништва) у периоду 1991. – 2006. условили даље погоршање полне структуре у смислу смањења удјела женског становништва. Процјена за 2006. годину је 46% према 54% (женско - мушко становништво).



Табела 17. Процентуални однос мушког и женског становништва по насељима у студијском подручју по попису из 1981. год.

ПОЛНА СТРУКТУРА ПО ПОПИСУ 1981. ГОД. (ПРОЦЕНТУАЛНО УЧЕШЋЕ)			
НАСЕЉЕ	МУШКО	ЖЕНСКО	УКУПНО
Агино Село	52.26	47.74	100.00
Бистрица	49.55	50.45	100.00
Бочац	52.29	47.71	100.00
Чокори	51.87	48.13	100.00
Добрња	48.94	51.06	100.00
Дујаковци	51.18	48.82	100.00
Голеш	53.17	46.83	100.00
Кола	50.54	49.46	100.00
Кола Доња (дио)	51.66	48.34	100.00
Крмине	53.03	46.97	100.00
Крупа на Врбасу	50.89	49.11	100.00
Локвари	51.23	48.77	100.00
Лусићи	54.04	45.96	100.00
Љубачево	52.28	47.72	100.00
Павићи	50.32	49.68	100.00
Прњавор Мали	50.57	49.43	100.00
Радманићи	0.00	0.00	100.00
Рекавице (дио)	51.76	48.24	100.00
Стричићи	52.86	47.14	100.00
Шљивно	0.00	0.00	100.00
Вилуси	48.88	51.12	100.00
Зеленци	52.75	47.25	100.00
УКУПНО	51.45	48.55	100.00

Старосна структура

Старосна структура представља веома значајну структуру становништва и на њој се заснивају разне друге врсте планирања. Сљедећа табела показује старосну структуру 1981. год. Поређење са тадашњом старосном структуром БиХ и града (општине) Бања Лука показује да је старосну структуру студијског подручја карактерисало нешто веће учешће становништва старијег од 65 година. То је резултирало већом просјечном старошћу (30,87 година) у односу на БиХ (29,6) и град (општину) Бања Лука – 30,48. Међутим, може се констатовати да је стање у погледу старосне структуре у студијском подручју 1981. године било више него задовољавајуће.

Подаци из пописа 1991. год. су публиковани само на нивоу општина и не постоје за насељена мјеста. По тим подацима на територији града (општине) Бања Лука дошло је до погоршања старосне структуре у смислу смањења учешћа младог становништва



(испод 15 година) за око 3,7 %, уз истовремено повећано учешће зреле и старе популације. Просјечна старост се 1991. године повећала 33,8 година. Пошто је у периоду 1981.–1991. г. дошло до значајног пада броја становника у студијском подручју изазваног ниским природним прираштајем и негативним миграционим салдом, може се основано претпоставити да је просјечна старост у овом подручју 1991. год. била изнад 35 година (стадијум демографске старости).

Даља негативна демографска кретања у студијском подручју у периоду 1991.–2006. године, изражена у великом смањењу броја становника (за око 31%) довела су до даљег погоршања старосне структуре. Процјена је да је студијско подручје ушло у стадијум дубоке демографске старости (просјечна старост изнад 40 година). Груба процјена је да је 2006. год. старосна структура изгледала на сљедећи начин: становништво 0 – 15 година: 17%; становништво 15 – 65 година: 64%, становништво преко 65 година: 19%.

Табела 18. Старосна структура у процентима по насељима у студијском подручју по попису из 1981. год.

СТАРОСНА СТРУКТУРА ПО ПОПИСУ 1981. ГОД. (ПРОЦЕНТУАЛНО УЧЕШЋЕ)				
НАСЕЉЕ	СТАРОСНИ КОНТИГЕНТИ			
	0 - 14	15 - 64	65>	УКУПНО
Агино Село	26.06	67.78	6.16	100.00
Бистрица	25.53	68.05	6.42	100.00
Бочац	24.15	67.46	8.39	100.00
Чокори	17.54	69.40	13.06	100.00
Добрња	18.62	71.28	10.11	100.00
Дујаковци	26.12	67.02	6.85	100.00
Голеш	25.96	64.71	9.33	100.00
Кола	29.77	62.76	7.47	100.00
Кола Доња (дио)	22.38	66.02	11.60	100.00
Крмине	26.99	65.05	7.96	100.00
Крупа на Врбасу	25.28	67.68	7.04	100.00
Локвари	23.01	67.95	9.04	100.00
Лусићи	20.85	71.52	7.62	100.00
Љубачево	27.69	66.80	5.51	100.00
Павићи	31.43	61.34	7.22	100.00
Прњавор Мали	26.00	68.00	6.00	100.00
Радманићи	0.00	0.00	0.00	100.00
Рекавице (дио)	23.54	68.74	7.71	100.00
Стричићи	21.33	68.78	9.89	100.00
Шљивно	0.00	0.00	0.00	100.00
Вилуси	30.27	62.58	7.16	100.00
Зеленци	24.18	63.19	12.64	100.00
УКУПНО	25.72	66.60	7.68	100.00



Национална структура

Национална структура представља једину структуру становништва која је публикована на нивоу насеља по попису из 1991. године. Према тим подацима у студијском подручју Срби су чинили око 97,8% укупне популације, док су Југословени били на другом мјесту са око 0,7 % становништва.

Иначе, доминација српског становништва је била присутна кроз читав период 1948.–1991. г. Процјењује се да се учешће српског становништва у 2006. години додатно увећало у студијском подручју.

6.3.3. Густина насељености

Густина насељености је један од најзначајнијих индикатора у просторним истраживањима, јер спаја простор и становништво. Само студијско подручје чини 47,26% територије града (општине) Бања Лука. Сљедећа табела показује кретање густине насељености у студијском подручју у периоду 1948. - 2006. г.

Из табеле је видљиво значајно смањење густине насељености, што је повезано са падом популације. Године 1948. густина насељености у читавом студијском подручју је износила 43,15 ст/км², да би према процјени за 2006. год. пала испод 20 ст/км². У односу на град (општину) Бања Лука, разлика у вриједностима је веома уочљива. Тако је 1948. год. густина насељености за град (општину) Бања Лука износила 78,43 ст/км², а процјена за 2006. год. је густина насељености од 161,91 ст/км².

Насеље са већом густином насељености кроз период 1948. - 2006. су била насеља Бистрица, Бочац, Чокори, Голеша, Кола, Кола Доња, Крупа на Врбасу, Прњавор Мали и Рекавице, док су насеља са мањом густином насељености била Агино Село, Добрња, Дујаковци, Крмине и Лусићи.



Табела 19. Густина насељености по насељима у студијском подручју у периоду 1948. – 2006. г.

Ред. број	НАСЕЉЕ	ПОВРШИНА (km ²)	ГУСТИНА НАСЕЉЕНОСТИ (ст/км ²)							
			1948	1953	1961	1971	1981	1991	1993*	2006**
1	Агино Село	46.07	21.58	24.31	30.95	32.65	29.35	24.01	21.12	14.22
2	Бистрица	29.05	69.26	81.10	87.64	88.23	72.43	58.62	57.14	48.06
3	Бочац	35.70	48.57	56.33	63.98	67.09	62.52	47.20	41.76	37.20
4	Чокори	5.45	35.78	80.55	86.61	61.65	49.17	33.39	27.52	23.12
5	Добрња	52.92	32.46	32.56	25.21	6.46	3.57	2.46	2.12	0.94
6	Дујаковци	28.27	32.83	34.77	37.42	26.35	16.52	11.67	10.58	4.78
7	Голеша	17.67	69.10	78.83	82.34	76.29	58.86	46.80	38.99	25.47
8	Кола	54.27	44.63	46.18	54.49	54.49	49.64	41.29	32.32	30.16
9	Кола Доња (дио)	6.10	69.84	82.79	88.85	71.15	59.34	51.48	43.11	31.64
10	Крмине	39.32	30.90	34.94	39.27	38.58	32.02	24.92	23.83	16.61
11	Крупа на Врбасу	53.14	43.21	46.78	55.55	46.86	40.14	34.96	36.38	27.53
12	Локвари	13.20	42.35	47.50	52.05	35.23	27.65	24.62	19.39	10.61
13	Лусићи	28.14	18.09	21.29	22.03	19.23	15.85	12.05	9.28	5.40
14	Љубачево	21.73	35.57	38.38	40.54	37.64	34.33	30.51	26.88	22.18
15	Павићи	23.40	38.25	42.35	43.59	44.36	33.76	25.94	20.38	13.72
16	Прњавор Мали	5.71	99.82	59.19	66.55	74.43	61.30	54.12	43.08	36.25
17	Радманићи	12.79	61.06	65.44	76.47	73.03	0.00	0.00	0.00	0.00
18	Рекавице (дио)	42.41	71.85	68.26	77.41	77.18	63.59	53.27	40.84	38.51
19	Стричићи	12.78	49.06	53.68	57.98	58.45	50.70	36.31	35.92	21.13
20	Шљивно	14.91	47.89	52.11	54.86	7.11	0.00	0.00	0.00	0.00
21	Вилуси	35.68	37.95	41.09	44.25	41.42	13.71	6.70	7.01	4.15
22	Зеленци	7.01	40.51	43.37	48.07	44.37	25.96	17.55	17.55	8.56
УКУПНО		585.72	43.15	46.52	51.04	45.70	35.53	28.48	25.01	19.63

6.4. Основне карактеристике привредног развоја подручја

6.4.1. Тржиште радне снаге

Један од основних показатеља економске развијености одређеног подручја јесте радно ангажовање становништва.



Табела 20. Основни показатељи тржишта рада на подручју града Бањалуке у 2005. год.

	Број		Стопа ⁹	
	Бањалука	Република Српска	Бањалука	Република Српска
Радно активно становништво	76.531	394.222	46,8	37,3
Запослени	53.051	242.623	32,5	22,7
Незапослени	23.480	151.599	30,7	38,4

Претходна табела показује да су показатељи тржишта рада на подручју Бањалуке већи у односу на њихове просјечне вриједности на нивоу Републике Српске. Међутим, сви ови индикатори су изузетно неповољни у поређењу са земљама Европске Уније и окружења.

Стопа активности становништва од 46,8% (БЛ) и 37,3% (РС) је ниска у поређењу са земљама у транзицији, гдје се креће између 50 и 70%, а у ЕУ око 70%. Нарочито изражен јаз је у стопи незапослености која у ЕУ износи 9,2%, док је у Бањалуци 30,7% и РС 38,4%, што је вишеструко веће. Међутим, стварни показатељи се највјероватније разликују од регистрованих¹⁰, чему у прилог говоре и сљедећи подаци на примјеру Бањалуке.

Поредећи податке о званичном броју радно активног становништва који износи 76.531 лица са процијењеним бројем (око 43% укупног становништва) који приближно износи 98 хиљада становника јавља се разлика око 21,5 хиљада становника. Највећи број ових лица је запослен на индивидуалним пољопривредним газдинствима, који нису нигдје регистровани, затим у иностранству и у неформалном сектору привреде (сива економија). Из овога произилази да је запосленост на подручју Бањалуке далеко већа од регистроване.

Још су теже процјене активности и запослености становништва на подручју кањона Врбас и платоа Мањаче, јер се подаци о броју запослених и незапослених евидентирају само на нивоу општине, а не и по насељима. Због континуираног одласка младог и радно способног становништва из насеља студијског подручја и промјене структуре становништва, стопа активности становништва је изузетно ниска и процјењује се да износи око 30% укупног становништва или 50% радно способног становништва, што је око 3.500 становника. Једини регистровани подаци о запослености на студијском подручју су из завршних рачуна привредних субјеката који су их поднјели у 2006. год.

⁹ Стопа активности: збир запослених и незапослених (радна снага)/радно способно становништво (15-64)

Стопа запослености: запослени/радно способно становништво (15-64)

Стопа незапослености: незапослени/радна снага

¹⁰ Регистроване податке о становништву треба узимати са резервом, јер су то углавном процјене због не постојања пописа становништва већ 16 год. (нпр. број запослених на нивоу општине је у ствари број радних мјеста, а не прави податак о запослености, јер се он једино може добити пописом)



Табела 21. Број и структура радника у активним привредним субјектима по дјелатностима у 2006. год.

	Број	Структура
Пољопривреда	4	2,2
Индустрија	120	65,6
Трговина	24	13,1
Остале услужне дјелатности	35	19,1
Укупно	183	100

У регистрованој економији на студијском подручју је запослено 183 радника, од чега 120 или 65,6% у производним дјелатностима.

Међутим, ови подаци не приказују праву слику запослености становништва. Због природних услова и традиције, највећи број радно активних становника приходе остварује на индивидуалним пољопривредним газдинствима. Такође, значајан је и број радно активних становника који имају радно мјесто у градском подручју.

Све напријед наведено показује изразиту економску неразвијеност подручја кањона Врбас и платоа Мањаче.

У сљедећој табели су приказани основни економски показатељи подручја у поређењу са градом Бањалука.

Табела 22. Основни економски показатељи студијског подручја у поређењу са Градом

	Студијско подручје	град Бањалука	Студ.подручје/Град
Приход по становнику	1.034	16.654	6,2
Капитал по становнику	388	14.056	2,8
Приход према капиталу (%)	266	118	225

Неразвијеност студијског подручја се може видјети и из претходне табеле. Вриједност прихода по становнику и капитала по становнику је 16 пута, односно 36 мања у односу на просјечне вриједности на нивоу града Бањалука.

Једини позитиван показатељ јесу остварени приходи по јединици капитала који условно говоре о ефикасности привреде студијског подручја, јер на нивоу Бањалуке капитал у вриједности 1 КМ оплоди 1,18 КМ прихода, а на подручју кањона Врбас и платоа Мањаче 2,66 КМ.



6.4.2. Привредна структура

Привредна структура студијског подручја је изузетно неповољна, јер је углавном развијена примарна пољопривредна производња екстензивног карактера.

Анализа привредних субјеката који су предали завршне рачуне у 2006. год. показује да субјекти из области прерађивачке индустрије остварују 59,2% укупних прихода, а трговина и остале услужне дјелатности 40,1%. Сви активни субјекти на студијском подручју су у приватном власништву, док према величини спадају у сектор малих предузећа.

Подручје кањона Врбас и платоа Мањаче је у 2006. год. имало 1,6 малих и средњих предузећа на 1000 становника, просјек за Републику Српску износи 10, док у земљама Европске уније износи преко 50 предузећа на 1000 становника.

Гледано у апсолутним вриједностима, подручју недостаје још око 100 предузећа да би било на републичком нивоу, односно око 400 да би стигло европски ниво.

Табела 23. Привредна структура студијског подручја по дјелатностима у 2006. год.

	Капитал (КМ)	%	Приходи (КМ)	%
Пољопривреда	184.336	4,1	78.013	0,7
Индустрија	2.452.204	55,0	7.037.847	59,2
Трговина	963.205	21,6	2.474.525	20,8
Остале услужне дјелатности	862.631	19,3	2.295.555	19,3
Укупно	4.462.376	100	11.885.940	100

Од производних дјелатности, као водећих по развијености на студијском подручју, издваја се примарна дрвна индустрија (производња резане грађе). Носилац развоја ове дјелатности је предузеће "Дрворез" које се налази на простору Мјесне заједнице Љубачево и запошљава 61 радника.

Од осталих производних дјелатности издвајају се мала предузећа у области грађевинске ("Мирошљевић-Микс", д.о.о. у МЗ Рекавице) и металопрерађивачке индустрије ("Mon amie", д.о.о. у МЗ Крупа на Врбасу).

Од трговачких предузећа издваја се "Фурнир", д.о.о. у МЗ Рекавице које се бави продајом грађевинског материјала.

Поред предузећа, радње су други начин обављања економске активности. На студијском подручју у 2006. год. су регистроване 73 радње и 20 физичких лица који самостално обављају дјелатност и то највише аутопревозника и пољопривредних произвођача.

Око 48% укупно регистрованих радњи се баве трговином, док су од осталих дјелатности заступљене угоститељство, занатство, сточарство и производња резане грађе.

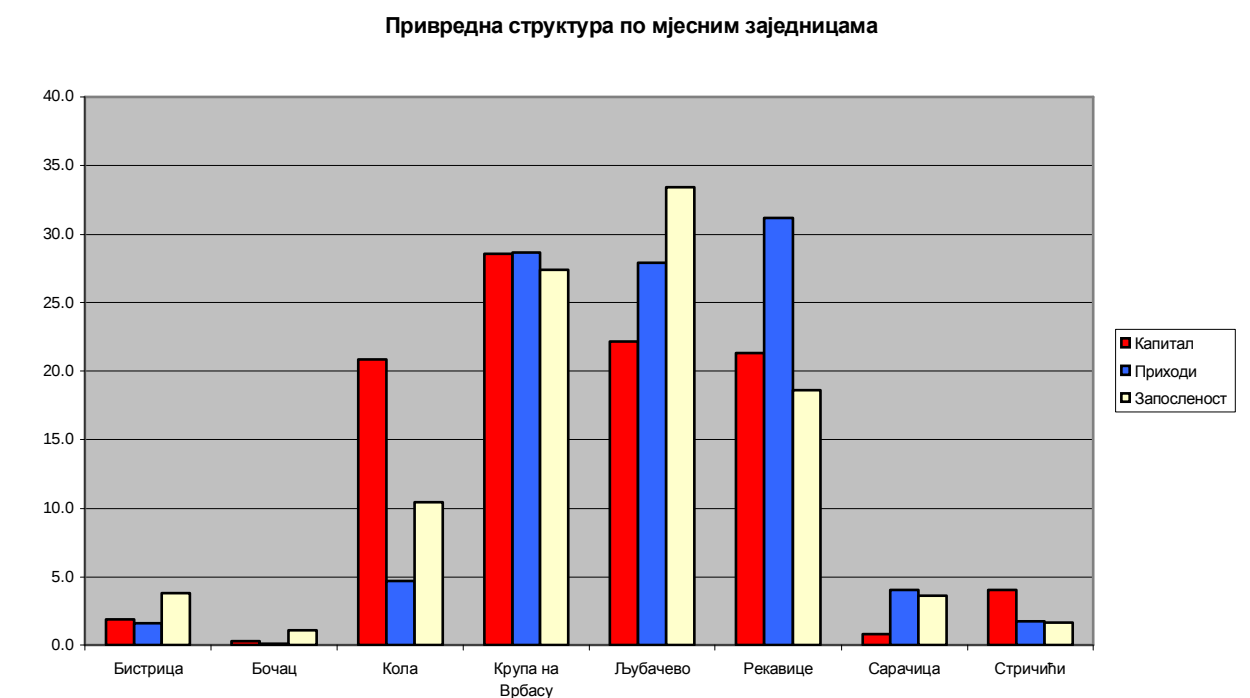


Оваква структура дјелатности регистрованих радњи показује да је углавном развијен услужни сектор, јер је мање захтјеван по питању инвестиција и омогућује бржи обрт капитала.

Радње које се баве трговачком и угоститељском дјелатношћу су лоциране на простору свих мјесних заједница.

Привредна структура по мјесним заједницама показује да су најразвијеније мјесне заједнице: Крупа на Врбасу, Љубачево и Рекавице, јер су у њима сконцентрисани најуспјешнији привредни субјекти.

Графикон 13. Привредна структура по мјесним заједницама



Најнеразвијеније мјесне заједнице на студијском подручју су: Агино Село, Голеши, Доња Кола, Крмине и Павићи.

Табела 24. Активни привредни субјекти на студијском подручју

ПРЕ_НАЗИВ	сиф_дјел	ПРЕ_АДРЕСА
"Слапови" д.о.о.	5020	Крупа на Врбасу бб, КРУПА НА ВРБАСУ
РИБАРСТВО		
"Тривић комерц" ПП	20101	Кола
Д.О.О. "Дрворез"	20101	Љубачево
Д.О.О. "Кано-Мишић"	20101	Рекавице
Д.О.О. "Mirošljević Mix"	26610	Рекавице
Д.О.О."Штрбац"	26700	Бирица
Д.О.О." Mon amie "	27520	Крупа на Врбасу бб, КРУПА НА



		ВРБАСУ
ИНДУСТРИЈА		
"ХЕС ВРБАС" а.д.	40111	Крупа на Врбасу бб, КРУПА НА ВРБАСУ
ЕНЕРГЕТИКА		
д.о.о. «ШТРИК ПЕТРОЛ»	50500	Кола
ДОО «ДМ Јагодић»	51110	Рекавице
д.о.о. «ФУРНИР»	51130	Рекавице
Д.О.О. «Буза»	51190	Бочац
Д.О.О. «Калимба»	51340	Кола
ТУПП « Јисом-сор »	52120	Сарачица
Д.О.О. «Рибамерц»	52230	Крупа на Врбасу
ТРГОВИНА		
Интернационални центар «КРУПА»	91330	Крупа на Врбасу бб, КРУПА НА ВРБАСУ
Ловачко удружење «Мањача»	91330	Стричићи
Завичајно друштво «Змијање»	91330	Стричићи
Ловачко удружење «Змијање»	91330	Стричићи
Задужбина «Петар Кочић»- Б.Лука-Београд	91330	Стричићи
ДОО «ЕКО-ЕУРО ТИМ» 0303972100016	93050	Крупа на Врбасу бб, КРУПА НА ВРБАСУ
ОСТАЛЕ ДЈЕЛАТНОСТИ		

6.4.3. Пољопривреда

Пољопривреда је грана привреде која је уско повезана са осталим гранама материјалне производње. Она својим производима обезбјеђује исхрану становништва и сировине за индустрију, учествује у размјени производа, а за сопствену производњу и развој користи сопствене производе. Основни задатак пољопривреде је да обезбједи довољне количине квалитетне и здраве хране, а такође и сировине за производњу хране, за становништво. За пољопривредну производњу земљиште представља примарни ресурс. Пољопривредно подручје представља обрадиво и необрадиво пољопривредно земљиште са инфраструктуром, уређајима и објектима неопходним за обављање и унапређење пољопривреде.

Садашње стање пољопривредне производње, по обиму и структури, на подручју платоа Мањаче и кањона Врбас је изразито природног карактера. Домаћинства претежно производе за сопствене потребе, релативно мале количине сточарских производа (месо, млијеко, јаја) и нешто воћа је намијењено тржишту.

Наведено стање је последица запостављања пољопривреде у овом крају, величина и структуре посједа, ниског степена механизовања радних процеса, неадекватна и непотпуна примјена агротехничких, биотехничких, зоотехничких и других мјера неорганизованости.

1. Ратарско – повртласка производња

Ратарска производња на подручју платоа Мањача и кањона Врбас је изразито екстензивна. Од ратарских култура доминирају кукуруз и стрна жита и то, прије свега, пшеница. Основна карактеристика ове производње је да је она заснована на малим, уситњеним парцелама, због чега је највећим дијелом природна, односно намијењена исхрани становништва и стоке у оквиру породичних газдинстава.

2. Воћарска производња

Воћарска производња на подручју платоа Мањача и кањона Врбас је изразито екстензивна. Најзаступљеније воћне врсте су шљива, јабука, крушка, орах и др. Производња воћних врста је мала и углавном се користи за задовољавање потреба произвођача кроз употребу у свјежем стању или за прераду, нпр. шљива (ракија). Производња воћа је заступљена искључиво у приватном сектору.

3. Сточарска производња



Сточарска производња на подручју платоа Мањача и кањона Врбас претежно је екстензивна и углавном је сконцентрисана на гајење мањег броја различитих врста стоке, од којих се највише на традиционалан начин узгајају говеда, свиње, овце. У посљедње вријеме присутна је тенденција изградње мини фарми свиња, фарми за тов пилића и кока носиља. Исто тако, важно је истаћи да на овом подручју постоје значајне природне претпоставке за развој интензивног сточарства.

Сточарство је веома значајна грана пољопривреде општине Бања Лука, јер даје око 60% финалне пољопривредне производње. То је и разумљиво, јер је сточарство одувјек у већој мјери тржишни дио пољопривреде приватног сектора.

На студијском подручју у посљедње вријеме је изражен проблем појаве бруцелозе код животиња. Претпоставља се да је пренешена из Федерације БиХ у Републику Српску. Болест поприма епидемиолошке размјере.

4. Остале гране пољопривредне производње

Са економским развојем земље остале гране пољопривреде, које се најчешће називају алтернативне, добијају све више на значају. По правилу, то су пчеларство, аквакултура (гајење риба), хелиокултура (пужарство), гајење јестивих гљива, гајење дивљачи у функцији ловног туризма и специјалитета за унутрашње тржиште и извоз, гајење кунића и крзнашица. На крају, у алтернативну пољопривреду може се уврстити и органска пољопривреда, која практично обухвата све гране и линије пољопривреде, али се производња организује на органском поступку, без употребе пестицида и минералних ђубрива.



Пчеларство



Пчеларство и гајење пчела у виду традиционалног занимања становника руралних подручја има дугу традицију. Карактеристике у смислу привредне гране и као извор прихода становништва присутног на руралним подручјима, пчеларство показује у новијем временском периоду. Друштвене и политичке промјене и дешавања на овим просторима у претходних петнаест година су значајно утицале на улогу и могућности пчеларства у руралним срединама.

Климатски, метеоролошки географски и природни услови у многостановници детерминишу могућност бављења пчеларством на одређеном простору.

Предметни простор посједује следеће природне и друге карактеристике:

- На надморској висини мањој од 600 метара се налази 63% посматраног простора,
- Конфигурација терена је претежно брдовита,
- У границама подручја које је предмет студијског истраживања налази се 46% земљишта под шумама, 7,85% су ливаде и 30% тла је под воћњацима, ораницама и другим облицима земљишта која су изложена антропогеном дјеловању,
- Клима има карактеристике умјерено континенталне.

На подручју обухвата којег третира студијска документација не постоји прецизна евиденција пчелара, односно, лица који се баве пчеларством, као ни остали релевантни подаци (број кошница, приноси меда и других пчелињих производа и сл.) који би омогућили детаљну анализу стања пчеларства на предметном простору.

У оквирима посматраног подручја евидентирана су два удружења пчелара (Удружење пчелара КОЛА и Удружење пчелара Крупа на Врбасу) као основни облици организовања пчелара.

Удружење пчелара КОЛА је удружење које окупља 58 пчелара са подручја насељених мјеста Хан Кола, Рекавице, Конатари, Доња Кола, Стричићи, Кадина Вода и Зеленци. Од укупног броја пчелара на простору претходно наведених насељених мјеста кроз удружење је организовано приближно 70% пчелара. Они посједују укупно 648 пчелињих друштава што у просјеку даје 11 друштава по пчелару. Раса пчела која се узгаја је искључиво медоносна крањска пчела.

Од укупног броја пчелара организованих кроз удружење (58) стационарним пчеларењем се бави 53 пчелара, а селећим пчеларством се бави пет (5) пчелара.

У техници пчеларања се највише користе кошнице са покретним саћем типа ЛР (98%), док су остали типови кошница присутни у незнатној количини (2% - дадан блат, фарар, аж, полошка).



Подаци о оствареним приносима меда и других пчелињих производа у дужем временском периоду нису детаљно вођени. Према доступним подацима и информацијама, производња меда у стационарним пчелињацима (мијешани мед) се креће у просјеку 15 – 20 килограма по једном пчелињем друштву, док се у селећим пчелињацима производња меда креће од 45 – 55 килограма по друштву.

У производњи меда највише је заступљен мијешани мед (полифлорни), а мањим дијелом монофлорни медови (багрем, кестен, липа и сл.). Подаци о производњи осталих пчелињих производа (поленов прах, матична млијеч, восак, прополис, пчелињи отров) нису доступни.

Удружење пчелара Крупа на Врбасу је новијег датума, те су основни подаци у фази прикупљања.

На основу доступних података стање пчеларства на предметном подручју има следеће карактеристике :

- Повољне природне, климатолошке и друге карактеристике простора у смислу повољности простора као једног од најважнијих предуслова за бављење пчеларством.
- Непостојање значајнијих извора загађења у смислу могућности производње еколошки чистог меда и других пчелињих производа.
- Недовољан број пчелињих друштава по једном пчелару у смислу реализације значајнијих финансијских прихода од пчеларства.
- Непостојање адекватног и ефикасног начина организованости у смислу сакупљања, паковања, дистрибуције и пласмана произведених количина меда и других пчелињих производа, као и контроле квалитета, те маркетиншке подршке.
- Непостојање адекватног механизма финансијске подршке за проширење постојећих пчелињака и оснивање нових пчелињака економски одрживих и исплативих.

5. Активности Центра за унапређење и развој села

Скупштина града је 1.4.2007. године Одлуком основала Центар за развој и унапређење села Бања Лука. Основни задатак Центра је организовање развоја и унапређење села на руралном подручју Града.

Центар је на примјеру партнерства са пољопривредним произвођачима и становништвом руралних подручја покренуо и унаприједио пољопривредну производњу. Кадрови Центра пружају најсавременије стручно - савјетодавне услуге произвођачима на терену, како би се подигао ниво пољопривредне производње и приближио европским стандардима.

Центар кредитира пољопривреднике, организује школе, предавања, дијели брошуре, стручну литературу, обилази имања како би почетницима, али и искуснијим произвођачима што боље представио начине успјешне производње.

Евидентан је велики број произвођача којима је Центар помогао да организују пољопривредну производњу. Тако је фомиран велики број квалитетних фарми (краве, товна јунад, овце, козе, свиње), подигнути су засади воћњака (јабука, шљива, крушка), винограда, јагодичастог воћа и сл.



Центар је до сада остварио сарадњу са преко 300 партнера-пољопривредника на локалном нивоу путем уговора о кредитирању (без камата и са грејс периодом од 1, 2 или 3 године).

Центар има организовану и сопствену производњу на подручју Мањаче (бивша војна економија Добрња), гдје производи сјеменски и меркантилни кромпир, стрна жита. Исто тако, организоване су огледне парцеле за већи број култура, гдје се исте тестирају за агро-еколошке услове платоа Мањаче.

6. Пољопривредна механизација

Механизовање радних процеса представља један од кључних услова за повећање продуктивности рада и економских резултата производње у пољопривреди. У овом погледу, подручје платоа Мањача и кањона Врбас има специфичне захтјеве које условљавају орографске карактеристике и конфигурација терена, висока заступљеност земљишта слабије бонитетне класе, неповољан механички састав, величина парцеле, структура производње и др. Недостају, првенствено, специјализоване машине за обраду земљишта, окопавање воћњака, системи за залијевање, машине за сјетву и вађење кромпира, сакупљање и сушење сијена, механизовану мужу стоке, механизовану стрижу оваца.

7. Снабдијевање пољопривредних газдинстава репроматеријалом за пољопривреду

Снабдијевање пољопривредних произвођача са сјеменом, сточном храном, минералним ђубривима, средствима за заштиту биља, раније је, у извјесној мјери, организовано у односу на садашњи период преко земљорадничке задруге "Агропромет" која сад не обавља ту функцију. Пољопривредни произвођачи на овом подручју су препуштени сами себи и снабдијевају се репроматеријалом на разне начине.

8. Капацитети за прераду пољопривредних производа и организација привредних субјеката у аграру

У савременој пољопривреди капацитети за прераду пољопривредних производа представљају један од најзначајнијих фактора за повећање обима и унапређење пољопривредне производње. У развијеним земљама свијета степен прераде свих пољопривредних производа прелази 70%. Степен организованости пољопривредних газдинстава, посебно у условима расцјепканог приватног посједа, је фактор који најдиректније утиче на обим и структуру пољопривредне производње. На подручју платоа Мањача и кањона Врбас не постоје прерађивачи пољопривредних производа.



6.4.4. Лов и шумарство

1. Лов

Ловна површина јесте простор на којој дивљач има природне услове за самоодржив опстанак и репродукцију. Обухвата пољопривредна и шумска земљишта, шуме и воде, које представљају просторну, природну и економски заокружену цјелину, гдје постоје еколошки услови за трајан опстанак, размножавање, заштиту и одрживо коришћење ловне фауне, без обзира на врсту власништва над овим природним добрима.

Према катастру ловишта, цијело предметно подручје које износи 58.572 ha јесте ловна површина, која је предата на коришћење Ловачким удружењима „Змијање,, Бања Лука (21.372 ha) и „Мањача“ Стричићи (29.200 ha). Значајно је нагласити да у ловну површину коју користи Ловачко удружење „Мањача“ нису урачунате ливаде и пашњаци (око 8.000 ha), гдје се може организовати интензивна производња љековитог, јестивог и ароматичног биља.

У орографском погледу највећи дио ловишта спада у ред брдовитих до планинских предјела са кречњачким и крашким подлогама, које карактеришу изражени гребени и увале, затим крашки облици терена и планински предјели са доминантним планинским врховима Мањаче и обронака планине Чемернице.

Са хидролошког аспекта, на предметном подручју преовладавају безводни терени, осим кањона ријеке Врбас.

Ловиште се налази у зони умјерено-континенталне, односно планинске климе изнад 600 метара надморске висине.

Бонитет и капацитет ловишта

Капацитет ловишта је збир природних услова, као основних еколошких фактора, од којих зависи самоодрживост и трајна репродукција одређена врсте, односно популације ловног фонда. Значајни су: микроклиматски услови, педолошки покривач, обим, структура и квалитет исхране, конфигурација терена и општа прикладност станишних услова за поједине врсте ловне фауне.

Капацитет ловишта је оптимална густина насељености ловне дивљачи, односно биолошко-еколошки самоодрживо и економски оправдано бројно стање на јединици површине (ком/ha) и на укупној површини. Подразумијева максимално бројно стање, повољну структуру и квалитет одређене врсте дивљачи, које се може одржати, заштити и трајно користити, а да се при томе не угрозе пољопривредне, шумске и друге културе, да не дође до деградације пољопривредног и шумског земљишта, нарушавања биолошке равнотеже биодиверзитета и других битних добара животне средине.

Бонитет и капацитет ловишта, за важније врсте дивљачи, на простору обухвата приказан је у сљедећој табели:



Табела 25. Бонитет и капацитет ловишта за важније врсте дивљачи

Ред. бр	Врста Дивљачи	Ловачко удружење "Змијање"			Ловачко удружење "Мањача"		
		Површина (ha)	Бонитет I-V	Капац. Ловишта	Површина (ha)	Бонитет I-V	Капац. ловишта
1	Срна	16.900	III	350	10.000	III	200
2	Медвјед	9.000	-	12	5.000	-	5
3	Зец	15.200	III	1.000	20.000	III	500
4	Фазан	4.000	III/IV	580	3.000	III	200
5	Пољска јаребица	4.000	III	350	3.000	III	200
6	Дивља свиња	11.500	III	100	10.000	II	100

Извор података: важећа Ловна основа

Стање ловног фонда

Бројно стање и капацитет ловишта за важније врсте ловног фонда, на подручју обухвата, изнесени су у сљедећој табели:

Табела 26. Бројно стање и капацитет ловишта за важније врсте ловног фонда

Ловачко удружење		Врста дивљачи					
		Срна	Медвјед	Зец	Фазан	П.јаребица	Д.свиња
Бројно стање							
„Змијање“ Бањалука	Стање	43	9	70	87	14	40
	Капацитет	350	12	1000	580	350	100
„Мањача“ Стричићи	Стање	120	3	200	-	-	100
	Капацитет	200	5	500	200	100	100
укупно	Стање	163	12	270	87	14	140
	Капацитет	550	17	1500	780	450	200

Извор података: Бројно стање појединих врста ловног фонда је утврђено на основу извјештаја о пребројавању дивљачи за ловну 2004/2005. и стручне оцјене на терену (трагови), март, 2004.

Бројно стање незаштићене дивљачи (штеточине-март, 2004.):

- Вук (Canis lupus)..... 9 комада
- Лисица (Vulpes vulpes)..... 60 комада
- Дивља мачка (Felis silvestris)..... 15 комада
- Куна (Martes martes i foina)..... 30 комада
- Јазавац (Meles meles) 15 комада

Напомена: у подручјима, гдје дивља свиња прави штете на пољопривредним културама, не сматра се заштићеном врстом дивљачи. Медвјед се може узгајати и заштити, уколико не причињава претјеране штете на пољопривредним културама и домаћим животињама.

На сљедећој фотографији су приказани трофеји дивљачи које су уловљене на подручју које обухвата студија.



Слика 2. ЛУ „Змијање“

У сљедећој табели је приказан важећи цјеновник одстрела дивљачи ЛУ„Змијање“ Бања Лука

Табела 27. Важећи цјеновник одстрела дивљачи ЛУ„Змијање“ Бања Лука

Врста дивљачи	Број поена	Износ (KM)
Срндаћ	79,99	280
	130,00	1.945
Срна	-	70
Вепар	79,99	280
	120,00	2.280
Крмача	преко 100 кг	350
Медвјед	150	1.500
	300	11.000
Вук	-	500
Зец	-	75
Фазан	-	25
Лисица	-	30
Јаребица пољска	-	30

Извор података: ЛУ “Змијање” Бања Лука

Подручје Чокорских поља, са аспекта ловства, представља значајну дестинацију из разлога близине урбаном дијелу града Бања Лука, а са друге стране посједује одличне станишне услове за многе врсте високе и ниске дивљачи. Раније, на овом ловном ревиру, могли су се наћи зец, срна, дивља свиња, јазавац, лисица, дивља мачка, вук, фазан, а чак је и уловљен и један чагаљ. Нажалост, данас је слика сасвим другачија.



Само је мали број наведених врста које се могу наћи на овој површини, што је био и повод да се овај ловни ревер стави под забрану лова.

Значајно је напоменути да је ово подручје погодно за опстанак јелена лопатара.

У задњих неколико година редовно се врши насељавање овог терена зецом и фазанском дивљачи. Међутим, велики број грабљивица утиче на веома лоше резултате ових активности.

Подручје кањона ријеке Врбас посједује одличне станишне и биоеколошке услове за узгој муфлона чије би насељавање на ове просторе, са аспекта ловства и љубитеља природе, било право богатство. Сама долина ријеке представља станиште птица мочварица које би се могле одрживо и профитабилно користити. Одређене врсте птица селица могу се превести у птице станарице (нпр. дивља патка глугара – *Anas platyrhynchos*).

Високе шуме у рејону Агиног Села према Тисовцу, представљају одлично станиште медвједа. Значајно је напоменути да је и ова дивљач под забраном лова.

Кадровска структура и пословни ефекти коришћења ловних ресурса

Наведена ловачка удружења, која газдују са ловиштима на предметном локалитету, имају око 1.000 ловаца, и то Ловачко удружење „Змијање“ Бањалука (око 60%) и Ловачко удружење „Мањача“ Сричићи (40%). Примарни циљ ових природи окренутих људи, различитог степена образовања и занимања и признатог друштвеног статуса, јесте узгој, заштита, чување и одрживо коришћење ловног фонда и других ловних ресурса, а по основу спортско-рекреационе и привредне активности, гдје се истовремено одржава њихова физичка и радна способност, чува здравствено стање и побољшава квалитет живота.

За лов на ријетке и проријеђене врсте дивљачи овог подручја заинтересовани су ловци из иностранства који представљају значајан извор прихода за проширење и унапређење ловног фонда, као и одрживо коришћење других комплементарних прихода добара града Бања Лука, гдје спадају инвестициона улагања у развој пољопривредне производње. У лову и на ловачким свечаностима, богати и признати људи једноставно рјешавају битна питања сиромаштва по основу запошљавања, друштвено-економског развоја, заштите и унапређења квалитета живота грађана Бања Луке.

Пословни резултати које остварују, троше и користе ловачка удружења омогућавају самоодрживо газдовање ловним ресурсима, по принципу просте репродукције (око 120.000 КМ/год). Овај приход се остварује од чланарине, одстрела дивљачи, продатог меса, угоститељско-туристичких и других услуга. Остварена финансијска средства се троше и користе за заштиту и чување дивљачи, обезбјеђење додатне хране, изградњу и одржавање ловно-узгојних и ловно-техничких објеката. У ловиште се враћа, углавном, онолико колико се из њега узима (користи).



Интегрална заштита и одрживо коришћење ловних ресурса

У планирању самоодрживог газдовања и тржишног привређивања ловним ресурсима и другим комплементарним природним добрима, на пољопривредном и шумском земљишту, утврђују се и проводе интегрално-стратешке мјере њиховог еколошког прихватљивог и економски оправданог коришћења и унапређења, а у функцији друштвено-економског развоја града Бањалука.

Еколошки прихватљива и економски оправдана заштита и унапређење квалитета ловних ресурса града Бањалука треба да постане вишенамјенско тржиште-берза, за улагање капитала и профитабилно коришћење других роба, услуга, природних добара. Приоритет се даје обнови аутохтоних врста ловног фонда (срна-*Capreolus capreolus*, зец-*Lepus europaeus* и пољске коке-*Perdix perdix*, *Phasianus spec*), превођење птица селица у птице станарице (нпр. дивља патка), профитабилна производња дивљачи у огађеном простору (дивља свиња, фазан, пољска јаревица).

На ловно-продуктивним површинама треба изградити потребан број, структуру и квалитет ловно-узгојних, ловно-техничких, еко туристичких, угоститељских, спортских, здравствених и других објеката. На одабраним локалитетима у ловишту побољшава се квалитет исхране дивљачи (мелиорација ливада и пашњака). Шумско земљиште се пошумљава воћкарицама и металастим зечијаком (*Sharothamnus scoparius L.*). Изграђују се и правилно постављају хранилишта за дивљач, солила, појилишта, прихватилишта, складишта за храну.

Интегрална заштита и одрживо коришћење ловних ресурса и других комплементарних природних добара захтијева политичку и економску подршку одговарајућих институција, органа и банака. Потребне су институције и еколошко законодавство: природи окренути и квалитетно образовани кадрови, научно-истраживачки рад из области заштите животне средине, еколошки едукативно и тржишно оријентисано становништво овог подручја.

Интегрална заштита и одрживо коришћење ловних ресурса и других комплементарних природних добара града Бањалука поуздан је модел (само)запошљавања и тржишног привређивања сиромашног сеоског становништва на свом пољопривредном имању.

Закључак

Из горе наведеног се може закључити да цијело предметно подручје посједује одличне могућности за развој ловног туризма и да их свакако не треба занемарити. Један од првих послова који би требало урадити у овом правцу је:

- ревизија ловне основе, која је важећа до 2015. год,
- ново бонитирање станишта,
- обнова аутохтоних врста,
- унос нових врста дивљачи (муфлон, јелен лопатар).

У даљем тексту набројане су и остале активности које је неопходно провести у циљу стварања квалитетног ловног подручја, значајног за ловни туризам:

- У газдовању ловиштем и даље дати приоритет узгоју и заштити аутохтоне дивљачи са циљем постизања господарског капацитета ловишта, који је сада незадовољавајући.



- Организовати квалитетну чуварску службу на цијелом подручју ловишта.
- Радити на ефикаснијој заштити трајно заштићених и заштићених врста, пратити бројности грабежљиваца и држати их у границама подношљиве бројности.
- Контролисати здравствено стање дивљачи и предузимати превентивне мјере.
- Код дивљачи чије је бројно стање испод господарског капацитета ловишта вршити само узгојни и санитарни одстрел.
- Код уређења ловишта приоритет дати изградњи ловно – узгојних објеката.
- Примјењивати јединствену методологију континуираног праћења и извршења годишњих планова газдовања, а тиме и реализацију ловних основа.
- У области коришћења дивљачи и ловишта радити на побољшању постојећих и доношењу нових норматива.
- Инсистирати на што бржем приступу међународним конвенцијама које регулишу ову област, а посебно Конвенцији о међународној трговини угроженим врстама флоре и фауне - CITES.
- Осмислити и примјењивати практичан начин презентирања понуде и јединствен наступ на тржишту свих корисника ловишта.

2. Шумарство

Утицај шумарства као привредне дјелатности, како на подручје које обухвата студија тако и на ширу регију, се огледа прије свега кроз производњу шумских дрвних сортимената, који се пласирају на пиланске капацитете у широј регији.

Раст цјелокупне привреде, нарочито дрвне индустрије с једне и повећање броја становника с друге стране, условили су повећану потражњу за дрветом. Међутим, раст потрошње дрвета је већи од прираста, због чега се јавља дефицит шумских дрвних сортимената. Значајно је нагласити да потражња за огревним дрветом постепено опада, док за техничко дрво иста расте.

Сви наведени елементи непосредно утичу на шумарску производњу, одакле и произилази потреба прилагођавања производње захтјевима тржишта. Као основни циљеви према којима је неопходно тежити приликом газдовања шумама на предметном подручју су:

- одржавање стабилних шумских екосистема;
- повећање производње дрвета по јединици површине (прираст);
- повећање квалитета сортиментне структуре дрвне масе (више техничког, а мање огревног дрвета);
- повећање отворености шума;
- максимално квалитативно искоришћење дрвне масе.

Општи циљ, који се може дефинисати из контекста наведеног, јесте повећање доприноса сектора шумарства укупном друштвено-економском развоју подручја, оптималном производњом дрвета и споредних шумских производа, затим других вриједности шума.

У сљедећој табели дат је преглед пилана које егзистирају на предметном локалитету.



Табела 28. Основни подаци о пиланама на предметном подручју

Р. бр	Назив пилане	адреса	Врста дрвета	Степен обраде	Годишњи прорез m³	Број Запослених
1.	"Дворез"доо	Љубачево	Чамовина	2	18.000	80
2.	"КаноМишић"доо	Кола бб	Буква	2	1.000	12
3.	"Тривић комерц"	Кола бб	Буква	2	3.000	22
УКУПНО					22.000	114

Наведени пилански капацитети се баве примарном прерадом дрвета са другим степеном финализације. Један дио сировине, за потребе ових капацитета, допрема се управо са подручја које третира студија. Искуства у дугогодишњем низу пословања су показала да се ради о изузетно квалитетним трупцима букве чији су елементи веома цијењени на свјетском тржишту.

Негативан утицај ових пиланских постројења на животну средину је сведен на минимум. Наиме, покретањем одређеног броја фабрика за производњу брикета, настали пилански отпад се одкупља за потребе истих.

У наредној табели је дат приказ годишњег етата, који се реализује у државним шумама на предметном подручју.

Табела 29. Годишњи етат у државним шумама на предметном подручју

Ред. бр.	Врста сортимената	Годишњи етат (m³)
1.	Четинари	6.520,00
2.	Лишћари	31.880,00
	Укупно	38.408,00

Сјечива дрвна маса у приватним шумама које егзистирају на предметном локалитету нема већи значај за шумарску привреду, јер се ради, углавном, о састојинама лошег квалитета са малим процентом учешћа техничког дрвета у укупној структури дрвне масе.

Значајно је нагласити и потенцијалне приходе који се могу остварити коришћењем споредних шумских производа. То се, прије свега, односи на сакупљање јестивих гљива, затим љековитог и ароматичног биља и ловства.



3. Сакупљање љековитог биља и гљива

Љековито биље

Предметно подручје посједује одличне станишне услове за раст и развој великог броја неутрофилних и мезофилних, веома цијењених врста љековитог биља и шумског воћа, које због нерационалног приступа оваквом начину искоришћавања шума, у највећој мјери остане неискоришћено.

До сада на овом простору није било организованог сакупљања поменутог биља од стране привредних организација, изузев појединачних случајева сеоског становништва који су сакупљену робу пласирали преко посредника, чиме је избјегнута одговарајућа контрола стручњака. Такође, негативан тренд у сакупљању љековитог биља јесте посљедица недовољне информисаности локалног становништва.



Слика 3. Шумски плодови

У даљем тексту су побројане само неке врсте љековитог биља и шумских плодова, који се могу сакупити на предметном простору:

- *Alium ursinum* – сријемуш, цријемуш, медјеђи лук
- *Equisetum arvense* - раставић
- *Convallaria majalis* - ђурђевак
- *Juniperus communis* - клека
- *Rubus sp.* - купина
- *Urtica dioica* - коприва
- *Asperula odorata* – лазаркиња, мирисни броћ, броћика
- *Crataegus monogyna* – једносјемени глог
- *Crataegus oxyacantha* – вишесјемени глог
- *Fragaria vesca* – дивља јагода
- *Malus silvestris* – дивља јабука
- *Pirus communis* – дивља крушка
- *Polypodium vulgare* – слатка папрат, ослад
- *Primula officinalis* – јагорчевина, јаглац
- *Prunus avium* – дивља трешња
- *Prunus spinosa* – трњина, црни трн
- *Pulmonaria officinalis* – плућњак, медуника

- *Quercus petraea* – храст китњак
- *Quercus robur* – храст лужњак
- *Sambucus nigra* – зова, базга, зовика
- *Tilia sp.* – липе
- *Viola odorata* – мирисна или модра љубичица
- *Viola tricolor* – дани и ноћ, маћухица
- *Viscum album* – имела, бијела имела
- *Cornus mas* – дријен

Приликом сакупљања наведених биљака, неопходно је познавати два важна услова:

- познавање биљака и
- одговарајуће временске прилике.

У сљедећој табели приказани су подаци о потенцијалној количини љековитог биља која се може сакупити по јединици површине, према истраживањима Шумарског факултета у Бања Луци¹¹:

Табела 30. Потенцијалне количине љековитог биља по 1 ha

Ред. број	Врста љековитог биља	Количина (kg/ha)
1	<i>Asperula odorata</i>	0.816
2	<i>Convallaria majalis</i>	0.160
3	<i>Crataegus sp.</i>	0.296
4	<i>Equisetum arvense</i>	1.710
5	<i>Juniperus communis</i>	2.190
6	<i>Pulmonaria officinalis</i>	1.272
7	<i>Rubus sp.</i>	12.94
8	<i>Sambucus nigra</i>	0.502
9	<i>Urtica dioica</i>	2.926
10	<i>Viola odorata</i>	0.166

Из свега наведеног се може констатовати богат биодиверзитет љековитог биља и шумског воћа, са значајном потенцијалном количином која се може сакупити на предметном простору.

Гљиве

У зависности од станишних услова и временских прилика, на предметном подручју се могу сакупити сљедеће цијењене јестиве гљиве:

- *Amanita caesarea* - блава
- *Boletus sp.* - вргањи
- *Agaricus campester* – пољски шампињон
- *Lepiota procera* - сунчаница
- *Cartharellus cibarius* - лисичарка

¹¹ Љубојевић, Марчета



Значајно је нагласити да подручје обилује и другим јестивим, али на тржишту мање цијењеним врстама гљива.

На овом простору се врши организован откуп сакупљених гљива од стране локалних трговаца, који због недостатка већих привредних капацитета за откуп прераду гљива, исте пласирају најчешће на италијанско тржиште.

6.4.5. Рибарство

Прије формирања водене акумулације “Бочац” (1978-1980) популација риба била је разноврсна и бројна у ријеци Врбас. Ријека је била насељена са 13 врста из 4 фамилије: 1) Salmonidae 3 врсте; 2) Thymallidae 1 врста; 3) Cyprinidae 8 врста; 4) Cottidae 1 врста.

Послије формирања водене акумулације “Бочац” (1981-1983.) састав рибљих популација није се мијењао, изузев дужичасте пастрмке (*Oncorhynchus mykiss* Wal.), и липљена (*Thymallus thymallus* L.). Дакле, рибље популације биле су представљене фамилијама Salmonidae (2), Cyprinidae (8), и Cottidae (1), укупно 11 врста.

Табела 31. Актуелни састав популације риба по врстама и бројности јединки у воденој акумулацији

Редни број	Врста риба	Бр.једи. (n)	Проценат(%)
1.	Fam. SALMONIDAE		
а)	Поточна пастрмка (<i>Salmo trutta m.fario</i> L.)	3	0,36
б)	Младица (<i>hucho hucho</i> L.)	1	0,19
ц)	Дужичаста пастрмка (<i>Oncorhynchus mykiss</i> Wal.)	8	0,95
2.	Fam. CYPRINIDAE		
а)	Шкобаљ (<i>Chondrostoma nasus</i> L.)	214	25,43
б)	Шаран (<i>Cyprinus carpio</i> L.)	20	2,38
ц)	Клен (<i>Leuciscus caphalus</i> L.)	222	26,37
д)	Плотица (<i>Rutilus rubilio</i> L.)	80	9,50
е)	Лињак (<i>Rutilus rubilio</i> L.)	35	4,16
ф)	Мрена (<i>Barbus barbus</i> L.)	28	3,33
г)	Црвенперка (<i>Scardinius erythrophthalmus</i> L.)	60	7,13
х)	Бабушка (<i>Carassius auratus</i> L.)	59	7,01
и)	Жутоока (<i>Rutilus rubilio</i> L.)	47	5,59
ј)	Толстолобик (<i>Hypophthalmichthys molitrix</i> Val.)	4	0,47
3.	Смуђ (<i>Sander lucioperca</i> L.)	38	4,52
4.	Сом (<i>Silurus glanis</i> L.)	14	1,66
5.	Штука (<i>Esox lucius</i> L.)	8	0,95
	УКУПНО:	840	100,00



Актуелна популација представљена је са 16 врста: Fam. Salmonidae 3 врсте; Fam. Cyprinidae 10 врста; Fam. Percidae 1 врста; Fam. Siluridae 1 врста и Fam. Esocidae 1 врста.

Рибе из фамилија Percidae (*Sander lucioperca* L.), Siluridae (*Silurus glanis* L.), Esocidae (*Esox lucius* L.), Cyprinidae (*Hypophthalmichthys molitrix*) су прије неколико година унесене као нове врсте.

Табела 32. Популације риба после формирања језера (1983.г.) и актуелно стање (2006.)

Водена акумулација Бочац, популације риба после формирања језера (1983.)				Водена акумулација Бочац, актуелно стање популације риба (2006.)			
Ред бр.	Врста риба	Бр. јед. (n)	Проц. (%)	Ред бр.	Врста риба	Бр. јед. (n)	Проц. (%)
1.	Fam. SALMONIDAE			1.	Fam. SALMONIDAE		
а)	Поточна пастрмка (<i>Salmo trutta m.fario</i> L.)	14	1,95	а)	Поточна пастрмка (<i>Salmo trutta m.fario</i> L.)	3	0,36
б)	Младица (<i>hucho hucho</i> L.)	9	1,25	б)	Младица (<i>hucho hucho</i> L.)	1	0,19
				ц)	Дужичаста пастрмка (<i>Oncorhynchus mykiss</i> Wal.)	8	0,95
2.	Fam. CYPRINIDAE			2.	Fam. CYPRINIDAE		
а)	Шкобаљ (<i>Chondrostoma nasus</i> L.)	117	16,23	а)	Шкобаљ (<i>Chondrostoma nasus</i> L.)	214	25,43
б)	Клен (<i>Leuciscus caphalus</i> L.)	252	34,95	б)	Шаран (<i>Cyprinus carpio</i> L.)	20	2,38
ц)	Мрена (<i>Barbus barbus</i> L.)	84	11,65	ц)	Клен (<i>Leuciscus caphalus</i> L.)	222	26,37
д)	Плотица (<i>Rutilus rubilio</i> L.)	90	12,48	д)	Плотица (<i>Rutilus rubilio</i> L.)	80	9,50
е)	Сапача (<i>Barbus meridionalis peteny</i> Heck.)	61	8,46	е)	Лињак (<i>Rutilus rubilio</i> L.)	35	4,16
ф)	Кркуша (<i>Gobio gobio</i> L.)	25	3,47	ф)	Мрена (<i>Barbus barbus</i> L.)	28	3,33
г)	Плиска (<i>Alburnoides bipunctatus</i> L.)	20	2,77	г)	Црвенперка (<i>Scardinius erythrophthalmus</i> L.)	60	7,13
х)	Гагица (<i>Phoxinus phoxinus</i> L.)	18	2,49	х)	Бабушка (<i>Carassius auratus</i> L.)	59	7,01
3.	Fam. COTTIDAE			и)	Жутоока (<i>Rutilus rubilio</i> L.)	47	5,59
а)	Пеш (<i>Cottus gobio</i> L.)	31	4,30	ј)	Толстолобик (<i>Hypophthalmichthys molitrix</i> Val.)	4	0,47
				к)	Смуђ (<i>Sander lucioperca</i> L.)	38	4,52
				л)	Сом (<i>Silurus glanis</i> L.)	14	1,66
				м)	Штука (<i>Esox lucius</i> L.)	8	0,95
	УКУПНО:	721	100,00		УКУПНО:	840	100,00



Средњи ток ријеке Врбас, који обухвата подручје кањона Врбас и Крупе на Врбасу, је салмонидног типа, који насељава 27 врста риба из 5 фамилија (Salmonidae, Esocidae, Cyprinidae, Cobitidae и Siluridae). У њему су продрле реофилне Cyprinidae, Cobitidae, Esocidae, Siluridae из ниже постављене еколошке зоне гдје, и по бројности и по ихтиомаси, доминирају салмонидне врсте (поточна пастрмка, младица и липљен). Допринос оваквој разноврсности у овом региону дају притоке Крупа и Швракава које нису изложене загађењу, а представљају чисте и богате салмонидне врсте.

Крупа на Врбасу

Подручје Крупе на Врбасу се налази низводно од акумулације Бочац. Кроз подручје Крупе на Врбасу Врбас тече у дужини 25 km. На њему је констатовано 18 врста риба из фамилија: Salmonidae, Cyprinidae, Centrarchidae, Percidae и Cottidae, односно 865 јединки чија је ихтиомаса износила 419,05 kg.

На територији Крупе на Врбасу најзначајније притоке Врбаса су ријеке Крупа и Швракава.

Табела 33. Квалитативно-квантитативни састав ихтиофауне ријеке Врбас (Крупа на Врбасу 1995.-1996.г.)

Редни број	ВРСТЕ	Бројност		Маса	
		n	%	kg	%
1.	Salmo trutta fario	75	8.6	45.000	10.74
2.	Oncorhynchus mykiss	6	0.69	3.000	0.72
3.	Salvelinus fontinalis	2	0.23	0.600	0.14
4.	Hucho hucho	108	12.49	64.800	15.46
5.	Thymallus thymallus	180	20.81	90.000	21.48
6.	Rutilus rutilus	18	2.08	7.200	1.72
7.	Rutilus pigus	63	7.28	31.500	7.51
8.	Phoxinus phoxinus	45	5.20	15.750	3.76
9.	Leuciscus cephalus	94	10.87	37.600	8.97
10.	Alburnoides bipunctatus	6	0.69	1.800	0.43
11.	Tinca tinca	35	4.05	17.500	4.18
12.	Chondrostoma nasus	46	5.32	27.600	6.59
13.	Barbus barbus	48	5.50	21.600	5.15
14.	Barbus peloponnesius petenyi	126	14.57	50.400	12.03
15.	Gobio gobio	4	0.46	1.600	0.38
16.	Lepomis gibbosus	2	0.23	0.600	0.14
17.	Cottus gobio	3	0.35	0.900	0.21
18.	Perca fluviatilis	4	0.46	1.600	0.38
УКУПНО:		865	100.00	419.050	100.00

Са лијеве стране тока ријеке Врбас улијева се притока Крупа у којој је констатовано 13 врста риба из фамилија: Salmonidae, Cyprinidae и Cottidae.

Од салмонидних врста највећу бројност у горњем току ријеке Крупе имају Salmo trutta fario (15,38%), Hucho hucho (15,38%) и Thymallus thymallus (15,38%).

У средњем току ријеке Крупе најбројнија је врста Thymallus thymallus (17,86%), затим Salmo trutta fario (14,29%).

У доњем току ријеке, на самом ушћу, највећу бројност достиже врста Thymallus thymallus (18,64%), Salmo trutta fario (10,17%) и Hucho hucho (8,47%). Рјеђа је Oncorhynchus mykiss (3,57%), у средњем и 3,40% у доњем току ријеке.

Од ципринидних врста у горњем току ријеке Крупе је константована највећа бројност Leuciscus cephalus са учешћем од 15,38% и Phoxinus phoxinus са 15,38%. У средњем и доњем току ријеке, највише су заступљене Leuciscus cephalus (14,29% и 15,25%) и Barbus peloponnesius petenyi (7,14% и 10,17%). Од осталих ципринидних врста, у ријеци Крупи се запажа присуство Alburnus bipunctatus, Chondrostoma nasus, Barbus barbus, Rutilus pigus, Gobio gobio и Cottus gobio, чије су популације мање бројне.

Горњи и средњи ток Крупе је углавном салмонидни, подручје у којем учествују претежно салмонидне врсте (горњи ток 53,89%, средњи ток 50,01%), док доњи ток представља мренско подручје у којем преовлађују ципринидне и друге врсте риба (59,32%).

Ријека Крупа има извор узводно од насеља Крупа удаљен око 3,5 km, село Рацуне. Ријечица Швракава извире на коти 605m надморске висине, а улијева се у Врбас на коти 175 m надморске висине. Дужина водотока је 7,25 km. Ријека Гомјеница има дужину тока 56,7 km, а површина слива јој је 752,3 km².

Карановац

У водама на овом дијелу утврђено је 17 врста риба, фамилија: Salmonidae, Cyprinidae, Cobitidae и Cottidae. Запажају се скоро исте врсте као и у подручју Крупа на Врбасу, што је последица истих еколошких услова средине.

Salmo trutta fario L. учествује са 8,96% (56 јединки), Oncorhynchus mykiss је заступљена са 0,32% (2 јединке), Hucho hucho и Thymallus thymallus чине трећину ихтиофауне, при чему је младица заступљена са 13,12% (82 јединке), а липљен са 16,64% (104 јединке). Салмонидне врсте риба чине 39,04% укупне ихтиофауне на овом локалитету.

Од ципринидних врста, значајно учешће у саставу ихтиофауне има Barbus peloponnesius petenyi са 14,72%, Barbus barbus са 8,96%, Leuciscus cephalus са 11,04%, Rutilus pigus са 9,28% и Chondrostoma nasus са 5,92%. Ове врсте риба чине 49,92% укупне ихтиофауне на овом локалитету.

Табела 34. Квалитативно-квантитативни састав ихтиофауне реке Врбас (Карановац 1995.-1996.г.)

Редни број	ВРСТЕ	Бројност		Маса	
		n	%	kg	%
1.	Salmo trutta fario	56	8.96	22.400	7.37
2.	Oncorhynchus mykiss	2	0.32	0.800	0.26
3.	Hucho hucho	82	13.12	42.640	14.03
4.	Thymallus thymallus	104	16.64	52.240	19.16
5.	Rutilus rutilus	6	0.96	1.500	0.49
6.	Rutilus pigus	58	9.28	26.100	8.59
7.	Phoxinus phoxinus	13	2.08	2.600	0.86
8.	Leuciscus cephalus	69	11.04	31.050	10.22
9.	Alburnoides bipunctatus	11	1.76	1.650	0.56



10.	Tinca tinca	19	3.04	14.250	4.69
11.	Chondrostoma nasus	37	5.92	24.050	7.91
12.	Barbus barbus	56	8.96	36.400	11.98
13.	Barbus peloponnesius	92	14.72	38.640	12.72
14.	Gobio gobio	9	1.44	1.620	0.53
15.	Rhodeus sericesus	3	0.48	0.450	0.15
16.	Sabanejewia aurata balcanica	2	0.32	0.300	0.09
17.	Cottus gobio	6	0.96	1.200	0.39
УКУПНО:		625	100.00	303.890	100.00

Ријека Врбас је често изложена утицајима многих загађивача, што доводи до измјене њеног физичког, хемијског и биолошког састава. Уколико је вода једног воденог екосистема загађена, у мањој или већој мјери, нормално је очекивати промјене у саставу и структури рибљег насеља. Код јачих загађења често долази и до угинућа риба.

Дистрибуција риба у ријеци Врбас на подручју Крупе на Врбасу и Карановца

1. *Salmo trutta fario* (поточна пастрмка) - насељава ријеку Врбас претежно на средњем току локалитета Крупа на Врбасу и Карановац, тј. дио тока ријеке гдје је температура воде нешто нижа. Пастрмски регион налази се у зони бистрих, чистих незагађених средина, са богатом количином кисеоника.
2. *Oncorhynchus mykiss* (калифорнијска пастрмка) - насељава ријеку Врбас само на подручју насељеног мјеста Крупа на Врбасу. Раније се у притоци Крупини вршило порибљавање.
3. *Salvelinus fontinalis* (поточна златовчица) - насељава ријеку само у подручју Крупе на Врбасу. Унесена је порибљавањем ријеке у периоду прије рата (1989. године).
4. *Hucho hucho* (младица) - насељава готово цијели ток ријеке Врбас, од акумулације Бочац, па све до ушћа ријеке. Њено смањено присуство на неким локалитетима, гдје су изводни канали насеља и индустријских постројења, може се објаснити погоршањем квалитета воде. Младица захтијева висок садржај кисеоника у води, изнад 10 mg/l.
5. *Thymallus thymallus* (липљен) - насељава цијели средњи ток ријеке Врбас. Живи на мјестима са брзом воденом струјом и са каменитим и шљунковитим дном. Врбас је позната липљенска ријека. Од акумулације Бочац до Бања Луке, простира се непрекидно подручје богато липљеном.
6. *Rutilus rutilus* (бодорка или црвеноокица) - насељава већином средњи ток Врбаса и дјелимично низводна подручја. У ријеци Врбас борави у дијеловима са чврстим дном, мирнијом струјом и на дубоким мјестима у близини пањева и биљних жила. Већином живи у јатима.
7. *Rutilus pigus* (плотица) - распрострањена је на цијелом средњем и доњем току ријеке Врбас, низводно од акумулације Бочац. Задржава се, углавном, при дну ријеке.
8. *Phoxinus phoxinus* (гагица) - ограничено распрострањена у Врбасу. Већином је уловљена на узводним локалитетима: Крупа на Врбасу, Карановац итд., као и при ушћу мањих ријечица на овом подручју. Гагица је распрострањена у брзом току



Врбаса и задржава се на каменитом и пјесковитом дну. Живи већином у јатима, служи као храна пастрмским врстама риба.

9. *Leuciscus cephalus* (клен) - обично се налази у средњем брзим водама гдје се задржава иза великог камења, пјешчаних спрудова, стубова, мостова и жила. Младе јединке су у јатима, а одрасле појединачно. Клен је према бројности и маси једна од најзаступљенијих врста рибе ријеке Врбас. Клен добро подноси варирања животних фактора средине, па се сусреће у ријеци Врбас како у брзим и хладним, тако и у мирнијим и топлијим токовима ријеке.

10. *Alburnoides bipunctatus* (плиска, двопругаста уклија) - распрострањена је на свим локалитетима ријеке Врбас. Већином насељава мјеста са бистром водом и брзим воденим струјањем.

11. *Tinca tinca* (лињак) - запажа се равномјерније присуство у успореном дијелу ријеке Врбас. Воли муљевито дно ријеке са гушћом подводном вегетацијом.

12. *Chondrostoma nasus* (скобаљ) - широко је распрострањен у цијелом току ријеке Врбас. Најбројнији је у Врбасу на стаништима липљена, мрене и деверике на прелазу средњег у доњи ток.

13. *Barbus barbus* (ријечна мрена) - заједно са кленом, девериком, поточном мреном и плотицом представља најбројнију рибу ријеке Врбас. Живи у мањим јатима.

14. *Barbus peloponnesius petenyi* (поточна мрена или сапача) - највећу бројност постиже на подручју Карановац и то при самом ушћу притоке Швракаве у Врбас. Распрострањена је, углавном, у бржим токовима ријеке и при самом ушћу притока.

15. *Gobio gobio* (кркуша или говедарка) - Насељава и средњи и доњи ток подручја ријеке Врбас. Живи и у рукавцима притока са пјешчаним и глиновитим дном.

16. *Lepomis gibbosus* (сунчаница) - утврђена на локалитету Крупа на Врбасу. У репрезентативним пробама улова је константовано са малим бројем примјерака, па се из тих разлога није могао утврдити њен ареал.

17. *Cottus gobio* (пеш) - једини представник Cottidae. Пеш је пратећа врста салмонидних врста риба тако да је распрострањен на дијелу тока од хидроакумулације Бочац, па све до локалитета Кукуље. Живи у дијелу тока са чистим каменитим дном, слабо је покретљив, па се већином налази испод камења.

18. *Perca fluviatilis* (греч) - веома је малобројан у односу на популације других врста риба.

19. *Rhodeus sericesus* (гавчица или горчак) - мало је заступљена, њен ареал је Карановац-Горњи Шехер. Задржава се у бистријим дијеловима тока који има богату водену вегетацију, на дубини од 1 до 2 m.

20. *Sabanejewia aurata balcanica* (вијун) - насељава мирнији дио тока ријеке Врбас, при чему се дању скрива, а ноћу је активан.

Развој слатководног рибарства биљежи пораст у привредном и спортском рибарству, од шездесетих година на овамо. Нарочито се развија спортски риболов на отвореним водама, што подразумева експлоатацију отворених вода (текућих и стајаћих), језера, као и водених акумулација. Производња салмонидних риба у привредним објектима (рибодогојишта) је у снажном порасту, јер се у том периоду граде крупни пастрмски објекти (рибодогојишта и кавези) за производњу рибе намијењене људској потрошњи.



6.4.6. Производне дјелатности

На предметном подручју егзистирају три пилане које се баве примарном прерадом дрвета са другим степеном финализације. Један дио сировине, за потребе ових капацитета, допрема се управо са подручја Мањаче и Осмаче. Искуства у дугогодишњем низу пословања су показала да се ради о изузетно квалитетним трупцима букве, чији су елементи веома цијењени на свјестком тржишту. Негативан утицај ових пиланских постројења на животну средину је сведен на минимум. Наиме, покретањем одређеног броја фабрика за производњу брикета, сав настали пилански отпад се откупљује за потребе истих.

У сљедећој табели дат је преглед пилана које се налазе на предметном локалитету.

Табела 35. Основни подаци о пиланама на студијском подручју

Ред. бр.	Назив пилане	Сједиште	Врста дрвета	Степен обраде	Годишњи прорез м³	Број запослених
1.	"Дрворез"д.о.о.	Љубачево	Чамовина	2	18.000	80
2.	"КаноМишић"д.о.о.	Кола	Буква	2	1.000	12
3.	"Тривић комерц"	Кола	Буква	2	3.000	22
УКУПНО					22.000	114

6.4.7. Услугне дјелатности

Трговина и угоститељство

На студијском подручју услужна дјелатност се одвија кроз рад трговинско-угоститељских објеката. Ти објекти функционишу, првенствено, као малопродајни објекти, односно имају намјену снабдијевања локалног становништва основним животним намирницама. Са друге стране, све трговине су организоване преко продавница земљорадничких задруга и самосталних трговачких радњи у приватној својини.

На овом подручју ради 37 трговачких објеката са око 2.686 м² површине, у којима је запослено 53 радника. На продавнице земљорадничких задруга односи се 16 трговачких објеката са 2.092 м² површине и 31 запослених, а на приватни сектор односи се 19 самосталних радњи са 494 м² и 20 запослених радника.

Табела 36. Трговачки објекти на подручју у задружном власништву (1996.г.)

Тип објекта	Број објеката	Мјесна заједница	Капацитет површине (м²)	Број запослених
Робна кућа и продавница	3	Крупа на Врбасу	712	8
Продавница	2	МЗ Кола	400	9
Продавница	4	Стричићи	600	6
Продавница	3	Бочац	150	3



Продавница	2	Агино село	100	2
Продавница	1	Крмине	30	1
Продавница	1	Љубачево	100	2
Укупно	16		2092	31

Табела 37. Самосталне трговачке радње у приватном власништву (1996. год)

Тип објекта	Број објеката	Мјесна заједница	Капацитет површине (м²)	Број запослених
СТР	6	Крупа на врбасу	138	7
СТР	8	Стричићи	200	8
СТР	1	Бочац	25	1
СТР	1	Рекавице1	25	4
СТР	2	РЕкавице2	50	2
СТР	1	Крмине	56	1
СТР	1	Љубачево	50	1
Укупно	20		544	24

Из резултата истраживања на терену се јасно види да је трговина на овом подручју доста неразвијена, те су становници овог подручја присиљени да већину својих производа (прије свега, пољопривредне производе) морају да продају, као и да купују, првенствено, у Бања Луци и другим граничним општинским центрима.

Стање у подручју пружања угоститељских услуга је слично стању у подручју трговине. На студијском подручју, осим самосталних угоститељских објеката на студијском подручју, нема угоститељског предузећа које би могло преузети улогу носиоца угоститељске и туристичке дјелатности, ако се изузму почетни кораци које је у том правцу направио «Интернационални центар» у Крупи на Врбасу. Угоститељске радње које постоје на Студијом обухваћеном подручју су дате у Табели бр. 38.

Табела 38. Угоститељски објекти на студијском подручју

Угоститељски објекти	Број објеката	Мјесна заједница	Власништво	Површина пословног простора (м²)	Број запослених
СУР	9	Крупа на Врбасу	Приватно	602	16
СУР	1	Стричићи	Приватно	100	4
СУР	3	Кола	Приватно	90	6
СУР	4	Бочац	Приватно	120	4
СУР	2	Агино Село	Приватно	60	2
УКУПНО	19			972	32

СУР-Самостална Угоститељска Радња

Дакле, као што се може видјети из табеле на подручју има 19 објеката који пружају угоститељске услуге и у њима је ангажовано 32 радника. Ти објекти нису у могућности



да задовоље потребе избирљивије клијентеле, него могу пружити минимум угоститељских услуга. На подручју се мора пронаћи могућност изградње квалитетнијих угоститељских објеката који ће моћи пружити и услуге смјештаја, што постојећи објекти нису у стању.

Значај угоститељско-туристичке дјелатности у привредној структури студијског подручја

Без обзира што се у посљедње вријеме у свим стратешким документима туризму даје посебна тежина, на Студијом обухваћеном подручју он нема одређени значај као привредна дјелатност. Наиме, значај туристичке привреде на укупан развој се огледа у утицају на друштвени производ и комплементарне дјелатности које заједнички чине туристичку привреду, као и на платни биланс, укупну запосленост и инвестиционе процесе.

Када бисмо посматрали туристичку активност на овом подручју тада бисмо могли констатовати да се, осим малих помака на подручју Крупе на Врбасу, на другим дијеловима није развила. На студијском подручју нема смјештајних капацитета. Изузме ли се неколико случајева, угоститељских објеката скоро да и нема. Посебно нема објеката који би задовољили потребе захтјевне клијентеле.

Међутим, оно што се мора примијетити је да су потенцијали које посједује ово подручје, а посебно потенцијали ријеке Врбаса, и туристичких активности које се одвијају на Врбасу користе као значајни сегмент туристичке понуде града Бањалуке. Дакле, неки од туристичких потенцијала овог подручја су већ стављени у функцију туристичке понуде града и значајно доприносе развоју туризма на цијелом подручју Бања Луке.

Економски ефекти које остварује туристичка дјелатност морају се посматрати са аспекта:

- користи коју има локална заједница од туристичке дјелатности (директни ефекти на локално становништво),
- корист коју остварује шира заједница од туристичке дјелатности (индиректни ефекти на локално становништво).

На студијском подручју локално становништво скоро да није осјетило директне економске ефекте од туристичке дјелатности која се реализује на овом подручју. Разлог томе је да су туристички потенцијали који постоје на овом подручју углавном стављени у функцију туристичке понуде града, а због неизграђене субструктуре на подручју, локално становништво не може осјетити значајније економске ефекте. Оно што се са сигурношћу може рећи је да туристички потенцијали овог подручја чине значајну окосницу туристичке дјелатности на нивоу града.

Да би се стекао увид у економске ефекте које има туристичка дјелатност на цјелокупном подручју града Бањалуке била би потребна свеобухватна анализа која се због непостојања прецизних статистичких података не може остварити. Ради тога, овдје ће се, на основу постојећих информација, направити кратак пресјек туристичке дјелатности на подручју града, чији су индикатори: искориштеност смјештајних капацитета и обим туристичке посјете у посљедњих неколико година.



Када је у питању промет који се реализује на подручју града Бања Луке у угоститељству посматрамо период 2003.-2004. године (Табела бр. 39).

Табела 39. Промет у угоститељству по врстама услуга за период 2003.-2004. на подручју

Година	Укупни промет	Храна и напитци	Алкохолна и безалкохолна пића	Смјештај	Остало	Број пословних јединица	Запослени
2003.	12.082.354	6.051.569	2.022.005	3.429.053	579.727	66	797
2004.	13.095.183	6.613.712	2.352.266	3.394.047	753.158	72	825

Из табеле се може видјети да постоји благи тренд раста прихода који се остварују у угоститељству, као и број запослених у тој области. Због малог броја угоститељских објеката, који су стављени у функцију на студијском подручју, њихово учешће у стварању прихода, мада није издвојено, нема посебног значаја.

Туристички промет на подручју града Бања Лука

Када оцјењујемо смјештајне капацитете града Бањалуке морамо кренути од чињенице да су смјештајни капацитети Града 1991. године износили 486 лежаја и да је забиљежен период стагнације изградње смјештајних капацитета све до 2000. године. Послије тог периода дошло је до значајнијег повећања смјештајних капацитета у Граду.

Бања Лука данас располаже са око 930 лежаја у хотелским капацитетима различитих категорија. Број лежаја је обзиром на потребе задовољавајући, али територијални распоред није адекватан. Наиме, већина смјештајних капацитета је лоцирана у градском средишту, док на већем дијелу подручја нема регистрованих смјештајних капацитета. Као примјер може се узети Крупа на Врбасу, која и поред тога што представља прави природни драгуљ, нема ни један регистрован лежај.

У 2006. години је отворен нови хотел Видовић у центру града са 68 лежаја, те пансион Елас у насељу Росуље са 25 лежаја.

Посебно се осјећа недостатак смјештајних кашпацитета типа хостела за омладински туризам. Такав објект не постоји како на подручју Бањалуке, тако ни у ширем окружењу. Очито је да се, обзиром на потребе, такви смјештајни капацитети морају што прије обезбиједити.

Исто тако се осјећа потреба за ауто- кампом на путној релацији Градишка-Сарајево. Туристичка организација Бања Луке је начинила идејни пројекат да се један ауто-камп лоцира на подручју Крупе на Врбасу, који би, обзиром на потенцијал који посједује ријека Врбас са својим кањоном, омогућио несметани развој планираног авантуристичког туризма на том подручју.

Осим тога, смјештајних капацитета у приватном аранжману за госте са нижим луксузним захтјевима нема довољно регистрованих. До сада је у овој категорији регистровано око 20 лежаја.



Значајно је анализирати искориштеност смјештајних капацитета у периоду од 2001. године, па надаље, када долази до повећања броја смјештајних капацитета на подручју Града. Искориштеност смјештајних капацитета у том периоду у поређењу са искориштеношћу у Републици Српској приказана је табелом бр. 40.

Табела 40. Искориштеност смјештајних капацитета на подручју града Бањалуке у периоду 2001.-2003. год.

Година	Искориштеност капацитета (%)	
	град Бањалука	Република Српска
2001.	22,8	21,0
2002.	24,9	20,2
2003. (првих 7 мјесеци)	23,4	20,4

У 2002. години остварени број ноћења на подручју Града износио је 59.653, што чини 82,6% броја који је остварен у 1991. години, када је забиљежено 73.348 ноћења. Остварени број ноћења у 2002. години представља повећање у односу на претходну од 1,5%.

Табела 41. Број туристичких долазака у град Бања Луку за период 2003.-2006. год.

Посјетиоци	2003.	2004.	2005.	2006.
Домаћи	20.181	18.667	17.261	23.840
Страни	16.364	17.670	18.031	22.490
Укупно	36.545	2040.337	2040.292	2052.33

Значајно је анализирати још посљедње три године, јер је у том периоду (2006. год.) први пут премашен број ноћења из периода 1991. године, што се може видјети из Табеле бр. 42.

Табела 42. Број ноћења у граду Бања Лука за период 2003-2006. год.

Посјетиоци	2003.	2004.	2005.	2006.
Домаћи	31.521	28.253	25.994	36.336
Страни	26.782	30.772	31.005	40.310
Укупно	58.303	2063.025	2061.999	2082.646

Статистички подаци не показују стварно стање промета. Ако подијелимо број ноћења са укупним смјештајним капацитетима (нпр. у 2006. години добије се да су смјештајни капацитети на подручју града искориштени са око 22,9 %) долази се до закључка да нема потребе за новим смјештајима када ни ови нису искориштени. Међутим, то исто може да нас води и ка другом закључку који се односи на слаб рад контролних органа који контролишу угоститељске објекте, јер смо свјedoци да се још увијек, ипак, граде нови смјештајни капацитети.

Занатство

Оно што карактерише ова сеоска подручја када су у питању занатске активности мора се напоменути да је у складу са потребама становништва на подручју обухваћено овом



Студијом било различитих заната. Они који су се најдуже задржали на овим просторима и којих се још увијек сјећају најстарији становници краја су:

- Ковачи-стари занат који је, првенствено, одржавао пољопривредне алатке (мотике, сјекире, крамплице, плугове,...),
- Туфегџије, терзије, ћурчије, качари, казанџије, коларе, дунђере, конопљари, лончари, опанчари.

Занатске радиности су се задржале дуго и у задругама, као и у домаћим радиностима. Овдје треба напоменути да су у домаћим радиностима занатска умјећа углавном чували самоуки или приучени мајстори који су, не само рјешавали практичне потребе, него су своје производе често обликовали у права умјетничка дјела. На структуру занатства углавном су највеће утицаје имале промјене у начину обраде земље, одијевање, исхрана, начини градње итд.

Данас су, готово у потпуности, нестали стари занати из домаћинства или су сведени на минимум. Нестали су: димњачари, поткивачи, ткачи, грнчари, бунарџије, оштрачи ножева, ковачи плугова. Од старих заната могу се још срести сепетари. Данас технолошки развој тражи да се и структура заната прилагоди времену. На студијском подручју су потребни: сервиси за расхладне уређаје, сервиси за компјутере, сервиси за веш машине, итд. Ново вријеме захтијева и нове занате, али се требају пронаћи могућности да барем неке од старих заната вратимо, посебно оне занате чији се производи могу продавати као сувенири (израде производа од дрвета и глине).

6.5. Инфраструктура подручја

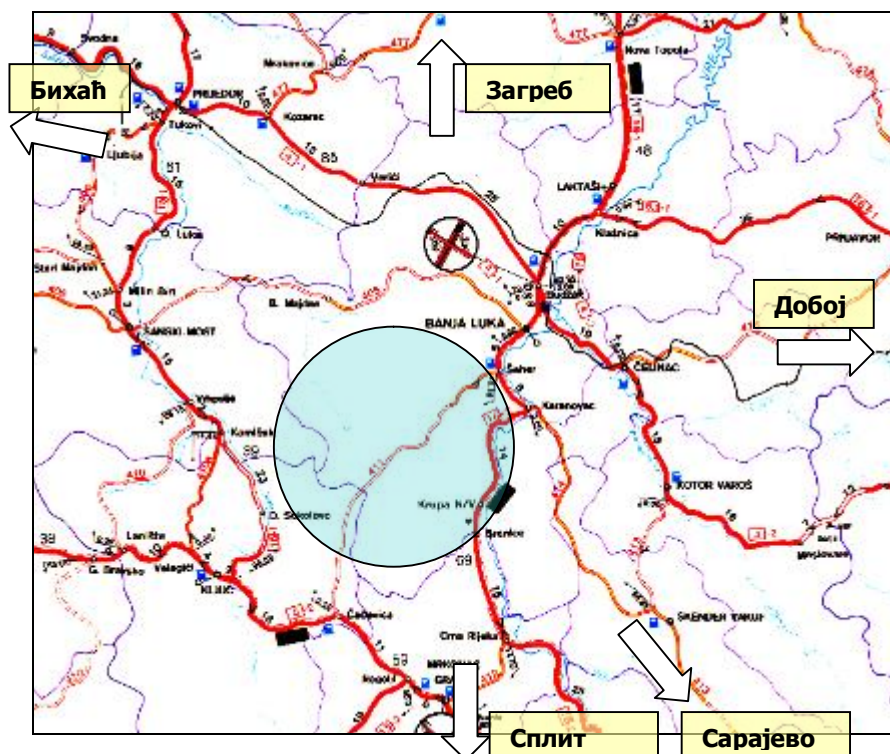
6.5.1. Саобраћајна инфраструктура

Карактеристике комуникација подручја (путна, жељезничка, авио – у окружењу)

Предметни простор има добру саобраћајну мрежу, као и добру повезаност са осталим подручјима. Ово се првенствено односи на друмски саобраћај. Изграђене саобраћајнице примарног значаја имају правац пружања сјевер-југ, што је првенствено условљено топографским карактеристикама. Предметни простор сијече међународни путни правац Е661 (магистрални пут М1-16). С обзиром да је предметни пут класификаован као правац од пуног значаја, очекивати је да у скоријем времену почну активности у смислу повећања капацитета овог путног правца, да ли по постојећој траси или некој другој, на овом подручју. На сљедећој слици приказана је мрежа регионалних и магистралних путева, као и однос са окружењем.



Слика 4. Приказ мреже путева и односа локалитета са важнијим одредиштима



Жељезничка и авио повезаност подручја са окружењем

На студијском подручју не постоје објекти жељезничког и авио саобраћаја. Аеродром „Бања Лука“ у Маховљанима, општина Лакташи, је ваздушна лука на коју је оријентисан предметни простор и удаљена је око 40 km од локалитета.

Најближа жељезничка станица од предметног простора је у Бањалуци, која је у саставу магистралне жељезничке пруге Нови Град – Бања Лука – Добој – Зворник. Везе простора и наведених објеката се остварују путем друмског саобраћаја.

Структура путне комуникације и процјена стања

Предметни простор се налази јужно од Бањалуке и смјештен на простору који је покривен мрежом магистралних и регионалних путева.

Мрежу магистралних путева на овом простору чине сљедеће саобраћајнице:

- Магистрални пут М-16 дионица Бања Лука – Јајце, представља дионицу међународног путног правца Е661. Овај путни правац пружа се у правцу сјевер – југ и чини једну од веза са Јадранским морем. Саобраћајница у функционалном смислу оријентисана је ка кањону Врбаса. Ова саобраћајница стањем и елементима задовољава захтјеве који се постављају пред ранг ове саобраћајнице, као и оптерећење које се јавља. Стање коловоза је задовољавајуће, што је последица рехабилитације овог путног правца која је извршена прије 3 године.
- Регионални пут Р-411, ова саобраћајница је оријентисана ка платоу Мањаче и повезује магистралне путеве М-16 и М-5, односно Бањалуку са југозападним

дијелом Републике Српске. Стање коловозне конструкције пута Р-411, је у задовољавајућем стању, првенствено у оном дијелу који се односи на студијски простор.

- Регионални пут Р-405, тангира са сјеверне стране обухата студијског подруја и оријентисан је ка платоу Мањаче. Ова саобраћајница, такође, повезује горе наведене магистралне путеве. Стање ове саобраћајнице у односу на претходно наведене је доста лошије, но може се констатовати да је омогућен минимум за несметано функционисање саобраћаја на овом путном правцу.
- Регионални пут Р-414, тангира студијски простор са сјеверо-западне стране у зони Карановца. Ова саобраћајница представља дио путног правца који повезује Бањалуку са Сарајевом. Стање ове саобраћајнице је у добром стању.

У наредној табели приказана је дужина ових саобраћајница кроз студијско подручје.

Табела 43. Дужина важнијих путних праваца кроз студијско подручје

	Путни правац	Дужина (km)
1.	М-16	16.3
2.	Р-411	27.2
3.	Р-405	11.5
4.	Р-414	5.9

Кроз предметни документ обрађује се цијелина која обхвата два карактеристична локалитета (плато Мањаче и кањон Врбаса) која се просторно не могу раздвојити, док се у функционалном смислу могу посматрати као засебне јединице.

На предметном локалитету постоји мрежа локалних путева који повезују ова два локалитета, као и унутар локалитета. Велика разлика у надморској висини између ова два локалитета је фактор који је омогућио да везе између ова два локалитета карактеришу велики подужни нагиби и самим тим је кориштење, а посебно у зимским условима отежано и није чест примјер да се комуникација ова два локалитета остварује путем примарне путне мреже (магистрални и локални путеви).

На подручју Мањаче могу се издвојити сљедећи локални путеви:

- Пут за Голеше – преко Чокорских поља
- Бијели пут – пут за Вукелиће
- Хан Кола – Дедића Локва
- пут за Павиће
- пут за Локваре

У подручју који се третира као кањон Врбаса, поред М-16 и Р-414, битно је споменути сљедеће локалне путеве:

- Рекавице 1 – Рекавице 2
- Крупа на Врбасу – Леденице
- Крупа на Врбасу – Агино село
- Бочац - Тисовац

Жељезничка и авио повезаност подручја са окружењем



На студијском подручју не постоје објекти железничког и авио саобраћаја. Аеродром „Бања Лука“ у Маховљанима, општина Лакташи, је ваздушну лука којој је оријентисан предметни простор и удаљена је око 40 km од локалитета.

Најближа железничка станица од предметног простора је у Бањалуци, која је у саставу магистралне железничке пруге Нови Град – Бања Лука – Добој – Зворник. Везе простора и наведених објеката се остварују путем друмског саобраћаја.

6.5.2. Водоснабдијевање, коришћење вода за остале потребе, отпадне воде и заштита вода

Када је ријеч о хидротехничкој проблематици, која може бити у вези са предметним пројектом, може се поћи од основних аспекта водопривреде: коришћење вода (снабдијевање водом за пиће, производња електричне енергије, спортови на води, рибњаци, наводњавање пољопривредних површина и сл.), заштита вода (загађивање отпадним водама од насеља, индустрије, комуналним отпадом и сл.) и заштита од штетног дејства вода (заштита од поплава, бујица, ерозије и сл.).

Коришћење вода

Расположиви водни ресурси (капацитети) за коришћење вода су ријека Врбас и њене притоке: Сутурлија, Крупа, Швракава (доњи дио тока), Гомјеница (изворишни горњи дио тока), те већи број мањих токова (ријечица и потока) чија су изворишта важна као водозахвати за локалне водозахвате за снабдијевање водом (врело Топлица у Бочцу, Гашића врела у Крупини на Врбасу, извориште Суботица, Црно врело и већи број мањих врела).

Снабдијевање становништва водом за пиће

Приоритет у коришћењу расположивих вода је снабдијевање водом за пиће. Најзначајнијим извориштем за снабдијевање водом се може сматрати ријека Врбас. У садашњој ситуацији користи се као главно извориште на локалитету Десна Новоселија, за снабдијевање водом града Бањалука, те дијелова општина Челинац и Лакташи. Тренутно се користи око 400 l/sec воде која се црпи бунарима као подземна вода из алувиона, док се око 600 l/sec може добити прерадом воде захваћене директно из ријеке на постројењима тзв. Фабрике воде у Новоселији. У току су активности на проширењу капацитета за прераду ријечне воде на додатних 800 l/sec, чиме би се створила могућност ширења водовода и на подручја која су предмет пројекта: продужетак водовода лијевом и десном обалом према насељу Карановац. Такођер је анализирана могућност дизање воде из Новоселије (препумпавање) на плато локалитета Хан Кола, одакле се ствара могућност ширења водовода према околним насељима: Хан Кола, Буквалек, Доња Кола, Прњавор.

Када је ријеч о квалитетном снабдијевању водом насеља у обухвату пројекта (поготово села на дијелу Мањачки плато - Кола), општа је констатација да је снабдијевање на минимуму задовољавајућег. Подручја на већим висинама су изразито безводна: мали је број локалних изворишта са значајнијим капацитетима (поготово у лјетњем сушном периоду). Постојеће снабдијевање водом најчешће је ограничено на индивидуално снабдијевање домаћинства из неколико локалних водовода чије стање у погледу квалитета и расположивих количина воде не одговара



ни постојећим корисницима. Издашност појединих изворишта се креће од 0,1 – 0,8 l/sec (извори Кнежевића вода, Млини, Гарића точак, Кадина вода, Вучај, Гајића врело, Грубишића поток). У задње вријеме каптирано је врело Клинцима капацитета до 5,0 l/sec и вода је доведена у зону насеља Кола. Углавном се може констатовати да је већи дио засеока на платоу Мањаче, од насеља Ситница, па до подручја Стричићи (насеља Ситница, Ратково, Локвари, Дујаковци, Пајићи, Лусићи, Павићи, Стричићи, Кадина вода, ...) немају квалитетно ријешено снабдијевање питком водом.

Студијском (планском) документацијом основни концепт снабдијевања питком водом потрошача на ширем платоу Мањаче предвиђа каптирање дијела изворишта водотока Бањица у реону Раткова (припада сливу ријеке Сана). Извориште Бањица у минимуму има око 200 l/sec, тако да узимање воде за пиће неће угрозити биолошки минимум. Планира се узимање следећих количина воде по временском раздобљу: до 2010. године $Q_{dn maks} = 33,40$ l/sec, до 2020. године $Q_{dn maks} = 40,10$ l/sec, до 2030. године $Q_{dn maks} = 46,90$ l/sec. Пошто се ради о карстном врелу, могуће су ријетке појаве мутноћа, па је потребно превентивно предвидјети брзе филтере за скидање мутноће. Уз каптажу и брзе филтере поставила би се и хлорна станица за дезинфекцију воде за обезбјеђење резидуала. Пумпном станицом са коте платоа 385 мнм, вода би се дизала до коте 830 мнм (два препумпавања) до резервоара „Стојићи“ (запремина $2 \times 1000 m^3$, кота дна 830 мнм). Од овог цјевовода би се одвојио крак цјевовода у правцу насеља Стричића и цјевовода у правцу насеља Ситница. За овај пројекат постоји урађена само анализа потреба за водом на нивоу идејног рјешења. Потребно је прићи даљој разради пројектне документације и истовремено обезбјеђењу финансијских средстава и реализацији изградње водовода. Реализацијом овог пројекта би се обезбиједиле потребне количине воде за становништво на платоу Стричићи (насеља Ситница, Ратково, Локвари, Дујаковци, Пајићи, Лусићи, Павићи, Стричићи, Кадина вода и остали).

Водоводни систем „Кола“ се снабдијава водом са изворишта Клинцима (минимални капацитет 4 – 5 l/sec, кота изворишта 235 мнм). Изведена је каптажна грађевина, доводни цјевовод од изворишта до пумпне станице (Ø160 и 140 mm, укупне дужине 6600 mm). Од пумпне станице до резервоара „Вујиновац“ (кота дна 559 мнм, запремина $500 m^3$) изведен је потисни цјевовод 140 mm, дужине 1900 m. Од резервоара „Вујиновац“ до насеља Кола, изведен је примарни гравитациони цјевовод укупне дужине 4900 m, профила Ø180 mm. Такођер је изведен велики дио „кракова“ водоводне мреже до појединих засеока (насеља уз пут Кола – Леденице, затим Сладојевиће, Кнежевиће, Мандиће, Радуловиће, Тубоњиће, Човиће,...). Реализација преосталих радова по пројекту водоводног система „Кола“ су у току. Процијењене потребе за водом на овом подручју 2020. године износе 17,32 l/sec.

Комплекс објеката касарне на Добрњи, као и комплекс економије (захваћено Њежничко врело) имају изграђене засебне водоводне системе.

Извориште Гашића врела (са лијеве стране ријеке Врбас у Крупини на Врбасу, капацитета 70 – 80 l/sec) представља врло важан потенцијал за снабдијевање водом насеља Прњавор, Крмине, Љубачево, Јаворани, Мемичи, Крушеља и Агино Село (на десној обали Врбаса), те насеља Крупа на Врбасу: Стрике, Пејићи, Благојевићи, Чивчије, Чубриловићи, Ристићи, Бојанићи, ... (са лијеве стране Врбаса). Систем је у функцији 20-ак година уз сталну доградњу и проширења. Недостаци на систему се одражавају у неквалитетном одржавању, испадима пумпних станица због нестанка



електричне енергије, непостојања одговарајуће опреме за аутоматски рад система. Укупно процијењене количине воде за конзумна подручја износе

$$Q_{dn maks} = 51,74 \text{ l/sek},$$

што је мање од процијењеног минималног капацитета изворишта (мин. 70 – 80 l/sek). Потребне мјере за постизање бољег квалитета и сигурности у снабдијевању водом су: уградња одговарајућих пумпи у пумпним станицама, доградња друге коморе резервоара Прњавор запремине 500 m³, уградња одговарајуће аутоматике за рад система, организовање сталног текућег одржавања система, те проширење (изградња) система за остала насеља која још нису квалитетно снабђевена водом (довршетак започете изградње водоводног система Група на Врбасу – Леденице за које постоји урађена одговарајућа техничка документација).

За снабдијевање водом насеља Бочац пројектован је водоводни систем „Бочац“. Захват воде је са изворишта „Топлице“ (непосредно испод бране ХЕ Бочац са десне стране) са котом 235,00 мнм, минималног капацитета 25 – 30 l/sek). Изведена је каптажна грађевина са пумпном станицом над извориштем. Од пумпне станице до резервоара прве висинске зоне „Топлице“ изведен је потисни цјевовод Ø160/130,8 mm, дужине 530 m. Постојећи резервоар „Топлице“ је био запремине 90 m³, па му је након реконструкције запремина повећана на 120 m³ (кота 315 мнм). Од овог резервоара је изведен гравитациони цјевовод до школе у Бочцу (укупне дужине 2886 m, профила Ø180 mm). За снабдијевање виших зона насеља Бочац од резервоара „Топлице“ изведен је потисни цјевовод профила Ø110 mm, укупне дужине 1640 m и резервоар виших зона „Рудњак“ запремине 200 m³, са котом дна 526,25 мнм. Такођер је изведен и дио разводне дистрибуционе мреже кроз насеље. Реализација пројекта је у току и потребно је исти реализовати до краја како би се свако домаћинство у насељу Бочац квалитетно снабдјело довољним количинама воде за пиће.

За снабдијевање водом насеља која гравитирају сливу Гомјенице, значајна су каптирана изворишта Суботица, затим Момића врело и некаптирано извориште звано Црно врело.

Извориште Суботица је каптирано 1908. године и представља први организовани водоводни систем којим је вода доведена у градско подручје Бањалуке. Каптажни систем водовода „Суботица“ се састоји из великог броја мањих каптажа на падинама планине Стрмац, који се налази у четири изражене хидролошке цјелине (Тркла, Кракићи, Паљевина и Барица). Вода се сакупља у четири одвојене коморице, а потом су сакупљене воде уведене у резервоар Суботица (запремине 2x75 m³ са котом 427,40 мнм), која је омогућила гравитациони транспорт воде до Бањалуке са цијевима Ø225 и Ø200 mm, дужине 22 km са минималним капацитетом Q=30 l/sek. Сада је капацитет изворишта знатно смањен због неадекватног одржавања изворишта (према мјерењима из 2003. године издашност је износила 17,5 l/sek). Пошто су расположиве количине воде незнатне за град Бањалуку, у садашњој ситуацији се воде активности да се врело Суботица ангажује за снабдијевање водом сеоског становништва које гравитира траси доводног цјевовода. У том смислу, планирани су (и највећи дио изграђени) водоводни подсистеми који ће узимати воду са доводног цјевовода, дизати је препумпним станицама до резервоара и даље разводити до насеља. Предвиђени су следећи подсистеми за насеља:

- Подсистем за Доњи Перван и Горње Борковиће,
- Подсистем за Доња Кола (засеоци Дамјановићи, Грмуше, Удовчићи, Голићи и Момићи);



- Подсистем Голеши (засеоци Ружевићи, Милојевићи, Киклићи, Милошевићи, Гајићи и Добраши);
- Подсистем Доњи Перван – школа (за снабдијевање објеката у центру мјесне заједнице: школа, пошта, продавнице, кафане, црква и нови стамбени објекти);
- Подсистем Чокори – Павловац - Прњавор Мали;
- Подсистем Павловац

Током 2002. године изграђен је водоводни систем за насеље Борковићи, који је ангажовао извориште „Момића врело“ капацитета 3 – 5 l/sek. Капацитет овог изворишта је недовољан да обезбиједи потребне количине воде у времену.

Осим наведених врела на овом подручју је извршено каптирање више мањих врела за индивидуално снабдијевање мањих групација становништва, као на примјер:

- За Бронзани Мајдан каптирано је извориште око 8,0 l/sek;
- За насеље Горња Бистрица захваћено је извориште Ђукића врело капацитета 3 – 5 l/sek и изграђен водоводни систем за снабдијевање водом насеља у Горњој Бистрици;
- Локални водоод Кременовићи – Гаковићи је каптирао извориште Црно врело капацитета 1,2 l/sek;
- Већи број осталих локалних водовода за мањи број корисника

Од значајних врела на сливу водотока Суботица, која још нису каптирана су Бијело врело и Црно врело. Бијело врело је релативно скромног капацитета 2 – 3 l/sek. Налазио се југозападно од насеља Палачковићи (удаљено од насеља око 600 m, надморска висина врела око 330 мнм).

Црно врело по свом капацитету је од најзначајнијих врела у сливном подручју водотока Суботица. Налази се између насеља Палачковићи и Вукелићи. Састоји се из два врела: горње врело (узводно) и доње врело (низводно). Горње врело је већег капацитета у односу доње, има изљевну коту 265 мнм. На горњем врелу су током 2003. – 2004. године вршени истражни радови у сврху дефинисања врела за потребе флаширања воде. На мјесту изљева воде из стијенског масива направљена је улазна галерија елипсастог облика ширине 1,5 m, висине 2,4 m и избушена у стијенску масу око 40 m тунелском изведбом. Из галерије, практично, тече поток и улијева се у Суботицу. Током 2004. године су вршена мјерења количине воде која истиче из галерије. Мјерење количина воде је вршено на бази мјерења протицајног профила и брзина на њему (табела 44).

Табела 44. Резултати мјерења издашности изворишта Црно врело ("горње врело")

Редни број мјерења	Датум мјерења	Измјерене количине l/sek
1	18.05.2004.	180
2	24.06.2004.	160
3	14.08.2004.	145
4	06.09.2004.	138
5	28.10.2004.	125

Поред врела, чија вода истиче из истражне галерије – „горње врело“, око 40m низводно се налази „доње врело“ које бочно истиче из картифицираног стијенског



масива. Његов измјерени минимални капацитет зноси 50 – 60 l/sek (мјерење извршено у октобру 2004. године).

Може се рачунати да се из оба врела може обезбиједити (минимум) 175 l/sek, воде, што је знатна количина за могућност снабдијевања руралних (сеоских) подручја дијела града Бањалука и дијела општине Приједор. Такођер, расположиве количине воде са ових врела могу бити интересантне за изградњу одговарајућег погона за паковање и продају тзв. „флаширане“ воде.

Квалитет воде изворишта Црно врело: Према резултатима физичко – хемијског и бактериолошког прегледа воде (узорак узет 06.09.2004. године, анализе извршио Институт за заштиту здравља Републике Српске, Бања Лука), у погледу анализираних физичко – хемијских параметара узорак је исправан, док са бактериолошког гледишта прегледани узорак воде не одговара прописима и нормама за пречишћавање воде отвореног и затвореног типа и није за директну употребу без претходног санитарно – хигијенског третмана, што је било и за очекивати с обзиром да се ради о отвореном незаштићеном врелу. С обзиром да се ради о значајном изворишту, потребно је извршити додатне бактериолошке анализе воде у различитим хидролошким условима везаним за интензитет падавина, на основу којих ће се дефинисати обим санитарно – хигијенског третмана воде. Такођер би се дефинисале и зоне санитарне заштите изворишта.

Коришћење вода за остале потребе

Када је ријеч о коришћењу вода за остале потребе, актуални су сљедећи сегменти на подручју које се анализира:

- Коришћење вода за производњу електричне енергије. Ова проблематика је до сада доста актуелизована када је у питању ријека Врбас, на дијелу од Новоселије до бране ХЕ Бочац. Према задњој актуелизацији Водопривредне основе слива ријеке Врбас, актуелне су варијанте изградње хидроелектрана у саставу Хидроенергетског система (ХЕС) Врбаса: ХЕ Крупа, ХЕ Бањалука – ниска и евентуално ХЕ Новоселија. Реализација ових пројеката је још неизвијесна. Испод језера војног полигона на Мањачи постоји изграђена мини хидроелектрана (за снабдијевање војног комплекса).
- Коришћење вода (поготово ријеке Врбаса) за спортове на води (нарочито рафтинг) све више добија на популарности. Такођер је актуелно коришћење вода ријеке Врбас у лјетном периоду за купање, односно, рекреацију становништва. Актуелна су купалишта на ушћу Крпе у Врбас, на локалитету рафтинг клуба у Карановцу. Актуелно је активирање купалишта (са осталим садржајима) на локалитету „ада“ (испод „каменог моста“ низводно од Крпе на Врбасу);
- Мањи отворени базени за купање су изграђени у Рекавицама и Бистрици. Планира се изградња базенског комплекса на локалитету Чокори (Јовић);
- Риболов на водама ријеке Врбаса (и већим притокама) је, такођер, заступљен;
- Изградња рибњака за узгој пастрмке је заживјела на доњем дијелу слива ријеке Крпе у Крупи на Врбасу: постоје изграђени мањи рибњаци на три локалитета, који користе воде ријеке Крпе (рибњак Тропик, рибњак Видовић, рибњак Новаковић);
- Мањи рибњаци су, такођер, изграђени у сливу ријеке Бистрице (рибњак Стјепановић), Гомионице и др.



- Слапови на ријеци Крупи у мјесту Крупа на Врбасу, са изграђеним воденицама, представљају визуелну атракцију која привлачи посјетиоце;
- На локалитету платоа Мањаче, у саставу ранијег војног полигона постоје језера која је у ранијој намјени користила војска. У будућности воде језера се, дакле, могу користити за потребе рекреације, спорта и сл.

Канализација насеља – заштита вода

Када је ријеч о сеоским (руралним) подручјима не може се говорити о организованом сакупљању, одвођењу и пречишћавању (третману) отпадних вода и њеној коначној диспозицији (одлагању) у реципијенте. У постојећој ситуацији отпадне воде се одлажу у индивидуалне септичке јаме, мада није риједак случај да се упуштају директно у локалне водотоке без пречишћавања. Према законској регулативи - Правилнику о третману отпадних вода за подручја градова и насеља гдје нема јавне канализација (Службени гласник Републике Српске бр. 68 од 2001. год), предвиђају се сљедећи начини (као привремена, односно, прелазна рјешења док се не изгради јавна градска канализација и постројење за пречишћавање градских отпадних вода):

-тип 1, септик за кориснике до шест чланова: техничке карактеристике дате у прилогу Правилника;

-тип 2, сабирна јама (Емшерска јама), за кориснике преко шест чланова: техничке карактеристике дате у прилогу правилника;

-тип 3, префабриковани септички уређаји: техничке карактеристике ових уређаја даје произвођач у сваком конкретном случају, а власник, односно, корисник таквог објекта је дужан имати техничку документацију за свој објект (или заједнички уређај за више објеката). У будућности би се ова проблематика требала спроводити по предметном Правилнику: за већа насеља би требало градити канализационе системе са локалним префабрикованим уређајима за пречишћавање, док за издвојене објекте у сеоским подручјима третман отпадних вода би, такођер, морао бити у складу са законским прописима (одговарајуће септичке јаме или мини префабриковани септички уређаји).

Када је у питању градско подручје Бањалуке, ова проблематика је дјелимично ријешена. Организовано одвођење отпадних вода путем јавних канализационих система постоји само у ужем градском подручју. Изграђени канализациони колектори се улијевају у реципијенте (ријеку Врбас и њене притоке) без претходног пречишћавања.

6.5.3. Електроенергетска инфраструктура

1. Снабдјеვენост електричном енергијом

Обиласком терена и увидом у постојећу електроенергетску инфраструктуру може се констатовати да су сва насеља на студијском подручју електрифицирана. У свим насељима изграђене су напојне дистрибутивне трафостанице које су преко надземних 20 kV далековаода укључене у средње напонску мрежу Дистрибуције Бањалука. У насељима су израђене надземне НН мреже преко којих се потрошачи снабдијевају електричном енергијом. У појединим засецима који су удаљени од центра села, напонске прилике су лоше, па се у будућности у планира изградња нових



дистрибутивних ТС и прикључних 20 kV далековада са реконструкцијом НН мрежа и напојних средњенапонских водова.

Како су сва села електрифицирана већ дуже вријеме, то су и напојни далеководи, а нарочито нисконапонска мрежа дотрајали, па је потребно извршити реконструкцију комплетне електроенергетске инфраструктуре. Реконструкцију електроенергетске инфраструктуре вршити у сарадњи са Електродистрибуцијом и Одјељењем за стамбено-комуналне послове Града Бањалука. Реконструкција постојеће инфраструктуре обухватиће изградњу и ремонт постојећих далековада и НН мрежа, чиме ће се омогућити боље снабдијевање електричном енергијом.

Освјетљење

У већем броју насеља изграђена је јавна расвјета главних саобраћајница- улица, тако да је у већем броју насеља и на тај начин побољшан квалитет живљења. У насељима гдје није изведена улична расвјета потребно је извести освјетљење главних саобраћајница које пролазе кроз центар насеља. Освјетљење главних саобраћајница које пролазе кроз насеља вршити у сарадњи са органима из Градске управе.

2. Производња електричне енергије

С обзиром да је ријека Врбас већим дијелом тока планинска ријека са просјечним падом од 6 м на 1 km, до сада су на Врбасу изграђене три хидроелектране чије су карактеристике описане у табели бр. 46.

Табела 46. Основне карактеристике постројења хидроелектрана Јајце 1 и 2 и Боцац

Основне карактеристике постројења			
Назив постројења	Јајце I	Јајце II	Боцац
Водоток	Плива	Врбас	Врбас
Тип постројења	деривационо	деривационо	деривационо
Средњи протицај (m ³ /s)	38.20	64.70	83.00
Укупна запремина језера (hm ³)	-	2.00	52.70
Корисна запремина језера (hm ³)	4.20	1.70	42.90
Проценат изравнања (%)	0.35	0.08	1.64
Инсталисани протицај (m ³ /s)	60.00	79.80	240.00
Инсталисана снага (MW)	48.00	30.00	110.00
Годишња производња (GWh)	232.00	175.00	313.00

Дефинисање основних вриједности кориштења хидроенергетског потенцијала ријеке Врбас проистекло је на основу:

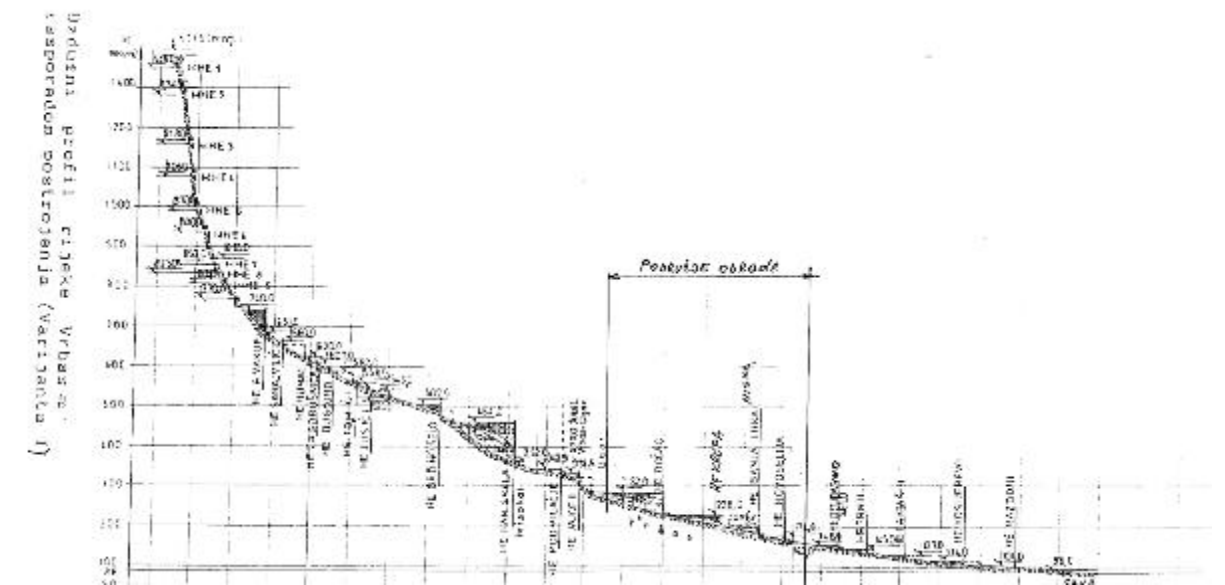
- распореда специфичног енергетског капацитета дуж тока ријеке Врбас,
- захтјева за формирање потребног акумулационог простора за вишенамјенско коришћење и употребу воде,
- захтјева за обезбјеђењем 95% минималног средњемјесечног протицаја од 50 m³/s на профилу Делибашино село,
- захтјев за поштивање већ изграђених постројења на ријеци Врбас,
- захтјев за изналажење рјешења којима би се остварила најмања потапања насељених подручја и плодних површина уз ријеку Врбас.



Узимајући у обзир потенцијал слива ријеке Врбас, а на основу наведених захтјева, кроз идејно рјешење одлучено је да се граде ХЕ Крупа на Врбасу 36,6 MW, Бањалука – Ниска 37,5 MW и Новоселија 13,42 MW (јер је потапање простора уз водоток Врбаса најмање), како је то приказано у прегледној карти Р= 1:25.000.

Кроз исту студију разматрана је изградња ХЕ Подрашница која би се градила у непосредној близини (сјеверозападно) ХЕ Боцац, а користила би се вода из ријеке Понор са Подрашничког поља, а иста би се довела до ХЕ тунелом дужине сса 13,4 kW који би се изградио од понора до планиране ХЕ Подрашница.

Кроз графички прилог уздужног профила ријеке Врбас приказан је пад терена и дат је распоред постројења Варијанте 1 са уцртаним нивоима планираних језера.



Слика 5. Уздужни профил ријеке Врбас

На основу Студије из 1975.г. и водопривредне основе из 1989.г. урађени су идејни пројекти о искориштењу вода средњег тока ријеке Врбас са концепцијом расположивог пода у 4 степенице (ХЕ Боцац, ХЕ Крупа, ХЕ Бањалука ниска и ХЕ Новоселија).

Како је на 109,4 km тока Врбаса већ изграђена ХЕ Боцац са котом успона 282,00 мин. и брутом падом од 54 м снаге 110 MW (пуштена у погон 1981.г.), овом Студијом предлаже се усвајање идејног рјешења израђеног од стране Енергоинвеста из 1986.г. којом се предвиђа изградња ХЕ Крупа на km 96+580 тока Врбас са котом успона 228, м.н.м. и максималним бруто падом од 26,0 м са могућом инсталисаном снагом од 47,8 MW. Истим идејним рјешењем предвиђена је изградња и ХЕ Бањалука ниска на km 83+190 тока Врбас са котом успона од 204 м.н.м. и макс. бруто падом од 29,3 m и могућом инсталисаном снагом 35,3 MW. Такође је идејним рјешењем предвиђена изградња ХЕ Новоселија на km 79+900 са котом успона од 174,6 m и максималним бруто падом од 11,6 m и макс. инсталисаном снагом од 13,4 MW.

Према томе, укупно инсталисана снага предвиђена у планиране 3 нове хидроелектране износила би 87,5 MW. Наведено идејно рјешење за изградњу



хидроелектрана предвиђено је Просторним планом општине Бањалука за период 1986.-2005., који је усвојен 7.2.1980.г.

Исто идејно рјешење о изградњи наведених ХЕ, чија је изградња усвојена кроз Просторни план општине Бањалука 1990.г., зацртано је и усвојено Просторним планом РС, прва етапа 1996.-2001.год. који је усвојен 1996.г., тако да је и Просторним планом РС до 2015.г. поново предвиђена изградња хидроелектрана: Крупа, Бањалука ниска и Новоселија.

Да се озбиљно разматра изградња наведених хидроелектрана потврђује и одлука С.Р.С. из 1997.г. са усвајањем новелације водопривредне основе слива Врбаса гдје се предвиђа изградња ХЕ Крупа, ХЕ Бањалука ниска и ХЕ Новоселија. Изградња наведених хидроелектрана Крупа, Бањалука ниска и Новоселија предвиђена је стратегијом «Развој електропривреде за период 2005.-2020.г.» која је одобрена од стране Владе РС у октобру 1998. године.

Усвојена рјешења за изградњу ХЕ Крупа, ХЕ Бањалука ниска и ХЕ Новоселија са постојећом ХЕ Бочац својим акумулацијама потапају, практично, цијели кањонски потез средњег тока ријеке Врбас, с тим да поље Крупа на Врбасу остаје не-поплављено. Значи, предложеним рјешењима потапа се само неплодни дио земљишта око ријеке Врбас, што је свакако утицало на доношење одлука о изградњи наведених хидроелектрана на ријеци Врбас.

Важно је напоменути да је у Енергопројекту 1999.г. и почетком 2000. године урађена актуелизација и иновација идејних пројеката Енергоинвеста из 1986.г за ХЕ Крупа и ХЕ Бањалука ниска и ХЕ Новоселија, гдје су дати комплетни подаци за све 3 планиране ХЕ који су саставни дио ове Студије, а преузети су из поменуте Студије Енергопројекта.

Основни технички подаци о хидроелектрани «Крупа»

Хидроелектрана Крупа се планира изнад насеља Крупа на Врбасу, на почетку кањона према насељу Бочац. Основни подаци о хидроелектрани Крупа су:

- стационажа ријеке: 96+580 km
- површина слива: 3736 km²
- средњи годишњи доток: 80,60 m³/sek
- десетогодишња вода: 785 m³/sek
- стогодишња велика вода (за водомјерну станицу Бањалука): 1161 m³/sek
- хиљадугодишња велика вода: 2102 m³/sek
- диспозиционо рјешење: машинска зграда и прелив у саставу бране
- запремина акумулације: укупна 6,87 x 10⁶ m³
корисна 5,75 x 10⁶ m³
- кота максималног успора: 229,60 м.н.м.
- кота нормалног успора: 228,00 м.н.м.
- кота минималног успора: 1220 м.н.м.
- кота доње воде (кота нормалног успора планиране хидроелектране Бањалука ниска): 204,00 м.н.м.
- тип бране: гравитациона бетонска



- кота круне бране: 231,00 м.н.м.
- кота дна корита: 202,00 м.н.м.
- надземна висина бране: 29,00
- дужина бране у круни: 145,39 m
- ширина бране у круни: 8,25 m
- тип прелива: површински Кригеров са сегментним уставама
- максимални капацитет прелива: 1993 m³/sek
- максимални бруто пад постројења (макс Н бруто = КНУ – КДВ кад ради само један агрегат): 26,00 m
- минимални бруто пад постројења: 15,00 m³/sek
- инсталисани проток кроз турбине: 240 m³/sek
- број агрегата: 3
- тип агрегата: Каплан 3 x 80,0 m³/sek
- инсталисана снага: 48,8 MW
- просјечна годишња производња: 140 GWh
- дужина акумулације: 12,85 km
- површина акумулације при коти нормалног успора 228 м.н.м.: 142,7 ha
- површине зоне санитарне заштите око акумулације: око 1339 ha

Основни технички подаци о хидроелектрани «Бањалука – ниска»

Хидроелектрана Бањалука – ниска се планира изнад насеља Карановац, на почетку кањона «Тијесно». Основни подаци о хидроелектрани Бањалука – ниска су:

- стационажа ријеке: 83+190 km
- површина слива акумулације: 4183 km²
- средњи годишњи доток: 87,40 m³/sek
- десетогодишња вода: 785 m³/sek
- стогодишња велика вода (за водомјерну станицу Бањалука): 1161 m³/sek
- хиљадугодишња велика вода: 2263 m³/sek
- диспозиционо рјешење: машинска зграда и прелив у саставу бране
- запремина акумулације: укупна 11,5 x 10⁶ m³
- кота максималног успора: 205 м.н.м.
- кота нормалног успора: 204 м.н.м.
- кота минималног успора: 196 м.н.м.
- кота доње воде (кота нормалног успора планиране хидроелектране Новоселија): 174,60 м.н.м.
- тип бране: гравитациона бетонска
- кота круне бране: 206,40 м.н.м.
- кота дна корита: 170,00 м.н.м.
- геодетска висина бране: 36,40 m
- дужина бране у круни: 131,65 m
- ширина бране у круни, преливни дио: 8,55 m
- непреливни дио: 10,45 m
- тип прелива: површински са сегментним уставама
- максимални капацитет прелива: 2284,50 m³/sek
- максимални бруто пад постројења (макс Н бруто = КНУ – КДВ кад ради само један агрегат): 21,13 m
- инсталисани проток кроз турбине: 150 m³/sek
- број агрегата: 2



- тип агрегата Каплан: $2 \times 75,0 \text{ m}^3/\text{sek}$
- инсталисана снага: 35,3 MW
- просјечна годишња производња: 186,9 GWh
- дужина акумулације: 13,39 km
- поршина акумулације при коти нормалног успора 204 м.н.м.: 130 ha
- површине зоне санитарне заштите око акумулације: око 1449 ha

Основни технички подаци о хидроелектрани «Новоселија»

Хидроелектрана Новоселија се планира изнад водозавхвата Бањалучког водовода у насељу Новоселија. Основни подаци о хидроелектрани Новоселија су:

- стациоณา ријеке: 78 + 750 km
- површина слива: 4289 km^2
- средњи годишњи доток: $94,69 \text{ m}^3/\text{sek}$
- инсталисани потицај: $150 \text{ m}^3/\text{sek}$
- стогодишња велика вода (за водомјерну станицу Бањалука): $1161 \text{ m}^3/\text{sek}$
- запремина акумулације: укупна $3,0 \times 10^6 \text{ m}^3$
корисна $2,14 \times 10^6 \text{ m}^3$
- кота нормалног успора: 174,60 м.н.м.
- кота доње воде: 163,00 м.н.м.
- тип бране: гравитациона бетонска
- кота круне бране: 177,60 м.н.м.
- кота дна корита: 163,00 м.н.м.
- максимална грађевинска висина бране: 21,60 m
- максимална ширина бране у основи темеља: 265 m
- ширина бране у круне: 5 m
- кубатура бране: 42.000 m^3
- бруто пад постројења: 11,60 m
- инсталисана снага: 13,42 MW
- просјечна годишња производња: 64,4 GWh
- дужина акумулације: 6,5 km
- површина акумулације при коти нормалног успора 174,60 м.н.м.: око 55 ha
- површине зоне санитарне заштите око акумулације: око 70,4 ha

6.5.4. Телекомуникациона инфраструктура

Поштански саобраћај

У области комуникација један од најважнијих је поштанско-телефонско-телеграфски саобраћај који директно утиче на развој републике, регије и општине.

Данас се поштанско-телефонско-телеграфски саобраћај дијели на:

- поштански, који обухвата пријем, обраду и дистрибуцију поштанских пошиљки и
- телефонско-телеграфски саобраћај, који се бави преносом говорних сигнала, односно пријемом и отпремом писаних саопштења.



Поштански саобраћај од телекомуникационог се раздвојио још 1997.године и сада се поштански саобраћај одвија у оквиру акционарског друштва Српске поште, а.д. Бања Лука.

Главне услуге које се обављају путем поштанског саобраћаја су:

- Пренос поштанских пошиљака,
- Услуге новчаног пословања,
- Услуге електронске поште и пренос података за кориснике поштанских услуга.

Ове услуге представљају 82% од укупно извршених услуга.

Поштански саобраћај Републике Српске организован је преко Предузећа за поштански саобраћај, АД Бања Лука са сједиштем у Бањој Луци.

Поштанске услуге на предметном подручју се обављају преко јединица поштанске мреже које се налазе у: Колима, Стричићима, Крупинама и Јаворанима.

Обрада пошиљки се врши у главном центру за обраду пошиљки Бања Лука.

Телекомуникације

Основа успјешног развоја друштва и економије су развијене телекомуникације.

Телекомуникације се динамично развијају и мијењају у времену, због чега се елементи телекомуникационог развоја и предвиђања не могу сагледавати само на основу једног стања, већ на основу анализа у току временског периода од минимално двије до десет година.

Оцјена развоја телекомуникација у друштву доноси се на основу података о кришћењу скупа мрежа, система и уређаја за приступ корисника телекомуникационим сервисима, као што су: фиксна телефонија, мобилна телефонија, системи кабловске телевизије, заступљеност РС рачунара, Интернета и тд.).

Телекомуникацијски промет има релативно мали и прихватљив утицај/потребе на простор. Осим тога, у поређењу са било којим прометом, у релативно кратком времену околни простор се санира, поготово ако се користе рјешења полагања кабла под земљу и бежичне комуникације.

Телекомуникације су изузетно важан чинилац свеукупног привредног и друштвеног развоја земље. Телекомуникацијама се повезују крајеви земље, интегришу се сви сектори производње. Без телекомуникација нема развоја привреде, нити повезаности са осталим дијелом свијета.

Добре, ефикасане и јефтине телекомуникације утичу на смањење трошкова производње, те производи постају конкурентнији на свјетском тржишту. У области телекомуникација запошљава се знатан број радника.

Телекомуникационе везе предметног подручја одвијају се преко аутоматских телефонских централа (АТЦ) – истурених степена (RSS-ова), базних станица мобилне телефоније и ТВ – антенских репетитора. Дигиталним преносом сигнала омогућено је коришћење РС рачунара, Интернета и тд.).



Међутим, и поред свега наведеног, телекомуникациона мрежа предметног обухвата још увијек није довољно изграђена, а постоји изражен велики интерес сусједних држава и ширег окружења за бржу и бољу везу са Европом, односно са цијелим свијетом. Улагањем у телекомуникациони систем покреће се општи економски развој предметног подручја, а и ширег подручја.

Одлуком Владе Републике Српске од 1. јуна 1999. године формирано је јединствено јавно предузеће ПТТ саобраћаја Републике Српске са циљем обезбјеђења техничко-технолошког јединства ПТТ система. Од 1996. године извршена је подјела ПТТ саобраћаја на "Телеком Српске" и "Српске поште" од када се дјелатност телекомуникација обавља ЈОДП за телекомуникације. Од 2002. године Телеком Српске ради као акционарско друштво.

6.5.5. Третман чврстог отпада

Садашње стање у управљању комуналним чврстим отпадом, како на просторима цијеле Босне и Херцеговине, тако и бањалучке регије се огледа у лошем стању финансија и лошем очувању животне средине.

На подручју бањалучке регије у оквиру сваке општине дјелује по једно комунално предузеће које је дјелимично прошло кроз процес приватизације.

Комунално предузеће Чистоћа, а.д. Бањалучка, својим услугама сакупљања комуналног и других категорија отпада, опслужује само градско подручје (око 90% градског подручја, односно око 75-80% укупног становништва општине) или већа приградска насеља, док је остатак непокривен. Рачуна се да је око 50.000 домаћинстава обухваћено режимом одвожења отпада (160.356 становника).

Због неизграђене саобраћајне мреже остатак градског подручја, као и приградска насеља нису обухваћена сакупљањем отпада.

Унутар урбаних цјелина градова бањалучке регије чврсти отпад настаје у зависности од активности које се одвијају на овом подручју, и то као посљедица не само становања него и дјелатности јавних установа, индустрије, медицинске активности итд.

Развојем друштва, повећањем броја становника, развојем индустрије, урбанизацијом итд., тенденција продукције отпада је еминентна.

Ни у једном граду ове регије систем није заснован на примарној селекцији отпада из разлога немогућности његове рециклаже и неразвијености система те намјене.

Проблематика одлагања и уклањања отпада преставља један од битних услова за спречавање ширења заразних болести, загађења основних природних елемената животне средине и уопште за одржавање јавне хигијене.

Становништво на подручју града Бањалучке одлаже отпад у типске контејнере (=1,1 m³), што је најчешћи вид одлагања, док у зонама са претежно индивидуалним становањем карактеристично одлагање у ПВЦ вреће и намјенске канте.

Комунални отпад са подручја града Бањалучке се прикупља и депонује, у прелазном периоду, на градску депонију са локалитетом у Рамићима, до реализације регионалне депоније на истој локацији.

Проблем дивљих депонија присутан је у свим општинама бањалучке регије, за које је Стратегијом управљања чврстим отпадом предложено да комунални отпад одлажу на заједничку депонију у Рамићима. Дивље депоније "разбацане" су по територији



појединих општина, зависно о разведености путне мреже и приступним путевима до ријечних токова. Најчешће су формиране непосредно уз пут у близини насељеног мјеста, а врло чест случај је да се отпадни материјал депонује уз корито ријеке или у напуштеним позајмиштима камена и шљунка. По конфигурацији терена, углавном су то стрме падине на којима се врло тешко може организовати чишћење и одвоз депонованог материјала.

У општини Бања Лука површине 1.232 km² није евидентирано много дивљих депонија отпада из разлога што се са већег дијела градске територије врши одвоз на централну депонију у Рамиће.

У насељеним мјестима брдско-планинских дијелова општине дивље депоније су уз једини путни правац који таква мјеста повезује између себе или са регионалним асфалтним путем.

Велики дио комуналног и кабастог отпада је разасут по обалама Врбаса, количине је тешко процијенити, а локације су најчешће промјенљиве.

За депонију у Рамићима карактеристично је да се отпад сабија и врши се прекривање земљом и шљунком. На депонији се врши неконтролисано спаљивање отпада.

6.6. Социјална и друштвена инфраструктура подручја

За јавне службе и друге друштвене дјелатности често се користе и израз социјална или друштвена инфраструктура. У ранијем периоду, током 80. – их година прошлог вијека, у просторним плановима користили су се и термини урбана опрема, као и објекти друштвеног стандарда. Поред тога, значење и опсег термина јавне службе и друге друштвене дјелатности се временом мијењао. У периоду 80. – их година под јавним службама су се, између осталог, подразумијевале и комерцијалне дјелатности, као што је трговина, а такође и службе везане за пољопривреду, као што су пољопривредне и ветеринарске апотеке. Такво схватање овог појма је потпуно разумљиво, јер су се под јавним службама, односно, урбаном опремом подразумијевале све врсте услуга које је обезбјеђивало друштво, односно, држава. Трговина, као и услуге у области пољопривреде и ветеринарства, су били у том периоду готово у потпуности у друштвеном или државном власништву, тако да је просторним планом дефинисана њихова просторна алокација, као сегмент укупне урбане опреме.

На студијском подручју од објеката јавних служби егзистирају објекти образовања (основно образовање), културе (друштвени домови), здравства (амбуланте), комуналних дјелатности (поште и пијаци), управе (мјесне канцеларије) и спорта (сеоска игралишта, школска игралишта, мањи рекреативни терени).

6.6.1. Образовање

Основно школство (основне школе) представља најраспрострањенији облик образовања на студијском подручју. Генерално, основне школе су најбројнији и најраспрострањенији објекти јавних служби на овом подручју. Заједно са поштама и амбулантама представљају најраспрострањеније јавне службе. Однос централних



основних школа и подручних одјељења указује на међусобне везе насеља у простору (гравитациона подручја центара).

Затварање подручних одјељења у саставу централних школа је један од индикатора негативних демографских кретања, односно демографског пражњења одређене територије. Тако, нпр. од завршетка II свјетског рата на студијском подручју је затворено 9 сеоских школа (подручних одјељења) и то у насељима Бистрица (Бранковац), Чокори, Добрња (Каина Вода), Дујаковци, Кола (Сјутрашњица), Крупа на Врбасу (Рацуне), Радманићи, Шљивно и Зеленци.

Год. 2006. на студијском подручју евидентирани су 3 централне основне школе (деветогодишње) – у насељу Бистрица, Кола и Крупа на Врбасу. Број подручних одјељења износи укупно 13. Налазе су у насељима Агино Село, Бочац (Центар и Шумњаци), Кола (Конатари), Крмине, Крупа на Врбасу (Леденице), Локвари, Љубачево, Павићи, Рекавице – дио (Центар и Доње Рекавице), Стричићи и Вилуси. Треба истаћи да неки дијелови подручја (насеља) улазе у гравитациону зону централних основних школа и подручних одјељења изван студијског подручја. Тако нпр. подручно одјељење Основне школе «Бранислав Нушић» (Српске Топлице – Бања Лука), које је лоцирано у Буквалеку (насеље Кола Доња), «покрива» и дио насеља Кола Доња које је оквиру студијског подручја, као и дио насеља Голеша, док се деветогодишња школа исте централне школе из Српских Топлица налази у централном дијелу насеља Рекавице. Подручно одјељење у Љубачеву припада централној Основној школи «Милан Ракић» из насеља Јагаре (Карановац). Насеља Чокори и Прњавор Мали представљају гравитационо подручје подручног одјељења Павловац (у саставу централне Основне школе «Свети Сава» - Лауш, Бања Лука). Дио насеља Голеша гравитира и подручном одјељењу у Первану Доњем.

Сва подручна одјељења су петогодишње школе, осим подручних одјељења у центру насеља Бочац и Рекавице које су деветогодишње школе.

Треба напоменути да су у саставу централне Основне школе «Мирослав Антић» из Бистрице и два подручна одјељења изван студијског подручја – у насељима Борковићи и Перван Доњи.

Број ученика у овим школама се смањује у посљедњих неколико деценија.



Табела 47. Број ученика у основним школама у студијском подручју 1999. и 2007. год.

БРОЈ УЧЕНИКА У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У СТУДИЈСКОМ ПОДРУЧЈУ		
ОСНОВНА ШКОЛА - НАСЕЉЕ	1999. год.	2007. год.
"Мирослав Антић" - Бистрица*	388	359
"Петар Кочић" - Кола	320	262
"Војислав Илић" - Крупа на Врбасу	670	349
УКУПНО	1378	970

*Основна школа "Мирослав Антић" обухвата и подручна одјељења у Борковићима и Первану Доњем која су изван студијског подручја.

Иначе, укупан број ученика основних школа у студијском подручју се процјењује на 1001 ученика.

У свим овим школама је видљив вишак школског простора (2,5 пута више од норматива).

6.6.2. Култура

Од објеката културе на студијском подручју егзистирају само сеоски домови културе (друштвени домови). У оквиру централних основних школа налазе се школске библиотеке.

Друштвени домови су присутни у насељима Агино Село, Кола, Крмине, Љубачево, Прњавор Мали (Сарачица) и Стричићи. Неки објекти нису у функцији.

Културне манифестације

Од културних манифестација на студијском подручју егзистирају манифестације «Кочићев збор» у Стричићима и сликарска и вајарска колонија у Крупи на Врбасу.

Вјерски објекти

На студијском подручју егзистира 10 православних цркава. Налазе се у сљедећим насељима: Агино Село, Бистрица (Бранковац), Бочац, Добрња (Горње Шљивно), Крмине, Крупа на Врбасу (манастирска црква у Зидинама, црква брвнара у Товиловићима), Лусићи, Љубачево и Рекавице – дио.

Црква у Бочцу је изграђена после 1992. год. Већи број цркава је обновљен у посљедњих 15 година.

6.6.3. Здравствена заштита

На студијском подручју постоје четири амбуланте са локацијом у насељима Агино Село, Бочац, Крупа на Врбасу и Стричићи. Стање ових објеката у грађевинском смислу није задовољавајуће.

У насељу Крупа на Врбасу постоји апотека у склопу амбуланте Дома здравља Бања Лука.



6.6.4. Комуналне дјелатности

Од објеката комуналних дјелатности у оквиру студијског подручја поштански објекти се налазе у насељима Кола, Крупа на Врбасу, Прњавор Мали (Сарачица) и Стричићи. Пошта Голеша је смјештена у насељу Перван Доњи. Неуређене пијаци се налазе у насељима Кола (локалитет Хан Кола), Крупа на Врбасу и Стричићи.

6.6.5. Управа

На студијском подручју од објеката управе постоје једино мјесне канцеларије. Локације ових канцеларија су насеља Бистрица, Кола, Крмине, Крупа на Врбасу, Љубачево, Прњавор Мали (Сарачица), Рекавице – дио и Стричићи. Међутим, по подацима Градске управе, на студијском подручју постоје само четири активне мјесне канцеларије (МК) – МК Бочац, МК Кола, МК Крупа на Врбасу и МК Стричићи. МК Голеша је лоцирана у насеље Перван Доњи. Од ових канцеларија само су канцеларије у Бочцу и Крупини на Врбасу смјештене у намјенске просторије.

6.6.6. Спорт

Спортски објекти и терени у студијском подручју су ограничени на отворене спортске терене (уз школске објекте, универзални терени у сеоским центрима, мањи приватни рекреативни терени).

Мање спортске сале (фискултурне сале) су присутне у склопу централних основних школа у насељима Бистрица, Кола и Крупа на Врбасу.

Отворени спортски терени су присутни у насељима Агино Село, Бистрица, Бочац, Крмине, Кола, Крупа на Врбасу, Локвари, Павићи, Рекавице – дио (2) и Стричићи. Претежно се ради о асфалтираним школским игралиштима, са универзалном плохом површине око 900 m², на којима се може играти рукомет, мали фудбал, кошарка и одбојка. Генерално, површина отворених спортских терена се налази нешто испод норматива.

Од специфичних спортских објеката на студијском подручју треба издвојити и рафтинг стазу која се протеже ријеком Врбас, готово читавим током кроз студијско подручје.

6.6.7. Остале друштвене службе и дјелатности

На студијском подручју дјелује неколико удружења грађана (УГ), првенствено у форми завичајних и ловачких удружења и друштава, као што су нпр. УГ «Завичајно врело» из Крупе на Врбасу, УГ «Змијање», УГ «Развитак» Љубачево, Ловачко удружење «Мањача».

6.6.8. Опремљеност јавним службама

Из свега претходног примјетно је да се два насеља издвајају по својој опремљености објектима јавних служби: Крупа на Врбасу и Стричићи. Ова два насеља посједују све најважније јавне службе. Добра опремљеност карактерише и насеље Кола, гдје једино недостаје амбуланта. Нека насеља не посједују никакве објекте јавних служби – Чокори, Дујаковци, Кола Доња – дио, Лусићи, Радманићи, Шљивно и Зеленци.



6.7. Основне визуелне карактеристике подручја

6.7.1. Пејзажна регионализација

У прилогу бр.18. дата пејзажна регионализација представља синтезу свих критеријума анализе. Очување посебности и разноврсности крајолика представља полазно начело планерског поступка који се позива на постулате одрживог развоја. Због тога је потребно неутрализовати или држати под контролом све разлоге угрожености пејсажа, а они су последица:

- неравномјерно амбијентално усклађене урбанизације,
- крупних инфраструктурних захвата,
- непланске и архитектонски неприкладне градње туристичких објеката,
- пољопривредне производње.

Очување визуелне посебности потребно је уградити у документе просторног уређења као основе планерске доктрине:

- чувати карактеристике геометрије и међусобну комуникацију најзаступљенијих морфолошких облика у простору.
- штити визуру, откривати нове и обезбиједити непрекидност визуелног доживљаја.
- очувати неизмјењени карактер простора.

Корективним мјерама визуелно плембирати нарушени простор.

На графичком прилогу *Доминантни предјони елементи*, приказана је подјела посматраног простора на основу доминантних карактеристика предјела. Неопходно је истаћи да се при великим размјерама и карактеристике простора грубо уочавају, разлике у детаљима нису дефинисане. Такође, основна карактеристика простора је велика хетерогеност. Контуре појединих, визуелно хомогених, категорија прелазе у друга подручја и друге доминанте! Стога су назначене границе приближне!

Пашњаке као прву категорију назначену на графичком прилогу карактеришу низијски и благо заталасани предјели, великог степена прегледности. Рељеф представља разиграну форму у којој се мијешају остали линијски елементи предјела, као и парчад. Од линијских елемената предјела доминирају у средишњем и сјеверном дијелу обухвата водени токови. Евидентирана парчад је парчад поремећаја тока антропогеног утицаја. Од доминантних антропогених утицаја у линијском смислу доминантна је саобраћајна инфраструктура. Уз потезе комуникација и водених токова изразите су: концентрисане и линеарне урбане формације и рубно распршена изградња са окућницама екстезивном пољопривредном производњом.

Пољопривредна производња на великом дијелу обухвата је екстензивна са сточарством као основом. За потребе органске производње постоје изванредни капацитети.

Нагласак на вриједности цјелокупног предјела је у разиграним и сагледивим обронцима масива Мањаче, разнородним пејзажима насеља Вилуси, микроамбијентима уз водене токове и у парчадима поремећаја (шуме лишћара,



живице, раштркана насеља). Тако, пашњаци и планинске ливаде, као и ивице шума са отвореним висоравнским амбијентима чине макроидентитет овог простора.

Несагледивост пејзажа насеља Вилуси, превелики антропогени утицај у смислу насеобинских структура (примјена и толерисање неадекватне индивидуалне изградње – осликавање моћи појединаца), неискоришћеност потенцијала, регулација водотока, само су неки од недостатака предјела који утичу на угрожавање и даљу деградацију.

Шуме, као доминанта, су заступљене у изразито планинском региону обухвата. То су на првом мјесту масиви Мањаче, Тисовца, Осмаче, Чемернице, Водничког Врха. Простор је сиромашан водотоцима, покривен је шумама четинара и лишћара, као и мјешовитим састојнама. У вишим предјелима јавља се смјена по критеријуму вегетационе регионализације.

Масиви Осмаче, Тисовца и Чемернице су доминантно лишћарски масиви са природним стаништима ријетких и многобројних елемената флоре и фауне.

Слабо доступни простори очували су изворност.

Највеће вриједности су контрасти шума, ливада и голети, богатство геолошких формација, планинских брзака, флоре и фауне. Све су ово основе за истицање националне вриједности простора.

Деградација шума макроклиматским промјенама, неконтролисаној експлоатацијом, планирање и изградња зимских и спортско – рекреативних центара на нестручној основи и нарастање и нестајање пашњака.

Обрадиве површине чине предјели – равнице, које полако прелазе у брежуљкасти пејзаж. Пољопривредна производња је екстезивног карактера и од култура се, углавном, узгаја крмно биље. Доминантни облици су сточарство и воћарство који су, такође, екстезивног карактера.

Пољопривредне површине су уситњеног карактера, тако да су евидентни ефекти живица.

Велика сагледивост пејзажа, далеке и блиске визуре, заокружени видици. Динамика у хоризонталном доживљају предјела. Постојање живица.

Негативни аспекти који нарушавају општу импресију су, на првом мјесту, наглашена деструкција пејзажа експлоатацијом, дивље депоније, пробијање саобраћајних коридора и комуналних захвата, као и изградња неуклопљене архитектуре на визуелно изложеним падинама. На неким мјестима је примјетно нестајање аграрног пејзажа и екстезивне пољопривреде, као начина његе предјела у овој доминанти.



6.7.2. Пејзажне вриједности

Богатство пејзажа изражава се поређењем различитих пејзажних узорака у којима визуелна слика простора настаје као комбинација чинилаца који су одређени:

- морфологијом терена,
- биљним покривачем,
- његе предјела,
- контрастима природног и антропогеног пејзажа,
- текстуром зрна,
- климатским утицаима.

Због потцјењивања важности провјере визуелних вриједности и изостанка планерске пажње у простору све је чешће визуелно онечишћење. Нужни захвати морају да буду подређени поступцима провјере утицаја на визуелни доживљај простора. То не значи чување изворног амбијента нетакнутим, примјеном крутих заштитарских метода, већ одмјерено балансирање са унесеним елементима према онима који су у простору затечени.

Са аспекта процјене визуелног квалитета употпуњености неког предјела могу се установити цјелине од којих неке квалитетом и доживљајним потенцијалом завређују пажњу и чине базу туристичкој или излетничкој конзумацији.



Слика 6. Кањон Врбаса

Амбијенталне цјелине су:

- Шири простор масива Мањаче,
- Слапови Крупе,
- Стари храст у црквеној порти на подручју Агиног Села,
- Подручје Стричића – локалитет вртача,
- Комплекс Добрњског језера са широм околином,
- Висораван Доњег Первана.



На регионалном нивоу посебно се истиче неколико позиција са којих је сагледавање околних, широко отворених, блиских и удаљених визура, изузетно атрактивно:

- Врх Клупа 433 m,
- Висораван Рекавице,
- Грабеж 683 m,
- Вујновац 570 m,
- Луњевац 1045 m,
- Узоломац 1082 m,
- Преплетњак 1116 m,
- Велика мањача 1236 m,
- Мала мањача 1162 m,
- Осмача 949 m,
- Тисовац 1173 m,
- Голи вис 1339 m,
- Грчка градина 999 m.

На подручју обухвата регистроване су појаве у зонама или издвојеним локалитетима, гдје је разнородним интервенцијама поремећена визуелна стабилност простора и гдје је неопходна санација и контрола даљих интервенција.

Поред тога, принцип угрожености неког предјела или неке локације микроамбијента се темељи на критеријумима који су својствени за сваку одвојену локацију, иако се могу преклапати.

- Подручје Зеленаца – њега предјела,
- Комплекс техногеног језера у Добрњи – неадекватан режим коришћења и уређења околине,
- Слапови Крупе – комплекс викендица,
- Каменоломи,
- Безводна подручја.



Слика 7. Вртаче на Мањачи



Угрожена је изворна распршеност села, непрекидно низање изградње уз саобраћајнице.

У склопу овакве анализе препознати су предјели који не нуде визуелну сагледивост, али су атрактивни као амбијенталне цјелине. То је на првом мјесту:

- кањон Врбаса у једном дијелу свог тока;
- Предио Зеленци – несагледивост пејзажа висоравни,
- Језеро Добрња – несагледиво са других реперних тачака,
- Подручје Кола,
- Подручје Малог Прњавора.



Слика 8. Чокоска поља

6.8. Заштита природног и културно историјског наслеђа

6.8.1. Заштита природног наслеђа

Диференцијација система заштите одвијала се упоредо са потребама времена и степена развоја науке и праксе. Организовани приступ заштити природних вриједности утемељен је на законским прописима и разграничава, систематизује и разрађује принципе и циљеве заштите. Укључивање науке у бригу око заштите природних вриједности створило је услове за: одвајање битног од небитног, увођење критерија разликовања према значењу и вриједности објеката који се требају заштитити, идентификацију циљева и мотива заштите, преиспитивање правила понашања у заштићеним подручјима, те законског регулисања покретних и непокретних природних објеката (флоре и фауне), као и свега што има посебну вриједност, као што су: водопади, ријеке, језера, кршке и друге појаве, те подручја значајна за здравствено рекреативну употребу или која због посебних туристичко-рекреативних особина доприносе развоју туризма.



Због све већег притиска и угрожавања природних ресурса издвајају се карактеристична подручја за заштиту. Подручја која су се издвојила или се издвајају ради заштите имала су специфичности, те су и класифицирана у једну од група природних објеката (национални парк, резерват, споменик природе, парк природе, итд.)¹².

Значај заштићених подручја

Главни разлог оснивања заштићених подручја је очување неког типа биофизичког процеса или стања, као што су: дивља популација, средина, природни пејзажи или културно-историјске вриједности (нпр. културна традиција локалне заједнице).

Развој и планирање туризма у заштићеним подручјима има за циљ да кроз остваривање интереса туриста допринесе: повећању економске могућности подручја, заштити природних и културно-историјских вриједности, те допринесе побољшању квалитета живота свих заинтересованих субјеката. Ови циљеви су приказани у табели бр.48 која даје један од пресека потенцијалних користи (бенефиција) која може да донесе развој туризма у подручјима која су под заштитом.

Табела 48. Потенијалне бенефиције туризма у заштићеним подручјима¹³

Повећање економских могућности:	
	- Повећање могућности запослења за локално становништво - Повећање прихода - Стимулација нових туристичких предузећа - Стимулише и уноси различитост у локалну економију - Подржава локалну производњу добара - Побољшање животног стандарда локалног становништва - Производи локалне порезне приходе - Повећава финансирање за заштићена подручја и локалне заједнице
Заштита природе и културно-историјске вриједности:	
	- Заштита еколошких процеса и водених токова, - Чува биодиверзитет (укључујући гене, врсте и екосистеме) - Штити, чува и вреднује културне и ресурсе културно-историјске вриједности, - Ствара економске вриједности и штити ресурсе који иначе немају вриједности за становнике или представљају трошак прије него корист, - Преноси вриједност очувања кроз едукацију, - Помаже у промоцији природних и културних вриједности посјетиоцима подручја, доприносећи стварању нових генерација одговорних потрошача, - Подржава истраживање и развој добрих еколошких пракси понашања посјетилаца на туристичкој дестинацији, - Побољшање локалних установа, транспортне и путне комуникације, - Доприноси побољшању развоја самофинансирајућих менахизама заштићених подручја.

¹² Ненад Стојановић, Одрживи развој туризма у заштићеним подручјима, магистарски рад, 2006.год., Нови Сад

¹³ Paul F.Eangles i drugi; Sustainable tourism in protected areas, IUCN, 2002.



Побољшање квалитета живота:

- Промовише естетске, духовне вриједности везане за благостање,
- Подржава еколошку едукацију за посјетиоце и локално становништво,
- Установљава атрактивне просторе на дестинацијама, како за становнике, тако и за посјетиоце,
- Повећава интеркултурно разумијевање,
- Охрабрује развој културе, вјештине и умјетности,
- Повећава ниво едукације локалног становништва,
- Охрабрује људе да уче језик и културу страних туриста,
- Охрабрује локално становништво да вреднује њихову локалну културу и околину.

Еколошки и културни циљеви у заштићеним подручјима

Велика густина насељености и дуготрајно модификовање предјела од стране човјека стварају компликације око издвајања подручја за заштиту. Поготово је то изражено ако се ради о потреби издвајања веће површине која је у природном стању ради испуњења одређених критерија који су усаглашени на међународном нивоу ради заштите и очувања природних баштина Европе. Основни разлози, због којих се управља заштићеним подручјем, могу се срвстати у следеће потребе:

1. Научна истраживања
2. Заштита дивљег свијета
3. Очување специјске и генетичке разноликости
4. Обезбјеђивање услуга у животној средини
5. Заштита специфичних природних и културних облика
6. Туризам и рекреација
7. Образовање
8. Усаглашено кориштење ресурса из природних екосистема
9. Очување културних и традиционалних карактеристика.

У зависности од тога који су циљеви примарни, циљ управљања подручјем може да обухвати неки од секундарних циљева следећих:

1. Очување станишта, екосистема и врста у изворном облику.
2. Одржавање генетичких ресурса у динамичком и еволуционом стању.
3. Одржавање постојећих еколошких процеса.
4. Одржавање структурних карактеристика предјела и експозиције стијена.
5. Очување представника природне средине за научна истраживања, праћење стања у животној средини и образовање.
6. Дугорочно очување основних природних карактеристика и животне средине.
7. Обезбјеђивање услова локалном становништву у складу са доступним ресурсима потребних за одржавање начина живота.
8. Опстанак репрезентативних примјерака, физиографских региона, биотичких заједница и одржавање еколошке заједнице биодиверзитета.
9. Да се сачува и заштити опстанак специфичних и изузетних природних облика, јединствене и изузетне вриједности, јединственог облика и духовног значаја.
10. Обезбјеђење користи локалног становништва која су сагласна са циљевима управљања.
11. Очување услова станишта неопходних за заштиту значајних врста, биотичких заједница, физичких облика који захтијевају манипулацију од стране човјека ради спровођења оптималног управљања.



12. Подизање свијести и нивоа сазнања становништва о значају подручја.
13. Обезбјеђење добробити локалног становништва унутар заштићеног подручја у којима се могу налазити људска насеља.
14. Очување складне интеракције природе и културе кроз заштиту предјела и одржавање традиционалног кориштења земљишта, начина градње и друштвених и културних манифестација у подручјима у којима су те активности дозвољене.
15. Подршка начину живота и економији која је у складу са природом и заштита друштвеног и културног миљеа локалне заједнице.
16. Очување диверзитета предјела, станишта, придружених врста и екосистема.
17. Дугорочно очување и одржавање биолошке различитости и осталих природних вриједности подручја.
18. Промоција праксе за потребе одрживог развоја.
19. Допринос регионалном и националном развоју, итд.¹⁴

Ово су само неки од најзначајнијих задатака који се реализују у заштићеном подручју, односно неки од основних циљева управљања због којих се успостављају заштићена подручја.

Природно наслеђе студијског подручја

Природне вриједности којима обилује предметно подручје су:

- јединствени и незагађени рурални простори,
- љепота кањона Врбаса,
- планинска ријека Врбас,
- чиста и прелијепа сеоска подручја,
- велики број слабо или никако истражених пећина,
- богатство флоре и фауне подручја,
- специфичност пејзажа и крајолика,
- велики број видиковаца,
- интересантни природни геоморфолошки облици, итд.

На предметном подручју је Просторним планом РС до 2015. године предвиђено да се ставе под заштиту сљедећи предјели и локалитети, према врсти заштићеног екосистема:

А/ Регионални паркови
- Осмача-Тисовац

Б/ Рекреациони, културни, образовни, пејсажни и други заштићени природни предјели
- Крупа на Врбасу
- кањон Врбаса

О могућностима које пружају та подручја у статусу заштићених подручја студија ће се бавити посебно у склопу приједлога развоја туризма на студијском подручју.

¹⁴ [www.iucn](http://www.iucn.org), 1999, str.18-33



Кањон Врбаса

Кањонски систем Врбаса у средњем дијелу тока чувар је значајног богатства екосистема и биљних врста. Најновијим истраживањима¹⁵, констатоване су укупно 32 биљне врсте са приједлога Црвене листе БиХ, и то:

Е – ЈАКО УГРОЖЕНЕ ВРСТЕ: *Eranthis hiemalis*, *Moehringia bavarica*, *Ruscus hypoglossum*.
V – УГРОЖЕНЕ ИЛИ РАЊИВЕ ВРСТЕ: *Adiantum capillus-veneris*, *Dianthus croaticus*, *Cardamine polyphylla*, *Ilex aquifolium*, *Seseli bosnense*, *Cyclamen purpurascens*, *Lilium martagon*, *Erythronium dens canis*, *Ruscus aculeatus*, *Convallaria majalis*, *Galanthus nivalis*, *Narcissus radiiflorus*, *Orchis purpurea*, *Orchis simia*, *Anacamptis pyramidalis*.

R – РИЈЕТКЕ ИЛИ ПОТЕНЦИЈАЛНО УГРОЖЕНЕ ВРСТЕ: *Taxus baccata*, *Dianthus petraeus*, *Corydalis ochroleuca leiosperma*, *Thlaspi goesingense*, *Acer intermedium*, *Genista sylvestris ssp.dalmatica*, *Daphne laureola*, *Onosma stellulata*, *Scrophularia laciniata*, *Micromeria thymifolia*, *Campanula sibirica*, *Symphyandra hofmannii*, *Fritillaria tenella*, *platanthera chlorantha*.

Осим наведених врста са приједлога Црвене листе, констатоване су и сљедеће ријетке врсте:

А – РЕГИОНАЛНО РИЈЕТКЕ ВРСТЕ: *Globularia elongata*, *Globularia cordifolia*, *Asparagus tenuifolius*, *Artemisia abrotanum*, *Centaurea triumphetti*, *Colutea arborescens*, *Quercus virgiliana*, *Dictamnus albus*, *Rhamnus saxatilis*.

Б – ВРСТЕ НЕТИПИЧНИХ СТАНИШТА: *Quercus robur*, *Erica carnea*, *Asplenium viride*.

Наведени подаци довољно говоре о вриједности поменутог кањона и његовом значају у научне, едукативне и туристичке сврхе.

Детаљним обиласком терена, покрај наведених локалитета Природног наслеђа, утврђени су и нови природни објекти који би се требали, свакако, ставити под заштиту.

То су: - језеро на Мањачи
- стабло храста у дворишту цркве у Агином селу

6.8.2. Културно-историјско наслеђе

Археолошка налазишта на простору обухваћено Студијом

Студијом обухваћено подручје обилује великим бројем археолошких налазишта из свих историјских раздобља. Од праисторије преко римског доба до средњег вијека може се пронаћи на подручју Мањаче и кањона Врбаса и налазе се под заштитом државе. Оно што карактерише те археолошке локалитете јесте њихова недовољна истраженост. Нека од најзначајнијих локалитета археолошких налазишта су:

¹⁵ Рад саопштен на Међународном скупу ПРИРОДНЕ И ДРУШТВЕНЕ ВРИЈЕДНОСТИ ЕКОСИСТЕМА ДИНАРИДА, мај, 2007. Црна Гора



Шљивно:

1. Андрића главица-праисторијска градина на доминантном брду над Добрињским пољем. Датира из бронзаног и жељезног доба.
2. Павловића гробље-средњовјековна некропола, око 12 стећака: плоче, сандуци и саркофази. Датирају из касног средњег вијека.
3. Старо гробље - са источне стране Стражбенице, зарасло и доста оштећено. Има и неколико нових гробова. Датирају из касног средњег вијека.
4. Мраморје - око 40 споменика, неки су оштећени и мало утонули у земљу. Пресијеца га пут са чије се друге стране налази 5 других стећака. Датирају из средњег вијека.

Вилуси:

1. Бајића град - праисторијска градина и средњовијековна архитектура. Датација: касно бронзано и жељезно доба и средњи вијек.
2. Громиле - римски металуршки погон са слабо сачуваним топионичким пећима. Датирају из римског доба.
3. Кућерине - праисторијска градина. Датирају из бронзаног или жељезног доба.
4. Мраморје - средњовјековна некропола са око стотину стећака, углавном сандука. Датирају из касног средњег вијека.
5. Вучај град - средњовјековни град на стијенама изнад кањона ријечице Вучај. Датира из средњег вијека.

Кола –Павићи:

1. Чардашиште (Чифутско гробље) - римски металуршки погон и средњовјековна некропола са стотињак стећака. Датирају из римског доба и средњег вијека.
2. Зеленград – праисторијска градина. Касно антички рефугин, некропола и средњовјековни град. Очигледно је простор који има континуитет трајања од праисторије до касног средњег вијека.

Конатари:

1. Гај - праисторијска градина. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.

Чокори:

1. Градина - праисторијска градина. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.
2. Мраморје у Чокорима, са лијеве стране Сутурлије, крај сеоског пута Ђурђевићи-Голеша, нађена једна камена урна без поклопаца са латинским називом (од локалне седре). Према предању ту је некада била црква. Први натпис једног домороца са цивитетом у широј околини Бања Луке. На јужној падини исте косе 16 стећака сандучара.

Первани:

1. Гај под Соколином –праисторијска градина. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.
2. Мајданиште-средњовјековна некрошпола са десетак стећака: плоча и сандука. Датира из касног средњег вијека.
3. Варошиште-средњовјековно утврђење са остацима камене кула, тумулусом и одбранбеним шанчевима. Датира из касног средњег вијека.

Мелина:

1. Град-праисторијска градина. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.



Лусићи:

1. Лусићко мраморје - средњовјековна некропола са око 90 стећака: плоча и сандука. Датира из касног средњег вијека.
2. Градација - праисторијска градина. Датира из бронзаног или жељезног доба.

Стричићи-Дулући:

1. Градина 1 - праисторијска градина на платоу који је брањен земљаним бедемом. Датира из жељезног доба.
2. Градина 2 - плато брањен земљаним бедемом земљанокаменом конструкције. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.
3. Громилица – праисторијска градина рањена сухозидом. Датира из бронзаног или жељезног доба.

Зеленци:

1. Градина – праисторијска градина-плато брањен јаким каменим бедемом. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.
2. Мраморје - средњовјековна некропола са око 50 стећака из касног средњег вијека.

Павићи:

1. Ћорића брдо - средњовјековна некропола са 26 стећака касног средњег вијека.
2. Дебело брдо - средњовјековна некропола са 12 стећака из касног средњег вијека. Веома оштећене.
3. Главица - праисторијска градина. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.
4. Мраморје 1 - средњовјековна некропола са 60 стећака из касног средњег вијека.
5. Мраморје 2 - средњовјековна некропола са 25 стећака: плоча и сандука. Датирају из касног средњег вијека.
6. Павићко мраморје - средњовјековна некропола са 71 стећком. Датира из касног средњег вијека.

Добрња:

1. Дебела међа - римско утврђење и средњовјековна некропола. Датира из римског доба и касног средњег вијека.
2. Добрња - средњовјековна некропола са шест стечћака. Датира из касног средњег вијека.
3. Градина црквена – праисторијска градина брањена каменим сухозидом. Површински налази су керамика и жељезна троска. Датира из бронзаног и жељезног доба.
4. Храст - остаци зида од обрађене седре и жељезна троска. Римски период.
5. Мраморје - средњовјековно гробље, осам стећака. Датира из касног средњег вијека.
6. Бујадница - старо гробље са око 70 крстача и 15 стећака. Датира из средњег вијека.

Радманићи:

1. Мраморје - крстаче и стећци које је тешко пребројати, јер су зарасли у бујад. Гробље има континуитет трајања од праисторије до данас.
2. Градина – праисторијска градина и римско утврђење. Датира из касног бронзаног и жељезног доба и из римског периода.



3. Некропола у Доњим Радманићима - око 60 камених крастача и неколико нових надгробних споменика. Датира из касног средњег вијека до данас.¹⁶

Мало је подручја у Републици Српској који се могу похвалити овако великим богатством археолошких локалитета из различитих периода људског постојања.

Културно-историјска добра

Оно што се не може изоставити као богатство овог подручја осим археолошких локалитета јесу стари културно-историјски споменици, стари градови, манастири, цркве брвнаре и други културно историјски споменици који постоје на студијом обухваћеном подручју.

Цијенећи да такве вриједности морају остати и за наредна покољења Просторним планом Републике Српске за период до 2015. године предвиђено је да се значајан број културно-историјских и природних вриједности овог подручја стави под одређени степен заштите. У групу заштите Историјских грађевина и споменика планирају се заштити вриједни културни споменици од којих издвајамо:

1. Хан Кола - Црква брвнара
2. Рекавице - Капела
3. Крупа на Врбасу - Црква брвнара
4. Крупа на Врбасу - темељи фрањевачког самостана Гребен (сада је ту Православна црква)
5. Крупа на Врбасу - Манастир св. Илије



Слика 9. Црква брвнара у Крупи на Врбасу

¹⁶ Наведени списак археолошких локалитета направила је екипа Завода за заштиту споменика културе у периоду 1970.-1989., допуњен од стране Републичког завода за заштиту споменика културе од 1997. године до данас. Посјету тим локалитетима обавио је и тим стручњака задужен за израду ове Студије у 2007. години. Не може се изоставити ни консултована документација Музеја Републике Српске и стручна литература, као и магистарски рад «Крупа на Врбасу» савремене функције, Новак Ђукић, Универзитет у Бања Луци, 2006.



Ту спадају и сљедећи историјски и културни споменици који заслужују далеко већу пажњу:

- Звечај - Остаци старог града и утврда
- Бочац - Остаци старог града и утврда
- Гомионица - Православни манастир
- Стричићи - Село и крајолик



Слика 10. Стричићи

Подручја која су проглашена споменицима културе су:

- Некропола са стећцима у засеоку Моцоње (у Горњем Шљивну)
- Православно гробље на Стражбеници,
- село Шљивно на Добрњи.

Оно што је вриједно поменути овдје, а што ће бити накнадно прецизније анализирано јесте да културно-историјски споменици којима обилује ово подручје могу бити једна од главних полуга у развоју културног, научног и манифестационог туризма. Истакнимо неколико чињеничних података о најзначајнијим културно историјским споменицима:

Средњовјековни Гребен Град

Средњовјековни утврђени град Гребен налази се у Крупи на Врбасу, на 25 km јужно од Бањалуке. Први пут се у изворима помиње 1192. године, а затим поново 1322. и 1346. године, када градом управља извјесни Никола. У 14. вијеку Гребеном управља феудални владари Хрватинићи, господари Доњег Краја, о чему свједоче повеле из 1374. и 1375. године потписане у овом граду. Када су Турци окупирали Јајачку бановину у периоду 1527. и 1528. године град је страдао. Турски извори га помињу 1562. године, на подручју нахије Јајце и то под именом Гребен и Врх Крупа. Претпоставља се да је у периоду турске управе град напуштен, а данас је у рушевном стању. Боље је очувана кула над Врбасом и дио зидина који се спуштају према кањону ријеке.



Слика 11. Средњовјековни Гребен Град

Средњовјековно утврђење Бочац

Тврђава Бочац смјештена је на лијевој обали ријеке Врбас, на средини пута Е661, између Бањалуке и Јајца. Грађевина датира са почетка XV вијека и смјештена је на стијени са циљем да брани прелаз преко ријеке Врбаса. Први пут се према историјским изворима помиње 1448. године. Град је од 1463. до 1527. године, када је потпао под власт Турака, био утврђење Јајачке бановине. За вријеме турске окупације је додатно утврђиван и одржаван, те су до данас, иако је напуштен 1833. године, релативно добро очувани снажни бедеми и куле који окружују пространо градско двориште.



Слика 12. Средњовјековно утврђење Бочац



Средњевјековни утврђени град Звечај

Остаци овог средњовјековног града налазе се десетак километара јужно од Бањалуке. Смјештен је на јужним падинама стијене над лијевом обалом Врбаса. Први пут се помиње 1404. године, када је херцег Хрвоје Вукчић у њему склопио уговор са Дубровчанима против босанског краља Остоје. Турци су заузели утврђење 1463. године, а крајем исте године преузима га угарска војска Матије Ковина. До 1527. године је служио као тврђава Јајачке бановине, када га је Турцима предао капетан Андрија Дрешнек. Град се састојао од цитаделе, зидина које се спуштају до Врбаса и кула од којих је једна сачувана до висине од десетак метара.



Слика 13. Звечај - Остаци старог града и утврда

Вјерски објекти

Иако на самом простору нема много значајних вјерских објеката, не може се заобићи ни постојање неколико вјерских објеката који имају не само своју интересантну прошлост него представљају и значајне духовне и вјерске објекте за правосавни народ који је најбројнији на подручју обухваћеном Студијом. Осим тога, у ближе окружењу подручја налази се неколико врло значајних вјерских објеката и других народа (фрањевачки самостани и цркве, те неколико значајних вјерских објеката бошњачког народа исламске вјероисповјести). Тако да очито постоји и могућност развоја вјерског туризма на овим просторима.

Предметна област припада Епархији бањалучкој, односно, Архијерејском намјесништву змијањском које броји 12 парохија.

Унутар граница посматране области постоји један манастир и више парохијских и филијалних храмова. Осим манастира св. пророка Илије у Крупи на Врбасу и Храма Успења пресвете Богородице нема значајнијих вјерских центара који би имали шири значај. Међутим, поред ова два храма, мали храмови употпуњују понуду у формирању могућих тура разгледања и упознавања цијелог краја.

У непосредној близини посматраног подручја налази се и манастир Гомионица из 15. вијека који је тренутно женски манастир. Овај манастир је играо битну улогу у



историји цијелог краја. Стога, иако ће овај манастир бити предмет друге анализе, он свакако доприноси употпуњавању вјерског туризма у поменутом подручју.

Манастир св. Пророка Илије у Крупи на Врбасу

Манастир је смјештен на некрополи са стећцима од којих су два украшена у високом рељефу. Изнад манастира су остаци тврђаве Гребен града, тако да манастир са градом чини јединствену цијелину у културно-историјском и просторном смислу. Како се Гребен помиње у XII вијеку, претпоставља се да и богомоља датира из истог периода. Манастир је опустео 1527.-1528., после пропасти Јајачке бановине, када је и Гребен град пао под Турке.

Аустријски извори биљеже између 1718. и 1739. да се уз истоимени поток и село Крпу налази велики запустјели православни манастир. Долазак Аустроугарске на ове просторе је значајно и незнатно побољшање услова вјерског живота за православне хришћане у овим крајевима. Године 1889. манастир је обновљен заслугом митрополита Саве Косановића који биљежи постојање трпезарије која је вратима била спојена са црквом. Током те обнове цркви је дозидан звоник. Током II свјетског рата, манастир је спаљен и 1989. године обновљен у данашњем изгледу. Обнова манастира траје и данас.



Слика 14. Манастир св. Пророка Илије у Крупи на Врбасу

Тренутно је манастир центар вјере и духовности на подручју града Бања Лука. Поготово треба истаћи да је у последњих пар година манастир постао надалеко познат по честицама моштију св. Матроне Московске која је живјела и дјеловала у Русији и



Москви у првој половини двадесетог вијека. Ова светица, која је била позната као чудотворка и исцјелитељица и у току земаљског живота, је радила на очувању вјере у Русији у току најгорег периода комунизма познатог као стаљинизам. Канонизована је 1999. године.

Важни датуми у години који су везани за живот манастира су 2. мај који се слави као дан представљења св. Матроне и 2. август познатији као Илиндан, када се у насељу Крупа на Врбасу оржава црквено-народни збор.

Црква Успења пресвете Богородице у Стричићима

Овај храм припада парохии Лусићи чији је парохиялни храм. Црквена грађевина је једнобродна базилика грађена од камена са звоником од истог материјала који је засведен куполом. Овај начин градње цркава је врло популаран све до данас. Црква је подигнута 1900. године, а сматра се да је на том локалитету и раније била црква.

За то мјесто постоји легенда која говори да је са оближњег брда званог Грчка градина грчка краљица ишла на молитву у цркву. Да би краљица прешла пут од брда до цркве стерано је бијело платно. Једном приликом је краљицу на уласку у цркву ујела змија и област се од тада зове Змијање.



Слика 15. Црква Успења пресвете Богородице у Стричићима

Осим тога, у непосредној близини цркве се сваке године одржава Кочићев збор који је манифестација културно-црквеног карактера. Збор даје значај цркви, као и личност познатог писца и народног трибуна Петра Кочића. Манифестациони карактер збора у сваком случају допуњује туристичку понуду овог подручја.

Поред ових храмова веома је битно поменути неколико мањих који можда немају велики значај у смислу развоја вјерског туризма, али су по свом архитектонском облику и по времену у коме су настали веома занимљиви. Архитектура цркава брвнара је везана за период турске владавине када у православном српском народу више није било великих ктитора који би подизали велелепне црквене грађевине, па се потреба за храмовима задовољавала у оквиру народне архитектуре. Ове цркве су врло живописне и по својој уклопљености у амбијент у коме су настале представљају бисере народног стваралаштва



Ти храмови су Филијални храм Вазнесења Господњег из 18. вијека и Храм св. Оца Николаја из 19. вијека.

Сва ова мјеста свакако доприносе у развоју вјерског туризма који свакако употпуњује општу туристичку понуду подручја Мањача.

Манастир Гомионица

Иако се овај манастир не налази у просторним оквирима ове Студије, него је смјештен на периферном појасу, навешћемо га у контексту могућности укључивања тог објекта у туристичку понуду овог подручја.

Наиме, Гомионица са црквом посвећеном Ваведену Богородице код Бронзаног Мајдана смјештена је на 42 km западно од Бањалуке. Помиње се још прије 1536. године, када се у турским изворима помиње игуман Андрија. Типик манастира Гомионица потиче из 1599. године, а налази се у епархијској библиотеци у Араду (Румунија). Током XVIII и XIX вијека црква је неколико пута обнављана. Манастирску школу подигнуту 1882. године похађао је и књижевник Петар Кочић.

Гомионичка црква је једнородна грађевина са куполом, полукружним олтарском апсидом и припратом. Сводови унутар цркве су ослоњени на истурене пиластре, при чијем дну су лучно разведени пролази, што цркви даје тробродну основу. Цркви је средином деветнаестог вијека дограђена спољна припрата, а 1900. године и звоник. Године 1891. у куполи, испод слоја зидног сликарства из 1870. године, откривене су старије фреске. У манастирској ризници су збирке икона из XVI – XIX вијека, ту су и збирке старих рукописних и штампаних књига из XIV – XVIII вијека и предмета умјетничког занатства. Позлаћени гомионички сребрни крст из 1640. године, рад Стефана Ивановића Сарајца из Сомбора, данас је у колекцији Лондонског универзитета.

Манифестационо етнографске и културне вриједности подручја

Култура становништва простора темељи се на традицији и предањима народа који живе на овим просторима. Вјера, обичаји, фолклор, здрава исхрана, народна ношња само су неке од културолошких карактеристика и показатеља начина живота овог простора. Простор обилује великим бројем манифестационо етнолошких вриједности. Једна од манифестационих вриједности је одржавање Кочићевог збора који представља манифестацију културног карактера. Та манифестација би могла добити и додатне садржаје, како би јој се дала већа димензија. Народ овог краја посједује своју традиционалну ношњу која се издваја по богатству својих украса и чини је јединственом на овим просторима. Културно умјетничка друштва која његују традицију ношње, обичаја и игара представљају значајан елемент допуне туристичке понуде овог подручја.

Календар значајнијих манифестација које се одржавају на Студијом обухваћеном подручју, а имају туристички значај су:



Табела 49. Календар значајних манифестација на подручју

Манифестација	Локација	Мјесец одржавања
Кочићев збор	Стричићи	август
Euro Сир у рафтингу	Крупа на Врбасу	јули
Илиндански збор	Крупа на Врбасу	август
Међународна вајарска колонија «Крупа «	Крупа на Врбасу	јули
EX-Yu Rock's!"	Крупа на Врбасу	јули

Кочићев збор у Стричићима

Стричићи су као мјесто препознатљиви по књижевнику Петру Кочићу у чије име се одржава културна манифестација под називом Кочићев збор. Стричићи су родно мјесто овог великог књижевника у којима и данас постоји његова родна кућа. Тај културни споменик се већ дуже времена налази у лошем стању, мада је било покушаја да се она рестаурира и врати у првобитно стање, али безуспјешно. Овај објект заслужује далеко већу пажњу не само мјештана Стричића, надлежних институција, Завода за заштиту споменика културе него и свих нас.



Слика 16. кућа Петра Кочића

Културна манифестација Кочићев збор представља велики културни догађај како за овај крај тако и цјелокупну општину Бањалука и шире. Садржаји којим се обиљежавају Кочићеви дани, који се завршавају традиционално Кочићевим збором, морају сваке године добити нове садржаје како би манифестација добила још више на значају.



6.9. Заштита животне средине

Неконтролисана промјена природних услова услед наглог процеса урбанизације коју карактеришу непотпуна контрола експлоатације природних површина и ресурса су најчешћи узроци деградације основних елемената животне средине.

Поменуте деградације се манифестују у различитим облицима, прије свега као:

1. Загађивање вода (површинских и подземних);
2. Загађивање земљишта и нагомилавање чврстог отпада;
3. Загађивање атмосфере;
4. Појава буке и др.

Анализа стања животне средине студиског подручја подразумијева појединачну анализу стања основних елемената животне средине узимајући у обзир факторе који утичу на дате елементе, као и њихове узрочно – посљедичне везе.

Проведена анализа постојећег стања на студиском подручју дала је општу слику стања животне средине посматрајући поједине сегменте, њихову међусобну повезаност и условљеност, као што су вода, тло, ваздух.

Важно је напоменути да се приликом израде овог документа није располагало довољним бројем адекватних података из разлога непостојања система мониторинга на посматраном подручју.

Ваздух

На квалитет ваздуха у оквиру предметног подручја, осим фактора природног поријекла (климатски, рељеф, метеоролошки који могу бити под утицајем различитих фактора дешавања на глобалном нивоу), у знатној мјери утичу фактори антропогеног поријекла чији настанак и ниво утицаја зависи од одређених људских активности.

Загађење атмосфере настаје од гасовитих продуката сагоријевања, односно, емисијом полутаната у процесима сагоријевања различитих врста горива који се употребљавају најчешће у саобраћају или као енергенти било у привредним или индивидуалним активностима.

Квалитет ваздуха како на ширем подручју тако и у овом дијелу простора има промјенљиве вриједности у различитим периодима годишњих доба.

Најгрубља подјела извора загађивача може се дефинисати на следећи начин :

1. Линијски извори загађења (путне саобраћајнице)
2. Тачкасти извори загађења (већи појединачни извори)
3. Расути извори загађења (више мањих извора на одређеном простору)

Узимајући различите факторе који утичу на квалитет ваздуха на студиском подручју (насељеност, саобраћајна инфраструктура, привредни објекти већег капацитета и сл., непостојање даљинског система гријања) може се закључити да је ниво негативних



утицаја на ваздух низак, односно ограничен на мањи контактни простор у коме се налази извор загађења.

Вода

На простору који третира Студија не постоји изграђен канализациони систем за одводњу и третман отпадних вода. Негативан утицај на воде се огледа у постојању већег броја септичких јама које су неадекватно изграђене. Недозвољено одлагање чврстог отпада на обалама водотока, како и у самом кориту, те неадекватан начин рјешавања отпадних вода привредних погона су активности које за посљедицу имају деградацију и нарушавање постојећих водотока.

Тло

Деградација земљишта се огледа у следећем:

1. Одлагање чврстог отпада (осим заузимања земљишта ствара се могућност да процједне воде доспију у подземне токове),
2. Привредне активности везане за експлоатацију рудних богатстава (површински копови каменолома нпр. каменоломи и сепарације у Љубачеву, „Камени агрегати“, а.д. Бањалука, одлагање јаловине, позајмишта грађевинског материјала и сл.)
3. Неадекватна експлоатација шума, односно сјеча доводи до промјене квалитета тла.

6.10. Анализа просторно-планских и стратегијских докумената

6.10.1. Анализа просторно-планске документације

Извод из Просторног плана општине Бања Лука 1986. – 2005.

Просторни план општине Бања Лука је први стратешки просторно – плански документ који је цјеловито третирао територију општине, односно града Бања Луке. Овај просторни план је усвојен 1990. године, а његов плански хоризонт је истекао 2005. године.

Намјена простора представља синтезни резултат процеса израде сваког просторног плана. Она се увијек у великој мјери заснива на планској концепцији мреже насеља.

Просторни план општине Бања Лука у оквиру студијског подручја је дефинисао два центра II категорије – центра зона (будуће вароши): Бочац и Кола. У Југоисточну зону Бочац улазе насеља Агино Село, Бочац и Крмине, док јужну зону Кола чине насеља Добрња, Дујаковци, Кола, Кола Доња – дио, Крупа на Врбасу, Локвари, Лусићи, Павићи, Радманићи, Рекавице – дио, Стричићи, Шљивно и Зеленци. У оквиру Јужне зоне Кола овај Просторни план је издвојио два центра III категорије – центра зоналних подручја (будуће варошице): Крупа на Врбасу и Стричићи. Зонално подручје Крупа на Врбасу обухвата насеље Крупа на Врбасу и мањи дио насеља Рекавице, а зонално подручје Стричићи обухвата насеља Дујаковци, Локвари, Лусићи, Павићи и Стричићи.



Остала насеља студијског подручја улазе по овом Плану у друге зоне. Тако насеља Бистрица, Чокори, Голеша, Прњавор Мали и Вилуси припадају западној зони Бронзани Мајдан, с тим да је насеље Голеша дефинисано као центар зоне која обухвата још и Перван Горњи и Суботицу (изван студијског подручја). Насеље Павловац је центар зоне која обухвата и насеља Чокоре и Прњавор Мали. Насеље Бистрица припада зоналном подручју Борковићи, а насеље Вилуси зоналном подручју Бронзани Мајдан. Источној зони Бања Лука, тачније зоналном подручју Јагаре – Карановац припада насеље Љубачево.

На основу горе наведене концепције мреже насеља Просторног плана општине Бања Лука утврђена су урбана подручја. Међутим, у намјени простора која се односи на студијско подручје доминирају шуме и шумска земљишта, као и пољопривредна земљишта. Од осталих будућих начина коришћења простора у студијском подручју План утврђује и нешто веће површине акумулација и водних површина у долини Врбаса. Ријеч је о планираној акумулацији хидроелектране «Бањалука средња» која је цјелокупном површином у студијском подручју. План помиње и акумулацију на ријеци Сутурлији која би се користила за рекреацију, међутим не прецизира њену тачну локацију.

Од специфичних будућих начина коришћења простора у студијском подручју по Просторном плану општине Бања Лука треба поменути и депонију за одлагање неорганских материја у атару насеља Кола - Вучја јама (локалитет Бјеличиновац) у површини од 8 ha.

Извод из Просторног плана Републике Српске до 2015. год.

Према Просторном плану Републике Српске до 2015. год. (ПП РС) преко студијског подручја води терцијарна осовина развоја РС Бања Лука – Мркоњић Град - Купрес која до краја временског хоризонта Плана треба да прерасте у секундарну осовину развоја.

Од крупних саобраћајних објеката ПП РС је преко студијског подручја планирао изградњу аутопута Бања Лука – Купрес. Од осталих инфраструктурних објеката треба поменути изградњу двије хидроелектране у долини Врбаса: ХЕ Бања Лука ниска и ХЕ Крупа које стварају и акумулације значајне површине.

Студијско подручје по ПП РС улази највећим дијелом у састав потенцијалне Врбаско – Мотајичке туристичке зоне, као једне од 8 потенцијалних туристичких регија у Републици Српској. У том се смислу, овај План истиче могућности развоја сеоског и еко туризма, туризма на водама, културно – вјерског туризма и планинског и зимског туризма (потенцијални спортско - рекреативни центар на Мањачи).

Од заштићених природних подручја кроз ПП РС на студијском подручју се планирају регионални парк (парк природе) Осмача – Тисовац и два заштићена природна предјела: Кањон Врбаса, Угра и Црне ријеке и Крупа на Врбасу. Регионални парк Осмача – Тисовац и заштићени природни предео Кањон Врбаса, Угра и Црне ријеке простираће се и изван студијског подручја.



Планска документација нижег реда

У претходном периоду је израђено низ докумената нижег реда којима је простор био регулисан у појединим сегментима, онако како су потребе одређених микролокација захтијевале. Предметна документација је, углавном, израђена осамдесетих и деведесетих године прошлог вијека, те данас није релевантна, посматрано са временског и са просторног аспекта. Друштвено-економске прилике и значај предметног простора у контексту развоја града Бањалуке се знатно измијенио, те су нужне и нове просторно-планске претпоставке за развој предметног простора.

Најзаступљенији вид документације, који је раније рађен за предметно подручје, су урбанистички редови за сеоска насеља и урбанистичко-технички услови за поједине микролокалитете са специфичним функцијама које је требало детаљно регулисати. Поред тога, урађено је и неколико анализа инфраструктурних потенцијала у појединим зонама (енергетских потенцијала, анализа воде и могућности снабдијевања водом), те један регулациони план за подручје од око 2 ha, којим је планирана експлоатација угља на одређеном микролокалитету, а који никад није реализован у простору.

У предгледној табели су дати документи израђени до 2006. године:

Табела 50. Просторно-планска документација нижег реда израђена до 2006. год.

Vrsta	Naziv	Investitor	Datum	Opština	Područje
Ur.Red	KRUPA NA VRBASU			Banja Luka	Krupa na Vrbasu
Ostalo	Energetsko rješenje rijeke Vrbas - pregledna situacija			Banja Luka	Rijeka Vrbas
Analiza	Analiza voda rijeke Vrbas i pritoka	MDP Jelšingrad		Banja Luka	
UTU	Lokacija mini hidrocentrale na rijeci Krupa u Krupi na Vrbasu	Klepici Ilija	01-Mar-87	Banja Luka	Krupa na Vrbasu
UTU	Izgradnja ribnjaka u Krupi na Vrbasu		Maj-90	Banja Luka	Krupa na Vrbasu
SP	Eksplotacija polja RUDNIK - RAMADANOVAC u Han Kolima i Krupi na Vrbasu			Banja Luka	Han Kola i Krupa na Vrbasu
RP	Privredna zona KRNJIN K.O. Krupa na Vrbasu	PP Mlinpromet, Banjaluka	18-Sep-02	Banja Luka	Krupa na Vrbasu
Ur.Red	HAN KOLA				
Analiza	Analiza podruca snadbjevanja vodom Han Kola	SIZ za razvoj sela	01-Jul-89	Banja Luka	Han Kola
Ur.Red	STRATINSKA				
Ur.Red	GOLEŠI				
Ur.Red	COKORI				
Ur.Red	BRONZANI MAJDAN			Banja Luka	Bronzani Majdan
Ur.Red	LJUBACEVO				
Ur.Red	PERVAN GORNJI			Banja Luka	
Ur.Red	KRMINE				
Ur.Red	JAGARE				
Ur.Red	COKORI				
Ur.Red	REKAVICE GORNJE				
Ur.Red	REKAVICE DONJE				
Ur.Red	AGINO SELO				
Ur.Red	BOCAC			Banja Luka	Bocac
Ur.Red	BRONZANI MAJDAN	Fond za uređenje građevinskog zemljišta	01-Apr-95	Banja Luka	B.Majdan
Ur.Red	Urb. red Bronzani Majdan, Stari i Novi Majdan				



Једини документ који је недавно израђен за овај простор, а који је у складу са најновијим правцима и тенденцијама развоја локалитета Мањаче је План парцелације и урбанистичко-технички услови за изградњу ски-лифта у насељу Стричићи, који је урађен у августу 2006. године за површину од око 21 ha, а затим су урађене двије измјене и допуне предметног документа, гдје се површина обухвата у првој измјени повећава на око 63 ha, а у другој на око 201 ha.

Финални документ под називом План парцелације за дефинисање животног простора за изградњу спортско-рекреативног центра «Змијање» у Стричићима има површину од око 201 ha и њим је дефинисан простор за спортско-рекреативни центар «Змијање», гдје је планиран развој зимских и осталих спортских активности, а као најповољнији локалитет за изградњу таквог центра предложен је простор између насеља Стричићи и Локвари, на источној падини брда Превија.

Са становишта организације простора, на предметном локалитету предвиђено је формирање грађевинских парцела за изградњу спортско-рекреативног центра «Змијање» са оријентационим позицијама ски-лифтова. Оријентационе позиције ски-лифтова одређене су у складу са Предстудијом о економској оправданости инвестиције, достављеном од стране инвеститора. Планиране су три позиције за изградњу ски-лифтова који се могу реализовати фазно у складу са развојним потребама спортско-рекреативног центра.

Изградња осталих потребних објеката и садржаја (искључиво у функцији спортско-рекреативног центра), дефинисаће се накнадно, у складу са развојним потребама, а у свему према детаљним урбанистичко-техничким условима или неким другим просторно-планским документом за који ће се одлучити орган управе.

Још један важан документ, за који је у јулу 2007. год. донесена Одлука о изради, је Урбанистички план дијела подручја Мањаче у границама територије града Бањалука, који има обухват од око 33 km². Урбанистички план подручја Мањаче ће сигурно представљати круцијалан стратешки документ за развој цјелокупног подручја, чијом израдом ће се створити неопходне претпоставке за израду проведбених планских докумената, те реализацију планираних садржаја. Ова Студија ће представљати један од улазних параметара за израду Урбанистичког плана.

6.10.2. Анализа стратешких докумената

Од значајних стратешких докумената које су урађене на нивоу Града Бањалуке, Републике Српске и БиХ, а чија планска рјешења се морају уважити у изради Студије, издвајају се:

- Стратегија развоја Града Бањалука 2007.-2015. год.,
- Стратегија развоја пољопривреде Републике Српске,
- Средњорочна развојна стратегија БиХ 2004.-2007. – ПРСП,
- Регионална стратегија економског развоја за економску регију Сјеверозападна БиХ,
- Национални акциони план за заштиту животне средине (НЕАП-БиХ).



У Стратегији развоја Града Бањалука један од идентификованих стратешких циљева се односи на ревитализацију сеоског подручја Града. Дефинисани су оперативни циљеви чија ће реализација допринијети остваривању стратешког циља, а то су:

- Усклађен развој сеоског подручја Града;
- Створени услови за интегрални развој сеоског подручја;
- Очуване и унапређене природне вриједности подручја Б. Луке.

За остваривање оперативних циљева одређени су програми и пројекти из области инфраструктурног опремања руралног простора, развоја јавних служби, спортских и културних саджаја, затим пројекти из области развоја пољопривреде и туризма, демографског развоја сеоског подручја Града и из заштите природних и историјских вриједности.

Стратегија развоја пољопривреде РС до 2015. год. је дефинисала основне циљеве и смјернице развоја пољопривреде и осталих политика руралног развоја, који ће одређујуће утицати на креирање и спровођење политике руралног развоја студијског подручја.

Средњорочна развојна стратегија БиХ је свеобухватни документ социо-економског развоја БиХ. Она садржи анализу економске и друштвене ситуације, приједлоге реформи и специфичне секторске приоритете.

Регионална стратегија економског развоја за економску регију Сјеверозападна БиХ садржи стратешке циљеве са листом приоритетних регионалних развојних пројеката.

Национални акциони план за заштиту животне средине (НЕАП-БиХ) је одредио приоритетне акције које треба реализовати да би се ријешили кључни проблеми и остварили квалитетни резултати у вези са заштитом животне средине и одрживог развоја.

6.11. Оцјена локација за пилот пројекте

Увод

У оквиру Студије предвиђено је да се након извршене анализе стања на студијском подручју посебно сагледају развојне компоненте на предложеним локацијама за пилот пројекте:

1. Кањон Врбаса (Туристичко угоститељски комплекс Ада испод Каменог моста)
2. Крупа на Врбасу (Интернационални центар Крупа на Врбасу)
3. Језеро Бочац (Туристичко-рекреативни комплекс «Језеро Бочац»)
4. Стричићи (Спортско рекреативни центар у Лусићком пољу)
5. Плато Мањаче (Развојно-едукативни центар "Мањача" и Пољопривредно индустријски комплекс Добрња)
6. Чокори (Туристичко рекреативни центар етно села Чокорска поља)

Да би се сагледале развојне могућности локалитета, посебно могућности развоја пољопривреде и туризма, потребно је осим извршене анализе цјелокупног подручја анализирати и специфичне компоненте локација.



Користећи већ прикупљене информације које се односе на студијско подручје на свакој од поменутих локација је извршена:

- Анализа социо-економског стања локације,
- Анализа политичко-економског и технолошко-еколошког окружења локације,
- SWOT анализа локалитета.

На тај начин је начињена објективна слика развојне могућности сваког од поменутих локалитета са посебним освртом на могућности одрживог развоја пољопривреде и туризма.

6.11.1. Кањон Врбаса (Туристичко угоститељски комплекс Ада испод Каменог моста)

Територијалне карактеристике подручја

Обухват зоне кањона Врбаса износи 238,37 km² и чини 19,24% територије града Бања Лука (укупна површина 1239 km²).

Обухват ове зоне чини 6 насеља, односно њихови атари: Агино Село, Бочац, Крмине, Крупа на Врбасу, Љубачево и Рекавице (дио) – без КО Дуципоље. Овакав просторни обухват је одређен на основу критеријума територијалне припадности кањона Врбаса одређеном атару насеља.

Табела 50: Основни подаци о зони кањона Врбаса

Назив	Површина (km ²)	Број становника 1991. год.	Број становника 2006. год.
Агино Село	46,07	1.106	655
Бочац	35,70	1.685	1.328
Крмине	39,32	980	653
Крупа на Врбасу	53,14	1.858	1.463
Љубачево	21,73	663	482
Рекавице (дио)	42,41	2.259	1.633
Укупно	238,37	8.551	6.214

Туристички потенцијали подручја

Непоновљиве природне пејзаже које је ријека Врбас створила кроз прохујале вијекове заустављају дах и најпробирљивијим посјетиоцима. На удаљености 12 km од самог центра града представља лако доступну локацију богату разноврсним биљним и животињским свијетом и многобројним културно-историјским споменицима и природним ријеткостима, због чега је Рјешењем из 1955. године стављен под заштиту државе. На подручју кањона се налазе, као што смо раније истакли, остаци средњовјековних босанских тврђава - као што су Гребен (из 1192. године), Земљаник (из 1287. године) и Звечај (из 1404. године), који заједно са својим видиковцима пружају јединствен и незабораван доживљај.



Као интересантни локалитети који употпуњују туристичку понуду кањона Врбас се издвајају: кањон Швракаве, кањон Тијесно, Камени мост, насеље Крмине, плато Подови, пећине на подручју насеља Љубачево (Раткова пећина, Самар, Марина пећина, пећина-шпиља).



Слика 17. Камени мост

Својим слаповима, брзацима, стрмим стијенама, изворима, многобројним пећинама, културно-историјским споменицима, карактеристичним биодиверзитетом, простор кањона Врбаса пружа велике могућности за развој авантуристичког, спортско-рекреативног, научног, транзитног, ловног, риболовног и излетничког туризма. Добра повезаност путних комуникација и лака доступност већини природних и културно-историјских вриједности дају добру претпоставку за успјех у развоју туризма.

Кањон Врбаса има одличне услове за спортове на брзим водама, риболов, као и осталу авантуристичку понуду: слободно пењање, планинарење, екстремни бициклизам, параглајдинг, кањонинг, кајак, кану, и др. Крупа н/В је била домаћин европског рафтинг првенства «Бањалука-Врбас 2005.» које је одржано од 7. до 10 јула 2005. године. На европском првенству у рафтингу је учествовало 9 земаља које су се такмичиле у 4 дисциплине. По оцјенама Интернационалне Рафтинг Федерације (IRF International Rafting Federation) Врбас задовољава све услове за организовање такмичења у свим рафтинг дисциплинама (хед-то-хед, слалом, спринт и спуст), што је ријеткост у свијету.

У Бањалуци дјелује неколико рафтинг и кајак-кану клубова, који користе ове капацитете Врбаса и који су спремни да инвестирају у развој туризма.

На подручју кањона Врбас као пилот пројекат је предложен локалитет Ада испод Каменог моста у насељу Крупа на Врбасу.



Опис локације Туристичко угоститељски комплекс Ада испод Каменог моста

Локација Ада испод Каменог моста налази се уз магистрални правац Бањалука – Јајце на уласку у насељено мјесто Крупа на Врбасу. Пројекат обухвата аду, као и простор изнад ријеке до стијене познате као " Камени мост" и дио насеља изнад магистралног пута.

Простор је намијењен као туристичка дестинација за излетишта и спортове на води.

Постојећа намјена површина



Слика 18. Ада на Врбасу

Предметна локација је уз кањон Врбаса непосредно изнад кањона Тијесно. Предметни простор аде је неизграђен и тренутно нема намјену. Ада није повезана са обалом ниједном врстом комуникације. Саобраћајни приступ локацији уз обалу ријеке је изведен на терену. Простор са друге стране ријеке је повезан пјешачким мостом који је у функцији. На обалама ријеке је присутна градња објеката који су ограду своје парцеле поставили уз ивицу ријеке. Са десне стране магистралног пута је насеље. Уз магистрални пут је зграда стамбено пословне намјене. У приземљу је смјештен угоститељски простор, на спрату је становање. Паркинг простор је неасфалтиран и импровизиран.

Зелене површине

Предметна локација се налази у средњем току ријеке Врбас, непосредно изнад кањона Тијесно. Одликује се чистом водом II категорије и богата је рибама, као што су пастрмка, липљен и младица и уз природно окружење пружа изузетне услове за спорт и рекреацију. Такође, обилује богатим и разноликим биљним и животињским свијетом, те природним ријеткостима, због чега је и заштићена Рјешењем Завода за заштиту споменика и културе БиХ из 1955.год.



Постојећа инфраструктура

Водовод и канализација

Предметни локалитет и остала околна насеља се снабдијевају санитарном водом са водоводног система Крупе на Врбасу (извориште Гашића врело). До локалитета постојеће кафане (односно планираног мотела) из правца Крупе на Врбасу је доведена водоводна цијев, одакле се постојећи објекти снабдијевају водом.

У постојећој ситуацији третман отпадних вода се врши у индивидуалним септичким јамама (мада није риједак случај да се отпадне воде протузаконито упуштају у оближње потоке и ријеку Врбас директно без пречишћавања).

Парцелу планираног мотела тангира корито Сигин потока, који се непосредно испод магистралног пута улијева у ријеку Врбас. Корито потока је формирано (усјечено у терен) и има карактер бујичног водотока.

Ада планирана за уређење се налази у кориту ријеке Врбас, одвојена је од обале рукавцем којим теку мање количине воде за вријеме нижег водостаја, док је главни протицај десном страном корита (аде). Протицаји у ријеци Врбас на локалитету аде се могу каласификовати у три нивоа: контролисани протицаји у периоду када не ради хидроелектрана Бочац, контролисани протицаји када ради хидроелектрана Бочац и екстремно велики водостаји и протицаји (који се ријетко догађају) за вријеме дотока великих количина воде у акумулационо језеро, при чему се испуштају велике количине воде да не би дошло до преливања преко бране. Овакве ситуације се ријетко догађају и тада цјелокупни простор Аде буде потопљен.

Саобраћајна инфраструктура

Предметни локалитет се налази у јужном дијелу подручја града Бања Луке и повезан је са Бањалуком преко магистралног пута М16 дионица Бања Лука – Јајце. Предметни комплекс простире се са обје стране М16, с тим да се са западне стране М16 налази стамбено – пословни објекат. У приземљу објекта у функцији су угоститељски садржаји. Испред објекта егзистира неуређена површина, која је у сврси паркирања. На источном дијелу планског комплекса нема уређених садржаја, осим што је остварена веза са макадамском саобраћајницом М16 и обале ријеке Врбас.

Елементи хоризонталне геометрије пута М16, у зони планског комплекса, су неповољни. Магистрални пут у предметном подручју пружа се кроз S-кривину и врло је отежан прелазак пјешака преко коловоза, првенствено услед недовољне прегледности.

Оцјена стања искоришћености градског грађевинског земљишта и начина изграђености

Предметна локација представља неизграђени простор који је сачуван као земљишна резерва за будућност, што се може оцијенити као повољна околност.



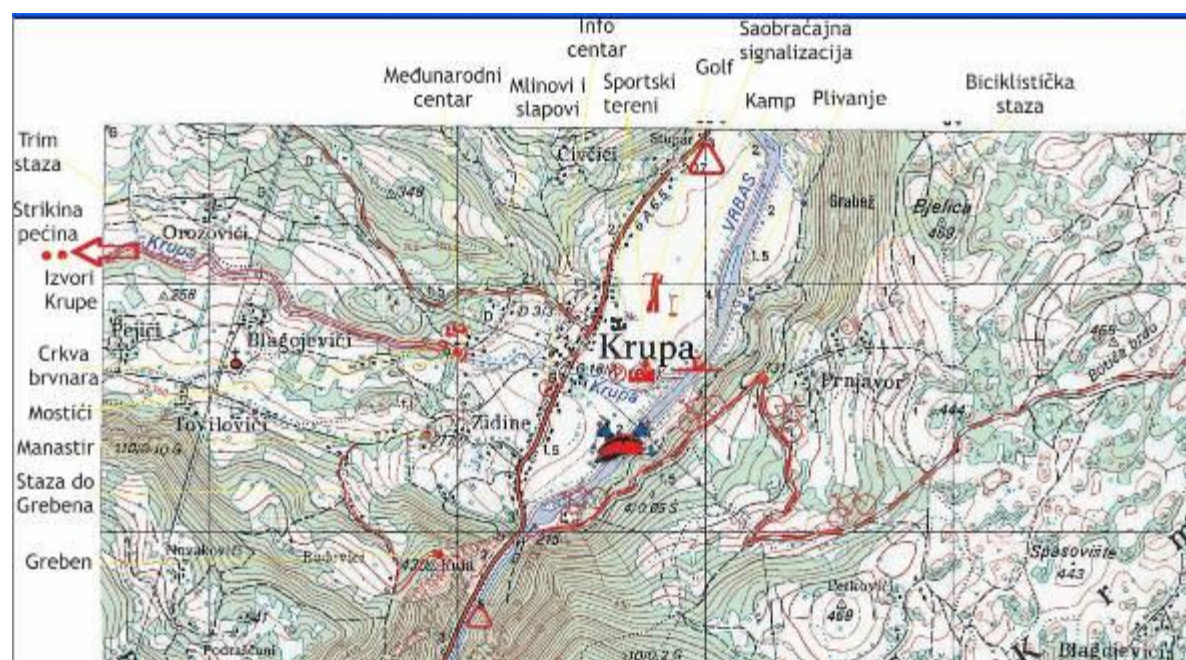
6.11.2. Крупа на Врбасу (Интернационални центар Крупа на Врбасу)

Територија и положај насеља

Обухват насеља износи 53,14 km² и чини 4,29 % територије града Бања Лука. Насеље Крупа на Врбасу је смјештено у Крупском пољу, између два кањона, на око 25 km јужно од Бањалуке. Са истока Крупа је омеђена планином Осмачом (949 m) и Тисовцем (1173 m), са западне стране планином Мањачом (1236 m), са сјевера Звечајском клисуром (Тијесно) и са југа је опасана Гребенском клисуром (Бочачке стијене). Главну путну комуникацију чини магистрални пут М-16 (Бањалука-Јајце) дуг 72 km и регионални пут Бањалука-Чађавица. На ова два путна правца веже се густа мрежа локалних путава.

Туристички потенцијали Крупе на Врбасу

Крупа је мјесто са изузетним природним и културним ријеткостима (кањон Врбаса, слапови, извори и млинови на ријеци Крупи, Стрикина пећина, манастир Св. Илија, средњовјековни град Гребен, црква брвнара) и погодује развоју излетничког, вјерског, спортско-рекреативног, научног, сеоског и риболовног туризма. Од манифестација најзначајнија је Умјетничка колонија, а велики број људи из Крупе и околних мјеста окупи и Илиндански збор. Такође, у јулу 2005. године је одржано Европско рафтинг првенство, што Крпу издваја као погодну дестинацију за развијање спортског и манифестационог туризма. С обзиром на туристичке потенцијале, а посебно туристичко-географски положај, Крупа на Врбасу се издваја као центар дестинације авантуристичког туризма на овом подручју.



Слика 19. Туристички потенцијали Крупе на Врбасу са планираним туристичким садржајима

Овај дио обилује културним садржајима и атракцијама и уз одговарајуће смјештајне капацитете привући ће туристе оријентисане ка културно-историјским атракцијама. Такође, Крупа н/В је погодна за рекреационе садржаје, јер посједује спортске терене, ауто-камп и трим стазе до изворишта ријеке Крупе, које употпуњују ужитак у природним љепотама овог краја. У овом дијелу се одржава и Међународна вајарска колонија око које су се већ појавили заинтересовани инвеститори за изградњу смјештајних и услужних туристичких капацитета. Објекти изграђени од стране инвеститора би запошљавали локалну радну снагу, снабдијевали се код локалних произвођача хране што би довело до економског развоја локалитета, а и самог Града.

На подручју Крупе на Врбасу као пилот пројекат је идентификован локалитет Интернационални центар Крупа на Врбасу.



Слика 20. Слапови ријечице Крупа са воденицама

Опис локације Интернационални центар Крупа на Врбасу

Локација која је предвиђена за Интернационални центар Крупа на Врбасу се налази изнад воденица на слаповима ријеке Крупе. Воденице представљају просторно градитељску цјелину која је после рата донаторским средствима рестаурирана и данас се користи у сврху традиционалне прераде жита.

Изнад воденица, идући према предметној локацији Интернационалног центра, налази се насеље викендица. Викендице су доста неуједначене у погледу величине и стилских карактеристика. Архитектура истих се креће од викенд кућа типа брвнаре са помоћним објектима до вила рустика које протежу на двије или три етаже. Осим ових кућа постоји још неколико девастираних кућа кориштених у ранијем периоду од локалног становништва.

Локација својом површином обухвата простор од 1,8 ha.



Локација је у нагибу према воденицама и насељу викендица, тако да би новоизграђени центар био видљив са локације слапова.

До локације је могуће стићи асфалтираним путем, који води до горње стране локације и терен се одатле полако спушта. Изнад локације се налазе мјешовите шуме.

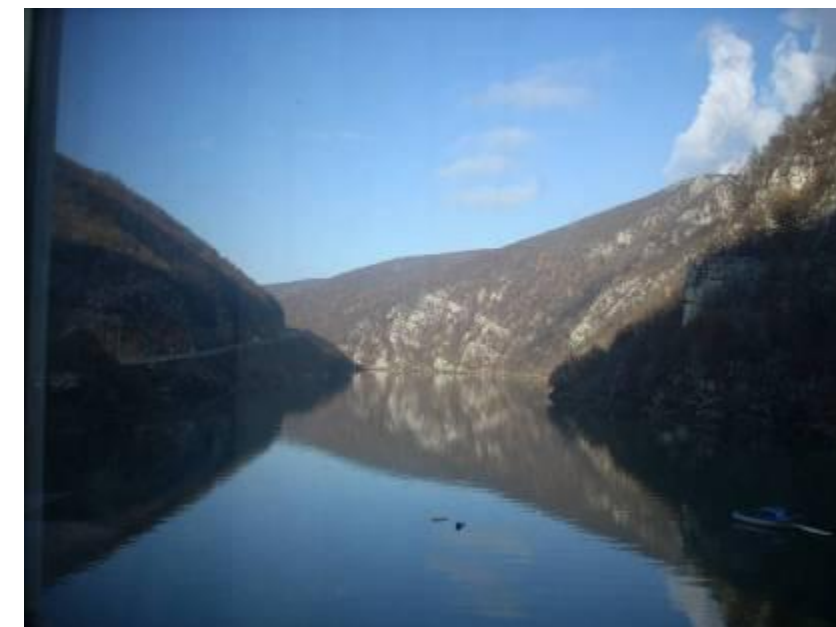
Унутар назначеног обухвата треба уклопити у амбијент садржаје Интернационалног центра Крупа који су сљедећи:

- Хотел са рестораном и салом за конференције
- Тераса хотела са атрактивним погледом на ријеку Кругу
- Бунгалови
- Амфитеатар на отвореном
- Амбијентално прилагођена физичка структура у функцији услужних и трговачких садржаја
- Амбијентално парковско зеленило са мјестима за шетњу и одмор

6.11.3. Језеро Бочац (Туристичко-рекреативни комплекс "Језеро Бочац")

Територија и положај подручја

Подручје језера Бочац се простире на дужини око 20 km, са свим заливима и притоком Угар, а почиње излазом воде из акумулације Јајце 2, те се завршава браном у Бочцу. Обухвата територију града Бањалука, општина Мркоњић Град и Кнежево. Са источне стране наслања се на обронке планине Ранче, а у наставку послје ушћа Угра у Врбас протеже се планина Чемерница. Обје ове планине су у саставу Влашићког масива, као доминантног у широј регији. Са западне стране су обронци масива Лисине и притока Црна ријека, дуж чијег се кањона протеже важна саобраћајница према Мркоњић Граду и Шипову. Са западне стране се даље протежу обронци планине и масива Мањаче. Дуж акумулације, са њене западне стране у правцу сјевер-југ, се пружа магистрални пут М16 дионица Бањалука-Јајце. Акумулација хидроелектране се налази на 35 km од Бањалуке, исто толико од Јајца, док је Мркоњић Град удаљен 20 km, тако да је повезаност са општинским и регионалним центрима веома добра.



Слика 21. Језеро Бочац

На подручју насеља Бочац као пилот пројекат је предложен локалитет Туристичко - рекреативни комплекс "Језеро Бочац".

Туристичко - рекреативни комплекс "Језеро Бочац".

Локација

Изградња садржаја туристичко-рекреативног центра планирана је у приобалном појасу језера Бочац на подручју које почиње од ушћа Црне ријеке у Врбас на југу, до бране Бочац на сјеверу. Мањи дио овог подручја припада бањалучкој општини (зона уз брану), а остатак општини Мркоњић Град.

Предметно подручје представља један од значајнијих кањонских система средишњих Динарида, како због своје дубине и величанствене геоморфологије тако и због великог значаја за науку. Наиме, одликује се великим биодиверзитетом биљног и животињског свијета, што потврђују и досадашња истраживања¹⁷ којима је утврђено присуству великог броја биљних врста које се налазе на „приједлогу Црвене листе васкуларне флоре БиХ (Шилић 1996.)“.

Геолошку подлогу чине претежно кречњаци, мјестимично са доломитима и краћим потезима кречњачких сипара, на којима је образован педолошки покривач представљен доминацијом мозаика голих стијена, литосола, калкомеланосола и колувијума.

Макроклима предметног подручја одликује се умјерено-континенталним типовима, са утицајима двије међусобно супротне компоненте: са сјевера изразито континенталне климе, а са југа слаби утицај субмедитеранске климе.

¹⁷ Шумарски факултет у Бањој Луци



Међутим, карактер геолошког супстрата, богата конфигурација терена и хидротермички режими условили су широку лепезу степена инсолације, температуре, ваздушне и едафске влаге који варирају на врло кратким растојањима, утичући непосредно на развој карактеристичног биљног покривача.

Вегетација предметног подручја је представљена изузетно атрактивним шибљацима бјелограбића са ријетким стаблима храста и јасена и налази се непосредно уз границу климатоналне заједнице храста китњака и обичног граба која се протеже према планини Чемерници. Ова разноликост вегетацијског покривача на веома малом простору још више повећава амбијенталну вриједност ширег подручја.

Наведени шибљаци бјелограбића представљају пионирске стадије вегетације и настали су као посљедица претјеране експлоатације шума у прошлости, али је значајно нагласити да својим атрактивним облицима представљају изузетну вриједност овог простора.

Постојећа намјена површина

Разматрано подручје у постојећем стању у цијелости је неизграђено. Најближе насеље, заселак Смиљићи, налази се у залеђу локације. До овог засеока формиран је приступни пут.

Унутар подручја примјетне су пјешачке комуникације, које су некада користили пастири.

Најзначајнији извршени грађевински подухват на овом подручју је изградња бране хидроцентрале Бочац, која габаритом и изгледом доминира као хоризонтални репер у простору.

Потенцијал локације

Разноликост вегетацијског покривача, затим разноликост геоморфологије и изузетна амбијентална вриједност укупног простора, представљају одличан потенцијал за развој овог микролокалитета. Као основни потенцијали у контексту наведеног се могу издвојити:

- туристички
- научно-истраживачки
- ловно туристички
- риболовни
- спортско-рекреативни

Изузетне карактеристике пејзажа са мноштвом јединствених визура дају овом подручју изузетан потенцијал за развој туризма.

Одржавање такмичења у спортском риболову на језеру Бочац већ се одвија, иако би, кроз развој смјештајних и угоститељских капацитета, те пратећих садржаја значајно добио на квалитету.

На одабраном локалитету на подручју бањалучке општине могуће је изградити смјештајне капацитете (бунгалове) са пратећим садржајима, којим би се приступало



постојећим путем са десне стране Врбаса, те воденим путем. Такође, могућа је изградња жичаре која би повезивала тврђаву на супротној обали са туристичким комплексом.

Стрме стијене кањона погодне су за бављење екстремним спортовима, а подручја са блажим нагибом за шетнице.

С обзиром на близину електроенергетских водова и изграђен локални водовод, инфраструктурно опремање локалитета је могуће.

6.11.4. Стричићи (Спортско рекреативни центар Стричићи)

Територијални оквир подручја

Обухват зоне Стричића износи 82,39 km² и чини 6,64% територије града Бања Лука (укупна површина 1239 km²).

Обухват ове зоне чини 4 насеља, односно њихови атари: Дујаковци, Локвари, Лусићи и Стричићи. Овакав просторни обухват је одређен на основу критеријума сусједства одређеног атара насеља у односу на насеље Стричићи.

Табела 51: Основни подаци о зони Стричића

Назив	Површина (km ²)	Број становника 1991. год.	Број становника 2006. год.
Дујаковци	28,27	330	135
Локвари	13,20	325	140
Лусићи	28,14	339	152
Стричићи	12,78	464	270
Укупно	82,39	1.458	697

Потенцијали подручја

На подручју Стричића издвајају се одређене културно-историјске и природне вриједности и то: кућа Петра Кочића, црква Клисина, етно кућа, врх Мањаче, Марчетина греда, Равница, извориште Добра вода, Ђурђевића језеро, Мачкића пећина, извориште Леденац, извор ријеке Бањице.

На овом локалитету планирана је изградња (од стране домаћих инвеститора) ски стаза са лифтом и смјештајним капацитетима, школа јахања, спортски терени и мање вјештачко језеро. Подручје ће, несумњиво, привући туристе заинтересоване за зимске рекреативне спортове, спортске организације заинтересоване за висинске припреме и може се развити у базу рекреативног и љечилишног туризма на овим просторима.



Локално становништво би се, такође, ангажовало у развоју сеоског туризма – популарном у свијету у посљедње вријеме. Одабрани домаћини би у својим домовима угостили туристе заинтересоване да сами „искусе“ живот на селу, разне послове који се обављају на традиционалан начин, као и да "из прве руке" чују предања и народне обичаје овог краја.

На подручју зоне Стричићи као пилот пројекат је предложен локалитет Спортско-рекреативни центар у Лусићком пољу.

Спортско-рекреативни центар у Лусићком пољу



Слика 22. Стричићи

Комплекс спортско-рекреационог центра у Лусићком пољу простира се на простору дефинисаним обухватом (насеља Лусићи и Стричићи). Комплекс је планиран тако да пружа могућност висинских припрема у свим спортовима, како у лјетном тако и у зимском периоду. Такође је планирано да се у склопу овог Центра обезбиједи и сви услови за рекреативно бављење спортом, као и изградња дјечијих игралишта, чиме би квалитет услуге за све узрасне категорије био подигнут на највиши ниво.

Планирано је да Спортско рекреативни центар у Лусићком пољу располаже спортским отвореним теренима за:

- фудбал
- мали фудбал са умјетном травом
- кошарку
- тенис
- бадминтон
- голф
- трим стазама
- бициклизам
- клизање



- скијање,

те затвореним просторима :

- базена
- куглане
- за стони тенис

Потребна БГП ових затворених спортских објеката је 2500 m².

У оквиру комплекса планирана је и изградња хелидрома који би обезбиједио транспорт гостију, без обзира на временске прилике и подигао ниво туристичке понуде.

Овај пројекат има велики значај када је у питању професионални спорт. Велики број клубова гравитира у кругу од 60 km, а тренутно већина њих, због непостојања оваквог центра, одлази на припреме изван Републике Српске. Изградњом планираних терена били би обухваћени сви спортови који су регистровани у Републици Српској и Босни и Херцеговини, а услови за рад били би много бољи у односу на сличне центре у земљама из окружења.

У оквиру обухвата обезбјеђене су површине за смјештајне капацитете хотелског и бунгаловског типа. У оквиру хотелског капацитета предвиђа се смијештање око 100 гостију, док је бунглаовски капацитет планиран за око 200 гостију.

Према наведеним капацитетима и стандардима који важе за хотеле (43,5 m² по смјештајној јединици, под претпоставком да је да је с.ј. предвиђена за двије особе) потребна БГП је око 2175 m², док је потребна БГП бунгалова 1000 m².

6.11.5. Плато Мањаче (Развојно-едукативни центар "Мањача" и Пољопривредно индустријски комплекс Добрња)

Територија и положај подручја

Обухват зоне платоа Мањача износи 283,37 km² и чини 22,87% територије града Бања Лука (укупна површина 1239 km²).

Сам обухват ове зоне чини 10 насеља, односно њихови атари: Добрња, Дујаковци, Кола, Локвари, Лусићи, Павићи, Радманићи, Стричићи, Шљивно и Зеленци. Овакав просторни обухват је одређен на основу критеријума територијалне припадности платоа Мањаче одређеном атару насеља.

Табела 52: Основни подаци о зони платоа Мањаче

Назив	Површина (km ²)	Број становника 1991. год.	Број становника (процјена) 2006. год.
Добрња	52,92	112	50
Дујаковци	28,27	330	135
Кола	54,27	2.241	1.637
Локвари	13,20	325	140
Лусићи	28,14	339	152



Павићи	23,40	607	321
Радманићи	12,79	0	0
Стричићи	12,78	464	270
Шљивно	14,91	0	0
Зеленци	7,01	123	60
Вилуси	35,68	239	148
Укупно	283,37	4.531	2.913

Планина Мањача се налази југозападно од Бањалуке која је ограничена ријекама Врбасом и Саном које представљају источну и западну границу, сјеверним дијелом допире до Бањалуке, а јужним до Мркоњић Града.

Потенцијали подручја

По конфигурацији терена Мањача је брдско-планинска површ испресијецана благим узвишењима. Средњи и јужни дио ширег простора Мањаче је крашка висија. Велике косе и осамљени врхови подјелили су висију на већа и мања поља, а површина земљишта изгледа као да је «изрешетана» великим бројем вртача. Конфигурација терена, заједно са климатским условима, пружа могућности за развој спорта и авантуристичког туризма као што су: планинарење, бициклизам, параглајдинг и др.

У сјеверном и сјеверозападном дијелу Мањаче, на којима постоји солидан водени потенцијал, протичу ријеке Гомјеница, Стратинска, Бистрица, Суботица и Голешки поток. Са овог подручја у ријеку Врбас се улијевају Сутурлија и Крупа, а у ријеку Сану Вучај, Козица и Бањица. На Мањачи се налазе два вјештачка језера која све више добијају туристичку функцију. Велико језеро је површине 3,98 ha, нуди садржаје као што су: купање, пецање, камповање и трим стазе.

Дио границе према истоку чини крашки планински масив са највећим врхом ове планине Велика Мањача (1239 m.n.v.) и пејзажима који су јединствени у Босни и Херцеговини.

На Мањачи се налазе бројне знаменитости и специфичности као што су: најдубља јама у БиХ (до 302 m дубине), пећине, ријеке и врела, шумски комплекси, пашњаци, манастири, средњовијековни градови, некрополе стећака и др. Преко Мањаче је пролазио римски пут (Salona-Servizium) дуж чије трасе и данас наилазимо на бројне налазе римске културе. Такође, Мањача је специфична по културним одликама људи који живе и који су живјели на овом простору, а оне се огледају у архитектури, традиционалној храни, народној ношњи и обичајима. Богата флора и фауна Мањаче, а посебно шумски комплекси, љековито биље и разноврсна дивљач представљају изврсне потенцијале за креирање програма туристичке понуде.

На овом локалитету се одржава више манифестација током године, али најпознатија и најпосјећенија је Кочићев збор. Осим тога, на Змијању се организују традиционални народни и вјерски зборови, као и манифестација Повратак селу.

На подручју платоа Мањаче као пилот пројекат је предложен локалитет Развојно-едукативни центар "Мањача" и Пољопривредно индустријски комплекс Добрња.



Развојно-едукативни центар "Мањача"

Локалитет на којем је планирана изградња развојно-едукативног центра налази се у склопу пољопривредног добра којим је некада управљала ЈНА, односно ВРС у скорије вријеме (бивша војна економија) у атару насеља Добрња. На локалитету се налази фарма за производњу млијека и млијечних производа која у саставу има штале, производне и складишне објекте, као и управну зграду. Већина објеката се налази у добром стању, а у току су и радови на реконструкцији. Саобраћајни приступ овом производном комплексу је обезбјеђен и одвија се преко намјенски изграђене (асфалтиране) саобраћајнице. Објекти су опремљени са потребном инфраструктуром.



Слика 23. Пољопривредно добро у Добрњи

Имајући у виду намјену постојећег производног комплекса и природне потенцијале околног простора, може се закључити да је ово подручје погодно за развој пољопривреде, посебно у домену сточарстава. У том смислу, неопходно је створити развојни центар који ће бити генератор свих будућих развојних процеса у ширем окружењу. Поред координације и управљања, овај центар би имао и едукативну функцију са циљем образовања будућих стрчњака у области пољопривреде.

Пољопривредно - индустријски комплекс Добрња

Шири локалитет који је, не тако давно, кориштен као важан пољопривредни комплекс у систему прехранбене производње за потребе ЈНА, данас представља значајан просторни ресурс када је у питању развој Мањаче.

С обзиором на чињеницу да је предметни простор већ кориштен у контексту пољопривреде и производње хране, његови садржаји у том смислу могу бити врло лако ревитализовани и унапређени у даљњем развојном процесу који претпоставља ова Студија.



Развојно језгро овог простора представља Центар за развој и унапређење села у чијем саставу се налази фарма за производњу млијека и млијечних производа, површине око 14 ha. Имајући у виду намјену постојећег производног комплекса и природне потенцијале ширег простора, може се закључити да је ово подручје погодно за развој пољопривреде, посебно у домену сточарства.

Читав локалитет је доста добро саобраћајно повезан са околином и самим тим што се налази у непосредној близини града Бањалуке има додатне развојне предиспозиције у сваком погледу.

Велики просторни ресурс у овом подручју представљају пашњаци, необрађено пољопривредно земљиште и јединствене, природне, амбијенталне цјелине које још увијек нису откривене и искориштене у правом смислу.

Главни недостатак овог простора представља ненасељеност.

Претпостављамо да ће се активирањем интензивне пољопривредне производње и одређених просторних цјелина у том контексту створити потребни услови да овај простор постане поново атрактиван и занимљив за све људе којима је досадила градска врева и који желе ускладити живот са давно напуштеним природним токовима.

6.11.6. Чокори (Туристичко рекреативни центар етно села Чокорска поља)

Територија и положај

Обухват зоне Чокори износи свега 63,98 km² и чини 5,16% територије града Бања Лука (укупна површина 1239 km²).

Центар ове зоне чини насеље Чокори које се налази 3 km од регионалног пута Бања Лука – Сански Мост. Атар насеља омеђује са југа ријека Сутурлија, а са осталих страна побрђе надморске висине 380 – 417 m. Просторни обухват је одређен на основу критеријума сусједства одређеног атара насеља у односу на насеље Чокори.

Табела 53: Основни подаци о зони Чокори

Назив	Површина (km ²)	Број становника 1991. год.	Број становника 2006. год.
Чокори	5,45	182	126
Бистрица	29,05	1.703	1.396
Голеши	17,67	827	450
Прњавор Мали	5,71	309	207
Кола Доња (дио)	6,10	314	193
Укупно	63,98	3.335	2.372



Потенцијали подручја

Значајан локалитет за развој сточарства - развила се успјешна производња млијека за откуп, тов јунади и свиња, као и узгој оваца

На Чокорским пољима могу се видјети и старе ригловане куће (у мање или више очуваном стању). Идеја је да се њиховим премјештањем и концентрисањем оформи етно село, које би (употпуњено другим изворним садржајима) што вјерније подсјећало на времена и начин живота у прошлости.

Такође, постоји и иницијатива приватних инвеститора за даља улагања на овом локалитету – одређени угоститељски објекти већ постоје и планира се изградња спортских терена и базена.

На подручју зоне Чокори као пилот пројекат је предложен локалитет Туристичко рекреативни центар етно села Чокорска поља.

Туристичко рекреативни центар етно села Чокорска поља

Локација Чокорска поља налази се уз локални пут, правац Сарачица – Голеши, на тремеђи насељених мјеста Чокори, Голеши и Бистрица, западно од Бањалуке. Пројекат обухвата простор са обје стране локалног пута са површином од 6,3 ha. Већи дио овог обухвата налази се у оквиру насеља и КО Голеши. Намјена простора је туристичко - рекреативна.

Постојећа намјена површина

Предметна локација Чокорска поља је дјелимично изграђен простор у оквиру којег егзистира мањи број објеката различите намјене. Изграђени објекти се потпуно уклапају у садржај планираног туристичко рекреативног центра и имају могућност да се на неки начин укључе у његово функционисање. Саобраћајни приступ локацији омогућен је преко асфалтираног локалног пута Бањалука-Голеши који дијели локацију на двије просторне цјелине.



Слика 24. Локалитет будућег туристичког комплекса Чокорска поља



Саобраћајна инфраструктура

Предметни локалитет се налази у југозападном дијелу подручја града Бања Луке и повезан је са Бањалуком преко локалног пута дионица Сарачица – Голеша, а преко ње са регионалним путем Р-405 Бањалука-Бронзани Мајдан, а преко њега и са ширим окружењем. Предметни комплекс простире се са обје стране локалног пута, с тим да се са источне стране пута налазе изграђени објекти, док је западна страна неизграђена.

Елементи хоризонталне геометрије пута у зони планског комплекса су условно повољни.

Оцјена стања искоришћености градског грађевинског земљишта и начина изграђености

Предметна локација представља дјелимично изграђен простор који је сачуван као земљишна резерва за будућност, што се може оцијенити као повољна околност за изградњу туристичко рекреативног центра етно села Чокорска поља у оквиру којег су планирани сљедећи садржаји:

- Коњички клуб
- Вјерски објект
- Базенски комплекс
- Пословни објекти
- Угоститељски објекти
- Спортски терени и спортски објекти
- Бунгалови
- Простор за дјечије етно село

6.12. Законска легислатива

6.12.1. Стање законске легислативе

За оцјену стања легислативе и за формулисање препорука за уклањање правних баријера потребно је, прије свега, из великог броја важећих прописа издвојити оне који се директно или индиректно односе на циљеве и садржај ове студије. То није једноставан задатак с обзиром на опште стање легислативе које се може оцијенити као изузетно несређено, па и хаотично. Та оцјена произлази из чињенице да је РС наслиједила огроман број прописа бивших СФРЈ и СР БиХ, да су РС и БиХ након 1992.г. донијеле, такође, велики број својих прописа; да су сви у великој мјери неусклађени; да неки који су донесени вјероватно нису ни потребни, док неки који су неопходни нису донесени; да је из тих и других разлога правни систем изгубио конзистентност и у великој мјери својства система. У таквој ситуацији наведени задатак мора се извршавати у неколико корака, идентификовањем прописа који имају или потенцијално могу имати утицај на интегрални развој села.

У првом кораку утврђен је, вјероватно непотпун, сљедећи списак, ограничен само на законе, а не и на подзаконске акте:



ЗАКОНИ

1. Закон о Граду Бањалука, Сл.гл. РС 6/97
2. Закон о територијалној организацији РС, Сл.гл. РС 11/94
3. Закон о рударству, Сл.гл. 107/05
4. Закон о сточарству, Сл.гл. 34/06
5. Закон о пољопривреди, Сл.гл. РС, 70/06, 20/07
6. Закон о експропријацији, Сл.гл. РС 112/06
7. Закон о трговини, Сл.гл. РС 6/07
8. Закон о заштити животне средине, Сл.гл. РС 28/07
9. Закон о уређењу простора, Сл.гл. РС 84/02
10. Закон о водама, Сл.гл. РС 50/06
11. Закон о концесијама, Сл.гл. РС 25/02 и 91/06
12. Закон о инвестирању јавних средстава, Сл.гл. РС 97/04
13. Закон о порезима на имовину, Сл.гл. РС 51/01
14. Закон о политици директних страних улагања у БиХ, Сл.гл. БиХ 17/98 и 13/03
15. Закон о концесијама БиХ, Сл.гл. БиХ 32/02
16. Закон о предузећима, Сл.гл. РС 24/98, 62/02
17. Закон о подстицању развоја малих и средњих предузећа, Сл.гл. РС 64/02
18. Закон о електричној енергији, Сл.гл. РС 66/02, 29/03
19. Закон о обезбјеђењу и усмјеравању средстава за подстицање развоја пољ.и села, Сл.гл.РС 43/02
20. Закон о пољопривредном земљишту, Сл.гл. РС 93/06
21. Закон о рибарству, Сл.гл. РС 4/02
22. Закон о шумама, Сл.гл. РС 13/94
23. Закон о грађевинском земљишту РС, Сл.гл. РС 112/06
24. Закон о јавним путевима, Сл.гл. РС 3/03, 51/04
25. Закон о телекомуникацијама, Сл.гл. РС 19/96
26. Закон о угоститељству, Сл.гл. РС 3/04
27. Закон о промету непокретности, Сл.л. СРБиХ 34/78
28. Закон о привременој забрани располагања државном имовином РС, Сл.гл. РС 32/05
29. Закон о органској производњи хране, Сл.гл. РС 75/04
30. Закон о географским ознакама порјекла, Сл.гл. РС 36/99
31. Закон о заштити биља, Сл.гл. РС 13/97
32. Закон о здравственој заштити животиња и ветеринарској дјелатности, Сл.гл. РС 11/95
33. Закон о ловству, Сл.гл. РС 4/02
34. Закон о утврђивању катастарског прихода, Сл.гл. РС 10/95



- 35. Закон о противградној заштити, Сл.гл. РС 39/03
- 36. Закон о храни, Сл.гл. БиХ 50/04
- 37. Закон о задругама, Сл.гл. БиХ 18/03
- 38. Закон о арондацији, Сл.л. СРБиХ 6/78
- 39. Закон о узурпацији, Сл.гл. РС 70/06
- 40. Закон о наслеђивању, Сл.л. СРБиХ 7/80
- 41. Закон о фонду за развој и запошљавање у РС, Сл.гл. РС 56/06
- 42. Закон о слободним зонама, Сл.гл. РС 25/02
- 43. Закон о регистрацији пословних субјеката, Сл.гл. РС 42/05
- 44. Закон о занатско-предузетничкој дјелатности, Сл.гл. РС 16/02
- 45. Закон о туризму, Сл.гл. РС 55/03
- 46. Закон о локалној самоуправи, сл.гл. РС 101/04

Међу њима су најзначајнији:

- Закон о заштити животне средине - пречишћени текст (Службени гласник РС 28/07)

Овим Законом и његовим измјенама регулише се очување, заштита, обнављање и унапређење еколошког квалитета и капацитета околине, квалитета живота, мјере и услови за управљање, очување и одрживу употребу природних ресурса, правни оквир за очување, заштиту и унапређење околине, те финансијски оквир за активности које се односе на проблеме околине.

Компоненте околине (земљиште, вода, ваздух и екосистеми) у складу са овим Законом морају бити заштићене било да се третирају појединачно или у оквиру заштите других компоненти, узимајући при томе у обзир њихови међузависност.

Овај Закон, заједно са својим проведбеним прописима, дефинише процедуру и обавезу издавања еколошке дозволе за сва постројења која могу својим радом угрозити околину. Ове мјере се односе и на пољопривредне активности. Закон, даље, специфицира форму захтјева за издавање еколошке дозволе, те начин учешћа јавности у поступку издавања еколошке дозволе, те учешће у издавању дозволе ентитета и сусједних држава у случају међудржавног еколошког утицаја.

- Закон о пољопривредном земљишту (СГ РС 14/04, са измјенама и допунама 22/04, 49/04, 86/07, 93/06)

Овим Законом је регулисана: заштита, кориштење, уређење пољопривредног земљишта, промет и закуп, аграрне операције и пашњаци. Овим Законом се строго забрањује одлагање и испуштање опасних и штетних материја на пољопривредно земљиште у количини којом се може оштетити и промијенити производна способност пољопривредног земљишта.

Забрањује се неправилна употреба минералних и органских ђубрива која може довести до прекомјерног присуства опасних материја у пољопривредном биљу, подземним или површинским водама.



- Закон о шумама (66/03 са измјенама и допунама 53/05 и 91/06)

Овај Закон дефинише заштиту, унапређење и коришћење шума и шумског земљишта, тј. газдовање шумама и инспекцијски надзор.

Шуме и шумска земљишта су, због својих општекорисних функција и привредног значаја, добро од општег интереса и уживају посебну бригу и заштиту државе.

- Закон о пољопривреди (СГ РС 70/06, са измјенама и допунама 86/07 и 20/07)

Овим Законом се уређују циљеви и мјере пољопривредне политике, корисници права, породично пољопривредно газдинство, институционална подршка у пољопривреди, вођење регистра, праћење и извјештавање у пољопривреди, те управни и инспекцијски надзор.

- Закон о производњи органске хране (СГ РС 75/04)

Овим Законом је прописан начин производње хране методама органске производње, као и начин означавања органске хране. Осим тога, Закон прописује и дозвољена средства за чишћење, дезинфекцију, исхрану стоке и ветеринарске третмане стоке у сточарству.

- Закон о сточарству (СГ РС 34/06)

Овим Законом су прописани услови производње у сточарству, квалитет хране за стоку, репродукција стоке, промет и хигијенски захтјеви. Осим тога, Законом је прописан и инспекцијски надзор над производњом у сточарству.

- Закон о ветеринарским активностима у Босни и Херцеговини (СГ БиХ 34/02)

Овај Закон прецизно утврђује све активности и одговорности институција које се односе на држање животиња и ветеринарску проблематику. Према овом Закону један од циљева ветеринарске праксе је очување и заштита здравља животиња од заразних и других болести. Законом се, такође, истиче и брига за здравље становништва од алиментарних инфекција и тровања, те спречавање и контрола болести и њеног преноса на људе. Закон се, такође, бави питањима заштите површинских и подземних вода, сигурним складиштењем отпада и управљањем отпадом и животињским лешевима, што укључује потребу да се лешевима обраде, одговорности ветеринарске службе за сигуран транспорт лешева, извјештавање, као и закопавање лешева уз одређене услове. Овим Законом је прописана и компензација за животиње убијене у циљу спречавања инфекција.

- Закон о заштити природе Републике Српске (СГ РС 50/02)

Овим Законом је дат оквир на заштиту пејзажа, флоре, фауне и природних станишта. Оно што карактерише овај Закон јесте његова одредба којом се захтијева да све антропогене и развојне активности морају тежити што мањем утицају на околину. Овим Законом су дефинисане смјернице за успостављање заштићених подручја и пејзажа у складу са различитим категоријама. Овим Законом се забрањује уношење неаутохтоних врста која нису са подручја БиХ, као и несталих врста. Увођење истријебљених врста се може реализовати уз сарадњу са ресорним Министраством водопривреде, пољопривреде и шумарства.

- Закон о водама (СГ РС 50/06)

Овим законом уређује се начин интегралног управљања водама унутар територије РС-е.



Овим Законом се регулишу претпоставке за кориштење, управљање водама, као и заштиту од поплава, уређење водотока, заштиту од штетног дјеловања вода и других водних тијела и јавног добра. Закон прописује генералне претпоставке за различите облике употребе воде. Закон се, такође, бави организацијом и финансирањем управљања водама, те инспекцијским надзором.

- Закон о управљању чврстим отпадом (СГ РС 53/02)

Овај Закон садржи генералне одредбе за концепт управљања чврстим отпадом. Са аспекта ове Студије Закон поставља генералне захтјеве у подручју управљања опасним отпадом и кориштење животињског отпада у пољопривреди.

- Закон о туризму (СГ РС 55/03)

У смислу Закона о туризму РС (Сл. гласник РС, бр. 55/03) туристичком дјелатношћу сматра се пружање услуга путничких, односно туристичких агенција, туристичких водича, услуга у сеоским домаћинствима, вјерском, конгресном, здравственом, спортском, ловном, риболовном и осталим облицима туризма, као и активности удружења грађана.

Ове дјелатности обављају предузећа, друга правна лица и предузетници уписани у судски регистар, удружења грађана, као и физичка лица која су уписана у (одговарајући) регистар код занатске коморе и локалне заједнице у којој то лице има пребивалиште.

6.12.2. Концесионе и инвестиционе политике Републике Српске кроз законску регулативу

1. Концесиона политика

Концесија представља право обављања привредних дјелатности уз кориштење природних ресурса у општеној употреби. Циљ доношења овог Закона је стварање транспарентног правног оквира за унапређење услова којима се домаћим и страним правним и физичким лицима ствара могућност додјеливања концесије на кориштење природних ресурса.

2. Предмет концесије

Предмет концесије према Закону о концесијама може бити:

1. кориштење или изградња и кориштење: путева и припадајућих инфраструктурних објеката, жељезничких пруга, пловних канала, лука и аеродрома;
2. коришћење водотока и других вода;
3. изградња енергетских објеката;
4. изградња и/или коришћење хидроакумулација, осим преноса електричне енергије;
5. истраживање и/или коришћење енергетских и других минералних сировина;
6. истраживање и/или коришћење сирове нафте и земног гаса;
7. коришћење грађевинског земљишта,
8. коришћење шума и шумског земљишта;
9. ловство и риболов;



10. изградња, коришћење и управљање цјевоводним транспортом нафте и гаса и складиштење у цјевоводима и терминалима;
11. игре на срећу;
12. путнички и теретни жељезнички саобраћај;
13. јавни линијски превоз лица;
14. поштанске и телекомуникационе услуге, изузев заједничких и међународних комуникација из члана III, тачка 1, Устава Босне и Херцеговине;
15. коришћење љековитих, терминалних и минералних вода;
16. истраживање и/или коришћење неметалних минералних сировина укључујући све секундарне минералне сировине утврђене посебним законом;
17. хидромелиорациони системи и системи за вађење материјала из водотока и водних површина;
18. утврђивање и/или коришћење корита, обала ријека и језера;
19. коришћење пољопривредног земљишта;
20. простори и објекти природног и грађевинског наслијеђа.

3. Додјела концесије

Влада ентитета на приједлог Комисије додјељује концесију најповољнијем понуђачу који је испунио и задовољио све критерије утврђене у јавном позиву и високог је ранга у односу на остале понуђаче. О додјели концесије најповољнијем понуђачу, у што краћем року, обавјештава се Комисија. Комисији се достављају копије уговора о концесији и сва пројектна документација у извршном облику. Уговор о концесији закључује се на одређени период који не може бити дужи од 30 година. Ако се појаве изузетне околности које захтијевају улагања за која је потребан дужи временски период, уговорни рок се може продужити, али не може бити дужи од 50 година. Уговор о концесији се може обновити за период који не може бити дужи од половине првобитног рока.

Инвестициона политика у Републици Српској

а) Закон о предузећима

Оквирним Законом о регистрацији пословних субјеката у БиХ од 29.7.2004. године и Законом о регистрацији пословних субјеката у РС од 26.4.2005. године (СГ РС 42/05) уведене су, у процес регистрације предузећа, одређене промјене у односу на раније стање. Међутим, и поред тих промјена, систем регистрације пословних субјеката у РС још је далеко од тачке гдје неће представљати значајну сметњу за покретање бизниса.

б) Закон о политици директних страних инвестиција

Закон о политици директних страних инвестиција у Босни и Херцеговини (Закон о политици) је приређен уз помоћ ФИАС-а и усвојен на нивоу државе 1998. год. (Службене новине БиХ Но. 4/98). Закон о политици је креиран тако да промовише оснивање пословних предузећа у БиХ. Њиме се, такођер, успостављају смјернице и стандарди које ће у сродним законима и прописима усвојити Држава и ентитети. Закон о политици предвиђа да ће све одредбе закона и подзаконских аката који регулишу стране инвестиције у Босни и Херцеговини, а који нису у складу или су у супротности са Законом о политици, бити стављене ван снаге. Ипак, ова одредба не негира обавезу државе и ентитета да усвоје законе који јесу у складу са Законом о политици. Имплементација накнадних подзаконских аката и прописа се оставља



односним ентитетским и државним органима власти. Оба ентитета (РС, ФБиХ) су усвојила одговарајуће законе који регулишу питање страних улагања у БиХ.

6.12.3. Правни оквир за мала и средња предузећа

Основне карактеристике правног оквира за МСП су:

- И поред низа закона који су усвојени у корист привредних субјеката њихова примјена је веома слаба, док с друге стране примјена нових закона изазива велике трошкове за мала предузећа. Недостаје правна регулатива и залагање институција за борбу против корупције и привредног криминала.
- Оснивање и регистрација МСП је веома дуг, компликован и скуп процес (административни трошкови просјечно износе 1.600 КМ) који у просјеку траје 30 дана. Законом о регистрацији пословних субјеката у РС (Сл. гласник РС, бр. 42/05) уведене су промјене у процес регистрације предузећа, које треба да олакшају тај процес. Међутим, и даље је процес регистрације МСП далеко од праксе земаља са ефикасним правно-административним системом.
- Недовољно изграђена подстицајна политика која неповољно утиче на предузетнике, као и на оне који намјеравају да покрену мали бизнис.
- Нефлексибилни закони о раду и закони о заштити запослених.
- Судски извршни органи су неефикасни и спори у рјешавању пословних спорова, тако да извршење наплате потраживања и осталих финансијских процеса скоро уопште не постоји. Једнако важна компонента добро за развој предузетништва је обучено и високо оспособљено правосудно особље које је у стању тумачити и проводити закон без компромиса или подлијегања незаконитим утјецајима. Да би судство било независно и непристрано, мора се елиминирати сваки политички и владин утицај и мијешање у његов рад. Ово је, био и један од услова за БиХ интеграцији у Европску Унију. Међутим, недостатак људских и материјалних ресурса значајно утиче на рад судова у смислу административне и оперативне ефикасности. Мора се имплементирати свеобухватан програм реформе и изградње капацитета као приоритетно питање, са циљем јачања правосуђа. Прелазно рјешење за задовољавање потреба пословне заједнице можда лежи у оснивању специјализованих економских судова, судова за посредовање или арбитражу.

6.12.4. Правни и институционални оквири управљања грађевинским земљиштем

Материја управљања грађевинским земљиштем једна је од најсложенијих сегмената у цијелом комплексу питања стварања услова за развој привредних дјелатности, укључујући и пратеће непривредне дјелатности за којима се појављује потреба када се ради о насељима или комплекснијим привредним погонима. Иако се обично поједностављено говори о управљању грађевинским земљиштем, тај израз заправо обухвата неколико врло различитих аспеката, као што су имовинско-правни, технички, финансијски, административни, институционални и други основни сегменти који се подразумевају под управљањем грађевинским земљиштем, а то су:

1. одређивање грађевинског земљишта,
2. уређивање грађевинског земљишта,
3. прибављање грађевинског земљишта,
4. располагање грађевинским земљиштем.



Уставне основе и оквири за регулисање ове материје одређени су на сљедећи начин:

1. Сви облици својине имају једнаку правну заштиту (став 54).
2. Јамчи се право наслеђивања у складу са законом (став 55).
3. Законом се може ограничити или одузети право својине, уз правичну накнаду (став 56).
4. Страна лица могу стицати право својине на основу улагања капитала, у складу са законом (Амандман 48. став 1).
5. Средства у друштвеној и државној својини могу се отуђивати, по правилу само по тржишним критеријима (Амандман 31. тачка 2).
6. Законом се уређује заштита, унапређивање, коришћење и управљање добрима од општег интереса, као и плаћање накнаде за коришћење добара од општег интереса и градског грађевинског земљишта (члан 59).
7. Република уређује и обезбјеђује својинске и облигационе односе и заштиту свих облика својине.... основне циљеве и правне..... коришћења простора (Амандман 32. тачка 6 и 8).
8. Општина преко својих органа у складу са законом уређује и обезбјеђује обављање комуналних дјелатности, коришћење градског грађевинског земљишта и пословног простора, стара се о изградњи и коришћењу локалних путева, улица и других јавних објеката од општинског значаја.... (члан 102).

Из ових и других одредаба Устава види се да је надлежност за регулисање материје грађевинског земљишта подијељена између Републике и општине/градова на доста компликован и прилично магловит начин, чија је основна карактеристика да неограничену законодавну надлежност има република, док је обавеза уређивања и обезбјеђивања коришћења грађевинског земљишта пренесена на општине, али у границама које обезбјеђује закон. На исти начин регулисане су и надлежности у другим областима које несумњиво директно или индиректно утичу на материју грађевинског земљишта, као што су нпр. комуналне дјелатности, инфраструктурни системи, имовинско-правни односи и др. Сложеност ове материје и ограничавајуће дјеловање на ефикаснији и рационалнији привредни и општи друштвени развој додатно су потенцирани недовољно ефикасним и непотпуним законодавством и чињеницом да се релевантни закони често мијењају, као и прописи општина који регулишу поједине сегменте у границама овлашћења одређених тим законима. Због тога би адекватнија, детаљнија и конзистентнија регулатива у овој области представљала врло значајан допринос рационалнијем и ефикаснијем рјешавању захтјева привредних субјеката који се постављају у почетним фазама свих активности које укључују било који од наведених аспеката добијања, уређивања и коришћења грађевинског земљишта и грађења привредних и пратећих објеката.

Крајем 2006. године донесена су два закона који се директно односе на ову материју – Закон о грађевинском земљишту РС и Закон о експропријацији. Иако се овом материјом бави и у већој или мањој мјери и низ других закона (нпр. закони о заштити средине, о путевима, о водама, о комуналним дјелатностима, о катастарским и земљишним књигама, о просторном уређењу, итд.), ова два закона су несумњиво најзначајнија, јер се у цјелини односе на материју грађевинског земљишта. За ова два закона не може се рећи да су испунила очекивања познавалаца ове проблематике, па ни очекивања привредних и других субјеката који имају намјеру да инвестирају средства у изградњу привредних капацитета. Ово се првенствено односи на Закон о грађевинском земљишту, који се ограничио само на имовинско-правне аспекте, док је техничке, финансијске и организационе аспекте, углавном, занемарио. Одређивање



градског грађевинског земљишта тај Закон је везао за постојање регулационог или урбанистичког плана, али и за доношење средњорочног плана општине и то таквог према којем ће се уређење тог земљишта и планирана изградња извршити у року од пет година. Када се има у виду да у РС нема Закона о систему друштвено-економског планирања и да се документи о средњорочном и дугорочном плану друштвено-економског развоја доносе изузетно ријетко и углавном парцијално (за поједине области привредних и непривредних дјелатности), наведени услови, тј. постојање средњорочног плана општине, показује се као нереалан. Иста оцјена важи и за услов да према томе плану изградња и уређење земљишта треба да буду извршени у року од пет година. Сличне одредбе садржане су и у неким другим одредбама тог закона. Тако се у члану 17. захтијева доношење посебног "програма стамбене и остале изградње у општини/граду", у члану 19. доношење "програма коришћења градског грађевинског земљишта", у члану 23. доношење "програма уређења градског грађевинског земљишта", а у члану 33. низ "програма" који поближе нису дефинисани, а затим "дугорочни, средњорочни и годишњи програм изградње и уређења простора", који би требало да послужи као основа за одређивање цијене комуналних услуга, накнада и других инструмената финансирања уређивања грађевинског земљишта. У члану 49. прописује се да ће скупштина општине донијети те програме у року од 6 мјесеци од када Влада РС донесе подзаконски акт о структури, елементима и начину обрачуна накнаде трошкова уређења грађевинског земљишта. Међутим, такав подзаконски акт још није донесен, иако је од ступања на снагу тог закона прошло више од годину дана. Чињеница да је финансирање уређивања грађевинског земљишта у том закону обрађено само у једном члану и то само начелно, и уз позивање на многобројне "програме", довољно говори о непотпуности и неконзистентности тог закона. Исто се односи и на непотпуни недостатак било каквих одредаба о техничким и технолошким аспектима уређивања грађевинског земљишта, као нпр. дефиниције уређеног, дјеломично уређеног и неуређеног земљишта, минималног обима уређивања, разграничење и дефинисање послова припремања и послова опремања, итд.

Ове и многе друге непотпуности и неконзистентности захтијевају да се у најкраћем времену приступи изради потпуно новог закона којим би се сложена и вишеслојна материја грађевинског земљишта уредила на начин који је примјерен њеном значају за покретање и одвијање привредних и других активности. У процесу израде новог закона морале би се идентификовати одредбе већег броја других прописа које се непосредно или посредно односе или имају утицаја на проблематику управљања грађевинским земљиштем, и критички испитати те одредбе, а тек онда конципирати нови текст који би на много адекватнији, реалистичнији и функционалнији начин регулисао ову област.

6.12.5. Политика куповине и кориштења земљишта

1. Приступ земљишту

Приступ земљишту спада у један од суштинских захтјева за улагања у неке секторе. Осим што је важан фактор производње, земљиште представља средство којим се може трговати или користити као колатерала за дугорочно финансирање. Без осигураног приступа земљишту, повећани ризик трошкови инвестиција ће имати негативан ефекат на одлуке о локацији које доноси инвеститор. У садашњој глобалној економији, са повећаном конкуренцијом и брзим промјенама технологије и производа, брзина развијања инвестицијских пројеката јесте битан фактор у доношењу одлука о



мјесту гдје ће се вршити улагања. У већини европских земаља инвеститори очекују да нађу спремне, расположиве индустријске локације опремљене свом потребном инфраструктуром. Као минимум се очекује да се одговарајуће опремљене локације могу брзо идентификовати, купити и инфраструктурно оспособити.

2. Власништво над земљиштем

Потребни предуслов за пренос власништва имовине јесте сигурност да је продавац заиста власник. У случају БиХ, непостојање тачне и ажуриране катастарске евиденције и евиденције права на имовину отежава утврђивање јасног власништва над имовином у случајевима гдје постоји сумња. Такође, не постоји дефинитивна политика реституције и компензације за преостала потраживања на одузету имовину. Узети скупа, сви ови фактори повећавају ниво ризика повезаног са куповином права на имовину и успорава развој тржишта земљом у БиХ. Недоследност Судова у реализацији и провођењу уговора о продаји и лизингу је додатно ослабило функционисање тржишта земљом у БиХ. Као полазиште, правни оквир за власништво над имовином и пренос права на земљиште треба бити реконструисан и ојачан. Као саставни дио овог процеса, морају се донијети тешке политичке одлуке о питањима реституције за одузету земљу и успоставити механизми за рјешавање преосталих потраживања. За развијање квалитетног управљања земљиштем и системом регулације власништва у БиХ потребно је донијети квалитетну законску регулативу. Ово право, према постојећем закону, служи да подкопа дјеловање слободног тржишта имовине.

3. Планирање кориштења земљишта

Постојећи систем планирање кориштења урбаног земљишта се треба ојачати и треба му се дати капацитет да пружи про-активне и ефикасне услуге. Ово је важан фактор за индустријску и комерцијалну активност у БиХ. Набавка земљишта и добивање потребних дозвола за инфраструктурне прикључке се налазе међу значајним препрекама које инвеститори срећу у БиХ. Овај је процес дуготрајан, конфузан, скуп, непредвидив и, у неким случајевима, корумпиран. Међу главне препоруке за побољшање система планирања кориштења земљишта спадају:

- Припрема тачних и детаљних снимања непокретне имовине који би помогли систем регистрације земљишта и тиме створили бољу основу за урбано планирање.
- Јачање система урбаног планирања, укључујући и његове организационе везе са нивоима ентитета и општина.
- Развијање реформисаног и транспарентног система за обраду апликација за кориштење земљишта.
- Овај систем мора бити добро документован и објављен како би се минимизирале могућности за корупцију.
- Елиминисање обавезне улоге Завода за изградњу и отварање могућности вршења припрема и инфраструктурног развоја локације од стране приватног сектора.
- Јачање правосуђа и његовог капацитета за тумачење и примјену имовинских закона.
- Стимулисање развоја приватних индустријских зона како би се ријешило питање недовољних сигурних и сервисираних локација за улагања.



7. ПЕСТ анализа – преглед политичких, привредних, социјалних и технолошких фактора

7.1. Политичко-привредне и социјалне прилике

Политичке прилике које имају утицај на рурални развој не могу се одвојено посматрати од политичких прилика у којима се налази шире окружење - административни центар Бањалука, Република Српска, Босна и Херцеговина, па и регионално прекодржавно окружење.

Подручје кањона Врбаса и платоа Мањаче је дио простора града Бања Лука која је административни, културни и политички центар Републике Српске.

Република Српска је један од два административна ентитета Дејтонским уставом успостављене државе Босне и Херцеговине. Политичке прилике које су створене након ратних сукоба одређују и политику развоја руралних простора. Креирање политике развоја руралних простора је у надлежности ентитета. Република Српска је Стратегијом развоја пољопривреде до 2015. године дала одређене смјернице и за руралне просторе. Међутим, политика руралног простора није имуна ни на друге факторе и процесе који имају одређену улогу у креирању исте.

Неки од основних процеса који су захватили шире и ближе окружење Бања Луке, а самим тим и простор обухваћен студијом су:

- Утицај који остварује глобализација у повезивању људи, догађаја,
- Конкурентност престаје бити све мање локално питање,
- Демократизацијом друштва јача право појединца и интересних група на избор,
- Све више се тражи укључење грађана у доношењу одлука на локалном нивоу,
- Принцип супсијадарности у одлучивању је све више заступљен,
- Позиција локалних заједница све више зависи од осмишљене стратегије властитог развоја,
- Економски развој руралних простора се не може одвојити од позиционирања Републике Српске у БиХ и Босне и Херцеговине у европским оквирима, те приступању БиХ европским интеграцијама.¹⁸

Оно што карактерише политику руралног развоја Републике Српске увелико зависи од развоја пољопривреде, која је дефинисана Стратегијом развоја до 2015. године. Како би се политика руралног развоја реализовала на подручју обухваћеном Студијом не могу се заобићи уопштени глобални циљеви дефинисани том Стратегијом. Глобалне одреднице које карактеришу рурални развој дефинисан Стратегијом развоја пољопривреде до 2015. године су:

- Подржати и развити План "интегралног руралног развоја" који уважава потребе и аспирације локалног становништва и локалне природе ресурсе.

¹⁸ ПЕСТ анализа конзорција за израду Стратегије развоја Града Бања Лука-стратегија у изради, 2007.год.



- Подржати и координирати оснивање програма за пословни бизнис и микро кредитне линије за подстицање малих и средњих предузећа у руралним подручјима.
- Развити програме за побољшање квалитета живота на руралним просторима.
- Подстицати насељавање руралних подручја (како задржавања постојећег становништва, тако враћања оних који су га напустили) итд.¹⁹

Глобализација представља процес привредног, социјалног, културног и политичког дјеловања које премашује границе националних држава. Осим тога, она представља резултат дуготрајних привредних, политичких и технолошких промјена кроз историју савремене цивилизације.²⁰ Она се одвија у тијесној вези са сфером геоекономије и геополитике, што се одразило и на привредни систем свјетске економије.²¹

Глобализација националних економија има утицај на околину на националном, регионалном или локалном нивоу. Такође, утиче на методе које се односе на околину и еколошка питања. Растући утицај прекограничних загађена, натјерао је владе многих земаља на међусобну сарадњу, ако су жељеле на било који начин да ријеше проблеме околине. Глобална експанзија економске активности ставља огроман притисак на екосистеме широм свијета. Са економским растом и развојем човјечанство модификује или радикално мијења природна подручја на Земљи. Заједно са повећаним глобалним људским активностима већина оригиналних станишта је уништена. У очувању оригиналних станишта рурална подручја играју велику улогу. Тако да се данас многа рурална подручја сматрају посљедњим оазама природних средина. Отуда се њиховом развоју мора прићи на интегралан начин.

Динамика промјена које се дешавају свакодневно указује на то да се не можемо ослонити само на властита искуства, него треба учити од оних који имају боља искуства у управљању и планирању развоја руралних простора.

Привреда се све више либерализује, а тржишни односи постају све отворенији. Монетарна и царинска политика на националном нивоу све више губе на значају, траже се тржишне, културне, технолошке и друге баријере, а свјетска привреда се данас налази у фази дубоких структурних промјена, које су обиљежене трансформацијом из до сада доминантне масовне производње у нови модел, заснован на научно-технолошким и информационо-комуникационим инпутима, модерној инфраструктури и услугама.²²

У таквим околностима масовна производња је пресељена у земље са конкурентском предношћу јефтиних производних фактора, па земље које у том погледу нису конкурентне, прибјегавају тражењу нових привредних предности по основу афирмације улоге науке, технологије, информационо-комуникационе инфраструктуре и доминантног учешћа услуга у привредној структури.

¹⁹ Стратегија развоја пољопривреде Републике Српске до 2015. године, Бања Лука, 2007.год.

²⁰ Rigs W. Fred (2001) Mali leksikon globalizacije, Pan liber, Osijek-Zagreb-Split u prevodu Anđelko M.

²¹ Концул Никола, Положај туризма у глобалним и европским интеграцијским процесима, «Наше Море» 51/(5-6)/2004

²² ПЕСТ анализа конзорција за израду Стратегије развоја Града Бања Лука-стратегија у изради, 2007.



Утицаји окружења на друштвени и економски развој студијског подручја дијели судбину своје Градске администрације и то тако да се остваривање евентуалног развоја, пораста броја запослених на подручју, те повећање евентуалног животног задовољства може подићи само ослањањем на властите ресурсе и подршку административног центра. То се посебно односи на ангажовање људских, природних, инфраструктурних ресурса и повезивање са другим субјектима који имају директне или индиректне утицаје на развој руралног подручја. Без комплексне подршке свих субјеката на руралним просторима нити има довољно људских ни инфраструктурних ресурса који би могли самостално да креирају и реализују самостално значајнији помак у развоју.

Дакле, потребно је да се на ширем простору осјете ефекти стабилног тржишта, стратегија одрживог и уравнотеженог регионалног и локалног развоја, са новом улогом државе која треба да се трансформише у ефикасни и ефективни сервис грађана и предузетника.²³

Важно је примијетити да нема мање или више важних стратешких подручја, али би у локалним условима Града, свакако, ваљало почети од људских ресурса и инфраструктуре (знање, образовање, вјештине, иновација, енергетска и саобраћајна инфраструктура, информационо-комуникационе технологије, социјалне кохезије). Да би се све ово остварило на локалном нивоу постоје одређене претпоставке као што су: макроекономска стабилност, отовреност, ефективно финансијско тржиште и трајна одрживост развоја.

Битна тешкоћа у стратешком промишљању развоја Бања Луке до 2015. године је недостатак јасне концепције, односно старегије развоја Босне и Херцеговине и Републике Српске, нарочито у појединим кључним инфраструктурним сегментима (енергетика, саобраћај), што се, ипак, може надомјестити примјеном европских мјерила и стандарда у планирању развоја локалне заједнице, нарочито у погледу примјене одредби Европске повеље о локалној самоуправи, као и праћењем перспектива и циљева европског просторног развоја.

Бржи развој града Бања Луке, а тиме и самог подручја Студије додатно отежава:

- неадекватна предузетничка клима,
- недовршени реформски процеси у БиХ и РС,
- споро реструктурирање привреде, те
- спора трансформација државе у сервис грађана и предузетника.

Улога и значај локалне заједнице све више јача, што је нарочито потенцирано потребом брзог прилагођавања веома динамичним промјенама у окружењу.

С тим у вези, економски развој локалне заједнице и ниво животног стандарда грађана на њеним просторима све више зависи од повезивања привреде на локалном, националном и глобалном нивоу.

²³ За остатак анализе је искориштена ПЕСТ анализа која је извршена за потребе израде Стратегије града Бања Луке коју је израдио Економски институт у Бања Луци, 2007. године.



7.2. Технолошко окружење

Технолошке промјене које су услиједиле од прошлог стољећа с правом се означавају као «технолошка револуција». Наиме, данас се на том пољу дешавају промјене које имају снажан утицај и представљају темељну одредницу свијета у којем живимо. Најзначајније промјене се одвијају на подручју информационе технологије које примјену све више налазе у предузећима туристичке привреде и у свим туристичким дестинацијама. Информациона технологија има веома значајну улогу у промоцији сеоског туризма.

Неки од елемената информационих новитета:

- унапређење компјутерских резервацијских система авио-компанија,
- резервацијски и управљачки системи хотелијера, путничких агенција, односно организовања путовања,
- бржи развој мрежа за пренос података, имплементација сателитских веза,
- још бржи развој интернета итд.

Информациони новитети дају допринос да све већи број дестинација сеоског туризма усваја директан приступ маркетингу својих производа користећи интернет као идеалан инструмент којим се промовишу производи сеоског туризма.

7.3. Еколошко окружење

Еколошко оружење данас представља један од кључних фактора који имају значајан утицај на развој руралних простора. Наиме, међународне организације које се баве проблемима утврђивања индикатора руралног развоја²⁴, иако се разликују у предложеним сетовима индикатора руралног развоја сагласне су око обухвата концепцијских тема које ти индикатори морају обухватити. Један од значајних фактора је окружење и одрживост. При вредновању овог фактора потребно је сагледати индикаторе приказане у табели бр. 54.

Табела 54. Основни индикатори руралног развоја класифицирани према OECD темама²⁵

Популација и миграција	Друштвено благостање и једнакост
Густина насељености	Доходак
Промјена	Потрошња
Структура	Услови становања
Домаћинства	Здравље
Заједнице	Безбједност
	Култура и рекреација
	Комуникације

²⁴ Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD, Statistical Office of the European Community – Eurostat, World Bank – WB, Food and Agriculture Organization of the United Nations - FAO

²⁵ Зорка Закић, Стратешки циљеви руралне економије у Србији и проблеми усаглашавања са ЕУ, Економски факултет, Београд,



Економска структура и перформансе	Окружење и одрживост
Радна снага	Топографија и клима
Запосленост	Коришћење земљишта и промјене
Запосленост и структура предузећа	Настањеност и врсте
Удио сектора	Земљиште и вода
Продуктивност	Квалитет ваздуха
Инвестиције	

Индикатор руралног развоја у оквиру окружења и одрживости идентификован је кроз квалитет ваздуха, одрживост земљишта и квалитет воде. У ствари, то су кључни индикатори еколошког окружења на руралном подручју. У нашем случају анализа тог индикатора се не може посматрати издвојено од стања какво је у његовој ближој и даљој оклини. Мора се напоменути да сваког дана се јасније позиционира и јавност кроз дјеловање невладиних организација када је у питању квалитет еколошког окружења не само на Студијом обухваћеном подручју него на цијелом подручју Града и шире. Постоји, мада још недовољно изграђен, критички став јавности када је у питању рјешавање проблема који су везани за еколошку проблематику. Акције које се воде око заштите еколошког окружења, а односе се на Студијом обухваћено подручје, је и питање планиране изградње хидроцентра на Врбасу које би значајно измијениле еколошки амбијент подручја. Све гласнији су они који изражавају негодовање према том приједлогу, сматрајући да се подручје може економски валоризовати кроз друге намјене.

7.4. Резиме ПЕСТ анализе

Након изложене анализе стања окружења које има утицај на укупне прилике и развој руралног подручја кањона Врбаса и платоа Мањаче направљен је резиме.

Политичко окружење

- Интеграциони процеси на путу прикључења БиХ и РС ка ЕУ ће сигурно имати рефлексије у наредном периоду на цјелокупни простор, а самим тим и на Студијом обухваћено подручје;
- Политичка стабилност на Балкану још увијек нема чврсте гаранције;
- Дуг период послеријатне обнове и транзицијског процеса;
- Реформа државне управе на свим нивоима, али без стварно реализоване децентрализације;
- Степен пореске децентрализације се слабо одражава на руралне просторе (пореска централизација);
- Још увијек је велики утицај међународне заједнице (ОХР) у доношењу политичких одлука;
- Смањен интерес донатора за ове просторе;
- Значајан утицај политичких партија на извршну и парламентарну власт, чиме се спречава развој правне државе и цивилног друштва;
- Незавршена реформа правног система рефлектује се на штету локалних заједница.



Економско окружење

- Глобализација има велики утицај на премијештање индустрија у подручја која су повољнија за остварење већег профита;
- Монетарна политика у Републици Српској и БиХ је стабилна;
- Смањују се административне препреке за пословање;
- Ствара се предузетничка култура,
- Простор Босне и Херцеговине се још увијек доживљава као простор са лошим имиџом;
- Пословни амбијент није довољно стимулативан;
- Није довршен процес приватизације, слаб интерес за страна директна улагања;
- Ниска куповна моћ становништва (ниска примања и пензије);
- Велики пораст сиромаштва;
- Постојање сиве економије;
- Висока стопа незапослености.

Социјално окружење

- Рјешавање проблема незапослености становништва, а посебно младих на селу;
- Покретање привредних иницијатива на руралним подручјима;
- формирање фондова за социјално угрожено и изнемогло становништво;
- Брзо социјално раслојавање становништва;
- Пораст кориштења опојних дрога, посебно код млађих нараштаја;
- Миграција становништва са руралних простора у потрази за бољим условима живота и рада;
- Све израженија нарушена равнотежа између руралних и урбаних средина;
- Све већа материјална и стамбена зависност младих људи од својих родитеља;
- Висок степен незапослености;
- Старење становништва - повећава се број старије популације у укупном броју становника, одлазак младих и образованих у иностранство;
- Све више људи треба социјалну помоћ;
- Све тежа ситуација угрожених категорија (инвалиди, жртве рата итд.)

Технолошко окружење

- Убрзан развој информатичких технологија - посебно комуникационих;
- Пораст употребе интернета у економске сврхе (е-пословање);
- Овладавање технологијом електронског менаџмента;
- Нови управљачки и технолошки стандарди;
- Високи нивои захтјева за очување животне средине;
- Брзе технолошке промјене условиле су концепт потребе учења током цијелог живота;
- Дестимулативан систем за увођење нових технологија;
- Образовни систем у РС и БиХ није усклађен са најновијим техничким и технолошким захтјевима брзог развоја;
- Стратегије "подмлађивања" у развијеним земљама и одлив младих и образованих кадрова;
- Недовољна укљученост способних кадрова у реструктурирање производних и услужних капацитета у свим привредним и друштвеним областима.



8. SWOT анализа подручја

8.1. Увод

SWOT анализа подручја кањона Врбас и платоа Мањаче је резултат одржане радионице и анализе интерних и екстерних фактора од стране радног тима на изради Студије. Она помаже да се идентификују садашње и будуће могућности и пријетње из окружења (екстерни фактори), с једне, и снаге и слабости подручја (интерни фактори), с друге стране. Снаге су фактори који студијском подручју пружају компаративне предности и чине га атрактивним за живљење и рад. Слабости су фактори који представљају препреке економском и друштвеном развоју подручја. Могућности представљају очекиване позитивне услове из окружења који омогућавају развој компаративних предности и отклањање препрека у развоју студијског подручја. Пријетње су негативни трендови који доводе до смањења конкурентности или развоја подручја.

На основу идентификованих проблема и потенцијала студијског подручја, издвојени су сектори за које су урађене појединачне SWOT анализе и то:

- просторни развој и инфраструктура,
- пољопривреда,
- туризам,
- привредни развој и развој малих и средњих предузећа,
- друштвена област.

Претходно урађене анализе су обједињене и сачињена је интегрална SWOT анализа, која указује на основне снаге, слабости, могућности и пријетње за развој студијског подручја.

На основу сучељавања интерних снага и слабости студијског подручја са екстерним могућностима и пријетњама, дефинише се визија руралног развоја, циљеви и приоритети развоја.

8.2. Интегрална SWOT анализа

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
• Повољан географски положај; • Близина административног центра Републике Српске; • Атрактивни природни ресурси и очувано природно наслеђе; • Богато културно-историјско наслеђе; • Републичка политика привредног развоја града Бањалука; • Подршка Градске управе и градских развојних агенција развоју руралних подручја (ЦИДЕА, ТОБЛ, ЦУРС); • Саобраћајна инфраструктура; • Еколошки здраво земљиште за	• Просторни план општине Бањалука, који не одговара друштвено-економској ситуацији; • Недостатак регулационих планова и осталих просторно-планских докумената; • Водоснабдијевање, посебно у љетњем периоду; • Непостојање водних ресурса за наводњавање пољопривредних површина; • Неријешено питање одлагања чврстог отпада;



• пољопривреду и производњу органске хране; • Традиционалне дјелатности као што су пољопривреда и производно занатство; • Постојање научно-образовних, стручних и других надлежних институција (обезбјеђена стручна едукација); • Постојеће културне и спортске манифестације (Кочићев збор, сликарска и вајарска колонија, Euro Cup у рафтингу).	• Недовољно развијена еколошка свијест становништва; • Непостојање стратегије развоја пољопривреде и туризма на нивоу Града; • Уситњени и запуштени посједи; • Неповољна демографска структура становништва на селу; • Недовољна искориштеност туристичких потенцијала; • Изразито ниска економска развијеност подручја; • Недовољан број малих и средњих предузећа; • Недовољна подстицајна средства; • Неповољни услови кредитирања; • Неадекватно образовање и недостатак програма едукације; • Недовољна развијеност јавних служби и осталих друштвених дјелатности.; • Концентрација становништва у урбаном дијелу Града.
МОГУЋНОСТИ	ПРИЈЕТЊЕ
• Очекивана израда Просторног плана града Бањалука; • Изградња ауто-пута; • Буџет Града; • Средства из Развојног програма Републике Српске; • Међународни фондови за рурални развој; • Формирање задружних удружења и кластера; • Укупњавање посједа; • Организовање планске производње, производња здравствено-безбједне и органске хране; • Подршка развоју туризма на градском и републичком нивоу; • Развој селективних облика туризма; • Организовање и повезивање учесника у туризму; • Републичка политика привредног развоја града Бањалука; • Јавно-приватно партнерство; • Стварање услова за прекограничну и регионалну сарадњу; • Примјена ЕУ стандарда; • Реформа образовања у складу са тржишним потребама.	• Нестимулативан привредни амбијент за привлачење страних инвестиција; • Веома јак увозно трговачки лоби; • Јака конкуренција руралних подручја у окружењу у области пољопривреде и туризма; • Неприлагођеност правног система тржишним условима пословања; • Константно исељавање становништва, посебно радно способног; • Могуће формирање великих акумулационих језера на Врбасу; • Недовољна политичка стабилност; • Непостојање ентитетске и градске популационе политике; • Социјално-друштвени проблеми.



8.3. Секторске SWOT анализе

Просторни развој и инфраструктура

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
- Израда урбанистичког плана дијела Мањаче; - Задовољавајућа изграђеност путних комуникација; - Велика површина локалних макадамских путева је асфалтирана; - Постојање извора питке воде; - Непостојање просторних препрека за изградњу инфраструктурних објеката; - Задовољавајућа фиксна телефонија.	- Просторни план општине Бањалука, који не одговара друштвено-економској ситуацији; - Недостатак регулационих планова и осталих просторно-планских докумената; - Необавјештеност и незаинтересованост за израду просторно-планске документације; - Недовољна финансијска средства за изградњу инфраструктурних објеката; - Некатегорисани путеви; - Није изграђена водоводна мрежа; - Водоснабдијевање, посебно у љетњем периоду; - Застарјелост и одржавање локалних водовода; - Неизграђеност канализационе мреже и одговарајућих постројења за третман отпадних вода; - Непостојање одговарајућег третмана отпадних вода на каменоломима; - Непостојање водних ресурса за наводњавање пољопривредних површина; - Дотрајалост нисконапонске и високонапонске мреже; - Мала снага трафостаница; - Лоша покривеност сигнала мобилне телефонске мреже; - Лош пријем ТВ сигнала; - Саобраћајна сигнализација (ознаке насеља); - Недовољно развијена еколошка свијест становништва; - Неријешено питање одлагања чврстог отпада. - Концентрација становништва у урбаном дијелу Града.



МОГУЋНОСТИ	ПРИЈЕТЊЕ
- Очекивана израда Просторног плана града Бањалука; - Изградња ауто-пута; - Буџет Града; - Средства из Развојног програма Републике Српске за инфраструктурне пројекте у оквиру економско-социјалног програма; - Средства из фондова ЕУ за инфраструктурне пројекте.	- Очекивана висока цијена енергената; - Исељавање становништва; - Могуће формирање великих акумулационих језера на Врбасу; - Неодговарајућа законска регулатива.

Пољопривреда

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
- Повољан географски положај; - Близина града; - Очувана животна средина, пољоприврдни ресурси; - Еколошки здраво земљиште за пољопривреду и производњу органске хране; - Потенцијал у сточарству, воћарству, лову, шумарству и шумским споредним производима; - Интерно тржиште (пласман производа) и близина капацитета за прераду; - Постојање научно-образовних, стручних и других надлежних институција (обезбјеђена стручна едукација); - Подршка Градске управе - Активности Центра за унапређење и развој села; - Постојећа путна инфраструктура.	- Неорганизованост; - Неинформисаност; - Непостојање стратегије развоја пољопривреде на нивоу Града; - Уситњени и запуштени посједи; - Застарјела пољопривредна механизација; - Лоше стање пољопривредних објеката у домаћинствима; - Неповољна демографска структура становништва на селу; - Неорганизована пољопривредна производња; - Непостојање специјалистичких знања у пољопривредној производњи; - Неадекватно кориштење земљишних ресурса; - Ненасељеност и миграције пољопривредно активног становништва; - Недовољна подстицајна средства; - Непостојање маркетинга; - Недостатак акредитоване сертификацијске куће; - Радна снага; - Недовољна развијеност комуналне инфраструктуре.
МОГУЋНОСТИ	ПРИЈЕТЊЕ
Подстицајне мјере и кредитне линије на државном и локалном нивоу (микрокредитне организације, банке);	- Елементарне непогоде; - Могуће формирање великих акумулационих језера;



- Формирање малих и средњих предузећа; - Формирање задружних удружења и кластера; - Ефикасније увезивање институција на селу, планирање средстава на руралном подручју; - Успостава и развој јавног и приватног партнерства са Центром за унапређење и развој села; - Провођење активности за развој села; - Велике тржишне шансе; - Отварање откупних центара за примарну производњу; - Укупњавање посједа; - Организовање планске производње, производња здравствено-безбједне и органске хране; - Међународни фондови за рурални развој; - Развој агро-турузма.	- Нефункционална законска регулатива; - Неадекватно кориштење земљишта војног комплекса Добрња; - Недолазак страног капитала – инвестиција; - Социјално-друштвени проблеми; - Изражена конкуренција са остатком руралног подручја Града и сусједних општина; - Неразвијеност пољопривредне производње.
--	---

Туризам

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
- Атрактивни природни ресурси и очувано природно окружење; - Богато културно-историјско наслеђе; - Постојање вриједних објеката геонаслијеђа и термалних извора; - Повољан географски положај подручја; - Активности Туристичке организације Града у промоцији туризма и стварању туристичког производа града и окружења; - Постојање традиционалних манифестација; - Све већа заинтересованост младих људи за туристичку дјелатност; - Кањон Врбаса са свим љепотама и туристичким могућностима за развој авантуристичког, спортског и других видова туризма.	- Непостојање стратегије развоја туризма на нивоу Града; - Не постоји јединствен туристички производ; - Недовољна искориштеност туристичких потенцијала; - Недостатак финансијских средстава за развој туризма; - Недостатак средстава за активирање културно-историјског потенцијала; - Недостатак смјештајних капацитета; - Слаба искориштеност постојећих капацитета; - Низак ниво квалитета смјештајних капацитета; - Непостојање туристичке сигнализације и инфо пунктова; - Лош квалитет путних комуникација; - Мали број туристичких агенција које нису емитивног типа; - Недостатак традиције у туризму као привредној дјелатности; - Недостатак квалитетних кадрова



	- у туристичкој дјелатности; - Недовољна туристичка промоција подручја - Посљедице рата (минирана подручја, лоша инфраструктура); - Депопулација становништва и низак ниво образованости.
МОГУЋНОСТИ	ПРИЈЕТЊЕ
- Искористити програме ЕУ за одрживо кориштење туристичких потенцијала; - Укључивање у међуопштинску и међурегионалну сарадњу на програмима интегралног руралног развоја; - Обнова и изградња локалних цеста и инфраструктуре - Близна административног центра Републике Српске; - Планирана изградња аутопута кроз студијско подручје; - Републичка политика привредног развоја града Бањалука; - Подршка развоју туризма на градском и републичком нивоу; - Извори финансирања ЕУ; - Активирање постојећих туристичких ресурса; - Развој селективних облика туризма; - Дефинисање/брендирање туристичких производа; - Организовање и повезивање учесника у туризму у циљу стварања заједничког производа и дјеловања на туристичком тржишту-кластери и маркетинг; - Боља и организованија промоција; - Усклађеност струковног образовања са будућим потребама тржишта.	- Загађење околине стварањем дивљих депонија; - Близна минираних подручја опасних за кретање; - Сезонски карактер туризма; - Конкуренција тржишта окружења и тржишта ЕУ; - Настављање емиграција становништва с руралних подручја; - Стагнирање изградње инфраструктурних објеката због недостатка средстава; - Неодговарајућа законска регулатива (посебно у дијелу сеоског туризма); - Немобилност радне снаге; - Непостојање стратешке политике кроз стимулисање останка становништва на селима; - Утицај политичког стања и политичке неодговорности.

Привредни развој и развој малих и средњих предузећа

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
- Разноврсни и квалитетни природни ресурси као основа привредног развоја; - Постојање предузетничког духа, нарочито код млађе генерације	- Изразито ниска економска развијеност подручја; - Недовољан број микро, малих и средњих предузећа; - Неразвијеност производног



становништва; - Традиционалне дјелатности као што су пољопривреда и производно занатство; - Подршка надлежних служби Градске управе развоју малог и средњег предузетништва; - Финансијска средства из буџета Града за развој МСП; - Постојање градских агенција које кроз своје програме подржавају рурални развој.	предузетништва; - Интерне слабости малих предузећа (неадекватне менаџерске способности); - Још увијек компликоване процедуре код оснивања предузећа и рјешавања имовинско-правних односа; - Неповољни услови кредитирања.
МОГУЋНОСТИ	ПРИЈЕТЊЕ
- Очекивани приступ БиХ (земља потенцијални кандидат) фондовима и програмима помоћи ЕУ; - Реформа привредног система; - Јавно-приватно партнерство; - Оснивање фондова за подстицање МСП; - Средства из Развојног програма РС у оквиру привредно-развојне компоненте; - Стварање услова за привлачење директних страних инвестиција; - Очекивано стварање услова за прекограничну и регионалну сарадњу; - Примјена ЕУ стандарда; - Реформа образовног система.	- Недовољна политичка стабилност; - Корупција на свим нивоима власти; - Сива економија; - Нестимулативан привредни амбијент за привлачење страних инвестиција; - Веома јак увозно трговачки лоби; - Јака конкуренција руралних подручја окружења у области пољопривреде и туризма; - Неприлагођеност правног система тржишним условима пословања; - Константно иселавање становништва, посебно радно способног.

Друштвена област

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
Постојеће културне манифестације (Кочићев збор, сликарска и вајарска колонија).	- Негативан природни прираштај - низак наталитет и иселавање; - Неповољна старосна структура; - Велики број нежења на платоу Мањаче; - Пад броја ученика у основним школама; - Лоше грађевинско стање већине објеката подручних одјељења основних школа, сеоских домова културе, мјесних канцеларија, амбуланти, пошта; - Сеоски домови културе и мјесне канцеларије ван примарне функције (запуштеност); - Предимензионисана мрежа



	подручних одјељења основних школа; - Лоша опремљеност подручних одјељења основних школа; - Непостојање ветеринарских станица и откупних станица; - Мали број удружења грађана; - Недостатак програма едукације; - Запуштеност археолошких локалитета.
МОГУЋНОСТИ	ПРИЈЕТЊЕ
- Коришћење празних објеката јавних служби за друге сврхе (вишак објеката); - Вишенамјенско коришћење објеката јавних служби; - Централизација објеката основног школства; - Проширење мреже здравствених амбуланти; - Организовање мобилних јавних служби (библиотеке, кина, вртићи, атељеи); - Организовање курсева; - Подршка удружењима грађана; - Оснаживање мјесних канцеларија; - Нове културне манифестације.	- Лоша политичка ситуација; - Лоша дистрибуција резултата економског раста; - Непостојање ентитетске и градске популационе политике; - Занемаривање социјалног аспекта приликом инвестирања.

8.4. Закључци

Анализа интерних и екстерних фактора је показала да постоје потенцијали и проблеми у развоју појединих сектора.

У области просторног развоја и инфраструктуре евидентирани су многобројни проблеми, као што су недостатак проведене просторно-планске документације, недовољна финансијска средства за инфраструктурне пројекте. Акутни проблем на студијском подручју је лоше или никакво водоснабдијевање становништва, нарочито у љетном периоду. У имплементацији инфраструктурних пројеката на територији Града рјешавање овог проблема треба да има приоритет. Од осталих инфраструктурних проблема издваја се неријешено питање третмана отпадних вода и лоша снабдјеვენост електричном енергијом.

Еколошки здраво пољопривредно земљиште на подручју кањона Врбас и платоа Мањаче представља значајан ресурс за развој пољопривреде и агропрерађивачког сектора. Поред даљег развоја традиционалних пољопривредних дјелатности



(сточарство, прерада млијечних производа, производња ракије, повртларство, воћарство, производња меда), изузетан потенцијал на студијском подручју постоји за производњу органске хране. Тржишна шанса за развој пољопривреде јесте близина градског подручја Бањалуке које представља тржиште од приближно 200 хиљада становника. Да би дошло до развоја пољопривреде, потребно је максимално искористити компаративне предности које већ постоје и шансе које ће се пружити у наредном периоду.

Изузетно атрактивни природни потенцијали (кањон Врбаса, шуме, дивљач, објекти геонаслеђа, чист ваздух итд.) и значајно културно-историјско наслеђе представљају богату туристичку понуду подручја. И поред евидентираних проблема, туризам може постати озбиљна развојна шанса подручја. Да би дошло до развоја туризма потребно је активирати потенцијале и максимално искористити могућности у будућем периоду.

Један од највећих економских и социјалних проблема на студијском подручју је висока стопа незапослености становништва. Изразита економска неразвијеност и недовољан број радних мјеста утиче на константно исељавање становништва са студијског подручја. Мала и средња предузећа (МСП) могу постати главни носилац развоја привреде подручја, као што је случај у европским земљама. Развој малих и средњих предузећа треба подржати у свим локалним, регионалним и секторским плановима развоја. И поред значајних препрека у развоју МСП, као што су: неповољни услови кредитирања, недовољан број МСП, административно-правне препреке код оснивања предузећа, потребно је максимално искористити конкурентске предности и развојне могућности које ће се пружити у наредном периоду.

На студијском подручју посебна пажња се мора посветити друштвеној проблематици. Основни и највећи проблем је смањење броја становника, што се огледа у негативном природном прираштају и исељавању становништва. Лоше стање је и у развијености друштвених дјелатности и опремљености јавних служби. Посебна пажња се треба посветити подизању образовног нивоа радно способног становништва у складу са тржишним потребама, нарочито струковног образовања у области пољопривреде и туризма.

9. Компаративна анализа (анализа случаја) студијског подручја и сличних руралних подручја у окружења

У циљу сагледавања што квалитетнијег приступа изради стратегије интегралног руралног развоја подручја кањона Врбас и платоа Мањаче, наводимо примјер приступних стратегија које су предлагане у окружењу и шире.

Анализираћемо случај брдско - планинског региона који је обрађен у оквиру студије „Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија из 2007. године“.

Због сличности простора овај примјер се може примијенити и на подручју који посматра Студија. Упоредно су приказане социо-економске карактеристике са акцентом на пољопривреду (табела бр.55).

У другој табели приказана су теренска истраживања (анкета) за мала домаћинства у брдско - планинском региону Србије, као и анкета за укупно 53 газдинства по мјесним заједницама у студијском подручју.

Табела 55. Социо-економске карактеристике брдско-планинског региона у Србији и студијског подручја

Брдско-планински регион у Србији	Подручје кањона Врбас и платоа Мањаче
Положај и територија	
Компаративни регион је просторно највећи рурални регион у Србији који захвата 42% њене територије. Великим дијелом овај регион обухвата дијелове Србије са надморском висином изнад 500 m, па се може описати као брдско-планинско подручје. Осовина овог подручја је хетерогена структура природних ресурса, узрок су диверсификоване привредне и пољопривредне структуре.	Студијско подручје се налази у сјеверозападном дијелу БиХ и Републике Српске. Подручје има површину од 585,72 km ² или 58.571,64 ha и простира се у јужној половини града Бања Лука и чини 47,26 % територије града Бања Лука.
Демографски трендови	
У региону живи 20% укупне популације у Србији. Просјечна густина насељености најнижа је у односу на друге руралне регионе и износи само 46 становника/km ² . У периоду 1991.-2002. година у региону је забиљежена изузетно висока депопулација (-7.5%).	Удио становништва студијског подручја у укупном становништву града Бања Лука се готово непрекидно смањивао од 1948. године (једини изузетак период 1991.-1993. г.) и поред мањег пораста популације на овом подручју у периоду 1948.-1961. г. Становништво града Бања Лука је у периоду 1948.-1961. године брже расло од
Сваки трећи одрасли становник региона	



нема потпуно основно образовање, док је уддио средње образованих и високо образованих испод вриједности других руралних подручја.

становништва у студијском подручју, а након 1961. год. присутни су супротни демографски процеси (Град - раст становништва, студијско подручје – пад становништва).

Код кретања броја домаћинства је нешто другачија ситуација. Ту је постојао континуирани раст броја домаћинства у периоду 1948.–1971. г., а после тога још и у периоду 1981.–1991. г. Од 1991. године и број домаћинства је у паду.

Објашњење за континуирани раст броја домаћинства у периоду 1948.–1971. г. јесте пораст броја становника у периоду до 1961. године, уз смањење просјечне величине домаћинства, што је у периоду 1981.–1991. г. било основни разлог пораста. Примјера ради, 1948. год. просјечна величина домаћинства је била 7,2 члана, док је 1993. г. износила 3,41 члана.

Претпоставка је да је 2006. године дошло до смањења просјечне величине домаћинства у студијском подручју (3,16) и то значајно испод просјека града Бања Лука – 3.3.

Основано се може претпоставити да су ратни губици и негативан миграциони салдо (већа миграциона покретљивост женског становништва) у периоду 1991. – 2006. условили даље погоршање полне структуре у смислу смањења удјела женског становништва. Процјена за 2006. годину је 46% према 54% (женско - мушко становништво).

Груба процјена је да је 2006. год. старосна структура изгледала на следећи начин:

- становништво 0 – 15 година: 17%;
- становништво 15 – 65 година: 64%;
- становништво преко 65 година: 19%.

Привредни развој

Стопе активности и стопа запослености у овом региону су најнеповољније у Србији. Више од 35% запосленог становништва ради у примарном сектору.

Само 10% ДП Србије или 25% ДП руралних подручја формира се у овом

Због континуираног одласка младог и радно способног становништва из насеља студијског подручја и промјене структуре становништва, стопа активности становништва је изузетно ниска и процјењује се да износи око 30% укупног становништва или 50% радно способног становништва.



региону. Остварени ДП по становнику је изузетно низак и износи само 53% ДП Србије. Секторска структура ДП показује изузетно висок уддио примарног сектора у привредној структури подручја. Отуда регион формира близу 19% ДП примарног сектора Србије. Унутар регионалне разлике у продуктивности примарног сектора, посебно пољопривреде, изразито су високе и узроковане су израженом хетерогеношћу природних услова, и производне структуре пољопривреде у региону.

Привредна структура подручја базирана је на исцрпљивању природних богатстава и производњи сировина. У оквиру региона нису развијени прерађивачки капацитети који би могли да обезбиједе повећање додатне вриједности производа.

Пољопривреда и прехранбена индустрија

Учешће пољопривредних површина у укупном простору региона износи 55%. Са друге стране, заступљеност шума је веома висока и износи близу 38% укупне територије региона. Распоживе пољопривредне површине по становнику су 1,19 ха, а по запосленом у пољопривреди 10,45 ха, што је изнад вриједности у другим руралним подручјима.

Унутаррегионалне разлике у структури коришћења ораничног земљишта су изузетно високе због хетерогених географских карактеристика терена.

Генерално, значајан дио обрадивог земљишта региона се не користи услед недостатака адекватне механизације, недоступности парцела, лошег квалитета земљишта и недостатка радне снаге.

Поред жита, значајна група усијева је и поврће.

Западни дио региона, захваљујући богатим изворима сточне хране, има повољнији однос броја стоке и одговарајуће земљишне категорије у односу на друге дијелове Србије. Са око 0,6 грла по ха општине у региону су

Највећи број радно активних становника приходе остварује на индивидуалним пољопривредним газдинствима.

Анализа привредних субјеката који су предали завршне рачуне у 2006. год. показује да субјекти из области прерађивачке индустрије остварују 59,2% укупних прихода, а трговина и остале услужне дјелатности 40,1%.

Регистрована економија пружа погрешну слику привредне структуре подручја због непостојања пописа пољопривредних домаћинства.

Привредна структура студијског подручја је изузетно неповољна, јер је, углавном, развијена примарна пољопривредна производња екстензивног карактера.

У односу на укупне земљишне површине које обухвата ова Студија (58.716 ха) пољопривредно земљиште заузима око 52,48%.

Укупна површина шума и шумског земљишта на подручју обухвата износи 26.834,28 ха, што износи 46% од укупне површине предметног простора.

Садашње стање пољопривредне производње, по обиму и структури, на подручју платоа Мањаче и кањона Врбас је изразито натуралног карактера. Домаћинства претежно производе за сопствене потребе, релативно мале количине сточарских производа (месо, млијеко, јаја) и нешто воћа је намијењено тржишту.

Наведено стање је посљедица запостављања пољопривреде у овом крају, величина и структуре посједа, ниског степена механизовања радних процеса, неадекватна и непотпуна примјена агротехничких, биотехничких, зоотехничких и других мјера неорганизованости.



међу највећим узгајивачима оваца у земљи.

Структура фарми

Просјечна величина фарми од 4,41 ha пољопривредног земљишта виша је у односу на национални просјек и величину фарми у другим руралним регионима. Повољнија посједовна структура фарми у овом региону се, осим структуром пољопривредног земљишта, може објаснити и привредном структуром у којој је аграрни сектор мање релевантан него у другим руралним регионима.

У погледу социо-економске структуре газдинстава регион се издваја нижом заступљености пољопривредних газдинстава у односу на друге руралне регионе.

Запуштени земљишни потенцијали, недостатак радне снаге, неорганизовано тржиште и одсуство адекватних руралних сервиса, главна су развојна ограничења пољопривреде у овом региону.

Инфраструктура

Инфраструктурно, регион је најнеразвијенији у поређењу са другим руралним регионима Србије. Демографско пражњење, заостајање у економској развијености и недовољно диверсификована економска структура подручја, условили су маргинализацију региона.

Регион се налази на линији важних магистралних праваца у Србији и има изузетне туристичке потенцијале. И поред тога, овај регион има најнеповољнију саобраћајну инфраструктуру у поређењу са другим руралним регионима што је један од главних развојних ограничења туризма у овом подручју.

Преко овог подручја прелазе двије значајне саобраћајнице према централној и западној Босни: Бања Лука – Јајце долином Врбаса и Бања Лука – Кључ преко Мањаче. Саобраћајница Бања Лука – Травник преко Кнежево тангира студијско подручје у атару насеља Љубачево, а саобраћајница Бања Лука – Сански Мост у атару насеља Бистрица.

Студијско подручје има релативно добар положај и саобраћајну структуру, те је добро повезан са регионом.

Један од највећих инфраструктурних проблема је водоснабдијевање, које је на минимуму задовољавајућег.



Табела 56. Резултати истраживања руралних домаћинстава брдско-планинског региона у Србији и домаћинстава по мјесним заједницама на студијском подручју

Брдско-планински регион у Србији	Подручје кањона Врбас и платоа Мањаче
Људски ресурси	
• Старије становништво; • Мање жена у укупној популацији; • Најнеповољнија образовна структура; • Рјеђе од других су укључени у социјални живот села; • Од додатних вјештина чешће наводе народну радиност и сакупљање шумских плодова и љековитог биља.	• Од укупног броја домаћинстава које је анкетирано (52 домаћинства, са 216 чланова) највећи број чланова породице је старости од 20 до 60 година, њих 69,4%. • На студијском подручју у зависности од броја чланова које имају анкетирани породице добили смо резултат да је просјечан број чланова једне породице на студијском подручју 4,72 члана, што је имајући на уму старосну структуру и састав породице, више него забрињавајуће стање. Од добијеног просјечног броја чланова породице 2,3 је било мушког и 2,4 женског пола.
Запосленост	
• Мали проценат стално запослених; • Мање додатно запослених.	• Од укупно анкетираних домаћинстава, њих 69,8% се изјаснило да им пољопривреда представља основну дјелатност на основу које остварује приходе, а 30,2% домаћинстава се изјаснило да им је пољопривреда споредна дјелатност. • Доходак од пољопривреде: - 56,6% има мање од 350 КМ, - 34% од 350-650 КМ, - 9,4% више од 350 КМ. • Додатна примања (индустрија) остварује 50,9% испитаних домаћинстава, док 49,1% искључиво живи од пољопривреде.
Домаћинства	
• 92% домаћинстава обрађује земљу; • Најмањи проценат регистрованих, домаћинстава (24%); • Нерегистровани наводе као разлог то што нису довољно информисани.	• Анализирајући локације газдинстава у складу са категоријама земљишта утврдили смо да се од 52 посматрана домаћинства, њих 76,9%, се налази на брдско - планинском подручју, док их је 17,3% смјештено у равничарском подручју, само три су имала карактер локације планинског подручја. Пољопривредна домаћинства која су анкетирана, углавном, су нерегистровани ПДВ обвезници (94%), а скоро исти проценат њих имају статус нерегистрованог субјекта (88,4%). • Анкетирањем је утврђено да сви они



који имају намјеру да прошире своју производњу намјеравају да своје земљишне капацитете прошире узимајући земљу у закуп (26,9%), док се 53,8% домаћинстава изјаснило да нема намјеру да проширује своје земљишне капацитете.

- Постоји одређено интересовање газдинстава да се инвестира како у постојеће објекте тако и у градњу нових који би задовољили њихове потребе.

Пољопривреда

- Имају највише пољопривредног земљишта и шума;
- Веће површине пашњака и ливада;
- Више од других не користе своје земљиште - рачунајући и оранице;
- Баве се сакупљањем љековитог биља и шумских плодова;
- Мање од других продају своје пољопривредне производе;
- Стоку не продају;
- Чешће имају стан у граду;
- Лошије су опремљени објектима;
- Имају више трактора и мисле да су у бољем стању;
- Пензије су им важнији извор прихода него другим домаћинствима;
- Продаја пољопривредних производа им је мање важна него другим домаћинствима;
- Од пољопривредних производа посебно им је важан приход од продаје млијека.

- Од укупно анкетираних домаћинстава 75% се бави комбинованим типом производње (сточарство и ратарство), односно на студијском подручју је веома мало домаћинстава која се баве специјализованом производњом (3,8%), врло мало домаћинстава се бави узгојем стоке (5,7%).

- Највише заступљено газдинстава чија је површина од 1 до 5 хектара, што још једном потврђује чињеницу да су на овим просторима пољопривредни посједи веома уситњени и својом величином не пружају могућност озбиљнијег развоја пољопривреде на тим просторима.

- Највећи број анкетираних учесника сматра да је ситуација у области пољопривреде на подручју кањона Врбас и платоа Мањаче у лошем стању.

- Од традиционалних производа који су препознатљиви за подручје кањона Врбас и платоа Мањаче издвајају се:

- ракија од шљива,
- млијечни производи (сир, кајмак),
- мед,
- поврће (кромпир),
- воће.

Потенцијали

- Више вреднују животни стандард у односу на друге;
- Искузују већи оптимизам од осталих;
- Велики број види перспективу у занатству и неком бизнису, а мање у пољопривреди;
- Намјеравају да улажу у механизацију и опрему;
- Основно ограничење виде у недостатку

- Анализа мјера за развој пољопривреде која је у домену државне политике је показала да анкетирани учесници сматрају да држава треба, прије свега, да предузме мјере које су у области финансијске помоћи пољопривредним произвођачима. Сљедећа битна мјера је образовање пољопривредних произвођача. Према мишљењу анкетираних учесника извршено је рангирање предложених мјера развоја пољопривреде:



радне снаге.

1. већа издвајања новчаних средстава за мјере подстицаја/ субвенционирање пољопривредне производње,
 2. кредитирање,
 3. политика цијена,
 4. унапређење образовања пољопривредних произвођача,
 5. инвестиције у примарну пољопривредну производњу.
- Да би се ријешило питање незапослености становништва који је највећи проблем на студијском подручју, осим развојем пољопривреде, могао би се ријешити развојем малих и средњих предузећа у прехрамбеној индустрији и развојем туризма и занатства.

Партнерство

- Живот у селу оцјењују незнатно боље од осталих;
- Више од других оцјењују да је општинска самоуправа ангажована на унапређењу њиховог стања;
- Као одговорну за своје стање процењују локалну самоуправу, а мање од других виде одговорност државе;
- Пословно удруживање им није блиско;
- Више од других имају потребу за техничко-технолошким знањима.

- Приближно половина анкетираних учесника је оцијенила као задовољавајуће интересовање надлежних општинских служби за покретање нових пројеката у пољопривреди на студијском подручју. Ако се узму у обзир све позитивне оцјене (80%), онда се рад општинских служби по питању помоћи развоју пољопривреде може оцијенити изузетно повољно.

- На питање о активном учешћу задруга и удружења у предлагању нових пројеката у пољопривреди, половина анкетираних лица је одговорила да задруге и удружења не показују интересовање или иницијативу за покретање нових пројеката. Ово истраживање потврђује изузетно слабу организованост пољопривредних произвођача, што онемогућава квалитетну производну и тржишну ефикасност.

Информисаност

- Не знају како да дођу до савјетодаваца;
- Много мање од осталих су користили државну подршку;
- Мање од других су покушавали да добију кредите.

Живот у селу



- Више од других процјењују да се живот у њиховом крају поправља посљедњих година;
- Задовољни су и поносни незагађеном средином и добром водом;
- Недостаје им ветеринарска служба и задруге;
- Рурални сервиси су им просјечно доступни, али им недостаје боља здравствена заштита;
- Продавнице мјешовите робе и здравствене услуге су им највећи проблем;
- Стање водовода и путева вреднују више од осталих.

10. Економски и развојни трендови у руралним подручјима окружења

Приоритети у развоју руралних подручја Хрватске²⁶ су:

- пораст броја радних мјеста,
- развој људских ресурса и образовање пољопривредног и сеоског становништва,
- очување и развој сеоског простора.

Рурална подручја Хрватске се сусрећу са многобројним проблемима од којих су највећи неповољна старосна структура становништва, иселавање младих и губитак радних мјеста. Посебна пажња у будућности ће се посветити повећању броја радних мјеста у пољопривреди, туризму и традиционалним занатима, односно постицању занимања и алтернативних производњи које се могу обављати на пољопривредном газдинству.

Један од предуслова привредног развоја хрватских села и смањења иселавања становништва ће бити стварање квалитетне физичке инфраструктуре (саобраћајна мрежа, водоснабдијевање, канализација, електроенергетска и телекомуникациона мрежа), затим социјалне инфраструктуре (здравствена заштита, образовање, култура и др.) и предузетничке инфраструктуре (банкарске институције, складишта и друге услужне дјелатности).

У области развоја људских ресурса пажња ће се посветити подстицању:

- стручног оспособљавања и школовања нарочито младих пољопривредника и младог пољопривредног становништва,
- стручног оспособљавања пољопривредника за обављање допунских дјелатности,
- професионалног образовања (квалификација, преквалификација, доквалификација) сеоског становништва за дефицитарна занимања и за алтернативно запошљавање у руралним подручјима.

²⁶ У изради овог дијела кориштен је документ Министарства пољопривреде, рибарства и руралног развоја Републике Хрватске под називом "Национални програм за пољопривреду и сеоска подручја"



Поред ових мјера планира се увођење система доживотног стручног образовања и усавршавања пољопривредника у складу са програмима развијених земаља. Да би остварили свеобухватан развој хрватских села надлежне институције ће у будућем периоду утицати на повећање ефикасности рада удружења пољопривредника, управних и стручних служби у пољопривреди.

У области очувања и развоја сеоског простора у будућем периоду ће се радити на:

- очувању и унапређењу биолошке и пејзажне разноликости,
- заштити и очувању културно-историјског наслеђа.

11. Економски и развојни трендови Града Бањалуке²⁷

Привредне области које би се према Стратегији развоја Града Бањалука у периоду до 2015. год. требале најдинамичније развијати су индустрија, пољопривреда и туризам.

Развојни приоритети у области индустрије

Град Бања Лука израста у препознатљиви центар ширих регионалних размјера, али ту улогу може задржати и даље унапређивати само ако више партиципира у новој индустријској стратегији Европске Уније. Повољан геопрометни положај на граници Европске Уније и индустријска традиција и кадрови су значајна полазна предност у трансферу програма и производњи из развијенијих у мање развијене чланице ЕУ и државе у статусу кандидата. То не значи одустајање од индустријских програма високих технологија (информационе технологије, биотехнологија, нанотехнологије); напротив, губитак некадашњих програма високих технологија може се премостити само производима нових генерација, али сада у ширем кооперативном ланцу ЕУ и са мањим степеном финализације.

Закашњели процес приватизације стратешких предузећа проузроковао је велику штету најпропулзивнијим индустријским програмима и капацитетима (електронска индустрија, алатне машине, сервисна опрема) који су скоро угасили неке програме који су могли бити атрактивни за стране улагаче. Међутим, још увијек постоји довољна супстанца у кадровима и опреми, локацијама и објектима, образовним институцијама и инфраструктури на бази којих се може успоставити поновна веза са европском и, поготово, са регионалном индустријском мрежом. Нови еколошки стандарди у очекиваном развоју Града се могу задовољити само високо софистицираним технологијама. Неки капацитети базно-процесне индустрије у Бањој Луци не би могли опстати и да није било рата и пропратних појава. Осим тога, брзи развој Града и све сложенија инфраструктура не подносе нископрофитне послове у ужем урбаном дијелу и срећна је околност да се шире рурално подручје може оспособити за прихват програма и технологија који не могу опстати на данашњим локацијама.

Да се процес транзиције одвијао у нормалним мирнодопским условима, некадашња бањалучка индустрија, односно њени највећи комплекси, би сигурно половину производње дислоцирали у околна насеља, у мале предузетничке фирме кооперанте.

²⁷ У изради овог дијела кориштена је Стратегија развоја Града Бањалука 2007-2015.год. (Нацрт Стратегије)



Тиме се жели рећи да Град Бања Лука мора имати амбицију да буде центар за везе и трансфер програма и технологија из европског окружења и њихову дистрибуцију у ширим републичким оквирима.

Послије електро-металног комплекса, за индустрију и укупну економију Града значајан је комплекс прехранбене индустрије који је сачувао програме и одржао неопходан технолошки ниво. Ипак, у питању су капацитети који не могу изаћи на инострано тржиште, а неријетко нису конкурентни ни на домаћем. Ипак, постојећи капацитети, традиција, сировинска основа и повољан геостратешки положај су више него довољан услов да прехранбена индустрија Бање Луке буде лидер у Босни и Херцеговини и ширем региону. У склопу прехранбене индустрије развој ће се и даље темељити на млекарској индустрији, месној индустрији, преради воћа и поврћа, производњи пића, млинско-пекарској индустрији, кондиторској индустрији, али сада на знатно вишем технолошком и организационом нивоу. Таква производња има велике шансе, с обзиром да је на нашем подручју покренута пољопривредна производња на биолошки начин, па се развој прехранбене индустрије мора усмјеравати у правцу стварања препознатљивог имица висококвалитетних и здравих прехранбених производа.

За разлику од раније оријентације на базне хемијске производе, нова развојна концепција мора бити усмјерена на прераду хемијских производа, посебно оних који имају осигуран пласман на локалном и регионалном тржишту. Ту се, прије свега, мисли на фармацевтске производе, широки спектар хемикалија за пољопривреду и прехранбену индустрију, заштиту шума, кућну хемију и слично, гдје су већ изграђени иницијални капацитети.

Убрзани развој Града и градске инфраструктуре и поготово амбициозни планови на крупној саобраћајној и енергетској инфраструктури Републике Српске пружају неограничене могућности за разноврсне програме у индустрији грађевинских материјала. У односу на данашње потребе и обим увоза, данашњи програми и капацитети су минорни, али значајни са аспекта традиције и иницијалних кадровских потреба.

Традиционалне радноинтензивне гране, какве су дрвна индустрија, индустрија коже и обуће и текстилна индустрија имају своје мјесто у индустријској структури, поготово у периоду до пуноправног чланства у ЕУ, али на дужи рок те дјелатности се морају дислоцирати на шире подручје Града, па и у друге околне општине, а цијену градских локација ће моћи поднијети само ексклузивне производње и програми.

Пољопривреда

Развој пољопривреде према Стратегији развоја Града Бањалука оријентисан је ка конкурентној пољопривредној производњи, заснованој на робним произвођачима. При томе се инсистира на равномјерном развоју ове области на цијелом руралном подручју Града, гдје за то постоје услови, уз коришћење компаративних предности и погодности за одређене гране (сточарство, ратарство, воћарство, повртларство и сл.).

Пољопривредну производњу на подручју Града до 2015. године требало би да обиљежи превазилажење проблема уситњених и расцјепканих посједа, као једне од основних претпоставки ефективније и конкурентније пољопривредне производње, путем ефикаснијег кориштења механизације, смањења трошкова производње,



специјализације и других мјера које ће омогућити пољопривредним произвођачима наступ на ино - тржиште.

У том правцу треба подржати напоре Центра за развој и унапређење села да убрзаније настави са започетим процесима специјализације и јачања комерцијалних произвођача у пољопривреди, путем изградње савремених сточарских, воћарских и ратарских капацитета, побољшања и ширења програма за стицање стручних знања, кориштења нових технологија и савремене организације, провођења програма повезивања и умрежавања произвођача, те стварања препознатљивих брендова Града у пољопривредној производњи.

Посебно је значајно искористити расположиви научни и стручни потенцијал за пољопривредну производњу, којим града Бања Лука несумњиво располаже. То се, прије свега, односи на Пољопривредни факултет, Институт за пољопривреду, Ветеринарски институт „Др Васо Бутозан“ и Ветеринарски сточарски центар.

Туризам

Развој туризма у оквиру ове Стратегије заснива се на селективном приступу, односно развоју одабраних грана туризма примјерених расположивим ресурсима Града. То се, првенствено, односи на конгресни туризам, здравствени туризам, авантуристички туризам, етно туризам, религијски туризам, лов, риболов, те посјете у вези са едукативним, културним и спортским садржајима. При томе се као приоритети намећу:

- Ојачан капацитет туристичког сектора Града;
- Богата туристичка понуда;
- Образовани туристички радници и успостављена кадровска основа;
- Квалитетан и конкурентан туристички производ;
- Бања Лука на свјетском туристичком тржишту и
- Успостављена сарадња са туристичким субјектима у окружењу.

Суштину развоја области туризма Бање Луке до 2015. године ће чинити јаче повезивање и умрежавање са сродним туристичким подручјима, туристичким агенцијама и комплетном туристичком привредом, са крајњим циљем да се битно побољша туристичка понуда Града. С тим у вези, посебно ће се водити рачуна о очувању традиционалних аутохтоних вриједности и обичаја, едукацији угоститељских и туристичких радника, повећању смјештајних капацитета, подизању квалитета понуде, те интензивирању маркетиншких активности.



12. Визија руралног развоја подручја

Подручје Мањаче и кањона Врбаса уз подршку Градске управе Бања Лука и републичких власти ће бити развијена и привредно перспективна рурална средина, еколошки чиста, туристички атрактивна у којој ће становништво уз квалитетан и садржајан живот имати своју будућност.

ВРИЈЕДНОСТ ВИЗИЈЕ

Визија интегралног руралног развоја кањона Врбаса и платоа Мањача оријентационо је дефинисана на период до 2015. године, а заснована је на сљедећим вриједностима:

- Признавање приватног сектора као темељне снаге у развоју и рјешавању проблема незапослености;
- Ефикасној и способној локалној управи као важном фактору за стварање и промоцију пословног окружења;
- Пољопривреда као производни ресурс подручја;
- Туристичка дјелатност као ресурс овог краја;
- Стварање инфраструктурних и других услова за нова улагања на руралном подручју;
- Образовања становништва на принципима потребе;
- Еколошке заштите подручја, а посебно ријеке Врбаса;
- Стварање квалитетнијих (садржајнијих) социо-културних услова.

Водећи принципи за имплементацију

Реализација планираних активности у Студији ће се обезбиједити уз поштовање сљедећих принципа:

- Локално власништво - укључење локалних заинтересованих субјеката у процесе припрема и имплементације политике интегралног руралног развоја подручја;
- Партнерство - јачање партнерства између јавних институција, приватног сектора, НВО, удружења и других заинтересованих за развој подручја (јавно-приватно партнерство);
- Промоција принципа једнаких шанси укључивања у процес - ни једна заинтересована страна неће бити искључена из процеса развоја кањона Врбаса и платоа Мањача;

- Промоција традиционалних и културно-историјских вриједности подручја;
- Одрживост – Студија ће настојати да понуди програме и пројекте који имају дугорочне привредне и друштвене вриједности;
- Квалитет - потреба да се промовишу на сваком мјесту високи стандарди;
- Интеграција и координација – активности Студије ће бити комплементарне са циљевима других стратешких докумената Града Бања Луке;
- Иновативност - активности на реализацији Студије ће се развијати и промовисати нови начин извршавања обавеза локалних и државних власти према локалном становништву и привредним субјектима.



13. Циљеви руралног развоја подручја

Стратешки циљеви

Стратешки циљеви су засновани на визији развоја. Они се могу остварити у кратком временском периоду ако се реализују утврђеним хијерархијским приоритетом. Потребно је, дакле, одредити прву групу приједлога пројеката који ће се реализовати у наредном средњорочном (три године) периоду, као и одредити хијерархије дугорочних циљева. У циљу остваривања визије развоја подручја кањона Врбаса и платоа Мањаче идентификовани су следећи стратешки циљеви:

Стратешки циљ 1: Унапријеђена инфраструктура и друштвени живот, еколошки уређена и заштићена средина.

Стратешки циљ 2: Развој одрживе пољопривреде као једног од главних носилаца развоја подручја, производње здраве хране и одрживо управљање шумама и другим шумским потенцијалима.

Стратешки циљ 3: Изграђена и добро промовисана туристичка дјелатност.

Стратешки циљ 4: Конкурентна и одржива рурална привреда са развијеним сектором малих и средњих предузећа.

Стратешки циљ 1: **Унапријеђена инфраструктура и друштвени живот,** **еколошки уређена и заштићена средина**

Анализом стања и проведеним истраживањима утврђено је да постоји низ потреба у области инфраструктуре на Студијом обухваћеном подручју: водоснабдијевање, путна инфраструктура, изградња колектора на подручју, неријешено питање квалитетног одлагања и депоновања смећа, загађење водотока ријечица и да има потребе за предузимањем одговарајућих мјера у области заштите животне средине. Очекује се до 2015. године квалитетније рјешење одвоза смећа из свих мјесних заједница са подручја обухваћеног Студијом, уређење водотока, асвалтирање и уређење локалних путева на подручју, побољшање водоснабдијевања, реконструкција електро мреже и друге инфраструктурне потребе и потребе заштите.

Основни развојни проблем је смањење броја становника, што се огледа у негативном природном прираштају и исељавању становништва. Лоше стање је и у развијености друштвених дјелатности и опремљености јавних служби. У предвиђеном периоду посебну пажњу треба посветити рјешавању проблема недовољно развијеног друштвеног живота.

Разрада реализације стратешког циља 1

Овај стратешки циљ ће се реализовати ако се благовремено реализују следећи оперативни циљеви:

- 1.1. Унапређење просторног планирања у руралним подручјима
- 1.2. Развој инфраструктуре на подручју
- 1.3. Развој друштвеног живота
- 1.4. Заштита и очување животне средине и културно-историјског наслеђа

Стратешки циљ 2: **Развој одрживе пољопривреде као једног од главних** **носилаца развоја подручја, производња здраве хране и** **одрживо управљање шумама и другим шумским** **потенцијалима**

Садашње стање пољопривредне производње, по обиму и структури, на подручју платоа Мањаче и кањона Врбаса је изразито природног карактера. Домаћинства претежно производе за сопствене потребе, а мале количине пољопривредних производа су намијењене тржишту.

Наведено стање је последица запостављања пољопривреде у овом крају, величине и структуре посједа, неадекватне и непотпуне примјене агротехничких, биотехничких, зоотехничких и других мјера неорганизованости, недовољног финансијског улагања и сл.

Евидентно је да студијско подручје има знатно веће могућности и потенцијале за развој аграрног сектора.

Аграрни сектор треба да се развија у складу са дугорочним циљевима развоја дефинисаним у Стратегији развоја пољопривреде Републике Српске. Шумарство као привредна грана представља историјски једну од најзаступљенијих дјелатности овог подручја са традицијом организоване експлоатације дужом од 130 година.

Интегрална заштита и одрживо коришћење шумских ресурса и других комплементарних природних добара захтијева политичку и економску подршку одговарајућих институција, органа и банака. Потребне су институције и еколошко законодавство окренуте природи, те квалитетно образовани кадрови, научно-истраживачки рад из области заштите животне средине, еколошки едукативно и тржишно оријентисано становништво овог подручја.



Разрада реализације стратешког циља 2

Овај стратешки циљ ће се реализовати ако се благовремено реализују следећи оперативни циљеви:

- 2.1. Одрживи развој сеоског простора
- 2.2. Развијена примарна пољопривредна производња
- 2.3. Развој органске пољопривреде
- 2.4. Развој сточарства
- 2.5. Развој малих и средњих предузећа у области прераде
- 2.6. Унапређење стања шумског фонда
- 2.7. Развој и унапређење ловства
- 2.8. Интензивније коришћење споредних шумских производа

Стратешки циљ 3: Изграђена и добро промовисана туристичка дјелатност

Проведеним истраживањем и анализама (CEA, SWOT, PEST, компаративна анализа)²⁸ утврђено је да постоје велики туристички потенцијали за развој туризма који би ово подручје могли да сврстају на листу водећих дестинација у Републици Српској, БиХ и регији у туризму везаном за рурални простор. На овом подручју постоје велике могућности за развој следећих видова туризма:

1. Планинског туризма (плато Мањаче, Осмаче)
2. Зимског туризма (планирани скијашки рекреативни центар на Мањачи)
3. Алпинистички туризам (подручје клисура кањона Врбас)
4. Авантуристички туризам (цјелокупно подручје платоа Мањаче, кањона Врбас, планине Осмача,...)
5. Екстремни спортови (бициклизам, парајладинг, рафтинг)
6. Сеоски туризам (на цјелокупном подручју обухвата Студије)
7. Еко туризам (нпр.Чокорска поља,...)
8. Ловни и риболовни туризам (кањон Врбаса, плато Мањаче,...)
9. Здравствени туризам (близина бање С.Топлице, климатска подручја, антистресни програми,...)
10. Манифестациони туризам (организовање манифестација регионалног, националног и међународног карактера; планинске рели вожње, ципијаде, бициклистичке туре...)
11. Вјерски туризам (на подручју постоји велики број вјерских објеката, манастира) - ходочасници

²⁸ CEA-Социоекономска анализа стања; SWOT-анализа унутрашњих и вањских могућности и препрека, PEST-Политичко, економско, социолошко и технолошко окружење



12. Културни туризам (постојање значајних културних споменика на студијском подручју)
13. Све популарнији туризам ратничких игара (простор платоа Мањаче до војног полигона)
14. Рекреативни и спортски туризам
15. Едукативни и спортски кампови

Неки од наведених видова туризма су тек у почетној фази развоја (екстремни спортови на ријеци Врбас, излетнички, вјерски, манифестациони, рекреативни, параглајдинг, авантуризам, планински туризам), док их већина није ни у почетној фази. Генерална оцјена за туристичку дјелатност овог подручја је да се без обзира на богатство потенцијала који постоје, та дјелатност није развила и да у наредном периоду до 2010. године подручје кањона Врбаса и плато Мањаче буде водећа дестинација Републике Српске и БиХ у туризму везаном за рурални простор и природни планински амбијент, а до 2015. године водећа дестинација Регије.

Разрада реализације стратешког циља 3

Овај стратешки циљ ће се реализовати ако се благовремено реализују следећи оперативни циљеви:

- 3.1. Подршка активним мјерама развоја туризма
- 3.2. Развој туристичког производа и алтернативних привредних активности
- 3.3. Маркетинг туристичког производа руралних подручја Бања Луке и развој информационих система у туризму
- 3.4. Подизање квалитета услуга у туризму
- 3.5. Развој туристичке инфраструктуре

Стратешки циљ 4: Конкурентна и одржива рурална привреда са развијеним сектором малих и средњих предузећа

Анализа привредне активности у оквиру социо-економске и SWOT анализе је показала да је студијско подручје изразито неразвијени дио града Бањалуке. Највећи проблем је висока стопа незапослености становништва, која је основни разлог иселјавања руралног становништва. Такође, сектор микро, малих и средњих предузећа је недовољно развијен, чему у прилог говори и чињеница да је студијско подручје у 2006. год. имало 1,6 МСП на 1000 становника. Да би стигло републички просјек, који износи 10 предузећа, неопходно је отварање око 100 нових МСП.



Привредни раст студијског подручја подразумијева, уз развој пољопривреде и туризма, и раст и развој МСП у непољопривредним дјелатностима (производне и услужне дјелатности). Захваљујући природним ресурсима као што су: рудни и минерални ресурси, шумски комплекси и водни потенцијал, који представљају значајне потенцијале поручја, постоје тржишне могућности за развој следећих дјелатности:

- вађење минералних сировина,
- прерада минералних сировина (производња каменог агрегата, могућа производња бетонског цријепа, питке воде итд.),
- дрвопрерађивачка производња више финализације.

Производно занатство има перспективу у производњи производа малих серија за које индустрија не показује интерес, а на тржишту су тражени. То се нарочито односи на металопрерађивачке, дрвопрерађивачке, грађевинске, текстилне, кожарске и сличне дјелатности.

Предности развоја сектора МСП су: флексибилнији пословни или производни програми, прилагодљиви су брзим промјенама које долазе из окружења (тржишне или технолошке промјене), омогућавају релативно лако сељење капитала из једне дјелатности у другу, а такође су и локационо флексибилна. Развој МСП на руралном подручју омогућава задржавање становништва приближавајући им радна мјеста. Успјешан развој МСП захтијева повољну пословну климу и техничку и финансијску подршку.

Разрада реализације стратешког циља 4

Овај стратешки циљ ће се реализовати ако се благовремено реализују следећи оперативни циљеви:

- 4.1. Развој малих и средњих предузећа
- 4.2. Оснивање задруга, пословних удружења и кластера
- 4.3. Развој предузетничке инфраструктуре
- 4.4. Унапређење пословне климе
- 4.5. Развој инструмената за финансијску подршку
- 4.6. Јачање партнерства јавног и приватног сектора



14. Мјере и програми за реализацију циљева

Како би се реализовао стратешки циљ 1. и разрађени оперативни циљеви неопходно је предузети следеће мјере:

Оперативни циљеви	Мјере
1.1. Унапређење просторног планирања у руралним подручјима	М 1.1.1. Доношење просторних планова за подручје обухваћено Студијом М 1.1.2. Доношење урбанистичких планова за урбана подручја дефинисана Просторним планом Града М 1.1.3. Доношење регулационих планова за подручја специфичних намјена и подручја на којима предстоји интензивна изградња М 1.1.4. Имплементација Просторног плана РС у областима које се односе на студијско подручје М 1.1.5. Укњижавање локалних путева као јавне својине М 1.1.6. Иницијатива Градске управе према општинама Мркоњић Град и Кнежево за израду просторно-планске документације за подручје језера Бочац М.1.1.7. Едукација локалног становништва из области просторног планирања
1.2. Развој инфраструктуре на подручју	М1.2.1. Рјешавање питања водоснабдијевања домаћинства на безводном подручју М.1.2.2. Реконструисање и асвалтирање путних комуникација, грађење нових са јавном расвјетом и израда пројеката за изведене локалне путеве М.1.2.3. Реконструисање нисконапонске и високонапонске мреже М.1.2.4. Реконструисање и доградња поштанске мреже М.1.2.5. Изградња мрежа које подржавају нове сервисе у области телекомуникационе инфраструктуре М.1.2.6. Рјешавање одлагања отпада М.1.2.7. Организовано одвођење отпадних вода М.1.2.8. Уређивање сеоских гробља
1.3. Развој друштвеног живота	М1.3.1. Доношење ентитетске и градске популационе политике М.1.3.2. Вишенамјенско коришћење објеката јавних служби М.1.3.3. Успостављање мобилних јавних служби из области културе и дјечије заштите М.1.3.4. Враћање у функцију сеоских домова културе М.1.3.5. Проширење и санација мреже здравствених амбуланти



	M.1.3.6. Организовање курса M.1.3.7. Успостављање нових културних манифестација M.1.3.8. Унапређење рада мјесних заједница M.1.3.9. Повећање спортских садржаја
1.4. Заштита и очување животне средине и културно-историјског наслеђа	M.1.4.1. Успостављање базе података културно-историјског наслеђа на подручју обухвата Студије M.1.4.2. Уклањање дивљих депонија комуналног отпада на цјелокупном подручју M.1.4.3. Квалитетно рјешавање проблема управљања чврстим отпадом M.1.4.4. Заштита кањона Врбас M.1.4.5. Ревитализација ријечних токова на свим локалитетима M.1.4.6. Стварање услова за реконструкцију градитељског и културно-историјског наслеђа M.1.4.7. Идентификација и вредновање објеката геонаслеђа M.1.4.8. Едукација локалног становништва из области заштите животне средине и примјене европских стандарда

Програм и пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 1:

Програм дефинисања намјене простора

1. Израда Просторног плана подручја платоа Мањаче (Град Бањалука, општина Мркоњић Град и Рибник)
2. Израда Просторног плана подручја кањона Врбас и акумулације Бочац (Град Бањалука, општина Мркоњић Град и Кнежево)
3. Урбанистички план дијела Мањаче
4. Израда урбанистичких планова за урбана подручја дефинисана Просторним планом града Бањалука
5. Регулациони план централног дијела насеља Крупа на Врбасу (графички прилог 23.)
6. Израда регулационих планова за подручја на којима предстоји интензивна изградња
7. Програм едукације локалног становништва из области просторног планирања и заштите животне средине

Програми и пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 2:

Програм унапређења саобраћајне инфраструктуре

1. Изградња локалног пута Грујичићи – Аљетићи – школа – Станивуковићи – Топићи – Клинци – Шипке I – Шипке II – Ковачевићи – Цвијетићи – Гргићи – регионални пут, у дужини од 8 km, у складу са постојећом техничком документацијом у МЗ Павићи



2. Израда планске и техничке документације и изградња путева који би повезивали засеок Козице и Трамошињу са Административним центром у МЗ Павићи
3. Ревитализација регионалног пута Р405 Бања Лука – Бронзани Мајдан - Сански мост у МЗ Павићи и МЗ Бистрица
4. Анализа потреба за увођење аутобуске линије јавног приградског превоза путника и, евентуално, увођење линије у МЗ Павићи
5. Санација клизишта «Крндија» и «Тутића пут» у МЗ Сарачица
6. Израда планске и техничке документације и извођење терминуса за возила јавног градског превоза путника у МЗ Сарачица
7. Изградња локалног пута Рекавице 1 - Рекавице 2
8. Израда планске и техничке документације за изградњу пута Крупа на Врбасу - Рацуне – Сурјан - Дабрац
9. Реконструкција путних комуникација на подручју мјесне заједнице, и то дионица Локвари – Дујаковци и Божићи – Пајића врбе у МЗ Стричићи
10. Израда планске и техничке документације за измјештање пута у Љубачево услед ширења каменолома и изградња истог у МЗ Љубачево
11. Изградња локалног пута Љубачево – Крмине по већ припремљеној документацији у МЗ Љубачево
12. Израда планске и техничке документације и изградња локалног пута Љубачево центар – Подови у МЗ Љубачево
13. Реконструкција путних комуникација на подручју мјесне заједнице, и то дионица пут до базена Љубачево у МЗ Љубачево
14. Израда планске и техничке документације и изградња пута Крупа на Врбасу – Крмине, са изградњом новог моста на ријеци Врбас на мјесту постојећег у МЗ Крмине
15. Санација и реконструкција регионалног пута Бања Лука-Кола-Чађавица (прва фаза 12 km) у МЗ Кола
16. Реконструкција путних комуникација на подручју мјесне заједнице, и то дионица Поље – Шумањаци, Маљигово – Поље, Ковјенићи – Ловачка кућа, Чичина коса – Мост, Ловачка кућа – Улетиловићи у МЗ Бочац
17. Израда планске и техничке документације и изградња путног праваца Бочац – Чемерница у МЗ Бочац
18. Анализа саобраћајних захтјева и потреба за унапређењем елемената линије јавног градског превоза путника
19. Континуирано праћење саобраћајних захтјева и редовно одржавање путних праваца локалног карактера на студијском подручју

Програм рјешавања проблема водоснабдијевања

1. Доградња и модернизација водоводног система у Крупи на Врбасу са изворишта Гашића врела: доградња пумпи, резервоара и одговарајуће аутоматике. Завршетак изградње водовода виших зона (Леденице, Рацуне)
2. Изградња канализационе мреже и постројења за пречишћавање отпадних вода насеља Крупа на Врбасу
3. Отклањање недостатака на водоводном систему Љубачева (санација покиданих сигналних каблова, уградња поребне опреме за регулацију тока воде у резервоарима и растеретним коморама)
4. Проширење водоводне мреже за сва домаћинства у Мјесној заједници Агино село



5. Изградња водовода за више висинске зоне насеља Бочац
6. Довршетак водоводног система за подручје Мјесне заједнице Кола
7. Довршетак водоводног система за подручје Мјесне заједнице Доња Кола
8. Довршетак водоводног система за подручје Мјесне заједнице Рекавице 1 и Рекавице 2
9. Изградња водоводног система за насеље Павићи
10. Изградња водоводног система за насеље Вилуси
11. Довршетак изградње водоводног система за насеље Сарачица
12. Изградња водоводног система за дијелове насеља Голеша
13. Активирање нових изворишта за побољшање снабдијевања водом насеља у Мјесној заједници Бистрица
14. Активирање пројекта са изворишта Бањица за снабдијевање водом платоа Стричићи - Кола

Програм рјешавања снабдијевања електричном енергијом

1. Изградња нових дистрибутивних трафостаница и прикључних 20 kV далековаода са реконструкцијом постојећих НН мрежа и напојних средњенапонских водова у свим насељима
2. Израда студије (мјерења брзине вјетра) за изградњу електроцентра на погон вјетра

Програм унапређења поштанског саобраћаја и телекомуникационих веза

1. Модернизација поштанске мреже
2. Постављање репетитора за радио и ТВ мрежу на локалитетима са slabим пријемом сигнала
3. Доградња система телекомуникационе мреже – инфраструктуре (повезивање значајнијих субјеката у информациони систем и телекомуникациону мрежу РС)

Програм рјешавања одлагања отпада и отпадних вода

1. Израда плана управљања чврстим отпадом
2. Израда пројекта третмана отпадних вода
3. Изградња прописаних септичких јама

Програми и пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 3:

Програм унапређења друштвеног живота

1. Израда градске популационе политике
2. Изградња амбуланте у насељима Мали Прњавор (локалитет Сарачица) и Бистрица
3. Санација амбуланти у мјесним заједницама: Стричићи, Агино Село, Голеша и Кола
4. Санација основне школе у Стричићима



5. Изградња дјечијих вртића у насељима Крупа на Врбасу и Кола
6. Формирање мобилне библиотеке (библиобуса), мобилног вртића, кина и атељеа
7. Претварање напуштених сеоских школа у Рацунама (насеље Крупа на Врбасу) и Дујаковцима у планинарске домове
8. Изградња дома културе у насељу Бочац
9. Изградња дома културе у Карановцу
10. Организовање курсева на студијском подручју

Програм развоја мјесних заједница

1. Кадровско и материјално оспособљавање мјесних заједница^{29*}
2. Пренос одређених врста услуга на услужне центре (истурене пријемне канцеларије) по мјесним заједницама*
3. Усвајање Средњорочних планова развоја сеоских МЗ-а до 2012. године са Акционим планом имплементације на нивоу Града*

Програми и пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 4:

Програм заштите животне средине

1. Израда студије заштите и проглашење заштићеног подручја на простору кањона Врбаса, Осмаче, Тисовца, Карановца и Крпе на Врбасу
2. Пројекат изградње ботаничке баште са истраживачком станицом
3. Уређење (регулација) водотока ријеке Црквене, потока Млинчић
4. Рекултивација дијела каменолома у Љубачеву у коме је завршена експлоатација
5. Зелена агенда за Крпу на Врбасу*
6. Израда пројекта вредновања објеката геонаслеђа

Програм заштите културно-историјског наслеђа

1. Израда базе података културно-историјског наслеђа
2. Истраживање и ревитализација тврђаве Звечај
3. Истраживање и ревитализација тврђаве Гребен
4. Истраживање и ревитализација тврђаве Бочац

Како би се реализовао стратешки циљ 2. и разрађени оперативни циљеви неопходно је предузети следеће мјере:

Оперативни циљеви	Мјере
2.1. Одрживи развој сеоског простора	М 2.1.1. Обнова и развој села М 2.1.2. Насељавање сеоских подручја (заустављене миграције) М 2.1.3. Доношење регулационих планова за предложене локалитете пилот пројекта

²⁹ *пројекти из нацрта Стратегије развоја Града Бањалука



	М 2.1.4. Улагање у агротуризам М 2.1.5. Подршка развоју пољопривредне инфраструктуре М 2.1.6. Подршка припреми пројеката за финансирање из ЕУ фондова М 2.1.7. Рјешавање имовинско-правних баријера
2.2. Развијена примарна пољопривредна производња	М 2.2.1. Мјере уређења земљишта М 2.2.2. Подршка пашно-кошног система кориштења травних површина М 2.2.3. Здравствено безбиједна контролисана храна М 2.2.4. Развој производње и продаје и промоција традиционалних производа М 2.2.5. Подстицање директне продаје сељачких производа и прерада на газдинству
2.3. Развој органске пољопривреде	М 2.3.1. Подршка органској пољопривредној производњи М 2.3.2. Подршка агроекологији М 2.3.3. Сертификација и стандардизација пољопривредно-прехранбених производа
2.4. Развој сточарства	М 2.4.1. Повећање сточног фонда М 2.4.2. Инвестиције у прераду меса и млијека М 2.4.3. Превенција и санирање посљедица бруцелозе
2.5. Развој малих и средњих предузећа у области пољопривреде	М 2.5.1. Промицање прераде и маркетинга пољопривредних производа М 2.5.2. Економска диверзификација газдинства М 2.5.3. Инвестиције у пољопривредна газдинства М 2.5.4. Подршка организовању и заједничком дјеловању пољопривредних газдинстава
2.6. Унапређење стања шумског фонда	М 2.6.1. Успостављање савјетодавства у шумарству М 2.6.2. Подршка производним инвестицијама (пошумљавање, изградња шумских комуникација,...) М 2.6.3. Подршка непроизводним инвестицијама М 2.6.4. Организовање удружења власника приватних шума М 2.6.5. Субвенције шумског садног материјала М 2.6.6. Заштита шума
2.7. Развој и унапређење ловства	М 2.7.1. Ново бонитирање станишта М 2.7.2. Израда законске регулативе (ловне основе) М 2.7.3. Подршка инвестицијама у ловство (обнова стања ловне дивљачи, изградња ловних објеката,...) М 2.7.4. Маркетинг М 2.7.5. Квалитетна чуварска служба
2.8. Интензивније коришћење споредних шумских производа	М 2.8.1. Успостављање савјетодавне службе и едукација локалног становништва М 2.8.2. Формирање откупних станица и



	капацитета за прераду самониклог љековитог и ароматичног биља, шумског воћа и гљива
--	--

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 1:

1. Развојно - едукативни центар Мањача*
2. Пројекат очувања културног блага и организовање манифестација (сајам пољопривредних производа)
3. Пројекат стручног оспособљавања и обуке пољопривредника и младих по мјесним заједницама
4. Промоција заштите животне средине у пољопривреди, шумарству и очувању пејзажа
5. Проучавање земљишта у циљу примјене мелиорација ради побољшања производних способности пољопривредног земљишта у руралном подручју

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 2:

1. Регионални центар за примарну производњу, откуп, прераду и пласман пољопривредно-прехранбених производа
2. Пројекат подршке развоја воћарства
3. Пројекат подршке развоја повртларства кроз изградњу стакленика и пластеника
4. Пројекат подршке развоја плантажног узгоја љековитог, ароматичног и медицинског биља
5. Пројекат подршке развоја плантажног узгоја индустријског биља
6. Организовање откупа пољопривредних производа

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 3:

1. Промоција органске пољопривреде
2. Успостава домаће акредитоване сертификацијске куће за сертификацију пољопривредних производа према стандардима ЕУ

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 4:

1. Изградња мини мљекаре и фарми са 20 и више музних крава на Мањачи*
2. Репродуктивни центар на Мањачи*
3. Пројекат заштите и очувања аутохтоних пасмина
4. Организовање станица за откуп млијека
5. Пројекат подршке развоја сточарства
6. Формирање сточне пијаце Добрња
7. Пројекат подршке развоја пчеларства
8. Порибљавање ријеке Крупе



Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 5:

1. Маркетиншка припрема производа за тржиште
2. Пројекат подршке развоја малих и средњих предузећа из области пољопривреде на породичним газдинствима
3. Подршка финансирању пољопривредних произвођача субвенционирањем
4. Пројекат капиталних улагања – успостављање кредитног гарантног фонда за рурални развој
5. Пројекат подршке развоја допунских активности на пољопривредним газдинствима (диверзификација дјелатности)
6. Подршка оснивању нових земљорадничких задруга, удружења и предузећа која се баве пољопривредно-прехрамбеном производњом
7. Реконструкција објекта ЗЗ „Агропромет“ у Павићима и покретање погона за прераду и сушење љековитог биља
8. Реконструкција објекта ЗЗ „Агропромет“ на Стричићима и покретање погона за прераду меса
9. Отварање пољопривредне апотеке са савјетодавним услугама у Крупини на Врбасу
10. Клаоница и прерада меса, Чокорска поља
11. Санација ветеринарске амбуланте у Крупини на Врбасу
12. Изградња мини фабрике за производњу сточне хране

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 6:

1. Пројекат пошумљавања
2. Пројекат заштите шума
3. Формирање удружења власника приватних шума

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 7:

1. Подршка инвестицијама за набавку ловне дивљачи
2. Подршка инвестицијама за изградњу ловно-техничких и ловно-узгојних објеката

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 8:

1. Пројекат подршке сакупљању самониклог љековитог и ароматичног биља, шумског воћа и гљива
2. Пројекат изградње откупних станица и капацитета за прераду споредних шумских производа

Како би се реализовао стратешки циљ 3. и разрађени оперативни циљеви неопходно је предузети следеће мјере:



Оперативни циљеви	Мјере
3.1. Подршка активним мјерама развоја туризма	М.3.1.1. Доношење регулационих планова за локалитете пилот пројеката М.3.1.2. Припрема приједлога финансијске подршке развоју туризма (локалне власти, Влада Републике Српске) М.3.1.3. Подршка обезбјеђивању подстицајних мјера Градске управе и Владе РС-е за обнову традиционалних заната и едукацију кадрова М.3.1.4. Промоција ресурса подручја и тражење стратешких партнера за инвестирање у развој туризма на подручју кањона Врбаса и платоа Мањача М.3.1.5. Рјешавање имовинско-правних односа
3.2. Развој туристичког производа и алтернативних привредних активности	М.3.2.1. Стварање базе података учесника пружања туристичких услуга на сеоским имањима (регистрација и лиценцирање) М.3.2.2. Даља изградња планираних туристичких садржаја на подручју (одабране локације за пилот пројекте) М.3.2.3. Организовање едукативних семинара за пружање туристичких услуга у домаћинству М.3.2.4. Стварање услова за организованији наступ на туристичком тржишту и креирање квалитетнијег туристичког производа подручја М.3.2.5. Промоција, очување и обнова традиционалних заната М.3.2.6. Заштита и реконструкција културних, историјских и рекреационих атрактивних локација на студијском подручју М.3.2.7. Уређивање адекватних екотуристичких садржаја
3.3. Маркетинг туристичког производа руралних подручја Бања Луке и развој информационих система у туризму	М.3.3.1. Успостављање информационе базе података туристичких дестинација на подручју обухвата Студије М.3.3.2. Већа промоција ријеке Врбас као интернационалног простора за развој екстремних спортова на ријеци М.3.3.3. Креирање и штампање промотивног материјала М.3.3.4. Агресивнија маркетиншка кампања и израда WEB-презентација еко-туристичке понуде подручја, са презентацијом сеоских домаћинстава М.3.3.5. Израда маркетинг плана дестинација М.3.3.6. Израда мапе туристичких потенцијала
3.4. Подизање квалитета услуга у туризму	М.3.4.1. Организовање едукативних семинара за представнике заинтересованих породица за туризам на сеоским имањима М.3.4.2. Тематски семинари за представнике локалне управе, јавних и приватних предузећа са подручја обухвата Студије и Градске управе М.3.4.3. Стручни семинари потреба сталног стручног усавршавања



	М 3.4.4. Примјери добре праксе (обука на терену за учеснике у туристичкој дјелатности) М 3.4.5. Формирање комисије за категоризацију уз учешће представника локалних заинтересованих субјеката М 3.4.6. Иницирање код надлежне локалне институције да се формира тим за мониторинг реализације планираног концепта развоја М 3.4.7. Доношење стандарда квалитета за пружаоце услуга М 3.4.8. Доношење правилника о кориштењу туристичких ресурса на локалном нивоу (Скупштина града)
3.5. Развој туристичке инфраструктуре	М.3.5.1. Израда туристичке сигнализације М.3.5.2. Изградња бициклистичких стаза М.3.5.3. Стављање у функцију видиковаца, излетишта и других атрактивних локација М.3.5.4. Обезбјеђење адекватних туристичких капацитета на подручју М 3.5.5. Идентификација и развој специфичних туристичких садржаја

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 1:

1. Израда Регулационог плана за локалитет Туристичко угоститељског комплекса на Ади испод Каменог моста (графички прилог 23.)
2. Израда Регулационог плана за локалитет језера Бочац на подручју општина Бањалука, Мркоњић Град и Кнежево
3. Израда Регулационог плана за локалитет Спортско рекреативног центра у Лусићком пољу (графички прилог 24.)
4. Израда Регулационог плана за локалитет Туристичко рекреативног центра етно села «Чокорска поља» (графички прилог 25.)
5. Израда програма финансијске подршке развоју туризма

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 2:

1. Туристичко рекреативни центар етно села «Чокорска поља»*
2. Интернационални центар Крупа на Врбасу*
3. Спортско рекреативни центар у Лусићком пољу*
4. Туристичко угоститељски комплекс на Ади испод Каменог моста*
5. Туристичко-рекреативни комплекс «Језеро Бочац»*
6. Врбас – Дестинација авантуристичког туризма (Vrbas Adventure Resort)
7. Рафтинг центар Кањон
8. Изградња Кочићевог етно села
9. Спортско рекреативни центар „Шљункара“ у Карановцу
10. Спортско рекреативни центар "Подови" у Љубачеву
11. Израда базе података учесника пружања туристичких услуга на сеоским имањима
12. Програм промоције и обнове старих заната

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 3:

1. Програм промоције ријеке Врбас
2. Израда информационе базе података туристичких дестинација на студијском подручју
3. Маркетиншка кампања и израда WEB-презентација еко-туристичке понуде подручја
4. Израда маркетинг плана дестинација
5. Израда мапе туристичких потенцијала

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 4:

1. Семинари за представнике заинтересованих породица за туризам на сеоским имањима
2. Тематски семинари за представнике локалне управе, јавних и приватних предузећа са подручја
3. Формирање комисије за категоризацију смјештајних објеката (камп, домаћинства) на локалном нивоу
4. Формирање тима за мониторинг реализације планираног концепта развоја
5. Израда стандарда квалитета за пружаоце услуга
6. Израда правилника о кориштењу туристичких ресурса на локалном нивоу (Скупштина града)

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 5:

1. Изградња кампа Крупа
2. Изградња туристичке инфраструктуре у кањону и Крупџи на Врбасу поводом Свјетског првенства у рафтингу
3. Nike-Bike routs
4. Изградња и обнова ријечних воденица

Како би се реализовао стратешки циљ 4. и разрађени оперативни циљеви неопходно је предузети следеће мјере:

Оперативни циљеви	Мјере
4.1. Развој малих и средњих предузећа	М 4.1.1. Промоција предузетничког духа и примјера добре праксе у школама, медијима и мјестима окупљања локалног становништва М 4.1.2. Оснивање бизнис информационих пултова (first-stop-shop) М 4.1.3. Пружање услуга помоћи у поступку регистрације предузећа М 4.1.4. Организовање семинара и тренинга у области израде бизнис планова, финансијског менаџмента и маркетиншких знања М 4.1.5. Подстицање увођења система стандарда квалитета у МСП М 4.1.6. Подстицање диверсификације производње и услуга у правцу нових производних и услужних програма



	М 4.1.7. Подршка развоју кућне радности у руралним домаћинствима
4.2. Оснивање задруга, пословних удружења и кластера	М 4.2.1. Подстицање оснивања пословних удружења М 4.2.2. Подстицање оснивања кластера
4.3. Развој предузетничке инфраструктуре	М 4.3.1. Идентификација и стављање на располагање локација за потенцијалне инвеститоре М 4.3.2. Формирање производно-пословних зона М 4.3.3. Стварање бизнис инкубатора
4.4. Унапређење пословне климе	М 4.4.1. Подршка активностима градских развојних агенција (ЦИДЕА, ТОБЛ, ЦУРС) М 4.4.2. Унапређење сарадње између кључних актера (ресорна министарства, Привредна комора РС и регије Бањалука, градска одјељења, развојне агенције и образовне и стручне институције) М 4.4.3. Доношење дугорочног плана развоја малих и средњих предузећа М 4.4.4. Брже и ефикасније рјешавање имовинско-правних односа М 4.4.5. Подршка предузећима која имају извозне програме М 4.4.6. Олакшице код плаћања комуналних накнада М 4.4.7. Обука будућих предузетника, нарочито младих М 4.4.8. Преквалификација радника у складу са тржишним потребама
4.5. Развој инструмената за финансијску подршку	М 4.5.1. Формирање кредитног фонда за подршку развоја МСП на нивоу Града М 4.5.2. Подршка формирању Гарантног фонда за МСП М 4.5.3. Финансијска подршка за почетни бизнис (start up) кроз бесповратна средства М 4.5.4. Привремене фискалне олакшице за почетнике М 4.5.5. Подршка Инвестиционе развојне банке пројектима на студијском подручју М 4.5.6. Припрема пројеката за финансирање из претприступних фондова ЕУ
4.6. Јачање партнерства јавног и приватног сектора	М 4.6.1. Израда модела развоја партнерства јавног и приватног сектора М 4.6.2. Промоција руралне привреде

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 1:

1. Програм промоције предузетништва
2. Формирање бизнис информационих пултова у Стричићима и Крупи на Врбасу
3. Организовање семинара и тренинга за оснивање нових и унапређење постојећих МСП
4. Пружање консултантских услуга МСП



5. Израда студије оправданости експлоатације минералних сировина и њихове прераде

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 2:

1. Формирање пословних удружења
2. Формирање кластера (у секторима производње здраве хране, туризма, прераде дрвета, метала итд.)

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 3:

1. Израда Регулационог плана за локалитет Пољопривредно-индустријског комплекса Добрња (графички прилог 26.)
2. Пољопривредно - индустријски комплекс Добрња*

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 4:

1. Кадровско и материјално оспособљавање Градске развојне агенције, Центра за развој и унапређење села и Туристичке организације Града*
2. Израда Стратегије развоја малих и средњих предузећа за подручје града Бањалука*
3. Успостављање прецизног катастра некретнина Града*
4. Активна политика комуналних накнада*
5. Обука будућих предузетника, нарочито младих
6. Преквалификација радника у складу са тржишним потребама

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 5:

1. Формирање кредитног програма за подршку развоја МСП
2. Формирање гарантног фонда за мала и средња предузећа*
3. Стимулативне мјере за привредне субјекте

Пројекти који ће допринијети остварењу оперативног циља 6:

1. Пројекти јавно-приватног партнерства*
2. Програм промоције руралне привреде студијског подручја



15. Акциони план реализације пројеката

Акциони план реализације пројеката из области унапређења просторног планирања, инфраструктуре, друштвеног живота, животне средине и културно-историјског наслеђа

Број	Пројекти	Носиоци	Рок реализације ³⁰	Процијењена вриједност (у КМ)
Унапређење просторног планирања у руралним подручјима				
1.	Израда Просторног плана подручја платоа Мањаче	Одјељење за просторно уређење административне службе Града	Краткорочни	80.000
2.	Израда Просторног плана подручја кањона Врбас и акумулације Боцац	Одјељење за просторно уређење административне службе Града	Краткорочни	80.000
3.	Урбанистички план дијела Мањаче	Одјељење за просторно уређење административне службе Града	Краткорочни	100.000
4.	Израда урбанистичких планова за урбана подручја дефинисана Просторним планом града Бањалука	Одјељење за просторно уређење административне службе Града	Дугорочни	300.000
5.	Регулациони план централног дијела насеља Крупа на Врбасу (графички прилог 23.)	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града	Краткорочни	110.000
6.	Израда регулационих планова за подручја на којима предстоји интензивна изградња	Одјељење за просторно уређење административне службе Града	Дугорочни	300.000
7.	Програм едукације локалног становништва из области просторног планирања и заштите животне средине	Урбанистички завод РС	Краткорочни	10.000
Развој инфраструктуре на подручју				
Програм унапређења саобраћајне инфраструктуре				
8.	Изградња локалног пута Грујичићи – Аљетићи – школа – Станивуковићи – Топићи – Клинци - Шипке I - Шипке II – Ковачевићи – Цвијетићи – Гргићи – регионални	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове	Краткорочни	250.000

³⁰ Краткорочни рок: до 3 године
Дугорочни рок: од 3 до 7 година



	пут, у дужини од 8 km, у складу са постојећом техничком документацијом у МЗ Павићи			
9.	Израда планске и техничке документације и изградња путева који би повезивали засеoke Козице и Трамошињу са Административним центром у МЗ Павићи	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове	Дугорочни	120.000
10.	Ревитализација регионалног пута Р405 Бања Лука – Бронзани Мајдан - Сански мост у МЗ Павићи и МЗ Бистрица	ЈП «Путеви РС», Бања Лука	Дугорочни	1.500.000
11.	Анализа потреба за увођење аутобуске линије јавног приградског превоза путника и евентуално увођење линије у МЗ Павићи	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове	Краткорочни	10.000
12.	Санација клизишта «Крндија» и «Тутића пут» у МЗ Сарачица	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове	Краткорочни	70.000
13.	Израда планске и техничке документације и извођење термина за возила јавног градског превоза путника у МЗ Сарачица	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове	Краткорочни	70.000
14.	Изградња локалног пута Рекавице 1 - Рекавице 2	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Савјет мјесне заједнице	Краткорочни	50.000
15.	Израда планске и техничке документације за изградњу пута Крупа на Врбасу- Рацуне- Сурјан-Дабрац	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Скупштина општине Мркоњић Град	Краткорочни	50.000
16.	Реконструкција путних комуникација на подручју мјесне заједнице, и то дионица Локвари – Дујаковци и Божићи – Пајића врбе у МЗ Стричићи	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Савјет мјесне заједнице	Краткорочни	140.000
17.	Израда планске и техничке документације за измјештање пута у Љубачеву услед ширења	Концесионар на каменелому, Административна служба Града Бања Лука	Краткорочни	300.000



	каменолома и изградња истог у МЗ Љубачево	Одјељење за комуналне и стамбене послове; Савјет мјесне заједнице		
18.	Изградња локалног пута Љубачево – Крмине по већ припремљеној документацији у МЗ Љубачево	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Савјет мјесне заједнице	Краткорочни	300.000
19.	Израда планске и техничке документације и изградња локалног пута Љубачево центар – Подови у МЗ Љубачево	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Савјет мјесне заједнице	Краткорочни	140.000
20.	Реконструкција путних комуникација на подручју мјесне заједнице, и то дионица пут до базена Љубачево у МЗ Љубачево	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Савјет мјесне заједнице	Краткорочни	90.000
21.	Израда планске и техничке документације и изградња пута Крупа на Врбасу – Крмине, са изградњом новог моста на ријеци Врбас на мјесту постојећег у МЗ Крмине	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Савјет мјесне заједнице	Краткорочни	500.000
22.	Санација и реконструкција регионалног пута Бања Лука-Кола-Чађавица (прва фаза 12 km) у МЗ Кола	ЈП «Путеви РС», Бања Лука	Дугорочни	500.000
23.	Реконструкција путних комуникација на подручју мјесне заједнице, и то дионица Поље – Шумањаци, Маљигово – Поље, Ковјенићи – Ловачка кућа, Чичина коса – Мост, Ловачка кућа – Улетиловићи у МЗ Бочац	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Савјет мјесне заједнице	Дугорочни	600.000
24.	Израда планске и техничке документације и изградња путног правца Бочац – Чемерница у МЗ Бочац	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Савјет мјесне заједнице	Дугорочни	100.000
25.	Анализа саобраћајних захтјева и потреба за унапређењем елемената линије јавног градског превоза путника	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове	Краткорочни	50.000



26.	Континуирано праћење саобраћајних захтјева и редовно одржавање путних праваца локалног карактера у свим мјесним заједницама	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Савјет мјесне заједнице	Континуирано	20.000/год за једну мјесну заједницу
Програм рјешавања проблема водоснабдијевања				
27.	Доградња и модернизација водоводног система у Крупина Врбасу са изворита Гашића врела: доградња пумпи, резервоара и одговарајуће аутоматике. Завршетак изградње водовода виших зона (Леденице, Рацуне)	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	1.500.000
28.	Изградња канализационе мреже и постројења за пречишћавање отпадних вода насеља Крупа на Врбасу	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	600.000
29.	Отклањање недостатака на водоводном систему Љубачева (санација покиданих сигналних каблова, уградња поребне опреме за регулацију тока воде у резервоарима и растеретним коморама)	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	20.000
30.	Проширење водовodne мреже за сва домаћинства у Мјесној заједници Агино село	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	50.000
31.	Изградња водовода за више висинске зоне насеља Бочац	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	500.000
32.	Довршетак водоводног система за подручје Мјесне заједнице Кола	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	100.000
33.	Довршетак водоводног система за подручје Мјесне заједнице Доња Кола	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	100.000
34.	Довршетак водоводног система за подручје Мјесне заједнице Рекавице 1 и Рекавице 2	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	100.000
35.	Изградња водоводног система за насеље Павићи	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	500.000
36.	Изградња водоводног система за насеље	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	500.000



	Вилуси			
37.	Довршетак изградња водоводног система за насеље Сарачица	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	100.000
38.	Изградња водоводног система за дијелове насеља Голеша	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	100.000
39.	Активирање нових изворишта за побољшање снабдијевања водом насеља у мјесној заједници Бистрица	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	150.000
40.	Активирање пројекта са изворишта Бањица за снабдијевање водом платоа Стричићи - Кола	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	4.500.000
Програм рјешавања снабдијевања електричном енергијом				
41.	Изградња нових дистрибутивних трафостаница и прикључних 20 kV далековода са реконструкцијом постојећих НН мрежа и напојних средњенапонских водова у свим насељима	ЗДП Електромрежа	Краткорочни	2.100.000
42.	Израда студије (мјерења брзине вјетра) за изградњу електроцентра на погон вјетра	Овлаштена консултантска фирма	Краткорочни	100.000
Програм унапређења поштанског саобраћаја и телекомуникационих веза				
43.	Модернизација поштанске мреже	ЈОДП "Поште Српске"	Дугорочни	30.000
44.	Постављање репетитора за радио и ТВ мрежу на локалитетима са slabим пријемом сигнала	Радио телевизија Републике Српске	Краткорочни	30.000
45.	Доградња система телекомуникационе мреже-инфраструктуре (повезивање значајнијих субјеката у информациони систем и телекомуникациону мрежу РС)	Телеком РС, Министарство саобраћаја и веза РС	Краткорочни	50.000
Програм рјешавања одлагања отпада и отпадних вода				
46.	Израда плана управљања чврстим отпадом	Административна служба Града Бања Лука	Краткорочни	10.000
47.	Израда пројекта третмана отпадних вода	Административна служба Града Бања Лука	Краткорочни	10.000



48.	Изградња прописаних септичких јама	Становништво	Континуирано	-
Развој друштвеног живота				
Програм унапређења друштвеног живота				
49.	Израда градске популационе политике	Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука	Краткорочни	60.000
50.	Изградња амбуланти у насељима Мали Прњавор (локалитет Сарачица) и Бистрица	Дом здравља Бања Лука; Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука; Мјесне заједнице	Краткорочни	200.000
51.	Санација амбуланти у мјесним заједницама: Стричићи, Агино Село, Голеша и Кола	Дом здравља Бања Лука; Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука; Мјесне заједнице	Краткорочни	200.000
52.	Санација основне школе у Стричићима	Министарство просвете и културе РС; Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука	Краткорочни	100.000
53.	Изградња дјечијих вртића у насељима Крупа на Врбасу и Кола	Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука	Краткорочни	200.000
54.	Формирање мобилне библиотеке (библиобуса), мобилног вртића, кина и атељеа	Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука; Министарство просвете и културе РС	Краткорочни	120.000
55.	Претварање напуштених сеоских школа у Рацинама (насеље Крупа на Врбасу) и Дујаковцима у планинске домове	Планинска удружења; Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука; Министарство за породицу, омладину и спорт РС; Мјесне заједнице	Дугорочни	60.000
56.	Изградња дома културе у насељу Бочац	Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука; Мјесна заједница	Краткорочни	110.000
57.	Изградња дома културе у Карановцу	Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука; Мјесна заједница	Краткорочни	30.000
58.	Организовање курса на студијском подручју	Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе	Континуирано	120.000



		Града Бања Лука; Народни универзитет Бања Лука; Министарство просвјете и културе РС		
Програм развоја мјесних заједница				
59.	Кадровско и материјално оспособљавање мјесних заједница	Административна служба Града, Донатори	Краткорочни	1.000.000
60.	Пренос одређених врста услуга на услужне центре (истурене пријемне канцеларије) по мјесним заједницама	Административна служба Града, Градске агенције донатори и кредитне организације	Краткорочни	100.000
61.	Усвајање Средњорочних планова развоја сеоских МЗ-а до 2012. године са акционим планом имплементације на нивоу Града	Центар за развој и унапређење села; Градска развојна агенција; Туристичка организација Града	Краткорочни	145.000
Заштита и очување животне средине и културно-историјског наслеђа				
Програм заштите животне средине				
62.	Израда студије заштите и проглашење заштићеног подручја на простору кањона Врбаса, Осмаче, Тисовца, Карановца и Крупе на Врбасу	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС; ТОБЛ; Центар за животну средину; Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију	Краткорочни	2.000.000
63.	Пројекат изградње ботаничке баште са истраживачком станицом	Еко-центар Бочац	Краткорочни	100.000
64.	Уређење (регулација) водотока ријеке Црквене, потока Млинчић	Административна служба Града	Краткорочни	50.000
65.	Рекултивација дијела каменолома у Љубачеву у коме је завршена експлоатација	Концесионар на каменелому	Краткорочни	50.000
66.	Зелена агенда за Крупну на Врбасу	Центар за животну средину, Градска развојна агенција, Milieukontakt International	Дугорочни	6.000.000
67.	Израда пројекта вредновања објеката геонаслеђа	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС	Дугорочни	20.000
Програм заштите културно-историјског наслеђа				
68.	Израда базе података културно-историјског наслеђа	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС	Дугорочни	100.000
69.	Истраживање и ревитализација тврђаве	Завод за заштиту културног и природног	Краткорочни	100.000



	Звечај	наслеђа РС; инвеститор		
70.	Истраживање и ревитализација тврђаве Гребен	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС; инвеститор	Краткорочни	100.000
71.	Истраживање и ревитализација тврђаве Бочац	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС; инвеститор	Краткорочни	200.000

Акциони план реализације пројеката из области развоја пољопривреде, шумарства и лова

Број	Пројекти	Носиоци	Рок реализације	Процијењена вриједност (у КМ)
Одрживи развој сеоског простора				
1.	Развојно - едукативни центар (прилог 1) ³¹	Центар за развој и унапређење села; Градска развојна агенција	Краткорочни	3.500.000
2.	Пројекат очувања културног блага и организовање манифестација (сајам пољопривредних производа)	Градска развојна агенција	Краткорочни	50.000
3.	Пројекат стручног оспособљавања и обуке пољопривредника и младих по мјесним заједницама	Центар за развој и унапређење села; Пољопривредна школа; невладине организације; микро-кредитне организације	Краткорочни	50.000
4.	Промоција заштите животне средине у пољопривреди, шумарству и очувању пејзажа	Пољопривредни факултет-Институт за агрокологију и земљиште	Краткорочни	20.000
5.	Проучавање земљишта у циљу примјене мелиорација ради побољшања производних способности пољопривредног земљишта у руралном подручју	Пољопривредни факултет-Институт за агрокологију и земљиште	Краткорочни	30.000
Развијена примарна пољопривредна производња				
6.	Регионални центар за примарну производњу, откуп, прераду и пласман пољопривредно-	Центар за развој и унапређење села са партнером - НГО Крајина; Влада РС; приватни сектор	Дугорочни	2.000.000

³¹ Тржишно-економска анализа предложених пилот пројеката



	прехранбених производа			
7.	Пројекат подршке развоја воћарства	Пољопривредни факултет са партнером - Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	2.000.000
8.	Пројекат подршке развоја повртларства кроз изградњу стакленика и пластеника	Центар за развој и унапређење села; Пољопривредни факултет; Пољопривредни институт РС; приватни сектор	Дугорочни	400.000
9.	Пројекат подршке развоја плантажног узгоја љековитог, ароматичног и медицинског биља	Центар за развој и унапређење села; Пољопривредни факултет; приватни сектор	Дугорочни	200.000
10.	Пројекат подршке развоја плантажног узгоја индустријског биља	Центар за развој и унапређење села; Пољопривредни институт РС; приватни сектор	Дугорочни	200.000
11.	Организовање откупа пољопривредних производа	приватни сектор; задруге	Краткорочни	75.000
Развој органске пољопривреде				
12.	Промоција органске пољопривреде	Центар за развој и унапређење села са партнером - НГО Крајина; Пољопривредни факултет	Краткорочни	150.000
13.	Успостава домаће акредитоване сертификациске куће за сертификацију пољопривредних производа према стандардима ЕУ	Влада Републике Српске; Центар за развој и унапређење села са партнером - НГО Крајина	Краткорочни	650.000
Развој сточарства				
14.	Изградња мини мљекаре и фарми са 20 и више музних музних крава на Мањачи	Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	3.200.000
15.	Репродуктивни центар на Мањачи	Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	4.500.000
16.	Пројекат заштите и очувања аутохтоних пасмина	Центар за развој и унапређење села; Ветеринарски институт	Дугорочни	50.000
17.	Организовање станица за откуп млијека	Приватни сектор; задруге	Краткорочни	75.000
18.	Пројекат подршке развоја сточарства	Центар за развој и унапређење села; Ветеринарски институт	Краткорочни	2.000.000



19.	Формирање сточне пијаце Добрња	Центар за развој и унапређење села	Дугорочни	150.000
20.	Пројекат подршке развоја пчеларства	удружења пчелара; приватни сектор	Краткорочни	150.000
21.	Порибљавање ријеке Крупе	Удружење риболоваца; приватни сектор	Дугорочни	30.000
Развој малих и средњих предузећа у области пољопривреде				
22.	Маркетиншка припрема производа за тржиште	Градска развојна агенција; приватни сектор	Дугорочни	50.000
23.	Пројекат подршке развоја малих и средњих предузећа из области пољопривреде на породичним газдинствима	Градска развојна агенција; приватни сектор	Краткорочни	250.000
24.	Подршка финансирању пољопривредних произвођача субвенционирањем	Градска управа Бања Лука	Краткорочни	500.000
25.	Пројекат капиталних улагања – успостављање кредитног гарантног фонда за рурални развој	Влада Републике Српске; Градска управа Бања Лука	Дугорочни	1.000.000
26.	Пројекат подршке развоја допунских активности на пољопривредним газдинствима (диверзификација дјелатности)	Градска развојна агенција	Краткорочни	50.000
27.	Подршка оснивању нових земљорадничких задруга, удружења и предузећа која се баве пољопривредно-прехранбеном производњом	Градска развојна агенција; Задружни савез РС	Краткорочни	40.000
28.	Реконструкција објекта 33 „Агропромет„ у Павићима и покретање погона за прераду и сушење љековитог биља	приватни сектор; задруге	Дугорочни	200.000
29.	Реконструкција објекта 33 „Агропромет“ на Стричићима и покретање погона за прераду меса	приватни сектор; задруге	Дугорочни	500.000
30.	Отварање пољопривредне апотеке са савјетодавним услугама у Крупи на	приватни сектор	Краткорочни	40.000



	Врбасу			
31.	Клаоница и прерада меса Чокорска поља	Градска развојна агенција; инвеститор "Чокорска поља"	Краткорочни	700.000
32.	Санација ветеринарске амбуланте у Крупџи на Врбасу	приватни сектор	Краткорочни	40.000
33.	Изградња мини фабрике за производњу сточне хране	приватни сектор	Дугорочни	300.000
Унапређење стања шумског фонда				
34.	Пројекат шумљавања	ЈПШ „Шуме Републике Српске“	Дугорочни	5.000.000
35.	Пројекат заштите шума	ЈПШ „Шуме Републике Српске“	Дугорочни	100.000
36.	Формирање удружења власника приватних шума	приватни сектор	Краткорочни	20.000
Развој и унапређење ловства				
37.	Подршка инвестицијама за набавку ловне дивљачи	Ловачки савез Републике Српске - ЛУ"Змијање" Бањалука	Краткорочни	500.000
38.	Подршка инвестицијама за изградњу ловно- техничких и ловно- узгојних објеката	Ловачки савез Републике Српске - ЛУ"Змијање" Бањалука	Краткорочни	200.000
Интензивније коришћење споредних шумских производа				
39.	Пројекат подршке сакупљању самониклог љековитог и ароматичног биља, шумског воћа и гљива	Градска развојна агенција; приватни сектор	Дугорочни	100.000
40.	Пројекат изградње откупних станица и капацитета за прераду споредних шумских производа	Градска развојна агенција; приватни сектор	Дугорочни	500.000



Акциони план реализације пројеката из области развоја одрживог туризма

Број	Пројекти	Носиоци	Рок реализације	Процијењена вриједност (у КМ)
Подршка активним мјерама развоја туризма				
1.	Израда регулационог плана за локалитет Туристичко угоститељски комплекс на Ади испод Каменог моста (графички прилог 23)	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града Бањалука	Краткорочни	35.000
2.	Израда регулационог плана за локалитет језера Боцац на подручју општина Бањалука, Мркоњић Град и Кнежево	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града Бањалука, општине Мркоњић Град и Кнежево	Краткорочни	500.000
3.	Израда регулационог плана за локалитет Спортско-рекреативног центра у Лусићком пољу (графички прилог 24)	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града Бањалука	Краткорочни	310.000
4.	Израда регулационог плана за локалитет Туристичко рекреативног центра етно села «Чокорска поља» (графички прилог 25)	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града Бањалука	Краткорочни	15.000
5.	Израда програма финансијске подршке развоју туризма	Градска развојна агенција	Краткорочни	10.000
Развој туристичког производа и алтернативних привредних активности				
6.	Туристичко рекреативни центар етно села «Чокорска поља»	Градска развојна агенција; Туристичка организација Града; инвеститор	Краткорочни	7.500.000
7.	Интернационални центар Крупа на Врбасу	Градска развојна агенција; Туристичка организација града Бања Лука; инвеститор	Краткорочни	4.400.000
8.	Спортско рекреативни центар у Лусићком пољу	Градска развојна агенција; Туристичка организација града Бања Лука; Инвеститор	Краткорочни	9.000.000
9.	Туристичко угоститељски комплекс на Ади испод Каменог моста	Градска развојна агенција; Туристичка организација града Бања Лука; инвеститор	Краткорочни	3.800.000



10.	Туристичко-рекреативни комплекс «Језеро Бочац»	Градска развојна агенција; Туристичка организација Града; инвеститор	Краткорочни	2.000.000
11.	Врбас – Дестинација авантуристичког туризма (Vrbas Adventure Resort)	Туристичка организација Бањалуке (ТОБЛ); EXIT centre; Туристичка организација Републике Српске (ТОРС)	Краткорочни	660.000
12.	Рафтинг центар Кањон	Рафтинг клуб Кањон, предузеће	Краткорочни	1.000.000
13.	Изградња Кочићевог етно села	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС	Краткорочни	500.000
14.	Спортско рекреативни центар „Шљункара“ у Карановцу	Градска развојна агенција; Туристичка организација Града Бања Лука; приватни сектор	Дугорочни	1.000.000
15.	Спортско рекреативни центар "Подови" у Љубачеву	Градска развојна агенција; Туристичка организација Града; Приватни сектор	Краткорочни	1.000.000
16.	Израда базе података учесника пружања туристичких услуга на сеоским имањима	Туристичка организација Града Бања Лука	Континуирано	100.000
17.	Програм промоције и обнове старих заната	Туристичка организација града Бања Лука	Дугорочни	100.000
Маркетинг туристичког производа руралних подручја Бања Луке и развој информационих система у туризму				
18.	Програм промоције ријеке Врбас	Туристичка организација града Бања Лука	Краткорочни	50.000
19.	Израда информационе базе података туристичких дестинација на студијском подручју	Туристичка организација града Бања Лука	Краткорочни	100.000
20.	Маркетиншка кампања и израда WEB-презентација еко-туристичке понуде подручја	Туристичка организација града Бања Лука; консултантска фирма	Краткорочни	500.000
21.	Израда маркетинг плана дестинација	Туристичка организација града Бања Лука; консултантска фирма	Дугорочни	50.000
22.	Израда мапе туристичких потенцијала	Туристичка организација града Бања Лука; консултантска фирма	Дугорочни	50.000
Подизање квалитета услуга у туризму				
23.	Семинари за представнике заинтересованих породица за туризам на сеоских имањима	Туристичка организација града Бања Лука; Природно-математички факултет-Одсјек за туризам	Континуирано	30.000



24.	Тематски семинари за представнике локалне управе, јавних и приватних предузећа са подручја	Туристичка организација града Бања Лука; Природно-математички факултет-Одсјек за туризам	Континуирано	30.000
25.	Формирање комисије за категоризацију смјештајних објеката (камп, домаћинства) на локалном нивоу	Административна служба Града Бањалука	Краткорочни	20.000
26.	Формирање тима за мониторинг реализације планираног концепта развоја	Административна служба Града Бањалука	Дугорочни	50.000
27.	Израда стандарда квалитета за пружаоце услуга	Министарство трговине и туризма РС; Административна служба Града Бањалука	Краткорочни	20.000
28.	Израда правилника о кориштењу туристичких ресурса на локалном нивоу (скупштина града)	Административна служба Града Бањалука; Туристичка организација Града	Дугорочни	20.000
Развој туристичке инфраструктуре				
29.	Изградња кампа Крупа	Приватни сектор, Рафтинг клуб Кањон	Краткорочни	300.000
30.	Изградња туристичке инфраструктуре у кањону и Крупи на Врбасу поводом Свјетског првенства у рафтингу	Рафтинг клуб Кањон	Краткорочни	3.000.000
31.	Nike-Bike routs	Туристичка организација града Бања Лука	Краткорочни	1.000.000
32.	Изградња и обнова ријечних воденица	Административна служба Града Бањалука	Краткорочни	200.000



Акциони план реализације пројеката из области развоја сектора малих и средњих предузећа

Број	Пројекти	Носиоци	Рок реализације	Процијењена вриједност (у КМ)
Развој малих и средњих предузећа				
1.	Програм промоције предузетништва	Одјељење за привреду Административне службе Града; Градска развојна агенција	Дугорочни	50.000
2.	Формирање бизнис информационих пултова у Стричићима и Крупина Врбасу	Градска развојна агенција	Краткорочни	100.000
3.	Организовање семинара и тренинга за оснивање нових и унапређење постојећих МСП	Градска развојна агенција; Републичка агенција за развој малих и средњих предузећа; Одјељење за привреду Административне службе Града; Економски факултет	Континуирано	100.000
4.	Пружање консултантских услуга МСП	Градска развојна агенција; Републичка агенција за развој малих и средњих предузећа (РАРС)	Континуирано	50.000
5.	Израда студије оправданости експлоатације минералних сировина и њихове прераде	консултантска фирма	Краткорочни	100.000
Оснивање задруга, пословних удружења и кластера				
6.	Формирање пословних удружења	Градска развојна агенција и Привредна комора регије Бањалука	Краткорочни	20.000
7.	Формирање кластера (у секторима производње здраве хране, туризма, прераде дрвета, метала итд.)	Градска развојна агенција и Привредна комора регије Бањалука	Краткорочни	50.000
Развој предузетничке инфраструктуре				
8.	Израда регулационог плана за локалитет Пољопривредно индустријски комплекс Добрња (графички прилог	Одјељење за просторно уређење административне службе Града	Краткорочни	280.000



	26)			
9.	Пољопривредно индустријски комплекс Добрња	Градска развојна агенција; Центар за развој и унапређење села	Краткорочни	10.000.000
Унапређење пословне климе				
10.	Кадровско и материјално оспособљавање Градске развојне агенције, Центра за развој и унапређење села и Туристичке организације Града	Административна служба Града; градске агенције; донатори и кредитне организације	Краткорочни	1.000.000
11.	Израда Стратегије развоја малих и средњих предузећа за подручје Града Бањалука	Градска развојна агенција	Краткорочни	200.000
12.	Успостављање прецизног катастра некретнина Града	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града; консултантске куће, са потребним искуством у реализацији сличних пројеката везаних за проблеме располагања ресурсима и имовином локалних управа	Краткорочни	1.000.000
13.	Активна политика комуналних накнада	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града	Краткорочни	50.000
14.	Обука будућих предузетника, нарочито младих	Одјељење за привреду Административне службе Града, Градска развојна агенција, РАРС, Завод за запошљавање РС	Дугорочни	50.000
15.	Преквалификација радника у складу са тржишним потребама	Одјељење за привреду Административне службе Града, Министарство просвјете и културе РС, Завод за запошљавање РС, Универзитет у Бањој Луци, НВО	Дугорочни	50.000
Развој инструмената за финансијску подршку				
16.	Формирање кредитног програма за подршку развоја МСП	Градска развојна агенција	Краткорочни	2.000.000
17.	Формирање гарантног фонда за мала и средња предузећа	Градска развојна агенција	Краткорочни	1.300.000



18.	Стимулативне мјере за привредне субјекте	Градска развојна агенција	Дугорочни	70.000
Јачање партнерства јавног и приватног сектора				
19.	Пројекти јавног-приватног партнерства	Одјељење за развој и Одјељење за финансије Административне службе Града	Краткорочни	50.000
20.	Програм промоције руралне привреде студијског подручја	Одјељење за привреду Административне службе Града	Дугорочни	30.000

Акциони план реализације пројеката који требају имати приоритет у имплементацији

Број	Пројекти по областима	Носиоци	Процијењена вриједност (у КМ)
Унапређење просторног планирања			
1.	Урбанистички план дијела Мањаче	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града Бањалука	100.000
2.	Регулациони план централног дијела насеља Крупа на Врбасу	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града Бањалука	110.000
Унапређење инфраструктуре			
3.	Изградња локалног пута Љубачево – Крмине по већ припремљеној документацији у МЗ Љубачево	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Савјет мјесне заједнице	300.000
4.	Израда планске и техничке документације и изградња пута Крупа на Врбасу – Крмине, са изградњом новог моста на ријеци Врбас на мјесту постојећег у МЗ Крмине	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Савјет мјесне заједнице	500.000
5.	Израда планске и техничке документације за изградњу пута Крупа на Врбасу- Рацуне-Сурјан-Дабрац	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове; Скупштина општине Мркоњић Град	50.000
6.	Анализа саобраћајних захтјева и потреба за унапређењем елемената линије јавног градског превоза путника	Административна служба Града Бања Лука, Одјељење за комуналне и стамбене послове	50.000



7.	Доградња и модернизација водоводног система у Крупи на Врбасу са изворишта Гашића врела: доградња пумпи, резервоара и одговарајуће аутоматике. Завршетак изградње водовода виших зона (Леденице, Рацуне)	Градска управа, Центар за развој и унапређење села	1.500.000
8.	Активирање пројекта са изворишта Бањица за снабдијевање водом платоа Стричићи - Кола	Градска управа; Центар за развој и унапређење села	4.500.000
9.	Израда студије (мјерења брзине вјетра) за изградњу електроцентрала на погон вјетра	овлаштена консултантска фирма	100.000
10.	Израда плана управљања чврстим отпадом	Административна служба Града Бања Лука	10.000
Унапређење друштвене инфраструктуре			
11.	Израда градске популационе политике	Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука	60.000
12.	Изградња амбуланти у насељима Мали Прњавор (локалитет Сарачица) и Бистрица	Дом здравља Бања Лука; Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука; мјесне заједнице	200.000
13.	Санација амбуланти у мјесним заједницама: Стричићи, Агино Село, Голеша и Кола	Дом здравља Бања Лука; Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука; мјесне заједнице	200.000
14.	Изградња дјечијих вртића у насељима Крупа на Врбасу и Кола	Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука	200.000
15.	Формирање мобилне библиотеке (библиобуса), мобилног вртића, кина и атељеа	Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука; Министарство просвјете и културе РС	120.000
16.	Изградња дома културе у Карановцу	Одјељење за друштвене дјелатности Административне службе Града Бања Лука; мјесна заједница	30.000
17.	Кадровско и материјално оспособљавање мјесних заједница	Административна служба Града, донатори	1.000.000
Заштита животне средине и културно-историјског наслеђа			
18.	Израда студије заштите и проглашење	Завод за заштиту	2.000.000



	заштићеног подручја на простору кањона Врбаса, Осмаче, Тисовца, Карановца и Крупе на Врбасу	културног и природног наслеђа РС; ТОБЛ; Центар за животну средину; Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију	
19.	Истраживање и ревитализација тврђаве Звечај	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС; инвеститор	100.000
20.	Истраживање и ревитализација тврђаве Гребен	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС; Инвеститор	100.000
21.	Истраживање и ревитализација тврђаве Бочац	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС; Инвеститор	200.000
Развој пољопривреде			
22.	Развојно едукативни центар	Центар за развој и унапређење села; Градска развојна агенција	3.500.000
23.	Пројекат подршке развоја воћарства	Пољопривредни факултет са партнером - Центар за развој и унапређење села	2.000.000
24.	Изградња мини мљекаре и фарми са 20 и више музних музних крава на Мањачи	Центар за развој и унапређење села	3.200.000
25.	Пројекат подршке развоја сточарства	Центар за развој и унапређење села; Ветеринарски институт	2.000.000
26.	Репродуктивни центар на Мањачи	Центар за развој и унапређење села	4.500.000
27.	Подршка оснивању нових земљорадничких задруга, удружења и предузећа која се баве пољопривредно-прехрамбеном производњом	Градска развојна агенција; Задружни савез РС	40.000
28.	Пројекат подршке развоја малих и средњих предузећа из области пољопривреде на породичним газдинствима	Градска развојна агенција; приватни сектор	250.000
29.	Клаоница и прерада меса Чокорска поља	Градска развојна агенција; инвеститор "Чокорска поља"	700.000
Развој лова			
30.	Подршка инвестицијама за набавку ловне дивљачи	Ловачки савез Републике Српске – ЛУ "Змијање" Бањалука	500.000
31.	Подршка инвестицијама за изградњу ловно-техничких и ловно-узгојних објеката	Ловачки савез Републике Српске - ЛУ"Змијање" Бањалука	200.000



Развој туризма			
32.	Израда регулационог плана за локалитет Туристичко угоститељски комплекс на Ади испод Каменог моста	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града Бањалука	35.000
33.	Израда регулационог плана за локалитет језера Бочац на подручју општина Бањалука, Мркоњић Град и Кнежево	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града Бањалука, општине Мркоњић Град и Кнежево	500.000
34.	Израда регулационог плана за локалитет Спортско-рекреативног центра у Лусићком пољу	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града Бањалука	310.000
35.	Израда регулационог плана за локалитет Туристичко рекреативног центра етно села «Чокорска поља»	Одјељење за просторно уређење Административне службе Града Бањалука	15.000
36.	Туристичко рекреативни центар етно села «Чокорска поља»	Градска развојна агенција; Туристичка организација града Бања Лука; инвеститор	7.500.000
37.	Интернационални центар Крупа на Врбасу	Градска развојна агенција; Туристичка организација града Бања Лука; Инвеститор	4.400.000
38.	Спортско рекреативни центар у Лусићком пољу	Градска развојна агенција; Туристичка организација града Бања Лука; инвеститор	9.000.000
39.	Туристичко угоститељски комплекс на Ади испод Каменог моста	Градска развојна агенција; Туристичка организација града Бања Лука; инвеститор	3.800.000
40.	Туристичко-рекреативни комплекс «Језеро Бочац»	Градска развојна агенција; Туристичка организација града Бања Лука; Инвеститор	2.000.000
41.	Рафтинг центар Кањон	Рафтинг клуб Кањон; предузеће	1.000.000
42.	Изградња Кочићевог етно села	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС	500.000
43.	Изградња кампа Крупа	приватни сектор; Рафтинг клуб Кањон	300.000
44.	Изградња туристичке инфраструктуре у кањону и Крупи на Врбасу поводом Свјетског првенства у рафтингу	Рафтинг клуб Кањон	3.000.000
Развој сектора малих и средњих предузећа			



45.	Израда регулационог плана за локалитет Пољопривредно индустријски комплекс Добрња	Одјељење за просторно уређење административне службе Града	280.000
46.	Пољопривредно индустријски комплекс Добрња	Градска развојна агенција; Центар за развој и унапређење села	10.000.000
47.	Формирање кредитног програма за подршку развоја МСП	Градска развојна агенција	2.000.000
48.	Формирање гарантног фонда за мала и средња предузећа	Градска развојна агенција	1.300.000
49.	Кадровско и материјално оспособљавање Градске развојне агенције, Центра за развој и унапређење села и Туристичке организације Града	Административна служба Града; Градске агенције; донатори и кредитне организације	1.000.000
50.	Пројекти јавно-приватног партнерства	Одјељење за развој и Одјељење за финансије Административне службе Града	50.000

Пројекти развоја лова	700.000
Пројекти развоја туризма	32.360.000
Пројекти развоја сектора малих и средњих предузећа	14.630.000
УКУПНО	75.310.000

Оријентациона финансијска средства за реализацију предложених пројеката

Пројекти по областима	Износ (у КМ)
Пројекти унапређења просторног планирања	980.000
Пројекти унапређења инфраструктуре	15.990.000
Пројекти унапређења друштвене инфраструктуре	2.445.000
Пројекти заштите животне средине и културно-историјског наслеђа	8.720.000
Пројекти развоја пољопривреде	23.150.000
Пројекти развоја шумарства и лова	6.420.000
Пројекти развоја туризма	37.350.000
Пројекти развоја сектора малих и средњих предузећа	16.550.000
УКУПНО	111.605.000

Оријентациона финансијска средства за реализацију приоритетних пројеката

Пројекти по областима	Износ (у КМ)
Пројекти унапређења просторног планирања	210.000
Пројекти унапређења инфраструктуре	7.010.000
Пројекти унапређења друштвене инфраструктуре	1.810.000
Пројекти заштите животне средине и културно-историјског наслеђа	2.400.000
Пројекти развоја пољопривреде	16.190.000



16. Могућности развоја пољопривреде на студијском подручју

Производња квалитетне хране је примарни фондус животним, еколошким, производним, здравственим, социјалним и економским вриједностима сваке административно-територијалне цјелине. Садашње стање пољопривредне производње, по обиму и структури, на подручју платоа Мањаче и кањона Врбаса је изразито натуралног карактера. Домаћинства претежно производе за сопствене потребе, а мале количине пољопривредних производа су намијењене тржишту.

Наведено стање је посљедица запостављања пољопривреде у овом крају, величине и структуре посједа, неадекватне и непотпуне примјене агротехничких, биотехничких, зоотехничких и других мјера неорганизованости, недовољног финасијског улагања и сл.

Евидентно је да студијско подручје има знатно веће могућности и потенцијале за развој аграрног сектора.

Аграрни сектор је потребно развијати у складу са дугорочним циљевима развоја дефинисаним у Стратегији развоја пољопривреде Републике Српске.

У складу са тим циљевима производну структуру треба усмјерити глобално, у следећим правцима:

- Развој сточарства у цјелини, са посебним тежиштем на производњу млијека и говеђег меса.
- Производња кабасте и концентроване сточне хране, са нагласком на унапређење производње на ливадама и пашњацима.
- Производња воћа на савременим основама, посебно јабучастог и ситног воћа, за стону потрошњу, прераду и извоз.
- Производња поврћа намијењеног за стону потрошњу, извоз и индустријску прераду.
- Изградња савремених капацитета за финализацију пољопривредних сировина, извозно оријентисаних.
- Производња, сакупљање и прерада љековитог биља, прије свега поступком дестилације и екстракције.
- Производња аквакултуре на подручју слива ријеке Врбас.
- Производња кукуруза, прије свега кроз повећање приноса и обезбјеђивање хране за стоку.

16.1. Биљна производња

Биљна производња има одређени потенцијал на студијском подручју са специфичним и на агроколошке услове прилагођеним врстама. Биљна производња би се требала развијати у правцима смањења укупних површина под ратарским културама, повећању површина под воћњацима (наглашено јагодичасто воће), ливадама, те повећању приноса по јединици капацитета и побољшању квалитета производа.

Ратарску производњу треба да карактерише смањење површина под житима, а повећање површина под крмним и повртним биљем.



Производњу пшенице је потребно усмјерити у правцу повећања приноса на нивоу од 5,0 t/ha, уз благи пораст сјетвених површина на рачун необрађених површина и којим би се обезбиједили довољни тржишни вишкови за подмирење домаћих потреба.

Производња кукуруза је од изузетно великог значаја за унапређење сточарске производње што захтијева повећање производње.

Ово је могуће остварити, јер постоје хибриди кукуруза који су прилагођени на агроколошке услове руралног подручја.

Ово би требао да буде приоритет у ратарској производњи, гдје би се исторемено повећао и принос на 6,0 t/ha.

Производња ражи са повећањем приноса од 4 t по ha, тртикалеа 5 t/ha, јечма 5 t по ha и производња овса од 4 t по ha.

Индустријско биље (посебно треба издвојити уљну репицу) би требало у планираном периоду заузети високо мјесто у структури производње. Ове биљне врсте треба да заузму најмање 10% сјетвених површина.

Производња поврћа треба да се, првенствено, базира на пластеничку производњу на годишњем нивоу која обезбјеђује значајно највећи профит, у односу на бројне видове производње хране. Доминантна повртна култура је кромпир, за шта је потребно обезбиједити финализацију.

Повећањем површина под повртним биљем, те примјеном савремене технологије производње, квалитетно сјеме, правилна исхрана и заштита усјева, те наводњавање, сврстава ову област биљне производње у, готово, најдоходовније производње. Међутим, оно што би још више повртарску производњу учинило профитабилном јесте подизање пластеничке производње са оријентацијом на рану производњу парадајза, паприка, краставаца и др. Ову производњу треба развијати, прије свега, на локацијама гдје постоји јефтина или бесплатна, додатна, топлотна енергија.

Производња кабасте сточне хране

Производња крме је на ниском нивоу, с обзиром на могућности. Потребно је напоменути да се мало користи силажа и сјенажа. Сијена и силажа са сијаних и природних травњака готово се и не користе. Код нас још увијек постоји традиционални, номадски начин држања стоке (овце), што ствара бројне проблеме. Као два основна предуслова унапређења производње, посебно преживара, се мора ослањати на повећану производњу квалитетне кабасте сточне хране. Неопходно је адекватније коришћење ливада и пашњака и њихово максимално укључивање у функцију развоја сточарства.

Воћарска производња

Основна карактеристика воћарске производње на студијском подручју је екстензивност, застарјели сортимент, неадекватна агротехника и посебно заштита и њега.

Доминантна је производња шљиве. Јабука и крушка учествују са нешто мање површина. Производња јагодичастог воћа је, такођер, на ниском нивоу, посебно малине која има потенцијал на студијском подручју. Позитиван примјер производње малине је засад од 8 ha компаније "Идеал" на Мањачи.



Међутим, воћарска производња представља један од најпрофитабилнијих видова пољопривредне производње, а данас и један реалан програм економске ревитализације руралних подручја. Овдје се мисли на високоинтензивну, интегралну воћарску производњу (ИПВ) по концепту "засада на дохват руке". Имајући у виду потребе прерађивачке индустрије за воћем као сировином за прераду, као и могућности пласмана ових производа на домаћем тржишту гдје постоји значајан дефицит и, коначно, могућност извоза. Програм воћарске производње са становишта могућности, али и као компаративна предност, може представљати реалан и одржив програм економске ревитализације простора Мањаче.

Љековито и ароматично биље

Традиција сакупљања љековитог биља и самомедијације веома је дуга на нашим просторима. Све је више произвођача који се одлучују за плантажну производњу љековитог и ароматичног биља. Увођењем подстицајних мјера од стране РС, ова производња почела се брже развијати. На територији Града значајни су пројекти НВО "Крајина" у области плантажне производње љековитог биља.

У свијету све више расте потреба за љековитим биљем, које се користи на разне начине: чајеви, фармацеутске сировине за производњу лијекова, етерична уља, индустрија козметичких препарата итд. Захтијева се производ са сертификатом, произведен на органски начин.

Захваљујући повољном географском положају биодиверзитет љековитог и ароматичног биља је богат и постоје огромни потенцијали и могућности на руралним подручјима. У будућности овој производњи треба посветити посебну пажњу.

16.2. Сточарство

Сточарство на студијском подручју има највећи потенцијал за развој. Анализирајући постојеће ресурсе дошло се до закључака да говедарска и овчарска производња треба да буду доминантне гране развоја сточарства и пољопривреде уопште.

Развојем сточарства долази до валоризације радних и производних потенцијала; остваривања веће добити по грлу по хектару и по запосленом; одржавања и побољшања плодности земљишта; укупне интензификације и јачања извозне оријентације агроиндустријске производње.

Промјеном у структури сјетвених површина и повећањем приноса, обезбиједило би се повећање производње крмног биља на ораницама, мелиорацијом природних пашњака очекује се повећање производње травне масе, што са производњом концентроване сточне хране ствара добру основу за бржи развој сточарске производње. Промјене у производњи и стандардизацији и контроли квалитета сточне хране и технологије исхране, уз селекцију и оплеменење, треба да допринесу повећању броја грла и производње по грлу стоке. Развој сточарске производње на бази расположивих агроеколошких потенцијала, са тежиштем на производњу преживара, позитивно ће утицати и на структурне промјене у биљној производњи.

Говедарство би требало да се базира на: осавременавању технологије, побољшању генетских особина говеда, унапријеђењу мљечних типова домаћег шареног говечета (укрштањем црнобијелог са холштајном и смеђим), односно меснатих типова (укрштањем домаћег шареног са товним расама), побољшању услова исхране, бољем



кориштењем пашњака, већим учешћем кабасте сточне хране, као и његе и здравствене заштите животиња.

Кроз подршку пројекту изградње двадесетак намјенских, и по свим постојећим критеријумима функционалних фарми, са 20 и више музних грла, добили бисмо знатан развојни потенцијал и замајац развоја на студијском подручју. Фарме би у исто вријеме биле демонстрациони модели, за тржишну производњу квалитетног млијека.

Овчарска производња значајно је редукована и преставља својеврсно обиљежје сточарства руралног подручја. Постоји велика традиција експлоатације оваца на простору Мањаче и слива ријеке Врбас, гдје овца служи за производњу меса и дјелимично млијека. У ранијем времену овца је била основа за обезбјеђивање вуне, као главног производа за највећи дио одјеће, посебно руралног становништва.

Истовремено, осим производа недоместиковане анималне производње, постоји потенцијал да се на европском тржишту наши произвођачи могу појавити са јагњећим месом, копитарима, дјелимично квалитетним јунећим месом и највише производима различитих видова недоместиковане анималне производње (НАП). Преко аутохтоних овчарских производа, у руралним подручјима може се снажно развити органска производња хране као подлога за рурални туризам.

Основне мјере за унапређење овчарске производње су: рјешавање проблема номађења оваца, повећање производности по једној биолошкој јединици – овци, искључивање елемената регресивног и линеарног дефицита у исхрани оваца; формирање продуктивне фарме оваца, које ће представљати основно занимање фармера као регистрованих субјеката; формирање репро центара за овчарство; промовисање, заштитита и стандардизовање аутохтоних производа оваца као видове органске производње хране у еколошки интактним подручјима; формирање пословне асоцијације овчара – фармера и других држалаца оваца на нивоу општине; забрана торења на једној микро-локацији планинских пашњака, као и давање соли на пашној тартини; обезбјеђивање пројекта комплексних овчарника за 100, 250 и више оваца.

Рибарство

Рибарство има значајан потенцијал на сливу ријеке Врбас, који није у довољној мјери искориштен. Ријека Врбас са својим притокама је врло богата рибљим фондом. У будућности се треба оријентисати на формирање више мањих рибњака, а напустити кавезни систем узгоја рибе који је према директивама Европске Уније забрањен на текућницама. Истовремено, посебну пажњу треба посветити заштити ријеке Врбас од загађења.

Пчеларство

Пчеларство има дугу традицију на посматраном простору. Друштвене и политичке промјене и дешавања на овим просторима у претходних петнаест година су у многоме утицале на улогу и могућности пчеларства у руралним срединама. Пчеларство преставља значајну грану и извор финансирања руралног становништва. Студијско подручје има потенцијал у погледу погодности природних ресурса и незагађености за развој ове, све профитабилније гране.

Евидентирана су два удружења пчелара (Удружење пчелара КОЛА и Удружење пчелара Крупа на Врбасу). Уз обезбјеђивање механизма финансијске подршке,



квалитетнијег организовања пчелара, квалитетнијег маркетинга производа, пчеларство има значајно мјесто и улогу у развоју подручја Мањаче.

16.3. Интегрална и органска производња и сертификација

Са повећањем потреба у храни и интензивирањем пољопривредне производње у посљедњим деценијама, јако је наглашена потреба очувања животне средине, а посебно очувања необновљивих или тешко обновљивих природних ресурса. Основни правци очувања животне средине уз обезбјеђење довољних количина хране дефинисани су различитим протоколима у производњи хране који су названи једним именом, одрживи развој и одржива пољопривредна производња.

Интегрална производња и органска производња су два протокола производње хране, и два правца одрживог развоја и одрживе пољопривреде.

Интегрална производња је дефинисана протоколима, који су у складу са обавезама које проистичу из међународних конвенција, а које повезују заштиту животне средине и заштиту здравља људи, биљака и животиња са производњом довољних количина хране у свијету. Широко прихваћена дефиниција каже да је интегрална производња економична производња која обезбјеђује пољопривредне производе високог квалитета и која минимизира употребу агрохемикалија у циљу заштите здравља људи и очувања и заштите животне средине.

Органска пољопривреда бржу експанзију у свијету и код нас почиње уназад 15 година. Савремени потрошачи траже и радо конзумирају органске производе и поред виших цијена. Органска производња код нас је мало заступљена, мали је број произвођача који се желе бавити овом производњом. Тржиште није организовано, мала је понуда, док је потражња нешто већа. Свијест наших људи о потребама за овом производњом и њезиним могућностима постоји, због чега је и неопходно ову производњу подржати на свим нивоима. Органска пољопривредна производња представља развојну шансу студијског подручја.

Кроз реализацију пројеката "Промоција органске пољопривреде" и "Успостава домаће акредитоване сертификацијске куће за сертификацију пољопривредних производа према стандардима ЕУ", дошло би до значајнијег развоја ове све профитабилније гране.



17. Потребна организованост за ефикасан развој туризма у руралним подручјима

Ефекти развоја туризма на руралним подручјима

У досадашњем развоју брдско-планинских села доминантну, често пута и једину функцију привређивања, имала је пољопривреда која се сводила на сточарство и ратарство. Бројне друге дјелатности и активности локалног стаовништва, које су се заснивале на различитим природним и антропогеним локалним ресурсима остајале су на маргинама догађања.

Међутим, када би се стекли повољни економски, организациони и други услови развој туризма на овом подручју би могао дати вишеструке позитивне ефекте.

Ти ефекти би, првенствено, били:

- Економски – изражени кроз повећање прихода домаћинства пружањем туристичких услуга, јачање економске моћи домаћинства, пласман производа, повећано запошљавање, подизање стандарда живота итд.
- Демографски - повећање интереса за останак на руралном подручју, побољшање старосне структуре становништва (останак млађе популације).
- Еколошки - повећање интереса локалног становништва за квалитетном заштитом, унапређење животне средине, а нарочито у производњи здраве хране (сточни производи, житарице, воће, поврће, шумски плодови, љековито биље итд.).
- Културни – повећање интереса за очување културних традиција и карактеристика подручја, историјских и других вриједности, као и обнова изгубљених обиљежја.
- Инфраструктурни - подизање квалитета приступних саобраћајница и локалних путева, побољшање снабдијевања електричном енергијом, побољшање снабдијевања подручја водом за пиће, одржавање ПТТ веза и пријемног ТВ сигнала.
- Комунални – изградња сеоских водовода, квалитетније рјешавање питања канализације и отпада, као и амбијентално уређење села.
- Интегративни – веза туризма са комплементарним дјелатностима, уз подстицај заборављених занимања и заната.

Како би се осјетили наведени позитивни ефекти које развој еко-туризма пружа на овом подручју потребно је обзиром на услове и могућности обезбиједити одређене претпоставке које се првенствено односе на организационо финансијску подршку. Организационе претпоставке

Ефикасна организација сеоског туризма је битна претпоставка за успостављање успјешне индустрије сеоског туризма. Организација сеоског туризма, која би могла да обухвати општинске организације, пружаоце услуга смјештаја, друге пружаоце

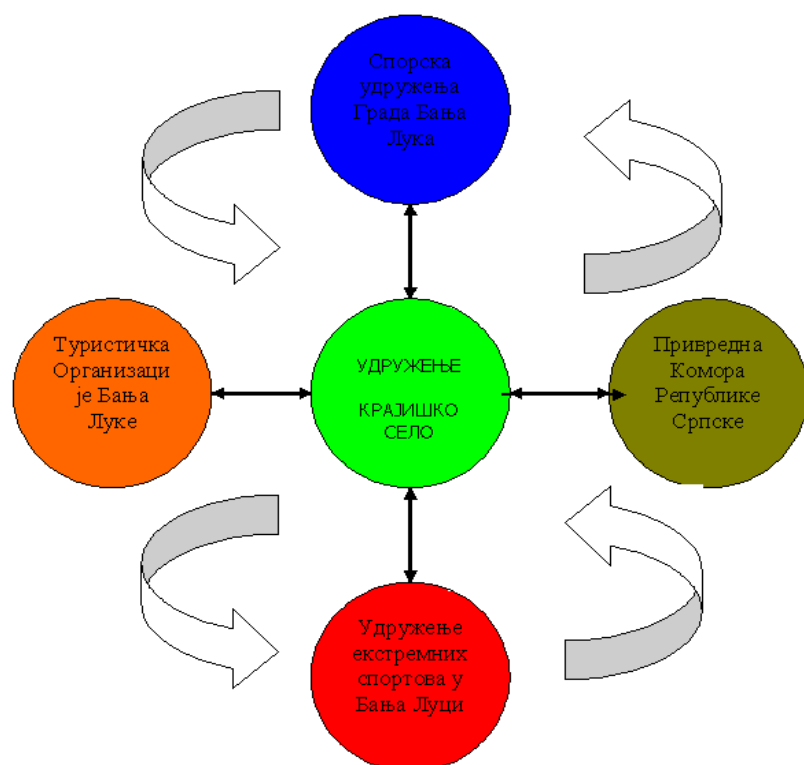


туристичких услуга и локалну управу, могла би преузети одговорност за следеће активности³²:

- Креирање визије и стратегије развоја туризма,
- Организација и одржавање система класификације,
- Маркетинг сеоског туризма,
- Пружање услуга пословне подршке онима који се баве сеоским туризмом,
- Организовање форума за размјену искуства,
- Организовање мреже пружаоца туристичких услуга,
- Организовање обуке и едукације кадрова,
- Финансирање и лобирање код владиних и других агенција.

Дакле, потребно је формирати организациони облик који не би представљао паратуристичку организацију, него би чинио са њом компатибилну везу. У ствари, њен саставни елемент једним дијелом, а другим дијелом би самостално водио искључиво бригу о развоју туристичке дјелатности на руралном подручју Бањалуке и био задужен за горе наведене активности. Исто тако, тај организациони облик мора имати тијесне везе са:

- Удружењима екстремних спортова која дјелују на руралном подручју Бања Луке,
- Спортским удружењима која дјелују на подручју Бања Луке,
- Привредном комором Републике Српске,
- Туристичком организацијом Бања Луке и Републике Српске (графикон 14)



Графикон 14. Удружење мора остварити квалитетну сарадњу са другим субјектима

³² Закључци са Семинара о сеоском туризму под називом «Сеоски туризам у Европи; Искуства и перспективе», у организацији Свјетске туристичке Организације (World Tourism Organization – WTO), одржан у Београду, јуна 2002.

Назовимо организацију која ће преузети улогу око организовања и функционисања сеоског туризма на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче «Крајишко село». Асоцијација «Крајишко село» би водила и бригу око финансијске подршке развоју сеоског туризма на руралним подручјима. Оно што треба да буде иницијатива јесте да се обезбиједе средства подстицаја за развој сеоског и еко туризма на руралним подручјима. Сличне иницијативе већ постоје у земљама окружења. У Хрватској су, поред подстицајних средстава за развој туризма на селу, обезбијеђени и програми врло повољних кредита намијењених развоју сеоског туризма. Србија, такође, има програм квалитетне субвенције намијењене развоју еко туризма.

Обзиром на потенцијале који постоје на руралном подручју Бањалуке и заинтересованост за развој туризма, те слабе финансијске могућности локалног становништва, неминовно је да се мора обезбједити финансијска подршка од стране локалне и републичке власти, за све заинтересоване субјекте са подручја обухвата Студије.



18. Могућности и приједлози за развој одрживог туризма на студијском подручју

18.1. Неки оквирни појмови у вези са одрживим туризмом

Екотуризам

Екотуризам је широко прихваћен као подгрупа алтернативног туризма који основу свог дјеловања темељи на природној околини као главном мотиву за путовање. Представља туризам који се састоји од путовања у релативно неометана и незагађена природна подручја са специфичним циљем истраживања, дивљења и уживања у пејзажима и његовим дивљим богатством флоре и фауне, као и у свим осталим постојећим културним, историјским и традиционалним вриједностима.

Екотуризам тежи у свим облицима да постигне стање одрживог развоја. Његова чврста оријентација ка еволуцији принципа и смјерница заснованих на стандардима одрживости пружа му значајно мјесто у области туризма. Рурално подручје Бањалучке са очуваним природним атракцијама које се ријетко гдје могу наћи на тако малом простору, заједно са богатим културно-историјским вриједностима, пружају велике могућности у развоју екотуризма.

Туристичке активности и рекреација у руралном простору

Концепт руралног туризма је прошао кроз развојни период мијењајући се од самих почетака до данас. У почетној фази 50-тих година био је само још један облик туризма са врло слабом инфраструктуром, да би данас имао одлучујућу улогу у одрживости и ревитализацији руралних простора.

Због способности да валоризује природна обиљежја и простор као економски ресурс, рурални туризам представља значајну компоненту у ланцу одрживог развоја. Рурални туризам се на неки начин може тумачити и као добра комбинација интереса:

- туризма - као економске компоненте,
- околине - као дијела природне компоненте,
- еколошког система и локалне заједнице - као социјалне компоненте са својим карактеристикама.

Таква структурна дефиниција руралног туризма захтијева и одређене принципе који се морају слиједити. При томе се подразумева одређени рационални однос према: ресурсима којима простор располаже, контролисаном и добро планираном развоју, одрживости система итд.

Ови принципи се нису увијек користили при имплементацији развоја руралног туризма, међутим данас је то постала темељна одредница при планирању и реализацији развоја туризма на руралном подручју. Разлог лежи у чињеници да је рурални развој имао (и има) велики утицај на социо-економске прилике локалног становништва, њихов начин живота, културу, традицију, итд. И данас је врло тешко помирити неке сукобљене интересе. Начини превазилажења тих сукоба се морају увијек потражити уз учешће локалних представника и других заинтересованих субјеката.



18.2. Могући развојни облици туризма на руралном подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче

Рурални туризам представља различите облике туризма који се могу развијати изван подручја урбанизације у слободном природном амбијенту. Извјештај OECD-а из периода 1994. године³³ предлаже подјелу руралног туризма на четири облика (агротуризам, екотуризам, пустиловни туризам и сеоски туризам), иако можемо разликовати далеко више облика, у зависности од специфичности појединог подручја, те комбинације атрактивних фактора који промовишу подручје.

Рурални туризам представља туризам изван урбаних насеља и класичних туристичких капацитета, тако да нема карактеристике масовног туризма. Општа карактеристика руралних подручја је велика разуђеност потенцијала који се могу ставити у функцију развоја туризма. Анализа туристичких потенцијала се мора посматрати у складу са одређеним карактеристикама и локалитетима на којима се ти потенцијали налазе.

Потенцијале којима располаже подручје кањона Врбаса и платоа Мањаче можемо груписати у складу са туристичким активностима које се могу њима ставити у функцију. Ти потенцијали пружају могућност развоја сљедећих видова туризма:

1. Планински туризам – на ширем простору планина Мањаче, Осмаче;
2. Зимски туризам – планирана подручја Осмаче, Мањаче и Тисовац планина;
3. Алпинистички туризам - подручје клисура кањона Врбас;
4. Авантуристички туризам - цјелокупно подручје платоа Мањаче, кањона Врбас, планине Осмача;
5. Екстремни спортови - бициклизам, параглајдинг, рафтинг, кану, кајак;
6. Сеоски туризам - сеоска домаћинства на цјелокупном подручју;
7. Еко туризам – нпр. Чокорска поља;
8. Ловни и риболовни туризам - подручје планине Мањача за ловни туризам и водоток ријеке Врбаса за риболовни туризам;
9. Здравствени туризам - близина бање С.Топлице, климатска подручја, антистресни програми;
10. Манифестациони туризам - организовање манифестација регионалног, националног и међународног карактера; планинске рели вожње, џипијаде, бициклистичке туре;
11. Вјерски туризам - на подручју постоје вјерски објекти, манастир;
12. Културни туризам - постојање значајних културних споменика на студијском подручју;
13. Paint Ball - све популарнији туризам ратничких игара - простор платоа Мањаче до војног полигона;
14. Рекреативни и спортски туризам на великом дијелу руралног подручја;
15. Едукативни и спортски кампови - простор платоа Мањаче, подручје Крупе на Врбасу.

³³ Ciani, A. (1999): The Role of Rural Tourism for the Rural Integrated and Sustainable Development, proceedings from the Seminar in Italy: Rural Development: Contents, Models and Policies in the E.U. toward the 21st Century, Perugia, June 18-19.



18.2.1. Активности на водама Врбаса

Рафтинг

Мада у Републици Српској и БиХ-и има прекрасних ријека, оно што се може рећи за ријеку Врбас јесте да пружа велике могућности за развој спортских и туристичких активности. Не само да је угодан за купање (његова средња годишња температура износи 10,6° С, а средња лјетна око 17° С), скакање са литица, слободно спуштање, него је, посебно, погодан за рафтинг. Са брзацима, водопадима, слаповима, брзим током који пролази тјеснацима изнад којих се дижу стрме литице љубитељима екстремних спортова на брзим ријекама пружа се непоновљив доживљај и авантура. На ријеци Врбас већ постоји значајна активност која се односи на Врбас као рафтинг дестинацију, европског нивоа:

- На ријеци Врбас ће се одржати 2009. године Свјетско првенство у Рафтингу.
- У Бањалуци постоји неколико рафтинг клубова који ће туристима радо пружити могућност да доживе све љепоте ријеке Врбаса.

Већ сада посјетиоцима и љубитељима рафтинга на располагању стоје четири спуста / рафтинг туре и то:

1. 5 km - Средњовјековни град Звечај-Карановац,
2. 11 km - Ада-Карановац,
3. 14 km - Крупа на Врбасу - Карановац,
4. 21 km - Бијели Бук – Карановац

Спуштање се уз вођење искусних водича одвија на најљепшим дијеловима кањона Врбаса.

Кајак – Кану

Због кањона којим пролази, брзака и букова, Врбас спада у ред најпогоднијих ријека за кајак на брзим водама у Европи. Овдје су се некада одржавала првенства Југославије и БиХ. Кајак-кану вјештине са Врбаса су пронијели многи добри бањалучки кајакаши који су учествовали на престижним европским и свјетским такмичењима. Могућности које у погледу развоја овог спорта пружа Врбас су искориштене само у мањем дијелу. Шансе за развој овог спорта су још увијек на овом подручју велике. Постоје веома добри услови за организовање европских и свјетских такмичења. Постојање спортског кајак-кану клуба «Врбас» даје гаранцију да се ова спортска дисциплина може, уз велико искуство и залагање чланова, далеко више мултиплицирати у многим сегментима, а посебно мјесто заузети и у туристичкој понуди овог подручја и града Бања Лука.



Слика 25. Поглед на кањон Врбаса

Роњење

Разноликост биодиверзитета ријеке Врбас, са фантастичном морфолошком грађом коју је ријека вијековима стварала пробијајући се кроз кањон, пружа велике атрактивности заљубљеницима подводног роњења. Ронилачке авантуре пружају, уз подршку стручних водича, прилику да посјетиоци осјете љепоту подводног свијета Врбаса. Бањалучки ронилачки клубови које воде искусни професионалци пружају и могућност организовања едукативних програма и обука за све заинтересоване. Осим тога, у могућности су да пружају и специјалистичке услуге едукативног или авантуристичког карактера. Ронилачки клубови који дјелују на подручју су «БУК» и Пелагос».

18.2.2. Екстремни спортови

Спортско пењање

Кањон Врбаса пружа фантастичне услове за све љубитеље слободог пењања и алпинизма. На подручју кањона Врбас слободни пењачи су већ направили неколико пењачких смјерова. Ти смјерови се могу окарактерисати у почетничке, лагане смјерове, те средње и тешке смјерове пењања. Обзиром да постоји већ традиционални лјетни пењачки камп, број пењачких стаза се константно повећава. Спортска друштва (Соколско друштво Бањалука, Спортско пењачки клуб X-STREME) која се баве овом спортском активношћу организују такмичарске активности, те обуку заинтересованих кроз пењачке курсеве. Оно што треба истакнути јесу природне специфичности терена на којима се реализују ова активност.

- прераст Крмине (под заштитом РЗЗКИС) - геоморфолошки феномен³⁴
- Камена глава: код Звечај града

³⁴ Дјевојачки мост: по легенди некада давно са овог моста је скочила дјевојка због несрећне љубави. У непосредној близини налази се пећина са каменом саркофагом гдје је сахрањена. Прераст је остатак недадашњег подземног тока ријеке.



- вртаче: Љубачево, Стричићи
- кањони: звечајски, дуж. 12, дубина >350 м (под заштитом РЗ БиХ)
гребенски: дуж. 10, дубина >450 м (под заштитом РЗ БиХ)

Љубитељи овог екстремног спорта на стрмим литицама кањона Врбаса ће бити у могућности да уз стручну помоћ задовоље своје жеље.

Спелеологија

Подручје Мањаче и кањона Врбаса обилује разноврсношћу природних вриједности које су резултат геолошких процеса. Разноврсност геонасљеђа пружа могућност спелеолошких активности на том подручју. Наиме, све епохе развоја земље остављале су записе свог времена. Многобројне пећине и понори богати различитим пећинским украсима и животињским свијетом пружају шансе истраживачима да имају јединствене доживљаје. Најзначајније пећине и понори налазе се на локалитетима (табела бр. 57)

Табела 57. Локације пећина и понора на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче

Локације пећина	Локације понора
Антићи (спелеолошки објекти)	Добрња I
Бадњица – Гашићи (Крупа)	Добрња II
Љубачево каменолом	Поповићи
Кањон Тијесно: Пољице и Грабеж	Леденице
Стрике	Антонићи
Леденице – на Чемерници	Грабовачка р. – Кадина Вода
Крмине: у непосредној близини Дјевојачког моста	
Леденице – Крупа	
Антићи	

У близини кањона на планини Мањача се налазе једне од најдубљих јама у БиХ које допиру и до 302 m дубине. Могућности спелеолошких истраживања и авантура пружају добро организована спелеолошка друштва, а то су Спелеолошко друштво «Понир» и Спелеолошко друштво «Гремлин» из Бања Луке.

Планинарење

На подручју обухваћеном Студијом налазе се прекрасни предјели које планинарска удружења и љубитељи природе увелико користе да задовоље своје потребе. Непоновљиве амбијенталне цјелине које постоје на подручју кањона Врбаса и његових притока, археолошка налазишта, средњовјековни градови, пећине, извори, шумски комплекси, те многобројни видиковци са погледом на прекрасне предјеле и пејзаже пружају могућност развоја планинарења. Оближњи планински врхови представљају неодољив мамац за љубитеље планинарења и планинарска удружења (табела бр. 58.).

Табела 58. Најзначајнији висови на студијском подручју са надморским висинама



Вис	Надморска висина (m)	Планина
Голи вис	1339	Чемерница
М.Чемерница	1329	Чемерница
Стари вис	1251	Чемерница
Тисовац	1173	Тисовац
Осмача	949	Осмача
В.Мањача	1236	Мањача
М.Мањача	1162	Мањача
Преплетњак	1117	Мањача
Узловац	1082	Мањача
Грчка градина	999	Мањача

Извор: Креирано на основу постојећих картографских података

Планински бициклизам/Mountbiking

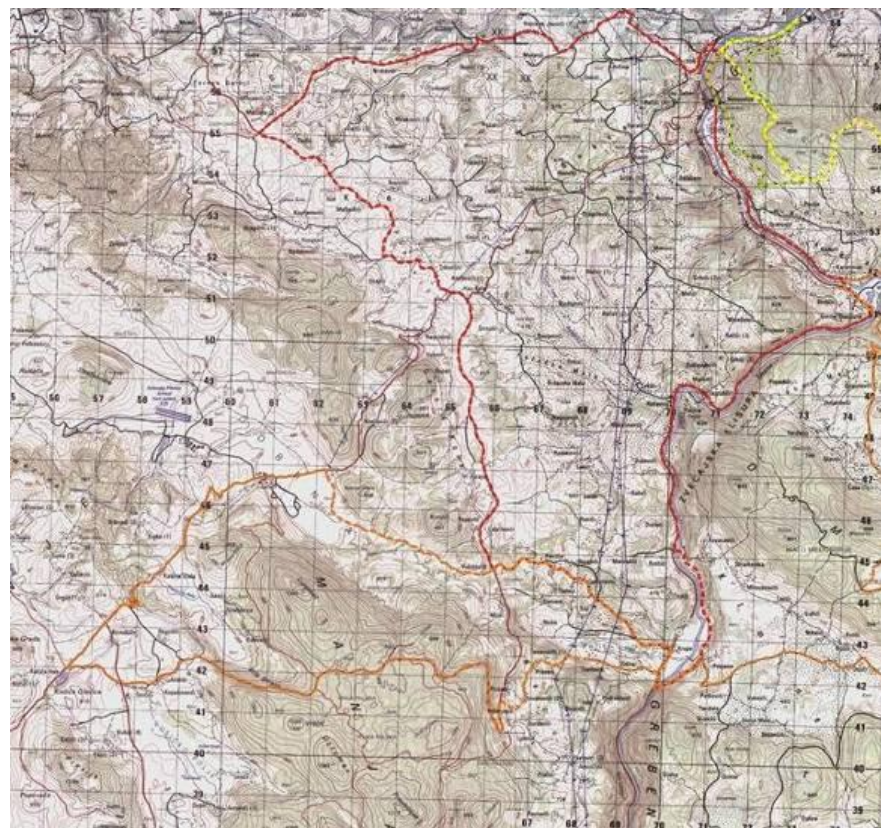
Још једна, све више нарастајућа, активност у Европи и на нашим просторима су бициклистичке активности у природном окружењу. Простори обухваћени Студијом пружају изванредне могућности за овај вид спортско рекреативне активности која је популарна код млађих нараштаја и код оних који су средњих година. На подручју које обухвата ова Студија нема значајнијих активности у правцу масовнијег бављења овим спортом. Обзиром на могућности које пружа овај све популарнији вид туристичке активности, на студијском подручју је Туристичка организација града Бањалуке извршила трасирање одређених рута у циљу развоја бициклизма на овом подручју. Овдје ће се само навести приједлог планираних рута које се налазе на подручју обухваћеном овом Студијом. Тај приједлог је:

Рута 1: Бања Лука – Шехер – Граб – Кола – Леденице - Крупа на Врбасу – Крмине - Камени мост – Рекавице – Карановац – Шехер - Бања Лука.

Рута 2: Крупа на Врбасу – Крмине – Тисовац – Међугорје – Ераковићи –Станаревићи – Гугуновић - Карановац.

Рута 3: Крупа на Врбасу – Зидине – Тешановићи – Стричићи – Добрња – Вукојевићи – Чубурловићи - Крупа на Врбасу.

Приједлог бициклистичких стаза је приказан графички. На слици бр. 26 се налазе прикази свих предложених бициклистичких рута.



Слика 26. Приједлог бициклических рута које се односе на студијско подручје³⁵

³⁵ Приједлог Туристичке организације Града Бања Лука (ТОБЛ)



Рута Мањача – Р1

Подручје планине Мањача је смјештено југозападно од Бањалуке. Ограничено је са источне стране ријеком Врбасом, са западне стране ријеком Саном, док му јужну границу представља Мркоњић Град, а са сјеверне стране допире до Бањалуке. По конфигурацији Мањача представља брдско-планинско подручје испресјецано благим узвишењима. Терен је, између великих коса и осамљених врхова, попуњен мањим или већим пољима у којима је обиље вртача. Конфигурација терена заједно са повољним климатским условима пружа могућност развоја различитих видова туризма. На првом мјесту, ту је могућност развоја авантуристичког туризма, планинарења, екстремних спортова (бициклизам, параглајдинг, џипијаде итд.), ловног и риболовног туризма и других видова туризма.

У сјеверозападном дијелу Мањаче протичу ријеке Гомјеница, Стратинска, Бистрица, Суботица и Голешки поток. Са овог подручја се у Врбас улијевају Сутурлија и Крупа, а у Сану Вучај, Козица и Бањица. На Мањачи постоје два вјештачка језера која се својим потенцијалима све више стављају у функцију туризма. Велико језеро је површине око 4 хектара и нуди могућност купања, пецања, камповања. Око језера су добро уређене трим стазе и пјешачке стазе у дужини око 10 km. Подручје је са источне стране ограничено планинским масивом чији је највећи врх Велика Мањача (1239 m). На Мањачи се налази и неколико јединствених садржаја који је издвајају од других, као на примјер:

- најдубља јама у БиХ (дубина је око 302 m),
- пећине,
- ријеке и врела,
- шумски комплекси,
- пашњаци,
- манастири и средњовијековни градови,
- некрополе стећака и др.

Преко Мањаче је пролазио римски пут (Salona-Servizium) дуж чије трасе се и данас могу наћи многобројни трагови римске културе.

Осим тога, Мањача је специфична по културним карактеристикама људи који живе и који су живјели на овом простору, а која се огледа, првенствено, у архитектури, традиционалној исхрани, народној ношњи и обичајима. Богата флора и фауна Мањаче, природне и културне вриједности пружају добру основу за развој туризма на овим просторима. Овдје се одржавају и значајне манифестације међу којима је најпознатија и најпосјећенија Кочићев збор.

Рута Кањон Врбаса/Осмача-Р2

Кањон Врбаса се налази на 12 km од центра града. Подручје кањона Врбаса одликује се богатим и различитим биљним и животињским свијетом, културно-историјским споменицима, те природним ријеткостима. На подручју кањона су и остаци средњовијековних тврђава (Гребен из 1192 г., Земљаник из 1287 г., те Звечај из 1404. године) који са својих видиковаца пружају могућност погледа на ријеку Врбас и његов кањон. Својим слаповима, стрмим стијенама, изворима, спелеолошким објектима, културно-историјским споменицима, биодиверзитетом, те постојањем добре комуникације у простору кањона Врбаса пружа велике могућности развоја авантуристичког, спортско-рекреативног, научног, транзитног, ловног, риболовног и излетничког туризма.



Рута Крупа на Врбасу-РЗ

Насеље Крупа на Врбасу је смјештено на удаљености од 25 km јужно од Бањалуке, између два кањона у Крупском пољу. Са источне стране насеља су смјештене планине Осмача (949 m) и Тисовац (1173 m), а са југа планина Мањача (1236 m). Са сјеверне стране подручје је ограничено Звечајском клисуром (Тијесно), а са јужне стране Гребенском клисуром (Бочачке стијене). Главна путна комуникација је магистрални пут М-16 (Бањалука-Јајце) који пролази кроз ово насеље у дужини од 72 km и регионални пут Бањалука-Чађавица. Са ове двије главне путне комуникације су повезани многобројни локални путни правци. Крупа на Врбасу је мјесто богато природним и културно-историјским вриједностима, као што су:

- кањон Врбаса
- слапови
- извори и млинови на ријеци Крупи
- Стрикина пећина
- манастир Св. Илије,
- средњовијековни град Гребен,
- црква брвнара итд.

које пружају велике могућности развоја авантуристичког, излетничког, вјерског, спортско-рекреативног, научног, сеоског и риболовног туризма. Од манифестација које се одржавају на подручју Крупе на Врбасу су најзначајније:

- Умјетничка колонија,
- Илиндански збор.

У јулу 2005. године овдје је одржано Европско рафтинг првенство, што овом мјесту даје могућност за развој спортског и манифестационог туризма.

Падобранство

Један од водећих екстремних спортова је, свакако, и скакање из авиона са падобраном. На подручју Бањалуке дјелује Аеро клуб «Свети Илија» чији инструктори пружају могућност обуке за почетнике. Обука пружа могућност да се већ у првом дану обука заврши са скоком са 850 метара помоћу школских падобрана деветокоморне куполе типа НАВИГАТОР-280 и SKYMASTER-290. За скокове са већих висина и евентуално опредјељење за овај екстремни спорт пружа се могућност обуке у разним техникама и дисциплинама (скок на циљ, фигуративни скокови, релативни скокови и др.) након чега се на крају полаже стручни испит.

Дакле, на подручју обухвата Студије постоји могућност за развој и омасовљавање овог вида туризма било самостално или у комбинацији са неким другим видом туризма.

Параглајдинг

Још један екстремни спорт који има услове да се развија на подручју обухвата ове Студије је параглајдинг. Почетне кораке ка развоју овог спорта на овим подручјима начинили су чланови параглајдинг клуба из Бањалуке. Наиме, на подручју Кањона Врбаса и платоа Мањаче постоји неколико изврских дестинација за параглајдинг. Чланови клуба уз пружање едукативних услуга и организовање школе летења пружају могућност да се након завршене обуке опробају летачке способности са узбудљивих мјеста за старт. Најпознатија старт мјеста на овом подручју и у његовој близини су:

- Грчка градина - Мањача 999 m
- Крмине – Крупа на Врбасу 469 m



- Лисина – Мркоњић Град 1400 m
- Сињаково – Мркоњић Град 1100 m

18.2.3. Екстремно савладавање кањона /Canyoning

Својим стрмим литицама, слаповима, водопадима, те висовима подручје кањона Врбаса и његових притока (Сутурлија, Швракава) пружа изванредне могућности развоја све популарнијег екстремног спорта сапуонинг (екстремно савладавање кањона). Комбинација алпинизма, скакања са литица, пливања и планинарења свим љубитељима добре авантуре пружа се у околини Бањалуке како на подручју Швракаве (десне притоке Врбаса са својих 300 m дугим кањоном и великим бројем ријечних «казана»), тако и на подручју ријеке Угар и Сутурлија. Рафтинг клуб «Кањон» организује за љубитеље овог авантуристичког спорта авантуре пуне доживљаја. Овај тип туризма на подручју кањона Врбаса може да представља значајну компоненту развоја авантуристичког туризма на овим подручјима.

18.2.4. Манифестациони туризам

Како је град Бања Лука највећи привредни, политички, административни, образовни, културни и спортски центар Републике Српске то му даје велике могућности за развој манифестационог и конгресног туризма. У граду се организују значајни сајмови са међународним карактером (чији је календар приказан табелом бр.59). Осим тога, у граду се одржавају и многобројне спортске манифестације, као што су «Светосавски рукометни куп», ауто трке на кружним стазама, међународни тениски турнир АТР CHALLENGE, Првенство Балкана у бициклизму и друге. Манифестације значајне из области културе су: Кочићев збор, Лето на Врбасу, Бањалучке лјетне игре, Дани Владе Милошевића, Ђурђевдански фестивал дјечје пјесме, Театар фест, Дани фолклора, сликарске и вајарске колоније и друге манифестације.

Табела 59. Календар најзначајнијих сајамских манифестација у Бања Луци

Сајмови ³⁶	Календар одржавања
Међународни сајам грађевинарства »Грамес«	14-18. март
Међународни сајам достигнућа у електро машинској индустрији и иновације «Демис»	14-18. март
Међународни сајам цвијећа	19-21. април
Дани моде	19-21. април
Међународни сајам медицине и козметике	19-21. април
Међународни сајам туризма	10-13. мај
Сајам финансија «Дани БиХ финансија»	10-13. мај
Међународни сајам намјештаја «Сан»	6-10. јун
Међународни сајам пољопривреде и	7-11. септембар

³⁶ Организатори сајма задржавају могућност промјене датума одржавања сајма ради усаглашавања са датумима у региону



прехранбене индустрије «Агрос»	
Сајам књига, биро опреме и школског прибора	18-24. септембар
Сајам информатике, комуникација и графике	18-24. септембар
Сајам медија «Промедија»	18-24. септембар
Међународни сајам аутомобила «Сам»	12-17. октобар
Међународни сајам лова, риболова, спорта, туризма и угоститељства «Лоримес»	8-11. новембар
Новогодишњи вашар робе широке потрошње	Децембар

Многе од тих манифестација имају и богате спортске садржаје који их употпуњују. Међу њима су посебно богате спортским садржајима:

- Лето на Врбасу –велики избор спортских активности на води (рафтинг, кајак, кану, скокови са моста и пливање);
- Кочићев збор - борба бикова, разна друга спортска и културна такмичења.

Календар значајнијих манифестација које се одржавају на Студијом обухваћеном подручју, а имају туристички значај приказане су табелом бр. 60.

Табела 60. Календар значајних манифестација на подручју

Манифестација	Локација	Мјесец одржавања
Кочићев збор	Стричићи	август
Euro Cup у рафтингу	Крупа на Врбасу	Јули
Илиндански збор	Крупа на Врбасу	јули
Међународна вајарска колонија «Крупа»	Крупа на Врбасу	Јули
EX-Yu Rock's!"	Крупа на Врбасу	Јули

18.2.5. Вјерски туризам

На подручју које обухвата ова Студија постоји неколико вјерских објеката који представљају значајну културно-историјску вриједност овог краја. Иако на овим подручјима нема посебне традиције организовања посјета вјерским храмовима постоји традиција окупљања и посјете храмовима одређеним вјерским празницима. Од значајних вјерских објеката који могу постати окосница развоја овог облика туризма посебно мјесто заузимају:

- Манастир Гомионица код Бронзаног Мајдана – смјештен на рубном појасу подручја ове Студије,
- Манастир св. Пророка Илије у Крупи на Врбасу,
- Црква Успења пресвете Богородице у Стричићима.

Ови вјерски објекти са још неколико вјерских објеката других конфесија које се налазе у ширем окружењу подручја пружају могућности, обзиром на вјерски и културно историјски значај, развој вјерског туризма на овим просторима.

18.2.6. Сеоски туризам

Посебан облик туризма који се реализује на сеоском пољопривредном имању (сеоско домаћинство)³⁷ називамо сеоски туризам. Под сеоским туризмом подразумевамо (Закон о туризму СГ. Републике Српске 28/94) «боравак туриста у домаћинству које је организовано као туристичко сеоско домаћинство ради одмора и рекреације». У овој дефиницији се наглашава улога пољопривредника (сељака) као носиоца пољопривредних активности који је уједно и власник тог имања. Туристичке услуге које он пружа представљају допунску дјелатност његове породице и извор за стварање додатних прихода. Овај облик представља најзначајнији вид руралног туризма.

Упоришне тачке овог туризма леже управо у сеоским домаћинствима која своју егзистенцију засновају, првенствено, на пољопривредној активности свог домаћинства, пружајући им могућност да вишак својих производа пласирају на туристичкој пијаци. На тај начин се пружа могућност сеоском домаћинству да реализује допунску зараду у свом властитом дворишту стварајући могућност радног ангажовања свих чланова домаћинства.

Осим што се на овај начин пружа могућност продаје вишка пољопривредних производа у свом дворишту, сеоско домаћинство кроз изнајмљивање смјештајних капацитета, пружањем услуга прехране и неких других видова ствара могућност за значајна додатна примања (продаја ракије, вина, изнајмљивање коња и др.). Могућности које пружа развој сеоског туризма су следеће³⁸:

- сеоски туризам даје могућност за стварање и отварање радних мјеста;
- стварање додатних економских ангажмана радно способног становништва села у замјену за традиционална сеоска занимања која изумиру, што условљава смањен одлив сеоског становништва;
- животна средина представља основну компоненту развоја сеоског туризма;
- осим тога, уравнотежени приступ у вођењу сеоских туристичких газдинстава ће, учећи на позитивним примјерима из праксе, дати гаранцију дугорочног спровођења заштите;
- усмјеравање посјетилаца ка руралним подручјима ће дати значајан допринос у одржавању виталности тих подручја чиме се директно даје допринос квалитетнијем начину живљења на тим просторима, индиректно - цјелокупне локалне заједнице, а директно - домаћинства која су укључена у туристичку дјелатност;
- због значаја који култура и традиција имају за посјетиоце руралних подручја, сеоски туризам има важну, скоро непроцењиву улогу у њиховом очувању.

³⁷ Сеоско домаћинство – у смислу правилника о начину пружања услуга у сеоском домаћинству који је донијело министарство трговине и туризма у сарадњи са осталим министарствима; је домаћинство које је организовано као туристичко сеоско домаћинство, у којем његови чланови имају пребивалиште и учествују у пружању угоститељских услуга, а привређивање сеоског домаћинства, претежно произилазе из програма властите производње.

³⁸ Свјетска Туристичка Организација ((World Tourism Organization – WTO) је организовала јуна 2002. године у Београду Семинар о сеоском туризму под називом «Сеоски туризам у Европи, Искуства и перспективе».



Развојем руралног туризма на селима и укључивање сеоских домаћинстава у туристичку дјелатност подручја обухваћеног Студијом оствариће се одређени позитивни ефекти од којих су најзначајнији:

- Допринос обнови и ревитализацији села;
- Допринос повећању запослености локалног сеоског становништва;
- Едукација становништва за самостално привређивања;
- Допринос очувању и обнови старих заната;
- Очување традиције и културних обичаја подручја;
- Очување специфичних карактеристика подручја;
- Подстицању сеоске производње и прераде пољопривредних производа.

У циљу стварања повољнијих услова за развој туризма на сеоским подручјима покренуте су одређене активности од стране Туристичке организације Града и Центра за развој и унапређење села, Градске развојне агенције Града Бања Лука и других невладиних организација.

Туристичка организација Града, заједно са пројектним партнерима Туристичка организација Републике Српске и EXIT Центар из Бања Луке реализује пројекат «Врбас - дестинација авантуристичког туризма» (Vrbas Adventure Resort) који је подржала Европска комисија у склопу CARDS програма подршке Европске Уније малим и средњим предузећима и регионалном економском развоју у БиХ и граду Бања Лука. Овим пројектом се има за циљ стварање и развој одрживог и конкурентног туристичког, еко и авантуристичког производа «Врбас - дестинација авантуристичког туризма» у рејону средњег тока ријеке Врбаса, заснованом на спортовима на дивљим водама и другим екстремним спортовима, праћен са еко и етно туристичком понудом малих и средњих предузећа.

Други значајан пројекат који даје допринос социо-економском развоју руралних подручја у БиХ је пројекат који проводи невладина организација Green Tour, а носи назив „Green Routs“, који има за циљ прављење бициклистичких коридора/рута који ће повезати четири ријеке Босне и Херцеговине (Уна, Сана, Врбас и Неретва). Пројект се реализује кроз принцип одрживог туризма и укључивања заинтересованих субјеката, нарочито локалних заједница.

Тај пројекат прати локални пројекат Biking Бања Лука који даје допринос реализацији овог пројекта, а иницијатор тог локалног пројекта је, такође, Туристичка организација Града Бања Луке. Овај пројекат пружа могућност да се БиХ укључи у европску мрежу бициклистичких магистрала развијених у оквиру поменутог пројекта.

Не могу се занемарити ни иницијативе покренуте за изградњу етно – села на подручју Стричића и Мањаче у виду завичајног музеја, као и куће - музеја народног трибуна Петра Кочића.

18.2.7. Ловни и риболовни туризам

Ловни туризам

Према катастру ловишта површина коју обухвата ова Студија (кањон Врбаса и плато Мањаче) износи 58.572 ha. Том ловном површином управљају ловачка удружења: „Змијање“, Бања Лука (21.372 ha) и „Мањача“ Стричићи (29.200 ha).

У орографском погледу највећи дио ловишта спада у ред брдовитих и планинских предјела са кречњачким и крашким подлогама, које карактеришу изражени гребени и увале. Ту су и крашки облици терена и планински предјели са доминантним планинским врховима Мањаче и обронака планине Чемернице. Ако се изузме кањон Врбаса ловно подручје обилује безводним теренима. Ловно подручје се налази у зони умјерено-континенталне, односно планинске климе изнад 600 метара надморске висине. Циљ и задатак чланова удружења је системска заштита, чување, одржавање и кориштење ловних ресурса. Ловци и њихова удружења су често носиоци и организатори низа еколошких и других друштвено значајних акција (пошумљавање голети, чишћење и уређење водотока ријека и терена, разна спортска и друга такмичења, манифестације јавног карактера итд.)

Природни услови подручја омогућавају:

- Узгој дивљачи – укључујући могућност узгоја у «гатерима»,
- Заштиту и одрживо кориштење,
- Укључивање лова у туристичку понуду подручја.

Ратни сукоби на овим просторима су условили нарушавање бројног стања и структуре ловишта, као и квалитета дивљачи. Уз менаџмент локалних удружења и велико залагање ловаца успоставља се квалитетнија равнотежа. Посебно се води рачуна о здравственом стању дивљачи кроз санитарне одстреле и здравствену контролу, уз стални стручни надзор.

У сваком удружењу постоји организована ренџерска служба која врши заштиту дивљачи од криволоваца и других предатора. Ловачка удружења имају у складу са Законом календар лова (табела бр. 61) којег се придржавају приликом организовања лова на дивљач.

Табела 61. Календар лова

Врста дивљачи	Латински назив дивљачи	Ловна сезона
Срндаћ европски	Capreolus capreolus L.	15.5. - 15.9.
Срна и лане	Capreolus capreolus L.	01.09. - 31.12.
Дивојарац	Rupicapra rupicapra L.	01.08.- 31.12.
Дивокоза	Rupicapra rupicapra L.	01.09.- 31.12.
Дивља свиња	Sus scrofa L.	Током цијеле године
Јелен европски	Cervus elaphus L.	01.09.- 31.01.
Зећ европски	Lepus europaeus L.	01.10. - 05.12.
Велики тетеријеб	Tetrao urogallus	01.04. - 31.05.



Љештарка пијевац	-	16.08. - 31.12.
Фазан	Phasianus spp.	01.10. - 05.01.
Јаребица пољска	Perdix perdix L.	01.10. - 05.01.
Јаребица камењарка	Alectoris graeca	01.10. - 05.01.
Довља патка глуvara	Anas platyrhynchos L.	01.09. - 29.02.
Дивља патка крца	Anas crecca L.	01.09. - 29.02.
Дивља гуска лисаста	Anser albifrons Sc.	16.09. - 29.02.
Препелица	Coturnix coturnix L.	01.08. - 31.12.
Дивљи голуб	Columba palumbus L.	01.08. - 31.12.
Грлица	Streptopelia turtur L.	01.08. - 31.12.
Шумска шљука	Scolopax rusticola L.	01.08. - 29.02.
Црна лиска	Fulica atra L.	01.09. - 29.02.
Медвјед	Ursus arctos	01.10. - 15.05.

У циљу развоја ловног туризма сачињен је дугорочни план развоја ловства на овом подручју (Ловна основа вриједи за период 2000.-2010.год.). У реализацији планираног развоја ловства као туристичке гране ловачка удружења очекују подршку локалних и републичких органа и шире друштвене јавности. Коначни циљ је подизање квалитета ловне дивљачи на виши ниво што би омогућило развој и унапређење ловног туризма на овим подручјима.

Осим тога, не треба занемарити ни чињеницу да се ово ловно подручје налази у близини веома атрактивног и за ловце привлачног посебног ловишта «Козара» којим управља Национални парк «Козара» чија је површина око 16.400 ha, а које је прави мамац за љубитеље ловног туризма.

Риболовни туризам

Ријека Врбас чистоћом, атрактивним предјелима, кањонима, брзацима, водопадима и скоро нетакнутим природним предјелима представља прави рај за љубитеље риболова. Било да су посјетиоци заинтересовани за риболов из рекреативних или спортских побуда, риболов на ријеци Врбас, њеним притокама и језеру Бочац (акумулација хидроелектране) ће им бити непоновљив доживљај. И поред тога што у Републици Српској има још доста водених површина на којима се може задовољити потреба за рибарењем, Врбас у том погледу пружа велике могућности. Воде Врбаса су у стању да задовоље прохтеје и најпробирљивијих пецароша. На водама Врбаса се могу уловити прекрасни капитални примјери риба. За сваког љубитеља риболова постоји богат фонд избора ловне рибе (ту је: младица, пастрмка, шкобаљ, шаран, кечига, лињака, бијела риба и друге врсте рибе).

Водама Врбаса управља Спортско риболовно удружење града Бања Лука које има задатак да се бави заштитом, узгојем и унапређењем риболовног спорта на подручју града Бања Лука.

Њихов је задатак да промовишу и унапређују риболовни туризам кроз:

- организовање такмичења на различитим нивоима,
- приближавање вода рибним фондом,
- чување и унапређења риболовне понуде подручја,
- сарадња са другим риболовним удружењима у циљу квалитетније заштите водотока ријеке,



- одржавање рибогојилишта «Клашник»,
- контрола и надзор над заштитом од недозвољеног риболова и непоштовањем календара риболова,
- очување ријеке Крупе, посебно у периоду мријештења поточне пастрмке,
- организовање едукације за млађе полазнике риболовног спорта (организовање школе риболова) у циљу развоја свијести и потребе очувања ријеке.

Риболовно друштво посјетиоцима и заинтересованим за риболов издаје, у складу са календаром риболова, дневне и вишедневне дозволе за риболов. Календар риболова на водама Републике Српске дат је табелом бр. 62.

Табела 62. Календар риболова на водама у Републици Српској

Фотографија	Врста рибе	Латински назив	Ловостај
	Кечига	Acipenser ruthenus L.	Од 01.03. до 31.05.
	Смуђ	Stizostedion lucioperka L.	Од 01.03. до 31.05.
	Шаран	Cyprinus carpio L.	Од 01.04. до 31.05.
	Сом	Silurus glanis L.	Од 16.04. до 15.06.
	Штука	Esox lucius L.	Од 01.02. до 31.03.
	Поточна пастрмка	Salmo trutta m. fario L.	Од 30.09. до 01.03.
	Липљен	Thymallus thymallus L.	Од 30.09. до 01.03.
	Младица	Hucho hucho L.	Од 30.09. до 01.03.
	Ријечни Ракови	Astacus astacus Linnaeus	Од 01.11. до 15.05

18.2.8. Излетнички туризам

Излетнички туризам представља туризам који се развија на основу краћих путовања, при којима посјетиоци обилазе природне атрактивности и културно-историјске вриједности. Могућности развоја овог облика туризма су подручја близу индустријских центара и других средишта. Овај облик туризма доприноси повећању туристичког промета и већем кориштењу постојећих туристичких потенцијала на одређеном подручју, јер се може реализовати током цијеле године.

Под излетом се подразумевају организовани одлазак у мјесто ван тренутног боравка туристе, који обично организују туристичке, са циљем да се посјетиоци упознају са подручјем. Излетнички програм представља комбинацију понуђених услуга (најмање двије понуде) које трају мање од 24 сата и не укључују преноћиште.



На подручју кањона Врбас и платоа Мањаче излетнички туризам није узео масовнији замаха, иако на том подручју постоје велики потенцијали за развој овог облика туризма, поготово ако се интегрише са другим облицима. На основу постојећих природних, културно-историјских, вјерских, традиционалних, гастрономских и других вриједности могућност креирања излетничких (једнодневних) обилазака овог подручја су велике.

На овим подручјима постоји велики број видиковаца који дају посебну атрактивност, подручју и пружају незаборавне погледе на град Бања Луку, Крупну на Врбасу, кањон ријеке Врбас. Потенцијална локација за организовање излетишта се налази на западном дијелу планине Осмаче, између насеља Љубачево и Крмине.

На подручју има и велики број традиционалних излетничких мјеста која викендом или одређеним традиционалним данима окупљања посјећује велики број становника града Бања Луке. Излетнички туризам подручја има велике потенцијалне могућности развоја, ако се имају у виду културно историјски споменици Бањалуке (тврђава Кастел, музеј, галерије, вјерски објекти), његова излетишта (Траписти, Бањ-брдо, Шибови), као и природне љепоте и историјске знаменитости. Национални парк Козара, језеро Балкана, природни резерват Бардача код Српца, Зеленковац код Мркоњић Града и други, дају додатну могућност развоја излетничког туризма на овим подручјима.

18.2.9. Зимски туризам

Иако на подручју нема изграђених ски лифтова, постоји неколико локалитета на којима постоји могућност развоја зимског туризма. Оно што треба узети у обзир код инвестирања у овај вид туризма су климатски поремећаји и њихова рефлексија на зимски туризам. Наиме, истраживања која су обавили истраживачи у Аустрији и Швајцарској³⁹ показују очекивања у наредних 15-20 година - помјерање висине на којој се стално налази снијег за око 150 до 200 m. Та чињеница говори у прилог томе да ће се на мањим висинама активна зимска сезона временски смањивати до границе рентабилности уложених средстава у развој зимског туризма. Ова и слична истраживања се требају узимати у обзир када се планирају капацитети зимских садржаја на висинама које су мање од 1200 m. На подручјима планина Мањаче и Осмача, које заузимају највећи дио, постоји могућност развоја зимског туризма рекреативног типа. Таква иницијатива већ постоји на подручју Стричића коју у сваком случају треба подржати. Оваква иницијатива уз комбинацију других видова туризма на овом подручју ће допринијети свеукупном развоју краја.

18.2.10. Транзитни туризам

Захваљујући географском положају подручја које је обухваћено овом Студијом, као и близини и положају града Бања Лука којем подручје припада и путној комуникацији која пролази кроз подручје (магистрални и регионални путни правци) на овом подручју егзистира, мада у својим почетним елементима, транзитни туризам. Могућности развоја овог вида туризма уз реализацију планираних аутопутева кроз ово подручје су далеко веће од садашњег стања.

³⁹ Hansruedi Müller, Turizam i ekologija, 2004, Masmedija, Zagreb, u prevodu Jasenke Kosanovic.

18.2.11. Здравствени туризам

Здравствени туризам представља један од најстаријих облика туризма у оквиру којег се стручно и контролисано користе природни љековити ефекти, поступци физикалне терапије и у последње вријеме и антистресни програми у очувању и унапређењу здравља и квалитета живота. Подручје кањона Врбаса и платоа Мањаче обилује великим могућностима развоја таквог облика туризма, ако се узме у обзир да се на домак града и у непосредној близини налазе бање: Топлице и Слатина.

Комбинујући тај облик туризма и развијајући све популарније антистресне програме туристички потенцијали овог подручја добијају додатну могућност туристичке валоризације. Осим тога, чист ваздух, здрава клима у комбинацији са природним љепотама дају могућност развоја овог вида туризма. Обзиром на брзо опадање квалитета савременог живота узроковано великим стресовима и загађењима, здравствени туризам поприма све значајнију улогу у обнављању психофизичких способности савременог човјека.

Могућности развоја овог облика туризма на овом подручју се морају максимално искористити, јер се налази у близини све брже нарастајућег административног центра Републике Српске. Све већи број људи ће имати потребе за овим видом услуга, које су допуњене:

- програмима уравнотежене прехране,
- искљученост буке и загађења,
- рекреативне вјежбе и шетње,
- обogaћеним друштвено духовним садржајима.

18.3. Оцјена стања туристичке дјелатности на студијском подручју

Организоване туристичке дјелатности на Студијом обухваћеном подручју може се рећи слободно да и нема, ако се изузму појединачни покушаји ентузијаста да направе искорак у правцу организовања туристичке понуде кроз активирање неких од туристичких потенцијала..

Како одрживи развој туризма подразумева да од туристичке дјелатности економску корист има (и то у значајној мјери) локално становништво, овакав начин коришћења туристичких потенцијала није одржив нити представља облик развоја на којем би се могли мобилисати сви туристички потенцијали подручја.

Дакле, циљ је да туристичка активност на овом подручју има, првенствено, подршку локалног становништва које мора да буде активни судионик, а не само пасивни посматрач. Укључивање локалног становништва у туристичку дјелатност се може остварити кроз развој нових видова туризма (сеоски туризам, агротуризам) и кроз радно ангажовање локалног становништва у туристичкој дјелатности (локални водичи, туроператори).

Ако оцјену туристичке дјелатности вршимо са аспекта туристичке понуде града Бања луке, онда се увидом у презентацију туристичке понуде Града може видјети да се највећи дио туристичке понуде ослања, првенствено, на потенцијале овог подручја. То



не може представљати проблем. Напротив, представља још једну потврду да подручје кањона Врбаса и платоа Мањаче има велике туристичке потенцијале. Осим тога, ако се у понуду укључе сви туристички ресурси заједно са локалним становништвом, успјех је осигуран.

Дакле, потребно је извршити диверзификацију учесника пружања туристичких услуга кроз цјелокупан простор обухваћен овом Студијом, а не дозволити да туроператори који се јављају као посредници задржавају, у највећој мјери, корист коју доноси развој туризма на подручју, док се локално становништво ангажује само када то њима одговара, што ствара несигурност при ангажовању локалних становника у туристичкој дјелатности.

Туристички промет на подручју Града смо раније анализирали и може се сагледати у претходном излагању у којем је анализирана туристичка дјелатност.

Какво је стање у туристичкој дјелатности и које су то предности и недостаци у развоју туризма на подручју кањона Врбас и платоа Мањаче показује проведена SWOT анализа реализована у сарадњи са заинтересованим субјектима, представницима локалног становништва, НВО на радном састанку који је организован у току израде ове Студије.

18.4. Оцјена квалитета окружења сеоског домаћинства на студијском подручју

Пољопривредници, власници породичних имања, ако се желе бавити сеоским туризмом, морају процијенити да ли њихово газдинство одговара потребним условима пружања туристичких услуга. Ова оцјена се, првенствено, односи на:

- привлачност подручја у којем се газдинство налази,
- привлачност газдинства,
- особине чланова породице - број, старост, љубазност, знање и др.

Када су у питању стандарди квалитета које мора испунити окружење како би постојали услови за развој сеоског туризма, вриједно је истакнути стандарде које је одобрила Генерална скупштина EuroGites-а 2005.⁴⁰ год. за укључење у сеоски туризам (Табела бр. 63).

⁴⁰ EuroGites-Европска федерација за сеоски туризам



Табела 63. Препорука стандарда оцјене квалитета окружења за развој сеоског туризма⁴¹

Опис	Минимум за домаће тржиште	Међународно тржиште
Рурално окружење смјештајног објекта	Захтијева се на високом нивоу	Захтијева се на високом нивоу
Утицај разних непријатности (непријатни мириси, бука, нарушен видик и др.)	У складу са локалним прописима	Веома мали (3) Препоручују се никакви
Ресурси 1: природа, пејзаж, крајолик	Средњи (2)	Високи (3)
Ресурси 2: етнографски, култура, традиција, архитектура	Средњи(2)	Високи (3)
Стање очувања животне средине	Средњи (2)	Високи (3)
Допринос локалној производњи	На основном нивоу (1)	На средњем нивоу (2)
Друштвена и културна одговорност	Врло висока (4)	Врло висока (4)
Договор са локалним учесницима	У складу са локалним прописима	У складу са локалним прописима
Енироментална одговорност	У складу са законом	Врло висока (3)

Први предуслов је чиста природа - зрак, вода, клима, очувана околина, сликовит пејзаж, могућност слободног кретања и разгледања. Близина ријека, планинских ланаца, недирнуте природе је оно што ће понуду подручја употпунити. Осим овог, туристи траже и удобан смјештај и већину предности које нуди цивилизација. На првом мјесту су захтјеви за висок степен опремљености:

- комуналном инфраструктуром - телефон, квалитетно снабдијевање електричном енергијом, гријање, водоснабдијевање, збрињавање отпада и отпадних вода;
- друштвеном инфраструктуром - здравствена заштита, пошта, музеји, школе, трговине, угоститељски објекти итд.

Услове које сеоско домаћинство треба испунити како би се регистровало за пружање туристичких услуга у Републици Српској прописано је Правилником о начину пружања услуга у сеоском домаћинству којег је прописало Министарство трговине и туризма. На основу Закона о угоститељству (СГ РС-е 03/04) и Закона о туризму (СГ РС-е 28/94) правилником се уређује:

⁴¹ Поени од 1 до 4 имају вриједности како слиједи:

- 1 - основни, задовољавајући минимум,
- 2 - нормални или средњи ниво, задовољавајући,
- 3 - добар, висок ниво, уочљиво изнад нормалног,
- 4 - веома добар, веома висок, одличан.

Препоручени стандарди немају обавезујући карактер него само препоруке коју би требали заинтересовани испоштовати. Компензације појединих фактора су могуће.



- појам сеоског домаћинства,
- минимални услови за пружање туристичко-угоститељских услуга у сеоском домаћинству,
- поступак и начин категоризације објеката у којима се пружају угоститељске услуге у сеоском домаћинству,
- одређује појам «програма властите производње»,
- одређују врсте производа које не морају бити из «програма властите производње».

У циљу анализирања оцјене услова за развој сеоског туризма на Студијом обухваћеном подручју проведено је истраживање у сарадњи са локалном заједницом. У анкетирању су укључена домаћинства са подручја обухвата. Кроз низ одабраних питања извршено је анкетирање чији су резултати анализирани и служе за оцјену испуњености услова за развој сеоског туризма.

Туристичка атрактивност мјеста

Оцјена туристичке атрактивности једног мјеста се врши на основу провјере постојања одређених туристичких мотива на том мјесту. Сматра се да је туристичко мјесто атрактивно ако посједује следеће туристичке мотиве:

- здрава клима;
- уређени стамбени објекти, близина објекта имању, разноврсна стока;
- очувана природа, сликовит пејзаж;
- очувано градитељско и културно-историјско наслеђе;
- посједује услове за рекреацију, разоноду, посјету културним вриједностима;
- угоститељски објекти у којима се искључиво нуде регионална јела припремљена на традиционални начин и пиће, посебно вина и ракије које су карактеристичне за то подручје;
- добра путна повезаност мјеста;
- удаљеност од прве амбуланте и поште мања од 15 km;
- удаљеност од прве трговине и гостионе мања од 5 km;
- заинтересованост већег броја сеоских домаћинстава за бављење туризмом;
- телефон.

У наредном дијелу је на основуведеног истраживања извршена процјена атрактивности подручја обухваћеног Студијом, као и испуњеност потребних услова. Према оцјени испитаника, потенцијалних учесника у сеоском туризму, велики број њих (57,12%) је оцијенило подручје као *атрактивним*, а дода ли се томе и број оних који су подручје оцијенили као *посебно атрактивним* (39,3%), тада се налази да је (преко 96,4%) испитаника оцијенило да сеоска подручја обухваћена овом Студијом имају висок степен атрактивности која се може ставити у функцију развоја туризма.

Иако је на подручју туристичка дјелатност тек у почетним развојним корацима, одређени број туриста посјећује ово подручје, али њихова званична регистрација се не обавља, јер на подручју нема организоване институције која би прикупљала податке.

Наиме, ово се подручје налази у саставу туристичког производа који се нуди посјетиоцима града Бања Лука. Премаведеном истраживању разлог посјете овом подручју се наводи као:

- очувана природа и природне атракције (33,3% испитаника),



- здрава клима и домаћи специјалитети које нуде малобројни угоститељски објекти (24,52% испитаника),
- и на трећем мјесту према значају су културно-историјске вриједности које постоје на овом подручју (18,66 % испитаника),
- љубазност локалног становништва оцијенило је 16,6% испитаника.
- остали разлози који имају мање вриједне оцјене.

У циљу утврђивања додатних садржаја који могу бити разлог посјете овом подручју сагледано је постојање одређених манифестација на подручју које имају интернационални или национални карактер, а које су у стању да на одређеној локацији окупе већи број посјетилаца. Према резултатима истраживања, такве манифестације на овом подручју постоје. Испитаници су наводили следеће манифестације:

- Као интернационална манифестација наведена су такмичења која се одвијају у екстремним спортовима на ријеци Врбасу (43,24% испитаника),
- Као национална манифестација наведена је «Кочићев збор» која има културно-спортску манифестацију (43,24% испитаника), остали испитаници нису навели манифестације таквог значаја.

Оцјена стања инфраструктуре окружења сеоског домаћинства

Једна од основних претпоставки развоја сеоског туризма јесте оцјена стања основне инфраструктуре на подручју гдје би се стварале претпоставке пружања туристичких услуга. Наиме, туристи имају високи захтјев када је у питању инфраструктура. Према препорукама стандарда, које је одобрила Генерална скупштина EuroGites-а 2005.⁴² год., за укључење у сеоски туризам, када су у питању услови везани за инфраструктуру, су приказани Табелом бр. 64.

Табела 64. Препоручени стандарди који се односе на инфраструктуру предложени од стране Генералне скупштине EuroGites-а

Опис	Минимум за домаће тржиште	Међународно тржиште
Прилаз/сигнализација	Основни прилаз, са одређеним проблемима/да	Добар прилаз за уобичајене приватне аутомобиле/да
Снабдијевање текућом водом	Захтијева се	Захтијева се
Снабдијевање топлим водом	Захтијева се довољна количина за све вриједности	Захтијева се довољна количина за све вриједности уз стално снабдијевање
Гријање просторија	Да	Да
Климатизација	Не	Да (гдје је примјенљиво)
Енергијом	Захтијева се	Захтијева се

Анализирајући стање инфраструктуре у домаћинствима на Студијом обухваћеном подручју оцјене које смо добили показују следеће резултате:

⁴² EuroGites-Европска федерација за сеоски туризам

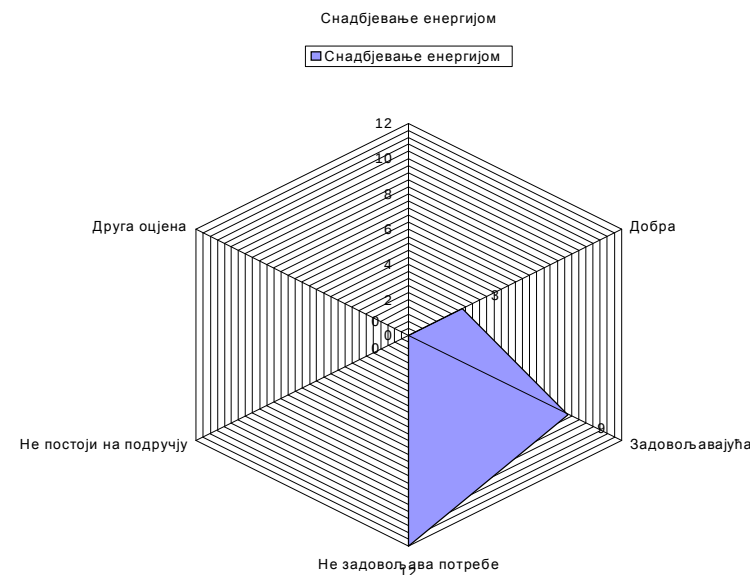


Снабдјевеност енергијом

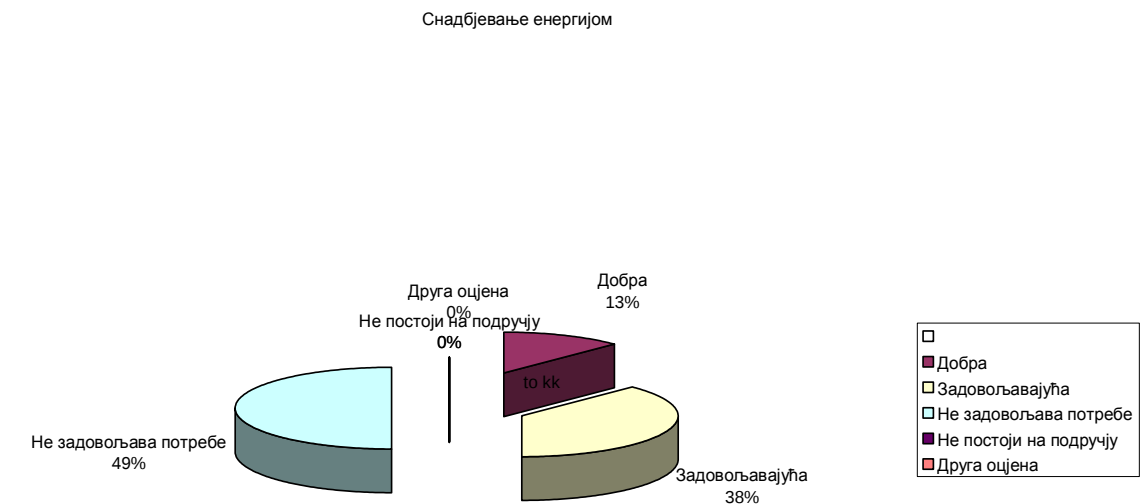
Према резултатимаведеног истраживања оцјењујући квалитет снабдијевања електричном енергијом домаћинстава, највећи број испитаника је окарактерисао као стање које не задовољава њихове потребе, док је мањи број њих оцјенио стање као задовољавајуће. Оно што је алармантно је да оцјену добром снабдијевању електричном енергијом није дао нити један од испитаника (графикон бр.15). Ако искажемо оцјене испитаника о квалитету снабдијевања енергијом процентуално, тада је одређене испитаника како слиједи:

- не задовољава потребе становништва (49%) ,
- задовољно квалитетом снабдијевања енергијом (38%) (графикон бр.16).

Графикон 15. Оцјена снабдјевености енергијом домаћинстава на подручју кањона Врбаса и платоа Мањача

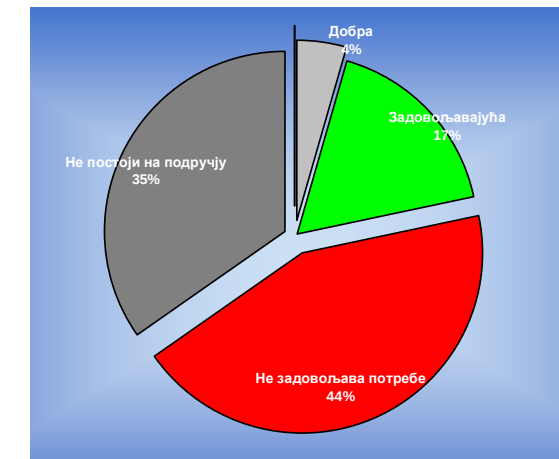


Графикон 16. Оцјена квалитета снабдијевања електричном енергијом исказана процентуално



Снабдјевеност водом

Анализирајући квалитет снабдијевања водом резултати које смо добили показују да је на Студијом обухваћеном подручју 44% становника незадовољно квалитетом снабдијевања водом. Оно што је забрињавајуће и алармантно јесте да је њих 35% нема доступну квалитетну воду за пиће. Док се 17% становника изјаснило да је задовољно квалитетом снабдијевања водом за пиће (графикон бр. 17).



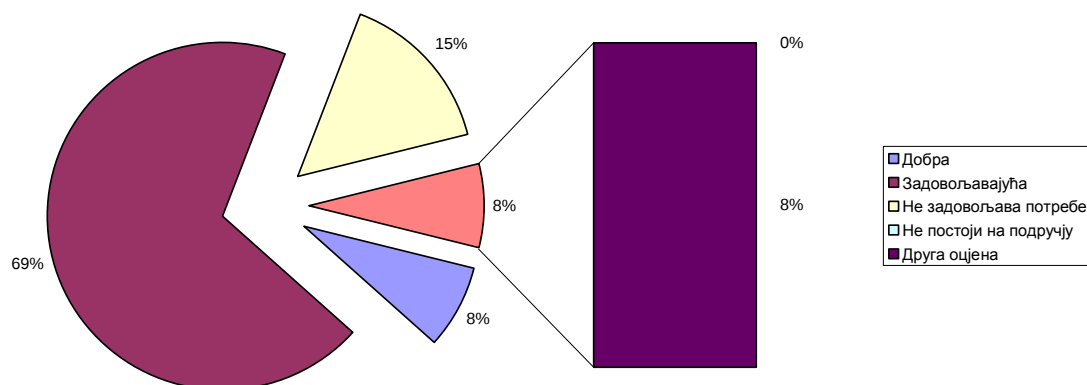
Графикон 17. Оцјена квалитета снабдјевености подручја водом

Оцјена путних комуникација

Квалитет путних комуникација премаведеном истраживању је оцјењено као задовољавајуће (69%), док је њих 15% оцјенило да путне комуникације не задовољавају потребе (графикон бр. 18).



Путне комуникације Локални ниво



Графикон 18. Оцјена квалитета путних комуникација (националног, регионалног и локалног нивоа)

Оцјена окружења

У покушају да се сагледају основни услови економске политике са становишта републичких, државних и локалних институција проведено истраживање је показало да се од укупно испитаних, 63% изјаснило да оквирне услове економске политике развоја туризма које се односе на државне институције нису испуњене, док је њих 50% мишљења да услове није испунила ни локална власт, не наводећи који су то услови.

Еколошка проблематика

Анализирајући на који начин се рјешава проблем отпада на подручју испитаницима су понуђене могућности на који начин се тај проблем рјешава и они су се могли одредити на један од понуђених начина или да евентуално допуне својим случајем. Резултати су показали слиједеће:

- Испитаници су навели да се углавном проблем отпада рјешава отпремањем на градску депонију са оних подручја гдје је градско комунално преузеће преузело обавезу одвоза,
- Оно што се наводи као друга алтернатива јесте одлагање отпада у неки од потока који се налазе у близини села,
- Осим тога је регистрована и појава одлагања отпада на свом имању.

Оцјена постојања стручних знања

Анализирајући стање потребних знања за туристичку дјелатност на овом подручју и то са два аспекта:

- посједовање одређених знања за туристичку дјелатност и
- да ли постоји заинтересованост за укључивање у туристичку дјелатност

на Студијом обухваћеном подручју, резултати истраживања су показала да становници посједују одређена знања, али су та знања недовољна за квалитетно укључивање у



туристичку дјелатност (за оцјену таквог става изјаснило се 64% испитаника), док се 28% њих изјаснило да нема никаквог искуства у погледу туристичке дјелатности.

Дакле, биће потребно предузети одговарајуће мјере у правцу стварања квалитетнијих образовних услова у домаћинствима како би се иста могла укључити у туристичку дјелатност. Међутим, какви су тренутни услови за стицање потребних знања, као и приступна могућност локалног становништва финансијским средствима на подручју, резултати показују следеће:

- Немају приступ ни знању ни капиталу нити су заинтересовани (33,3%)
- Немају приступ, али је заинтересованост велика (33,3%)
- Имају приступ свему, само су незаинтересовани (25%)

Оцјена утицаја развоја туризма на локално становништво

Оно што је посебно значајно је да учесници у проведеном анкетирању имају јединствен став по питању утицаја екотуризма на екоистеме и изражавају став да екосистеми не могу бити уништени развојем екотуризма на овим подручјима.

Када је у питању утицај развоја туризма на локалну заједницу, тада је према мишљењу учесника у анкетирању, локална заједница осјетљива само у случају да се број туриста на подручју повећа до тог броја да су бројнији од становника и ако су при томе туристи бахатог понашања (69,23%).

Осим овог утицаја развоја туризма истиче се и негативни ефекат туристичке дјелатности на подручју који се манифестује кроз одлагање отпада на непрописан начин од стране посјетилаца (37,1%) који узрокује загађење околине. Исто тако су испитаници исказали и одређену осјетљивост и на друге негативне ефекте развоја туризма, а који се односе на:

- Губитак локалног идентитета (14,2%)
- Појаву дроге (17,2%)
- Појаву проституције (14,2%)
- Као и непоштовање вјерске традиције (14,2 %).

Након проведене анализе можемо констатовати да сеоски туризам на имањима која се налазе на студијском подручју је у почетној фази развоја. Међутим, поред туристички вриједних потенцијала које постоје на породичним имањима (здрава и чиста средина, традиционалне вриједности подручја, љубазни домаћини, традиционални гастрономски специјалитети, здрава храна и др.), због непостојања одређених знања и сазнања овај облик туризма на нашим просторима није имао прилику да се значајније развије. Могућности развоја сеоског туризма су истраживањем детаљније анализиране, а резултати могућности развоја ће бити изложени у наредном дијелу излагања.

Према мишљењу учесника у проведеном истраживању у оцјени приоритетних мјера које би се морале предузети у правцу унапређења туристичке дјелатности и како би се туризам подигао на виши ниво су:

- потреба припреме стратешких докумената (20,9% испитаника);
- потреба подизања сарадње на свим нивоима на виши ниво (19,4% испитаника);
- образовање кадрова за потребе туризма (19,4% испитаника);
- квалитетнији маркетиншки наступ у презентацији локалних туристичких потенцијала (19,4% испитаника).



18.5. Оцјена препоручених услова за могуће укључење домаћинстава у туристичку дјелатност

Анализа оцјене препоручених услова

Туристичко сеоско имање представља мању привредну цјелину које је смјештено у туристички атрактивном подручју, које нуди властите производе или услуге привређивања, а у рад су укључени сви чланови породице. Пољопривредно сеоско домаћинство које пружа туристичке услуге стиче статус »туристичког сеоског домаћинства«. Туристичка дјелатност на породичном сеоском имању представља допунску дјелатност. У склопу туристичке понуде туристичко сеоско имање може пружати следеће туристичке услуге:

- Смјештај гостију на властитом имању,
- Понуда властитих производа,
- Понуда јела из властите кухиње,
- Понуда пића из властитих подрума,
- Дегустација домаћег вина и ракије,
- Организација излета у околину (пикник),
- Камповање на имању,
- Изнајмљивање коња за јахање,
- Берба воћа и поврћа,
- Сакупљање љетине (активности на имању),
- Пружање услуга према организованим посјетама.

Основна карактеристика у пружању услуга јела и пића је чињеница да све намирнице које се нуде морају бити произведене на традиционални начин и на властитом имању, при чему се морају слиједити трендови поризводње «здраве хране». Сваки домаћин у границама својим могућности пружа посјетиоцима садржаје који заједно дају допринос квалитетнијој заједничкој понуди.

Домаћини који желе да се баве пружањем туристичких услуга на свом имању морају извршити процјену могућности и услова које има њихово имање.

Гости, првенствено, очекују очувану природу, сеоску архитектуру и подручја која имају здраву климу и чист ваздух. Осим тога, туристи очекују: добар смјештај, воду, струју, телефон, добру саобраћајну везу, трговину, пошту и могућност здравствене услуге.

Како бисмо добили квалитетну процјену могућности развоја туризма на сеоским имањима - газдинствима која се налазе на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче проведено је истраживање које је обухватило од 10 до 15 домаћинстава на подручју сваке мјесне заједнице. У истраживању су учествовала домаћинства према властитом опредјељењу, а истраживању су значајан допринос дали и представници локалних органа мјесних заједница. На овај начин се добио репрезентативан број (позив на учествовање у испитивању добило је 150 домаћинстава), како би се оцијенила мотивисаност домаћинстава за укључивање у развој сеоског туризма.

Упитник је био сачињен од питања која су требала да дају оцјену могућности укључења сеоског домаћинства у пружање туристичких услуга.



Стандарди који су потребни да се испуне у погледу смјештаја и других захтјева за сеоско домаћинство које жели да се региструје и пружа туристичке услуге прописани су Правилником о начину пружања услуга у сеоском домаћинству којег је прописало Министарство трговине и туризма. Међутим, стандарди које је препоручила Генерална скупштина EuroGites-a се односе на приједлог за домаће и међународно тржиште приказана је табелом бр. 65.

Табела 65. Препоручени стандарди за домаћинство које се жели укључити у пружање туристичких услуга на свом имању

Опис	Минимум за домаће тржиште	Међународно тржиште
Локални стил градње	Са елементима који су типични за регион (2)	Архитектура у стилу локалне градње (3)
Локални стил уређења	Компатибилан локалном стилу (2)	Компатибилан локалном стилу (2)
Стање очуваности	Висок ниво (3)	Веома висок ниво (4)
Традиционално/аутентично опремање	Основно (1)	Средње (2)
Укупна чистоћа	Врло висок ниво (4)	Врло висок ниво (4)
Величина једнокреветних соба	Према локалним прописима	10 m ² (соба-ноћење/доручак) 8 m ² (самостално припремање хране)
Величина двокреветних соба	Према локалним прописима	15 m ² (соба-ноћење/доручак) 12 m ² (самостална припрема хране)
+ за сваки додатни кревет	Локални прописи	+3 m ²
Величина заједничке просторије	Одговарајућа (2) за број гостију	Одговарајућа (2) за број гостију
Купатило - минимум опреме	Затворен простор који се може закључати, туш са завјесом, вентилација, гријање	Туш, WC, умиваоник, ормарић, огледало. Препоручује се WC у одвојеној просторији
Услуге чишћења	Не захтијева се	Не захтијева се (Препоручује се постојање могућности)
Пружање услуга исхране у смјештајним објектима	Не захтијева се	Не захтијева се. Препоручује се код издавања собе на бази ноћење - доручак
Локална гастрономија/Угоститељски објекти за исхрану	Да	Да



Анализа резултата истраживања је презентована у излагању које слиједи. Анализирајући смјештајне могућности које посједују газдинства на овом подручју, као и њихову структуру, истраживање је показало да су резултати врло неповољни. Према Правилнику који дефинише ову проблематику, за смјештај гостију треба обезбједити суве, прозрачне и свијетле просторије са примјереним намјештајем. Правилником су дефинисани и услови и квалитет смјештаја. Потребно је осигурати и заједничку просторију за јело и дневни боравак гостију. Просторије за смјештај и боравак гостију морају бити одвојене од приватног стамбеног простора породице.

Оцјена смјештајних могућности у домаћинству

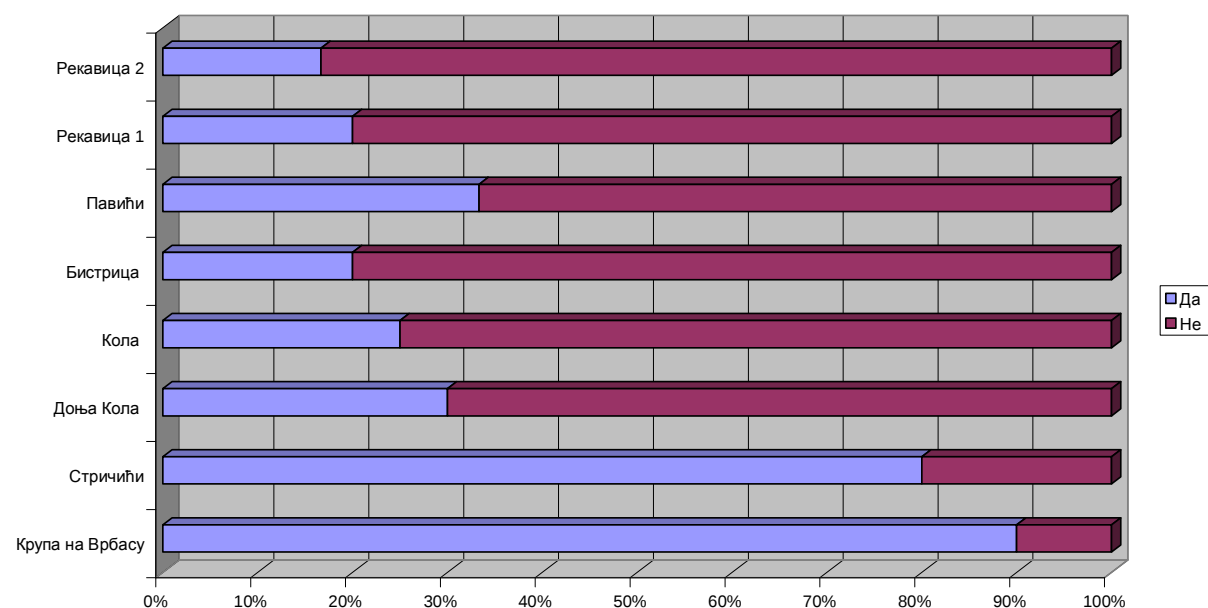
Анализирајући смјештајне могућности домаћинстава на Студијом обухваћеном подручју, истраживање је показало да од укупног броја анкетираних 80,7% се изјаснило да нема адекватан смјештај за туристе, мада у њиховим срединама постоје газдинства која имају смјештај који би задовољио потребе посјетилаца.

Посјетиоци сеоских имања имају и друге захтјеве који су повезани са могућношћу организовања домаћинства као привредног газдинства које је у стању произвести на свом имању одређене производе за потребе посјетилаца (храна, пиће, месо и др.).

Процјена постојања могућности производње на властитом имању

Да би се утврдила бројност газдинстава која су у стању да на свом имању обаве одређене производне процесе, кориштена је идентификација таквих газдинстава на основу показатеља постојања објеката за привредну производњу у којима би, евентуално, на захтјев посјетилаца могли презентовати начин производње коју обављају. Резултати проведеног истраживања су приказани графиконом бр. 19.

анализа постојања производних и пратећих објеката на газдинству

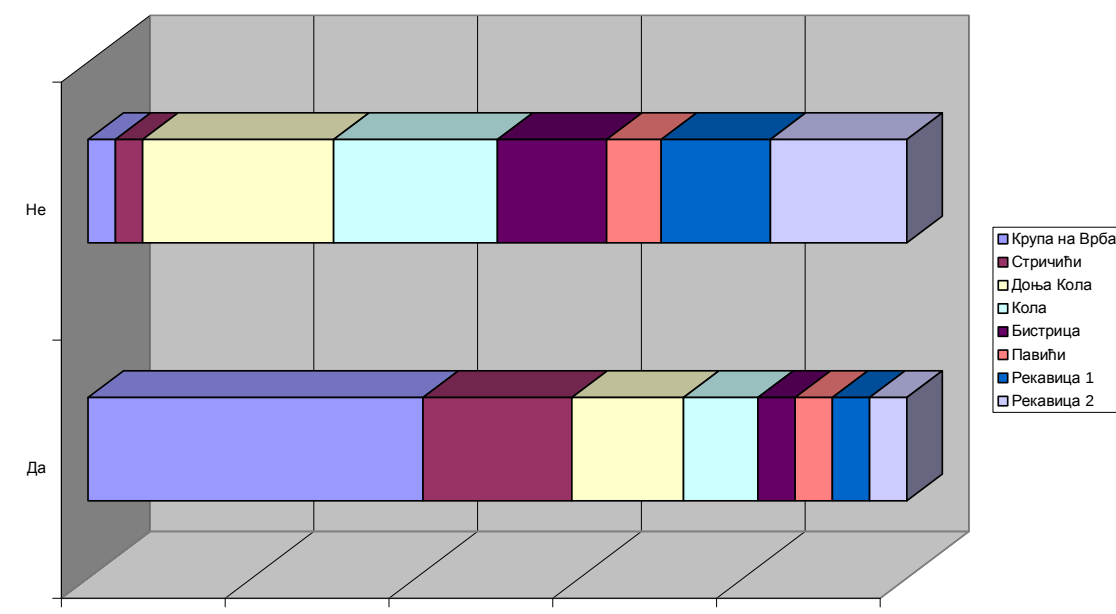


Графикон 19. Анализа постојања производних и пратећих објеката на газдинству



Са графика се може видјети да у свакој мјесној заједници има домаћинстава која имају пратеће производне и привредне објекте и могућност производње пољопривредних производа на свом имању. Највећи број таквих газдинстава је на подручју Мјесне заједнице Крупа на Врбасу (88%), а најмање је таквих анкетираних домаћинстава на подручју Мјесне заједнице Рекавице 1. Како су распоређена домаћинства према мјесним заједницама на којима је проведено истраживање показује графикон бр. 20.

анализа постојања производних и пратећих објеката на газдинству

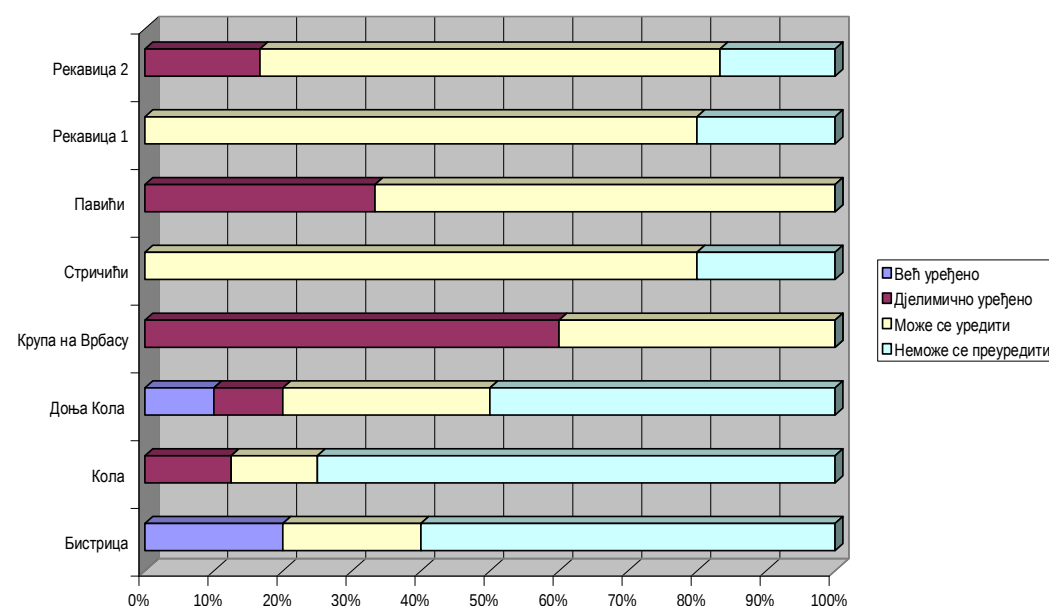


Графикон 20. Приказ расподјеле домаћинстава која посједују привредне и пратеће објекте према мјесним заједницама у којима се налазе

Није довољно само посједовати привредне и производне објекте, него мора постојати и могућност да се домаћинство претвори у пољопривредно газдинство које је у стању да произведе потребне производе не само за себе него и за продају. Анализа проведеног истраживања, које показује колико је од анкетираних домаћинстава у могућности да се преуреди у привредно газдинство, је дата графиком бр. 21.



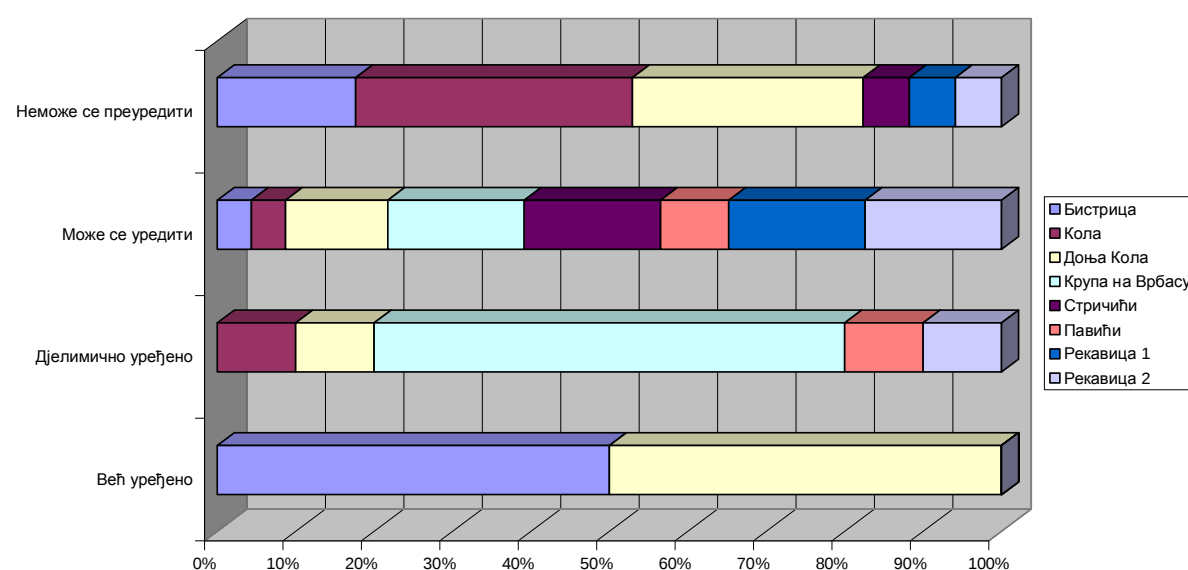
анализа оцјене могућности преуређења домаћинства у поривредно газдинство



Графикон 21. Анализа домаћинства која се могу преуредити у привредно газдинство

Оно што показује графикон бр.21 је да се анкетирана домаћинства налазе у различитим условима стања припреме за производњу на својим имањима и да ни у једној мјесној заједници нема домаћинства која нису у прилици да се преоријентишу у правцу производње на властитим имањима. Како су та домаћинства радпоређена према мјесним заједницама приказано је графиком бр. 22.

анализа оцјене могућности преуређења домаћинства у поривредно газдинство



Графикон 22. Структура домаћинства која се могу преуредити према мјесним заједницама

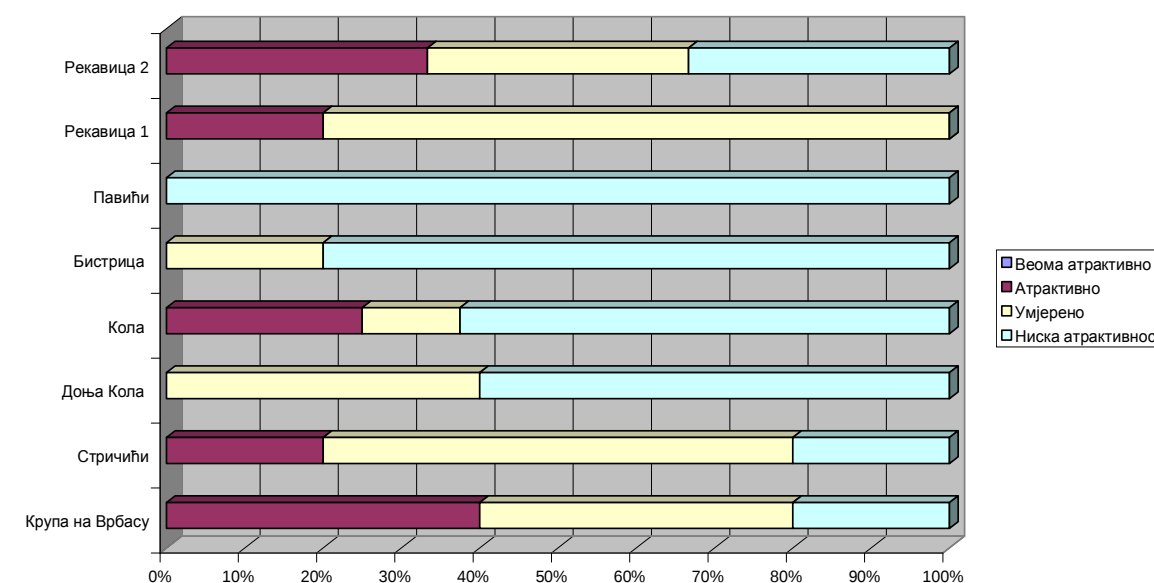


На основу извршене анализе показало се да постоји значајан број домаћинства у скоро свим мјесним заједницама који је већ преуређен и функционише као привредно газдинство или га је могуће преуредити уз одређене реконструкције и инвестиције.

Оцјена атрактивности домаћинства

Да би оцијенили мишљење домаћина о атрактивности свог имања од учесника у анкетирању је тражено да према својој перцепцији појма атрактивности, дају оцјену за своје домаћинство. Учесници су могли да се одредје за једну од понуђених оцјена (веома атрактивно, атрактивно, умјерена атрактивност, ниска атрактивност). Мада одговор на ово питање има велику дозу субјективности, ипак ово питање има социолошки и психолошки ефекат. У овом случају је вреднован лични став и мишљење о атрактивности власника. Резултати њихових ставова приказани су графиком бр. 23.

оцјена атрактивности сеоских домаћинства

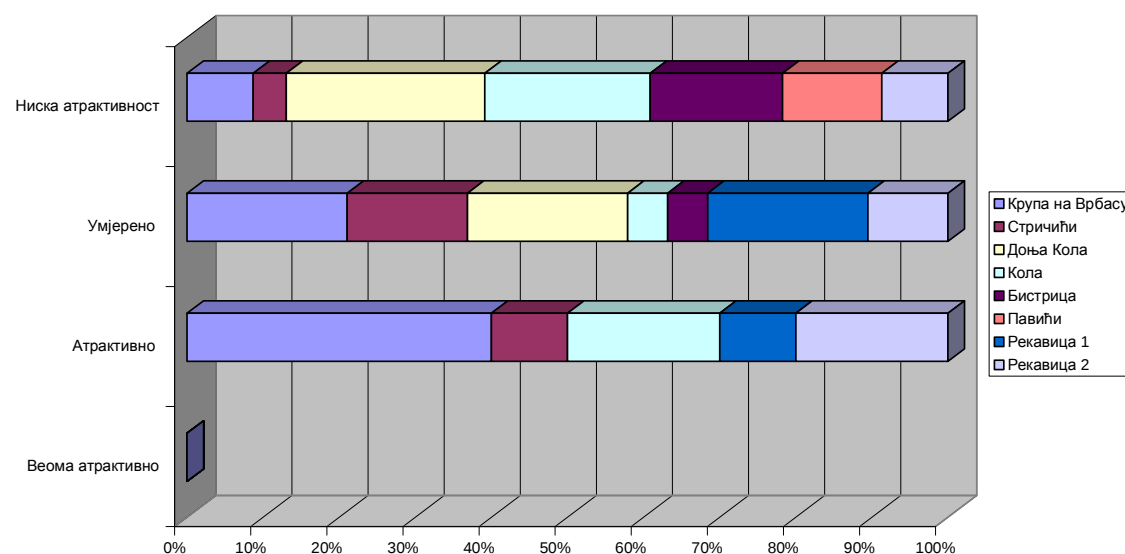


Графикон 23. Оцјена атрактивности сеоских домаћинства

На основу графичког приказа бр. 23 видимо да су домаћини доиста били самокритични, па ни једно имање на подручју нису могли да оцијене као веома атрактивно, што у стварности сигурно није тако. Осим тога, врло је интересантан и став домаћина из МЗ Павићи према којима су испитаници из те мјесне заједнице своја имања оцијенили као имања која имају ниску атрактивност, што такође у стварности није тако. Дакле, и у тој мјесној заједници сигурно постоје имања која заслужују другачију оцјену када је атрактивност у питању, али сигурно нису обухваћена provedеним анкетирањем. Међутим, може се извести општа оцјена да на подручју обухвата ове Студије постоји значајан број имања која могу да носе оцјену да су: атрактивна или да имају умјерену атрактивност. Како је оцјена атрактивности распоређена према мјеснима заједницама приказано је графиком бр. 24.



оцјена атрактивности сеоских домаћинстава



Графикон 24. Оцјена атрактивности газдинства према мјесним заједницама

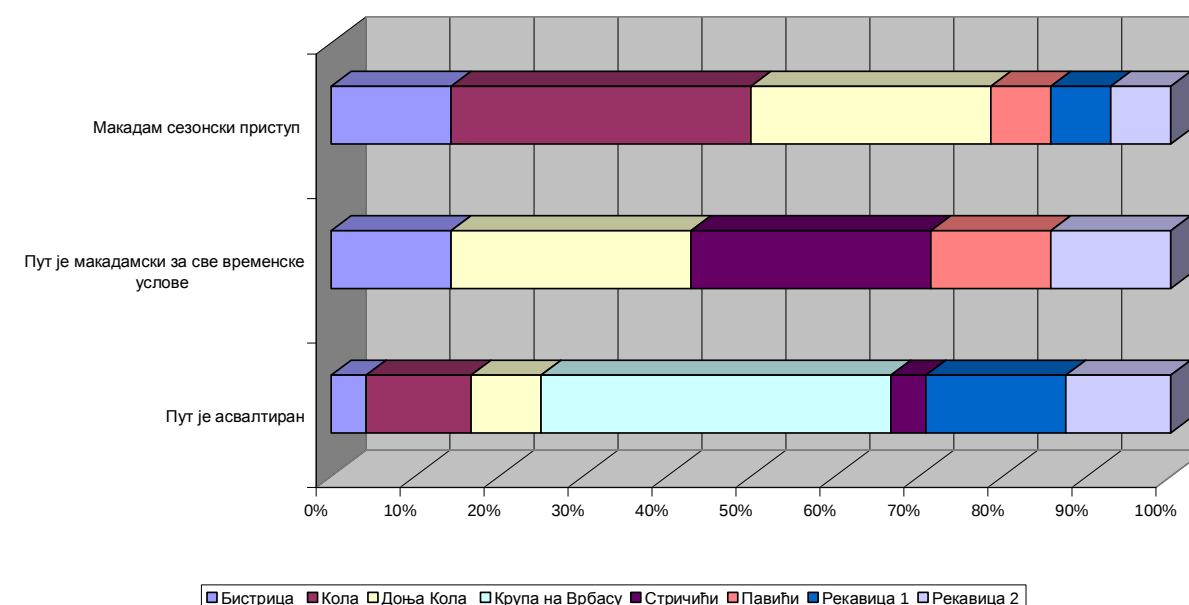
Графикон бр. 24 нам показује да је у МЗ Крупа на Врбасу највише испитаника који су своја имања оцијенили као атрактивна, затим МЗ Рекавица 2 и МЗ Кола, док умјерену атрактивност имају највише имања на подручју: МЗ Рекавица 1, МЗ Доња Кола и МЗ Крупа на Врбасу. Из проведене анализе може се видјети да су учесници реално и критички оцјењивали своје газдинство. Осим тога, у свим мјесним заједницама постоје атрактивна газдинства што даје могућност да у свакој мјесној заједници постоји могућност укључења домаћинстава у туристичку активност.

Оцјена стања путних комуникација до домаћинства

Анализирајући инфраструктурне услове за посјетиоце, а прије свих приступне могућности до газдинства испитаницима је понуђена могућност да дају одговор на питање какав је приступни пут до њиховог газдинства. Резултати тог испитивања приказани су графиком бр. 25.

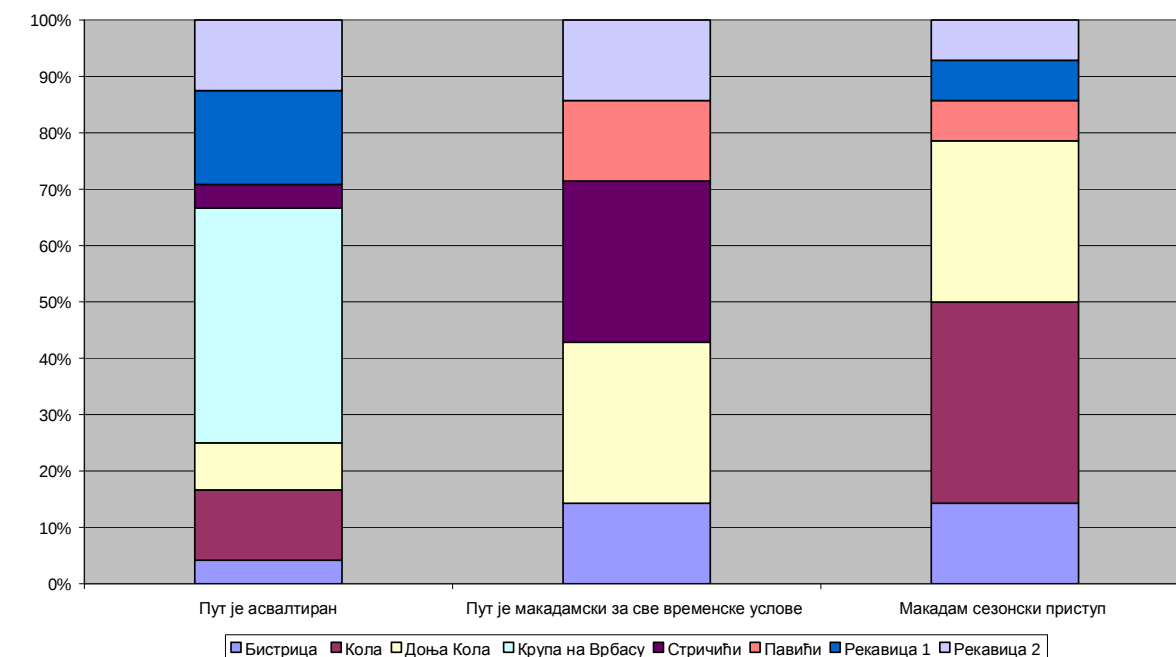


анализа приступних комуникација до газдинства



Графикон 25. Анализа оцјене стања приступних путних комуникација до домаћинства

анализа приступних комуникација до газдинства



Графикон 26. Анализа приступних комуникација до газдинства према мјесним заједницама



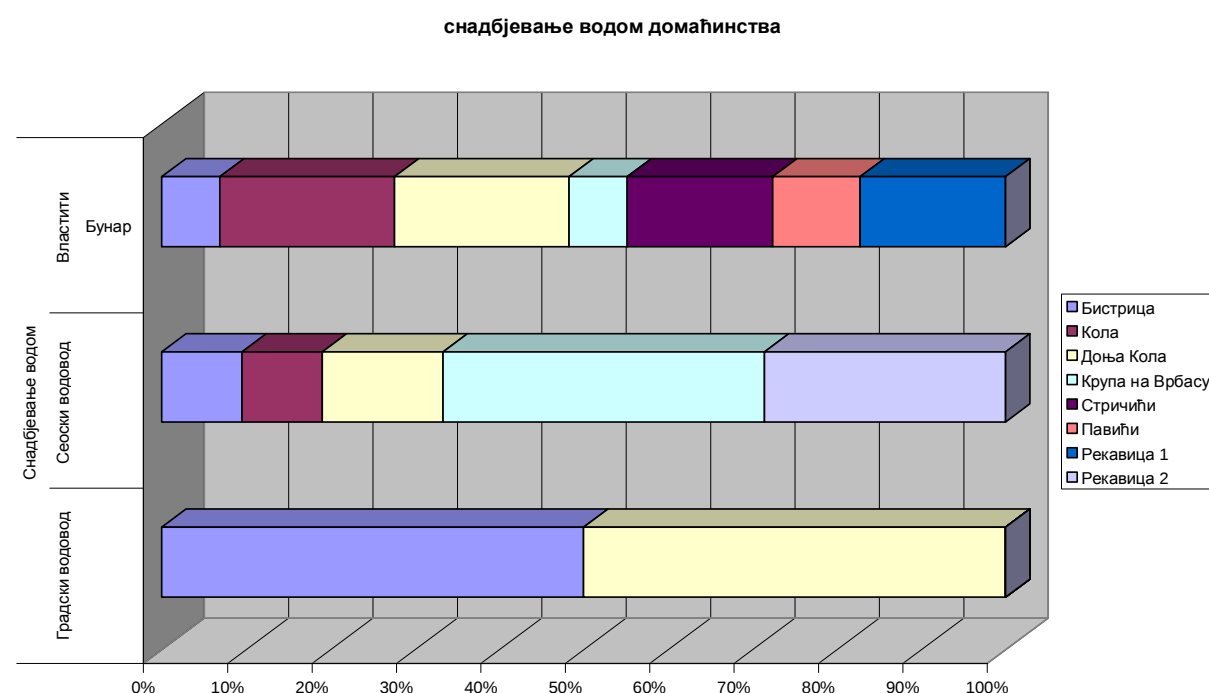
Са претходних графика (бр. 25 и бр. 26) можемо видјети да се приступне путне комуникације до домаћинстава могу оцијенити као задовољавајуће, с тим да у свакој мјесној заједници постоји одређени број домаћинстава до којих приступне комуникације не задовољавају препоручене стандарде, нити задовољавају свакодневне потребе људи који у њима живе.

Квалитет снабдијевања домаћинства електричном енергијом

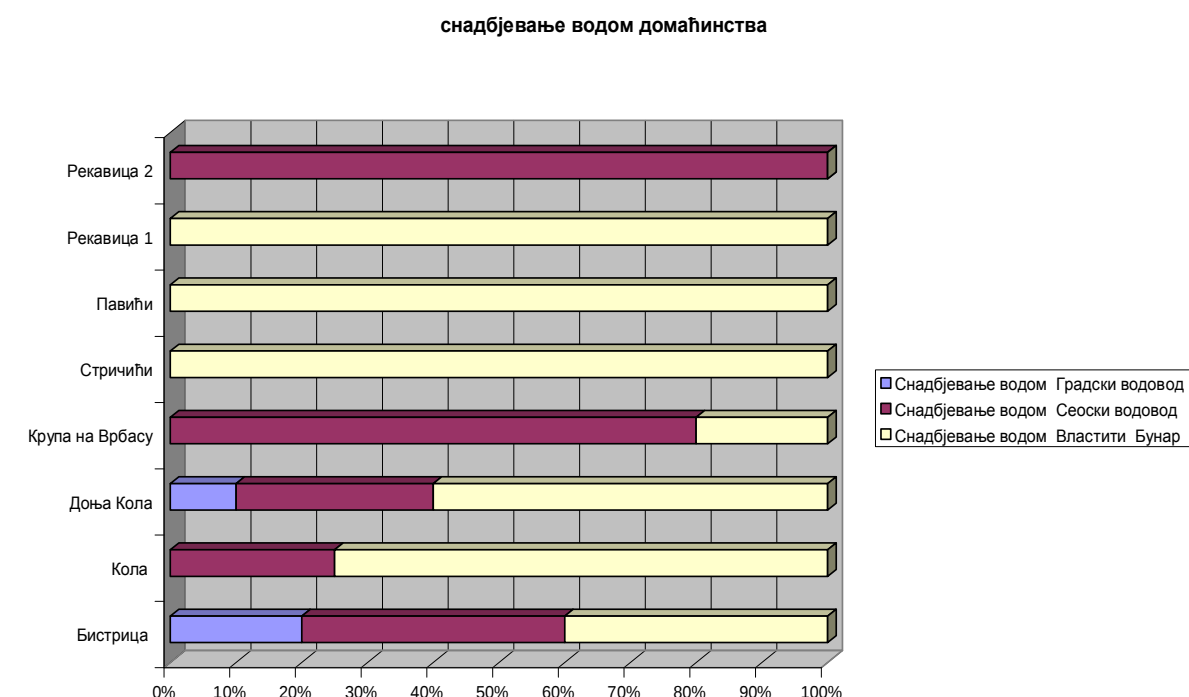
Сва домаћинства са подручја Кањона Врбаса и платоа Мањача имају снабдијевање електричном енергијом. Нисконапонска мрежа којом се снабдевају стара је више од 30 година. У недостатку средстава преносиви стубови су дотрајали и у лошем су стању, тако да се на цјелокупном подручју јављају чести прекиди у снабдијевању електричном енергијом. Отуда је већина испитаних домаћинстава исказала негативну оцјену када је у питању квалитет снабдијевања електричном енергијом, односно општа је оцјена да је по питању снабдијевања подручја електричном енергијом стање врло лоше.

Оцјена снабдијевања домаћинства водом за пиће

Једно од важних питања овог подручја јесте снабдијевања водом. Оно представља једно од горућих проблема овог подручја, поготово платоа Мањаче. Анализирајући начине на које се домаћинства снабдијевају водом за пиће резултати су показали да је мањи број МЗ-а ријешео питање водоснабдијевања изградњом локалних водовода, док је велики број домаћинстава то питање ријешео властитим бунарима или користећи кишницу. Само мали број домаћинстава има градски водовод и то су домаћинства са подручја МЗ Бистрица.



Графикон 27. Анализа оцјене снабдијевања домаћинства питком водом

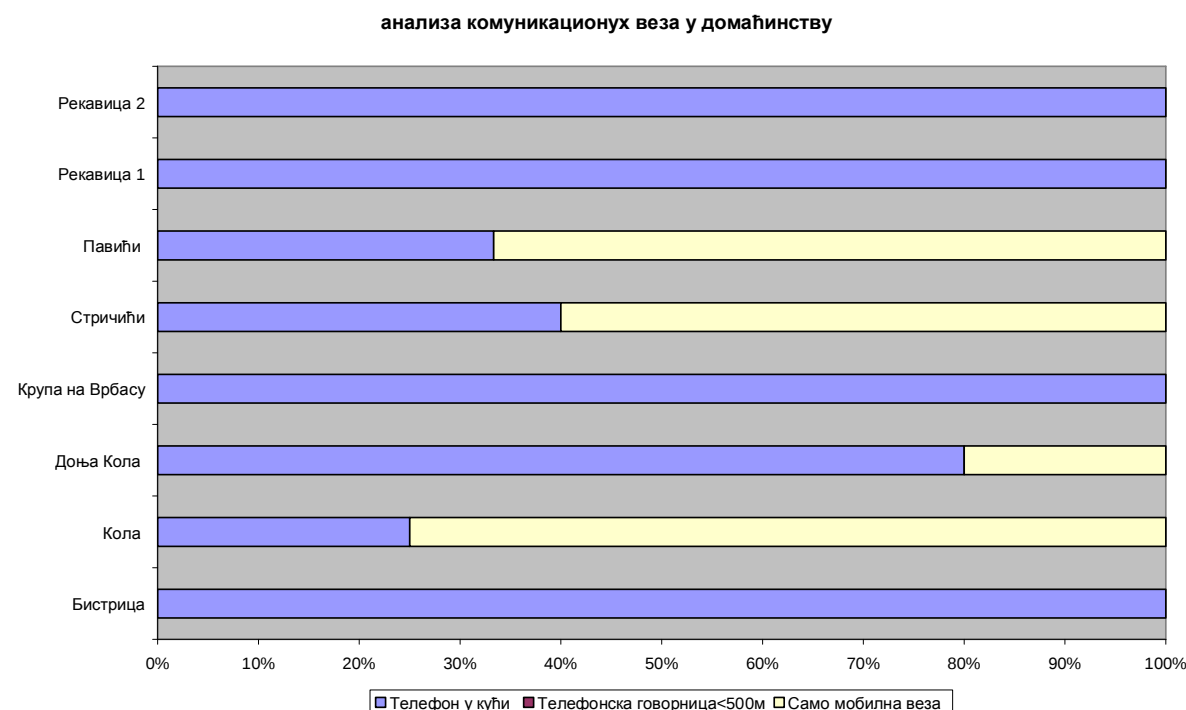


Графикон 28. Начини снабдијевања водом домаћинства према мјесним заједницама

Оно што се може видјети са графика бр.28 је да се мјесне заједнице: Рекавице 1, Павићи, Стричићи и једним већим дијелом МЗ Кола снабдијевају питком водом из бунара, што представља озбиљан проблем у развоју сеоског туризма на овим просторима. Дакле, да би домаћинства са ових подручја створила услове за развој сеоског туризма према захтјевима домаћег и међународног тржишта, потребно је квалитетније рјешење за водоснабдијевање ових домаћинстава.

Оцјена комуникационих веза у домаћинству

Анализирајући услове и могућност кориштења телекомуникационих веза у домаћинству на посматраном подручју истраживање је показало да је тај сегмент инфраструктуре на задовољавајућем нивоу. Наиме, већина подручја је покривена фиксном телефонијом, мада има и оних дијелова који су покривени са мобилним телефонским сигналом. Оцјена тих веза је дата графиком бр. 29.



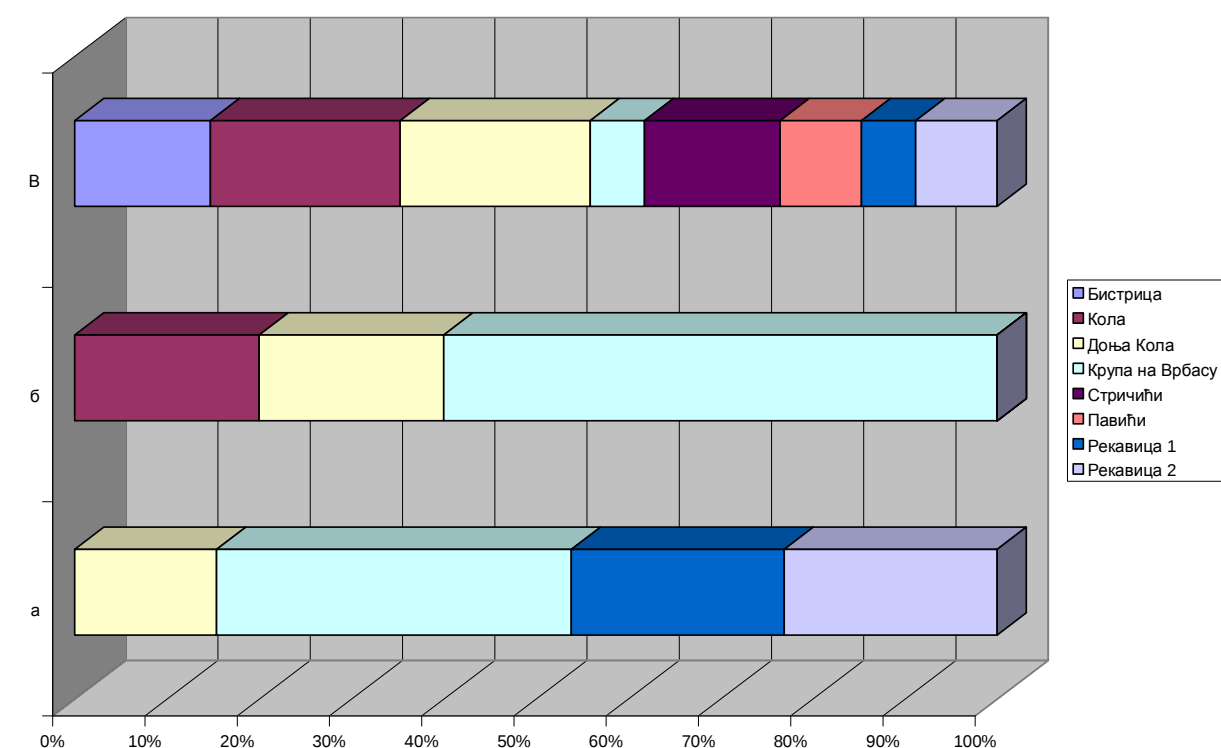
Графикон 29. Анализа комуникационих веза у домаћинству

Оцјена образовне и кадровске структуре домаћинства

У намјери да се утврди да ли и у ком броју:

- домаћинства посједују одређена стручна знања за укључивање у пружање туристичких услуга,
- ако таква знања не посједују да ли су заинтересовани за усвајање таквих вјештина.

Истраживања су показала да врло мали број домаћинстава посједује потребна знања за пружање туристичких услуга, али да постоји заинтересованост код одређеног броја домаћинстава да се потребна знања усвоје. Са друге стране, ово се показао као стварни проблем који постоји у сеоским домаћинствима, а то је да због старосне структуре чланова породице велики број њих нема могућност за квалитетнију едукацију. Наиме, већина домаћинстава је без потребног броја млађих чланова. Резултативеденог истраживања су приказани графиком бр. 30.



Графикон 30. Оцјена заинтересованости чланова породице за стицање потребних знања за пружање туристичких услуга (Ознаке: а) Постоје такви чланови у породици; б) Нема таквих чланова, али има заинтересованих; в) Нема таквих чланова у домаћинству нити има заинтересованих због старосне доби укућана)

Оно што је показало истраживање када је у питању старосна структура чланова домаћинства, квалификациона структура и заинтересованост да се укључе у туристичку дјелатност показала је да:

- У свакој мјесној заједници постоји проблем непостојања одговарајуће квалификоване радне снаге,
- Да је највећи узрок непостојања заинтересованости, углавном, старосна структура чланова домаћинства,
- Да постоји одређена заинтересованост за едукацијом чланова како би се створили услови за укључивање у туристичку дјелатност.

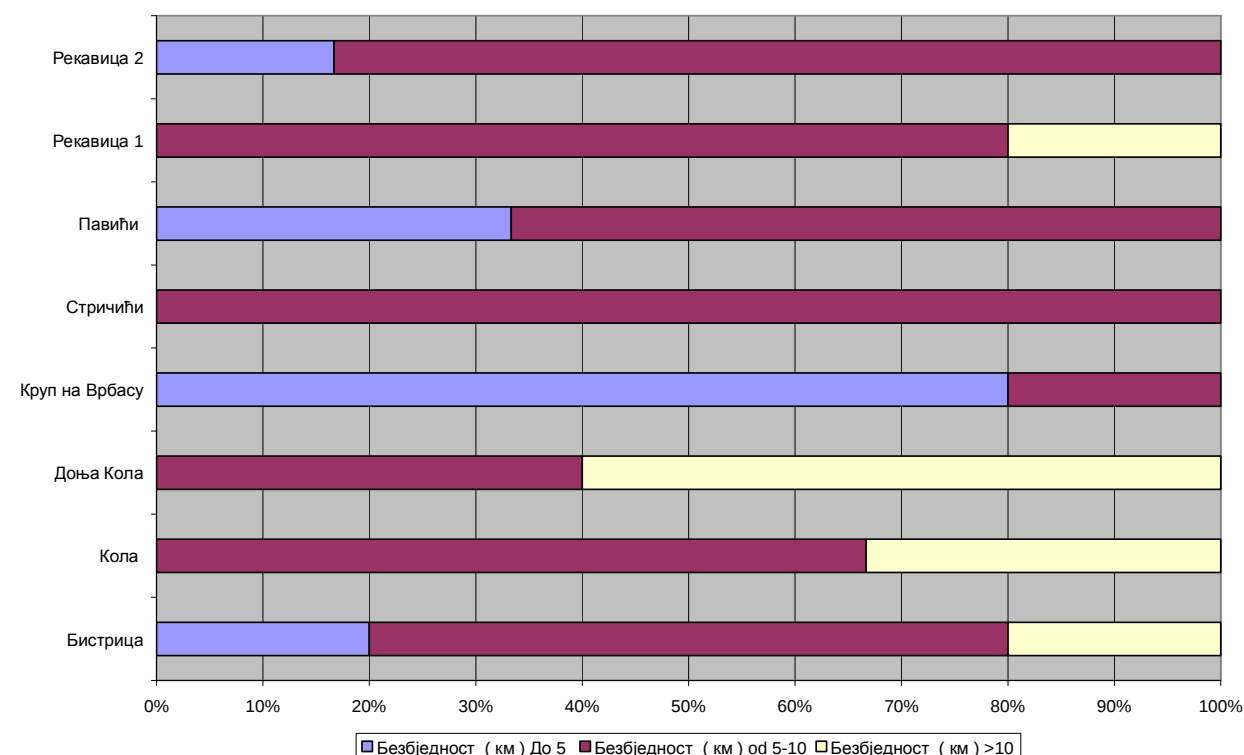
Дакле, ако се предузму одговарајуће иницијативе у погледу идентификације заинтересованих и организовања едукативних програма, тада ће се број стручно оспособљених за туристичку дјелатност на подручју повећати и сигурно повући за собом низ позитивних ефеката.

Оцјена доступности објектима услуге и заштите

Обзиром да постоје и други предуслови који морају бити испуњени како би на одређеном подручју били створени услови за развој туризма, у даљњем истраживању су анализирани и други фактори у које, прије свега, спадају удаљеност услужних објеката од газдинства. Проведено истраживање је имало за циљ да поштујући дефинисане стандарде за удаљености одређених услужних објеката провјери какво је



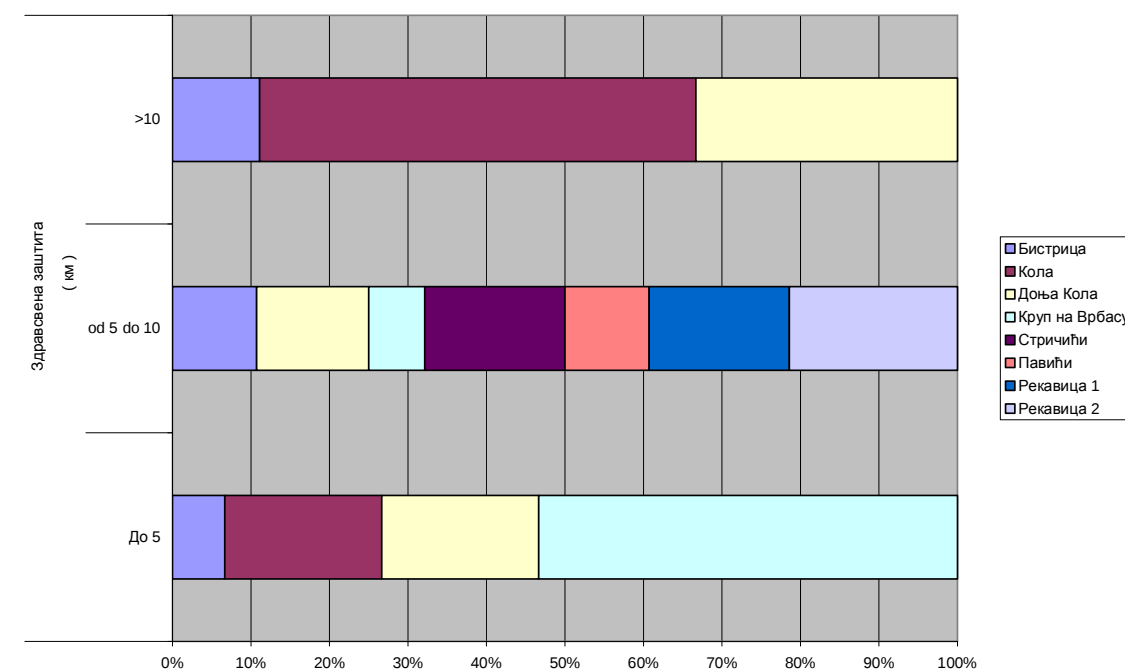
стање на подручју мјесних заједница на којима је извршено анкетирање. Резултати истраживања су приказани графиком бр. 31.



Графикон 31. Анализа удаљености станице безбједности од газдинства

Са графикона бр. 31 видимо да већина домаћинства задовољава предложене стандарде када је у питању удаљеност објекта безбједности од домаћинства. Најповољнија ситуација је у Мјесној заједници Крупа на Врбасу, а у најнеповољнијом положају могу се оцијенити домаћинства са подручја Доњих Кола, док остала домаћинства у другим мјесним заједницама су од станице безбједности, углавном, удаљена до 10 километара.

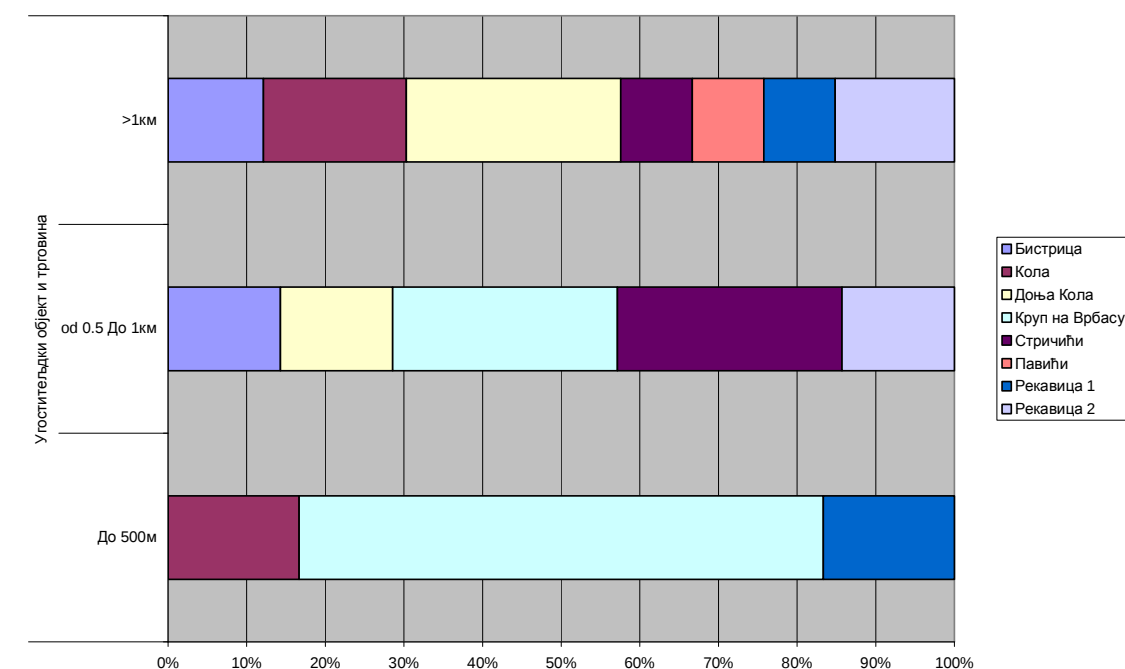
Анализа удаљености здравствених центара који пружају здравствене услуге је приказана графиком 32.



Графикон 32. Анализа удаљености здравствених центара од домаћинства

Уз све примједбе на услове здравствене заштите која постоји и функционише на подручју села обухваћених овом Студијом, стандардима предложена удаљеност центра за пружање здравствених услуга се у скоро свим мјесним заједницама може сматрати испуњеном. Одлучујући фактор који даје пролазну оцјену када су у питању оцјене ових индикатора јесте концентрација мјеста становања око сеоских центара у којима се налазе и просторије за пружање ових услуга.

У прилог томе је и оцјена удаљености домаћинства од угоститељско трговачких објеката (графикон бр. 33).



Графикон 33. Анализа удаљености угоститељских и трговачких објеката од газдинства



Након извршене анализе услова који постоје у окружењу газдинства остаје да се направи процјена услова који владају у самом домаћинству. Наиме, на основу те анализе ће се добити оцјена колико се домаћинства може у што краћем року укључити у туристичку активност и какви су технички и хигијенски услови у домаћинствима која желе да се активно укључе у пружање туристичких услуга.

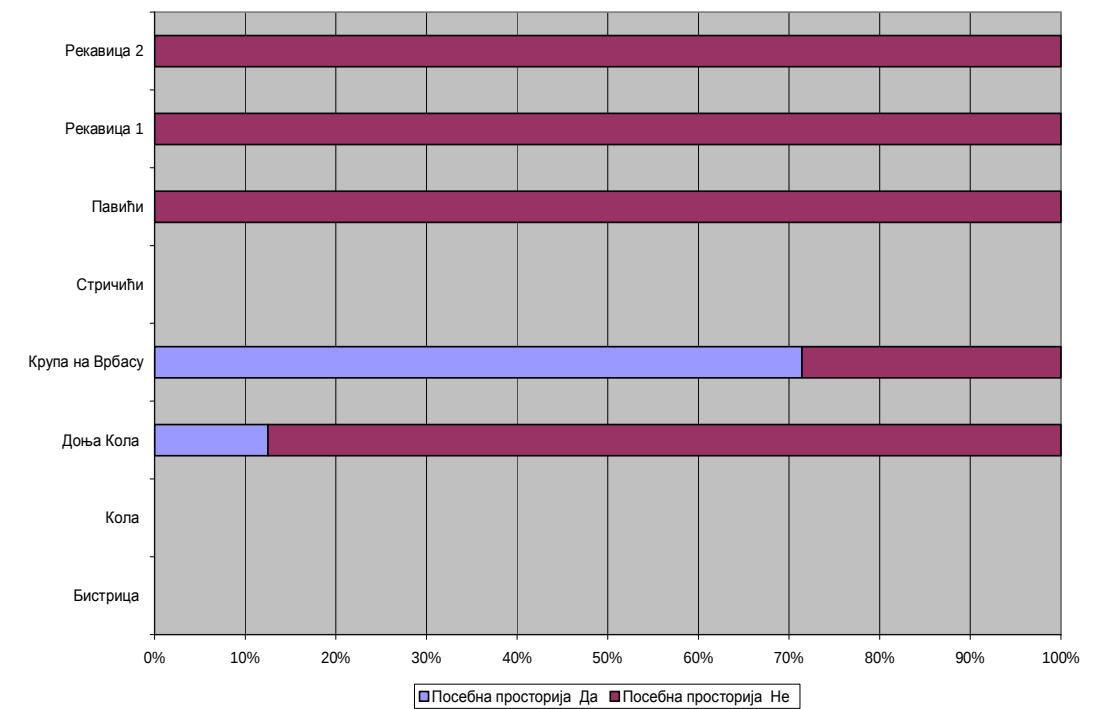
Оцјена услова у домаћинству

Захтјеви који се односе на смјештајне услове у домаћинству прописани Правилником о начину пружања услуга у сеоском домаћинству којег је прописало Министарство трговине и туризма не одступају много од стандарда које је препоручила Генерална скупштина EuroGites-а који се односе на домаће и међународно тржиште (табела бр. 65).

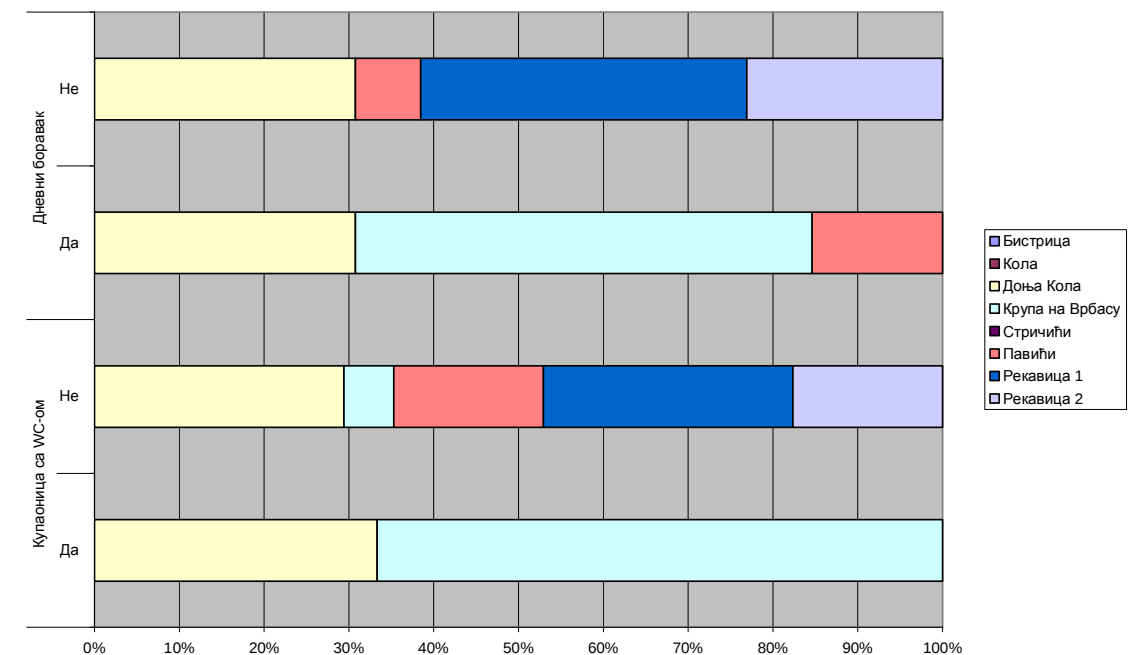
Ти захтјеви имају карактер минималних захтјева које мора домаћинство обезбиједити како би се укључило у пружање туристичких услуга на свом имању. Оцјену тих захтјева у домаћинствима на подручју обухвата Студије извршили смо у склопуведеног истраживања и то:

- Постојање посебне просторије за посјетиоце,
- Постојање посебне просторије за дневни одмор посјетилаца.

Оцјена стања које се односи на постојање посебних просторија за посјетиоце приказана је графиком бр. 34. Са графика можемо видјети да, ако се изузме неколико домаћинства у МЗ Крупа на Врбасу и МЗ Доња Кола, остала домаћинства немају испуњен тај основни захтјев, мада код њих постоји интерес, кроз доградњу додатних просторија да се тај услов испуни. Са друге стране, анализирајући постојање даљњих захтјева техничких и санитарних услова за боравак посјетилаца на имању утврдили смо (графикон бр. 35) да ни ове захтјеве (постојање издвојеног купатила, WC-а и просторије за дневни боравак посјетилаца) већина анкетираних домаћинства није у стању да задовољи.



Графикон 34. Анализа постојања посебних просторија за посјетиоце у домаћинству

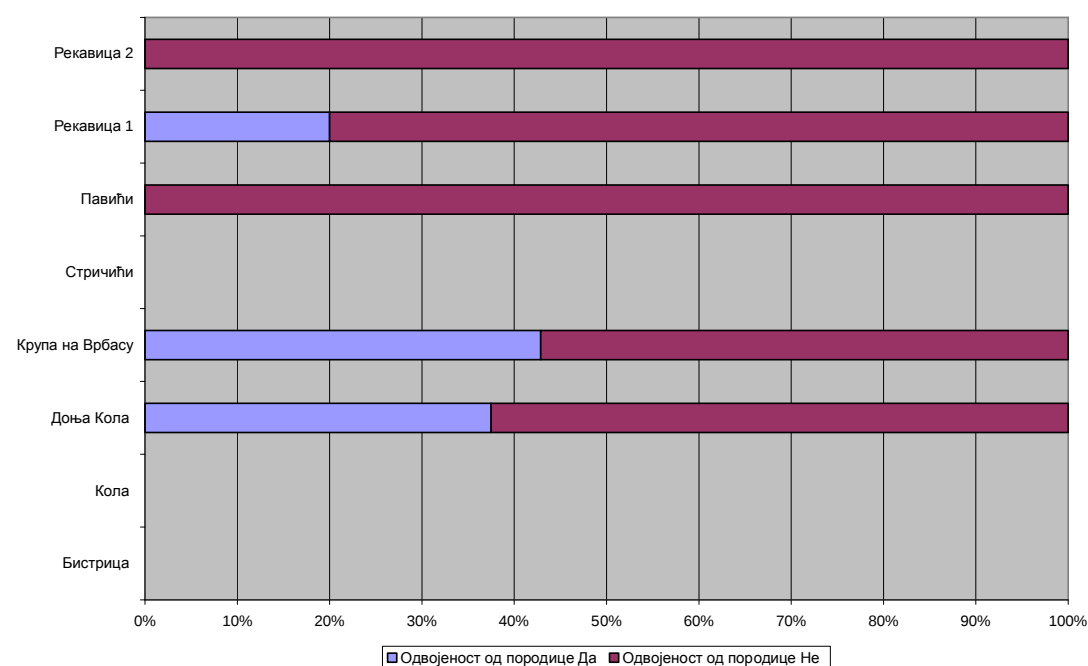


Графикон 35. Анализа постојања одвојених просторија за дневни боравак посјетиоца од породице

Иако ови услови представљају основни минимум за регистровање пружања туристичких услуга у домаћинству, истраживање је показало да већи број анкетираних домаћинства нема тренутно испуњене те услове. Разлог лежи у томе што објекти за



становање на овим просторима нису грађени са простором који не би био искориштен у току цијеле године. Оно што представља позитивну страну јесте одређеност домаћина да се уз повољну финансијску подршку већи број њих изјаснио да обезбиједи те услове.



Графикон 36. Анализа постојања одвојених просторија од породице за дневни одмор посјетилаца

Општа оцјена о могућности развоја туризма на сеоским имањима подручја кањона Врбаса и платоа Мањаче

Наконведеног анализирања оцјене стања могућности укључивања домаћинства у пружање туристичких услуга на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче могу се резимирати резултати:

- Велики број домаћинства има повољно окружење за развој сеоског туризма;
- Пристапне комуникације до домаћинства се могу оцијенити као задовољавајуће;
- Комуникационе везе су на задовољавајућем нивоу;
- Снабдијевање електричном енергијом треба подићи на виши ниво;
- У свакој мјесној заједници постоји критични број домаћинства која су заинтересована за пружање туристичких услуга;
- Значајан број домаћинства у свакој мјесној заједници може се преоријентисати у производно пољопривредно газдинство;
- Значајан број домаћинства има услове да на свом имању произведе потребне производе за себе и посјетиоце (обезбједи вишак производа);
- Домаћинства немају довољно стручних знања за обављање туристичке дјелатности;
- Постоји значајан број чланова домаћинства који има интерес да потребна знања и усвоји;



- Мањи број домаћинства има тренутно обезбијеђене техничке услове за смјештај посјетилаца према важећим стандардима;
- Већина домаћинства је на локацијама које обезбјеђују услове за задовољење безбједоносне и здравствене заштите посјетилаца, као и могућност пружања трговачко угоститељских потреба посјетилаца.

Дакле, након извршене свеобухватне анализе уз финансијску, едукативну, савјетодавну, правну и програмску подршку постоје реалне основе да се на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче развије сеоски туризам који ће допринијети развоју села.

18.6. Формирање туристичког производа подручја

Обилазак подручја - као универзална туристичка понуда

Да би креирали модел туристичког производа који се може понудити на овим просторима направимо резиме туристичког потенцијала који смо изложили. Осим тога, осврнимо се и на проведено истраживање око могућности развоја сеоског турзима на Студијом обухваћеном подручју. У проведеном истраживању утврдили смо да постоји значајна заинтересованост локалног становништва да се укључи у туристичку дјелатност као активни судионици.

Идентификацијом газдинстава која ће се укључити у пружање туристичких услуга на својим имањима може се направити пресјек туристичке понуде овог подручја. На основу извршене анализе предложит ћемо неколико пакета који могу да се понуде на тржишту.

Оно што карактерише села овог подручја, а што би се могло укључити у организовани обилазак, укључујући и сеоска имања овог краја је:

- Фото point (могућност да се направи фотографија; панораме подручја, ток ријеке Врбас, лијеп поглед на планине и са планинских врхова, локална флора и фауна);
- Неки од природних феномена (Камени мост, извори ријечица, слапови, водопади, кањон Врбаса, поглед на литице, стогодишња стабла, стара гробља и др.);
- Постојање вјерских објеката (цркве, манастири);
- Постојање традиционалне производње на селу (печење ракије, врцање меда, неки од традиционалних заната, плетење чарапа, џемпера и др.);
- Посјета сеоском имању (гдје се може видјети пољопривредна производња);
- Дегустација и продаја локалних производа (сир, кајмак, мед, ракија, сухомеснати производи, традиционални производи од житарица);
- Неки од атрактивних културно-историјских споменика (старе грађевине, градови, тврђаве);
- Фото сафари;
- Посјета локалној тржници;
- Посјета неком од мјеста са традиционалном легендом (Гребен Град, Звечај);
- Могућност организовања концерата традиционалне музике, наступи културно умјетничких друштава;
- Спортске активности и рекреација (јахање, пецање, лов, риболов).

Не искључујући могућност комбиновања различитих видова туризма који се могу развијати на овом подручју чини се најефикаснија понуда која ће у садашњим



условима (када нема довољан број смјештајних капацитета на овим подручјима) обезбиједити развој туризма на овим просторима и допринијети свеукупном развоју је формирање једнодневних обилазака подручја.

На основу «фотографских» налаза потенцијала који постоје на овом подручју може се сачинити оквирни приједлог модела једнодневне посјете подручју. На основу тог модела могуће је начинити значајан број тура - обилазака подручја и сваки обилазак би, на одређен начин, био јединствени доживљај. Како је у пракси већ показано, једнодневни излети су временски ограничени у периоду од 5 до 8 сати, самим тим и обилазак појединим мјестима - тачкама, посјете имају временски ограничен период и крећу се од 5 до 45 минута. Оно што може да послужи као мотив обиласка одређеној тачки (мјесту) даје могућност да предложимо модел за креирање једнодневних тура - обилазака подручја (графикон бр. 37).



Графикон 37. Универзални модел једнодневне посјете подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче

Предложени модел има два основна циља: први циљ је да се посјетиоци упознају са сеоским подручјима кањона Врбаса и платоа Мањаче и створе одређена сазнања о љепотама овог подручја и пожеље да га користе за свој дужи одмор, а други је да се локалном становништву пружи могућност додатне зараде продајом својих производа у свом дворишту и да схвате које се потенцијалне зараде могу остварити пружањем туристичких услуга.

Оно што се мора имати на уму приликом кориштења овог модела и припремања туре - обиласка подручја јесте да свака тачка мора бити означена са прецизном дужином трајања, максимално вријеме између двије тачке, као и укупно вријеме трајања обиласка подручја. Овако креиран модел се може примијенити на цијели простор Студије, као и шире, комбинујући га са туристичком понудом окружења. Кључно је да се води рачуна о дужини трајања посјете и временској дистанци између двије планиране тачке (мјеста) посјете, као и планирани број мјеста за обилазак (који се мора уклопити у дужину трајања обиласка - у принципу од 6 до 10 мјеста планирати за један обилазак).

19. Анализа пројеката из области инфраструктуре

1. Хидротехничка инфраструктура

Даје се кратак преглед неопходних инвестиционих пројеката из области хидротехнике (водоснабдијевање, одвођење и третман отпадних вода, регулација водотока и сл.) по појединим мјесним заједницама.

- Везано за одвођење и третман (пречишћавање) отпадних вода може се дати исти коментар планираних рјешења за све мјесне заједнице: Рјешавање третмана (пречишћавања) отпадних вода се мора проводити у највећем дијелу индивидуално по домаћинствима према важећим законским прописима (Правилнику о третману и одводњи отпадних вода за подручја градова и насеља гдје нема јавне канализације, Сл. Гласник РС 68/01): изградња прописаних септичких јама са таложницама и дезинфекцијом помоћу хлоринатора (до 6 чланова), сабирна (Емшерска) јама или префабриковани септички уређаји за већи број корисника. Према Директивама Европске Уније о водама, насеља већа од 2000 ЕС (еквивалентних становника) чији се ефлуенти испуштају у површинске воде треба да изграде постројења за секундарни биолошки третман отпадних вода као минимални захтјев.
- Потребно је напоменути да није дозвољено упуштање отпадних вода у подземље, крашке вртаче и сл.

Мјесна заједница Љубачево

Снабдијевање водом Мјесне заједнице Љубачево је са водоводног система Крупа – Крмине – Љубачево (са изворишта Гашића врела). Да би се побољшало снабдијевање водом предметне мјесне заједнице, потребно је модернизовати и доградити водоводни систем у следећим сегментима: на изворишту инсталирати додатне пумпне капацитете, доградити резервоарски простор на локалитету Прњавор, увести одговарајућу аутоматизацију рада цијелог система (како би систем у свако вријеме био у функцији да не овиси од људског фактора), санирати дотрајалу водоводну мрежу (поготово главни транспортни потисни цјевовод од Гашића врела до Љубачева), ријешити адекватно газдовање водоводним системом (одржавање, наплата утрошене воде и сл).

Мјесна заједница Крупа на Врбасу

Снабдијевање водом Мјесне заједнице Крупа на Врбасу је са водоводног система Крупа – Крмине – Љубачево (са изворишта Гашића врела). Да би се побољшало снабдијевање водом предметне мјесне заједнице, потребно је модернизовати и доградити водоводни систем у следећим сегментима: на изворишту инсталирати додатне пумпне капацитете, доградити резервоарски простор на локалитету Прњавор, завршити са изградњом водовода за више зоне подручја Рацуне и Леденице (углавном постоји израђена техничка документација). Такођер је потребно увести одговарајућу аутоматизацију рада цијелог система, ријешити адекватно газдовање водоводним системом (одржавање, наплата утрошене воде и сл).



Да би се очувала изворишта шумских планинских врела на подручју Мањаче, потребно је регулисати контролисану експлоатацију шуме, које се неће негативно одразити на квалитет воде и издашност изворишта.

За централни дио насеља Крупа на Врбасу (поред ријеке Крпе и магистралног пута Бањалука – Јајце, потребно је изградити одговарајући канализациони систем и постројење за пречишћавање фекалних отпадних вода.

Мјесна заједница Крмине

Снабдијевање водом Мјесне заједнице Крмине је са водоводног система Крупа – Крмине – Љубачево (са изворишта Гашића врела). Да би се побољшало снабдијевање водом предметне мјесне заједнице, потребно је модернизовати и доградити водоводни систем у слиједећим сегментима: на изворишту инсталирати додатне пумпне капацитете, доградити резервоарски простор на локалитету Прњавор, увести одговарајућу аутоматизацију рада цијелог система, санирати дотрајалу водоводну мрежу (поготово главни транспортни потисни цјевовод од Гашића врела до Љубачева), ријешити адекватно газдовање водоводним системом (одржавање, наплата утрошене воде и сл).

Мјесна заједница Агино Село

Главно извориште за снабдијевање водом подручја Мјесне заједнице Агино село је водоводни систем Крупа – Крмине – Љубачево (са изворишта Гашића врела у Крпи на Врбасу). Потребно је наставити са изградњом започетих водоводних система како би се свако домаћинство квалитетно снабдјело водом из водоводног система.

Мјесна заједница Бочац

Главно извориште за снабдијевање водом становништва Бочца је „Топлица“ (лоцирано непосредно испод Бране хидроелектране Бочац, минималног капацитета 25 – 30 l/sec).

Реализација пројекта водоснабдијевања Бочца је у току. Потребно је исти реализовати до краја како би се свако домаћинство у насељу Бочац квалитетно снабдјело довољним количинама воде за пиће: завршити недостајућу секундарну дистрибуциону водоводну мрежу за другу висинску зону и све објекте треће висинске зоне (пумпну станицу, резервоар, цјевоводе).

Мјесна заједница Кола

Потребно је завршити започети водоводни систем за подручје Мјесне заједнице Кола (у садашњој ситуацији захват воде је са изворишта Клинци, 4 – 5 l/sec, процијењене потребе за водом подручја Кола за период 2020. године су 17,32 l/sec). Недостајуће количине воде ће бити могуће квалитетно обезбиједити са планираног водоводног система Бањица (за подручје Стричића), чију изградњу је потребно актуелизовати.



Мјесна заједница Доња Кола

Студијском документацијом је планирано да се дио насеља Доња Кола (засеоци Дамјановићи, Грмуше, Удовчићи, Голићи и Момићи) снабдијевају водом са водоводног система са изворишта Суботица. Потребно је проширити водоводни систем за сва насеља мјесне заједнице (ангажовањем расположивих врела или проширењем постојећих водоводних система).

Мјесна заједница Рекавице 1

За снабдијевање водом преосталих домаћинстава на подручју Мјесне заједнице Рекавице 1 потребно је изградити одговарајући водоводни систем (захватање неангажованих локалних врела или увезивање на водоводни систем платоа Мањача).

Мјесна заједница Павићи

Наставити активности на изградњи локалног водовода за насеље Павићи (каптирање локалног изворишта Вучај, дистрибуционе мреже и резервоара за које већ постоји израђена техничка документација). Евантуалне недостајуће количине воде у систему ће се моћи обезбиједити реализацијом система за плато Стричића са изворишта Бањица.

За рјешавање проблема у снабдијевању водом преосталих домаћинстава у насељу Павићи (засеоци Клинци, Илићи, Топићи, Аљетићи, Савановићи, Топићи, Ћорићи, Мачкићи и Грујичићи) планира се изградња посебног сеоског локалног водоводног система. Вода за потребе насеља би се каптирала на изворишту потока Вучај, на коти 760 м.н.м. Захват воде би био са каптажном грађевинам типа силазних врела. Према мјерењима и осматрањима, капацитет изворишта у љетном периоду износи 3, 0 l/sec. Извор је из монолитне стијене у подножју шумом обраслог брда.

Планирани водовод би се састојао од следећих цјелина:

- каптажна грађевина на изворишту Вучај, кота извора 760 м.н.м.
- доводни цјевовод од каптаже до резервоара у насељу, дужине око 3860 m
- резервоар изнад насеља на коти 734 м.н.м.
- дистрибуциона мреже од резервоара до потрошача у насељу.

Изградњом овог локалног сеоског водовода ствара се могућност да се свако постојеће и планирано домаћинство у насељу Павићи прикључи на водовод.

Мјесна заједница Вилуси

Довршити започету изградњу водовода за насеље Вилуси (изграђена каптажа и дио цјевовода до пумпне станице). Потребно изградити одговарајућу дистрибуциону мрежу, препумпну станицу и резервоар.

Мјесна заједница Сарачица

Планским рјешењима највећи дио подручја Мјесне заједнице Сарачица треба да се снабдијева са градског водоводног система, са изворишта „Суботица“ (реализација пројекта је у току). Потребно је завршити локалну дистрибуциону мрежу за цијело насеље.



Одвођење отпадних вода за дијелове насеља која гравитирају водотоку Црквена могуће је изградњом канализационих колектора, који би се уклопили у канализациони систем града Бањалука.

Потребно је наставити активности на уређењу (регулацији) водотока у насељу: ријеке Црквене и потока Млинчић.

Мјесна заједница Голеша

Главна изворишта за снабдијевање водом Мјесне заједнице Голеша је са изворишта Суботица. За побољшање у квалитету снабдијевања водом (како Мјесне заједнице Голеша, тако и осталих насеља која се снабдијевају водом са водоводног система „Суботица“) потребно је максимално искористити све расположиве капацитета у зони водозавода (санација постојећег дренажног система, захватање додатних количина воде са неангажованих изворишта, санација постојећих сабирних комора (Тркла, Барице, Кракићи и Паљевине), затим санирати постојећи резервоар Суботица, изградити локалне водоводне подсистеме (пумпне станице, резервоаре и дистрибуциону мрежу) како би се омогућило снабдијевање водом свих домаћинстава на подручју мјесне заједнице. Према планским рјешењима подсистем Голеша треба да омогући снабдијевање водом засека Ружевићи, Милојевићи, Киклићи, Милошевићи, Гајићи и Добраши.

Мјесна заједница Бистрица

Пошто капацитети постојећих изворишта локалних водовода нису довољна за подмирење максимално потребних количина за снабдијевање становништва водом (поготово у лјетњем периоду) потребно је приступити изналажењу нових (додатних) капацитета за снабдијевање водом: ангажовање некаптираних планинских врела, захватање подземних вода одговарајућим бушеним бунарима и сл.

Мјесна заједница Стричићи

Будући да садашњи начин снабдијевања водом Стричића није на задовољавајуће квалитетном нивоу (недовољни су капацитети изворишта, велики број насеља још користи кишницу) потребно је активирати реализацију снабдијевања водом подручја Стричића (односно насеља на платоу Мањаче) са изворишта Бањица. Хитно приступити изради одговарајуће техничке (пројектне) документације и реализацију изградње пројекта по појединим фазама (каптажна грађевина на изворишту, пумпне станице, потисни цјевоводи, резервоари, дистрибуциона мрежа до појединих насеља). Студијском (планском) документацијом, основни концепт снабдијевања питком водом потрошача на ширем платоу Мањаче предвиђа каптирање дијела изворишта водотока Бањица у рејону Раткова (припада сливу ријеке Сане). Извориште Бањица у минимуму има око 200 l/s, тако да узимање воде за пиће неће угрозити биолошки минимум.

Уз каптажу и брзе филтере поставила би се и хлорна станица за дезинфекцију воде за обезбјеђење резидуала у њој. Пумпном станицом са коте платоа 385 мнм, вода би се дизала до коте 830 мнм (два препумпавања) и подизала би се до резервоара „Стојићи“ (запремина 2х1000 м³, кота дна 830 мнм). Од овог цјевовода би се одвојио крак цјевовода у правцу насеља Стричића и цјевовода у правцу насеља Ситница.



За овај пројекат постоји урађена само анализа потреба за водом на нивоу идејног рјешења. Реализацијом овог пројекта би се обезбиједиле потребне количине воде за становништво на платоу Стричићи (насеља Ситница, Ратково, Локвари, Дујаковци, Пајићи, Лусићи, Павићи, Стричићи, Кадина вода и остали).

2. Саобраћајна инфраструктура

Фраза «Just in time» (у савременом свијету се не односи само на област саобраћаја), је унијела захтјеве за нова размишљања и наметнула нови начин живљења. Цивилазације и народи који су на вријеме схватили суштину нове филозофије створили су нова добра која се свакодневно усавршавају и обогаћују. Ово се не односи искључиво на урбане цјелине, већ и на рурална подручја.

Основна претпоставка за живљење под наведеном фразом је стварање квалитетних комуникација, што не подразумијева само путну инфраструктуру, већ и дуге видове саобраћаја.

Тежња наших простора усмјерена је ка достизању европских стандарда, вриједности, као и дјеловања на начин «Just in time».

Студијски простор припада руралном подручју и основна комуникације су у највећој мјери усмјерене ка Бањалуци као административном центру.

Након опсервација на терену, непосредног контакта са становништвом, може се закључити да у временском периоду од завршетка II свјетског рата није било континуираног развоја путне мреже, већ је то у највећој мјери било тачкасто дјеловање, које шире посматрајући, не може дати веће ефекте.

У посљедњим годинама, примјетно је масовно осавремењавање локалних путева на студијском подручју. Оно подразумијева пресвлачење већ постојећих макадамских путева савременим асфалтним застором, у већини случајева у хоризонталним, вертикалним и у елементима попречног профила, постојећег пута. У овом тренутку тешко је сагледати квалитет изведених радова, с обзиром на кратак временски период експлоатације, али се може закључити да на предметном подручју у највећој мјери постоје квалитетне саобраћајнице.

Ово се може посматрати као први корак, у осавремењавању предметног подручја и стварање предуслова за квалитетнији живот и стварање нових добара.

Осим друмског саобраћаја на предметном подручју не егзистира инфраструктура осталих видова саобраћаја.

Кроз процес израде Студије искристалисали су се основни захтјеви од стране локалног становништва, који се у највећој мјери односе на реконструкцију и осавремењавање постојеће путне мреже. У пар случајева изражена је жеља за изградњом нових путних праваца, као и жеља за унапређењем елемента линија јавног приградског превоза путника и евентуално увођење нових линија.

У студијском периоду основни циљ који мора саобраћајна инфраструктура досегнути је „створити предуслове за ефикасну, функционалну и безбједну комуникацију унутар подручја, комуникацију подручја са локалним центрима, административним центром, и ширим подручјем“.



Ради достизања циља, поред осавремењавања постојеће путне мреже, неопходно је утврдити потенцијалне правце развоја и у том контексту дефинисати нове путне правце и кроз ревизију Просторног плана исте дефинисати.

Поред наведеног, неопходно је да константно постоји комуникација између Административне службе, Савјета мјесне заједнице и становништва.

Административна служба, поред тога што прима захтјеве и одређује се према њима, мора да појача управљачку функцију у смислу стратегијског и системског дјеловања у области развоја путне мреже на предметном подручју.

Савјети мјесних заједница морају имати значајнији удио у кристалисању захтјева и одређивању, односно кандидовању пројеката, ка Административној служби и потенцијалним инвеститорима.

Становништво као непосредни конзумент мора константно да генерише захтјеве и усмјерава их ка Савјету мјесне заједнице.

3. Електроенергетска инфраструктура

Обиласком терена и увидом у постојећу електроенергетску инфраструктуру може се констатовати да су сва насеља на обухваћеном студијском подручју електрифицирана у вријеме опште електрификације. У свим насељима изграђене су напојне дистрибутивне трафостанице које су преко надземних 20 kV далековада укључене у средње напонску мрежу Дистрибуције Бањалука. У насељима су израђене надземне НН мреже преко којих се потрошачи снабдијевају електричном енергијом. С обзиром на вријеме и услове градње електроенергетске инфраструктуре у већини насеља, а нарочито у оним дијеловима насеља која су удаљена од напојних ТС, напонске прилике су лоше, па се у будућности у тим засецима планира изградња нових дистрибутивних ТС и прикључних 20 kV далековада са реконструкцијом постојећих НН мрежа и напојних средњенапонских водова.

Како су сва села електрифицирана већ дуже времена то су и напојни далеководи, а нарочито нисконапонска мрежа дотрајали, па је на основу иницијативе МЗ потребно вршити реконструкцију комплетне електроенергетске инфраструктуре. Реконструкцију електроенергетске инфраструктуре вршити у сарадњи са Електродистрибуцијом и Одјељењем за стамбено-комуналне послове Града Бањалука. Реконструкција електроенергетске инфраструктуре на подручју обухвата подразумијева изградњу нових ТС 20/04 kV прикључних 20 kV водова, као и изградњу нових и замјену постојећих НН мрежа у насељима. Нове НН мреже градити са надземним самоносивим кабловима већих пресека који ће се полагати по армирано бетонским стубовима.

Основни циљ изградње нове НН мреже, као и нових дистрибутивних трафостаница је обезбјеђење услова за већу потрошњу електричне енергије у насељу.

Освјетљење

У већем броју насеља изграђена је јавна расвјета главних саобраћајница, улица тако да је у већем броју насеља и на тај начин побољшан квалитет живљења. У оним насељима гдје није изведена улична расвјета потребно је извести освјетљење главних



саобраћајница које пролазе кроз центар насеља. Освјетљење главних саобраћајница које пролазе кроз насеља вршити у сарадњи са органима Градске управе.

4. Телекомуникациона инфраструктура

Поштански саобраћај

Ради превазилажења постојећих диспропорција у развоју привредног развоја и поштанског саобраћаја потребно је:

- постојећу поштанску мрежу реконструисати и доградити тако да се изграде нове поштанске јединице,
- повећати број поштанских шалтера,
- повећати број поштанских ковчежића,
- планирати отварање нових доставних реона,
- планирати увођење савремених електронских система у процес поштанског саобраћаја уз уважавање критерија:
 - 1 пошта / 5.000 становника,
 - 1 шалтер / 2.000 становника
 - 1 ковчежић / 3 km².

Пошто се класични поштански сервис, оријентисан на писмо, непрестано смањује Пошта се мора оријентисати на стратегију развоја других дјелатности. Ово је посебно постало актуелно након раздвајања поштанских и телекомуникационих услуга и стварањем двије независне компаније. Зато поштански саобраћај, поред модернизације пословања, мора у своју дјелатност укључи друге сервисе.

Даљи развој поштанског саобраћаја мора се огледати у његовом успјешнијем функционисању кроз увођење нових технологија и у овој области тако да се омогући:

- пренос физичког терета,
- пренос докумената електронским путем,
- пружање услуга путем јавних говорница,
- у условима либерализованог тржишта стварање услова за пружање телекомуникационих услуга (Интернет и др.).

У циљу рентабилнијег пословања број поштанских јединица се не би повећавао, док би се број шалтерских мјеста мијењао у зависности од повећања броја услуга.

Телекомуникације

Плановима Телекома Српске предвиђено је унапређење пословних процеса и релација са корисницима кроз информационе системе за бригу о корисницима и обрачунавању датих услуга.

Циљеви:

- Креирање нових сервиса,
- Развој кичме дигиталне инфраструктуре која може да подржи захтјеве за новим сервисима оријентисаним на пренос података,
- Бржа понуда нових сервиса и сервиса додатних вриједности на тржишту,
- Изградња нових мрежа за приступ које подржавају нове сервисе,
- Изградња система за бригу о корисницима,
- Осигурање принципа универзалног сервиса према постављеној регулативи.



20. Извори финансирања развојних активности

Модел финансирања пројеката руралног развоја могу бити:

- Међународни
- Регионални
- Национални
- Микрокредити

1. Међународне банкарске институције

- Европска инвестициона банка (EIB)
- Европски инвестициони фонд (EIF)
- Свјетска банка (WB)
- Европска банка за обнову и развој

Европска Унија путем програма и фондова ће у периоду 2007.-2013. год. пружити финансијску помоћ земљама које желе да се придруже Унији. Финансирање пројеката руралног развоја ће се обављати преко следећих програма:

- Претприступна помоћ (Инструмент за претприступну помоћ – IPA),
- Програми Заједнице (Оквирни програм за конкурентност и иновативност 2007-2013.)

Инструмент за претприступну помоћ – IPA се састоји од 5 компоненти од којих се 4 директно или индиректно односе на рурални развој, а то су:

1. Транзициона помоћ и институционална изградња
2. Прекогранична сарадња
3. Регионални развој
4. Развој људских ресурса
5. Рурални развој.

Компоненте регионалног развоја, развоја људских ресурса и руралног развоја ће бити доступне искључиво земљама кандидатима. Помоћ земљама потенцијалним кандидатима, у које спада и БиХ, ће бити обезбијеђена у оквиру прве двије компоненте програма IPA, али ће средства за финансирање инфраструктуре, регионалног развоја, руралног развоја и развоја људских ресурса бити доступна у оквиру компоненте *Транзициона помоћ и институционална изградња*.

Ове компоненте су осмишљене са циљем да би се кандидатске земље припремиле за имплементацију кохезивне и пољопривредне политике послје уласка у ЕУ.

Свако физичко или правно лице које има пребивалиште или службено сједиште у земљама кандидатима или земљама потенцијалним кандидатима моћи ће да аплицира за финансирање у оквиру програма IPA, и то: непрофитне организације, државне институције, посебно локалне самоуправе, јавна/комунална предузећа, владине агенције, универзитети и институти, образовне институције, невладине организације и удружења, пословна удружења, привредне коморе.

Оквирни програм за конкурентност и иновативност 2007.-2013. (CIP) обухвата три специфична програма:

- Програм за предузетништво и иновације
- Програм подршке политици информационе и комуникационе технологије

- Програм интелигентна енергија за Европу у коме земље ван ЕУ не могу да учествују.

Циљ Програма за предузетништво и иновације јесте помоћ развоју иновација у предузетништву обезбјеђивањем приступа финансијским средствима путем подјеле ризика и добити са инвеститорима и обезбјеђивање контрагаранција или узајамних гаранција за националне гаранцијске шеме. У оквиру програма, мала и средња предузећа ће имати јасан и ефикасан приступ Европској унији путем мрежа подршке предузећима које пружају бројне информације и савјете о постојећим евро инфо центрима. Поред тога што се заснива на испробаним и тестираним програмима, програм CIP, такође, обухвата нове елементе као што су: инструмент (за ризични капитал) за висок раст и иновативне компаније; секуритизација структуре банковних зајмова за МСП; већа улога мрежа подршке иновацијама и предузетништву. Програм CIP је усмјерен на европске организације и предузећа, уз посебан нагласак на мала и средња предузећа.

2. Регионалне иницијативе, такође, својим финансијским подршкама дају допринос у финансирању пројеката развоја туризма у руралним просторима:

- Међусусједски пројекти (CROSS BORDER)
- Међурегионалне иницијативе
- Кластерски пројекти

3. Национални програми морају, такође, дати значајан допринос у финансирању пројеката развоја пољопривреде и туризма кроз:

- Мјере финансијске подршке – кредити
- Стимулативне каматне стопе на банкарске кредите
- Смањење трошкова текућег пословања
- Инвестиционе гаранције
- Субвенције
- Пореске олакшице,

Ово су само неке од могућности које се могу провести на националном нивоу у пружању подршке развоју пољопривреде и туризма на овом подручју, као и на другим руралним подручјима.

Град Бањалука даје финансијску подршку развоју малих и средњих предузећа, нарочито за почетнике у бизнису (start up) преко Градске развојне агенција – Центар за мали бизнис и то кроз повољно кредитирање и субвенције.

Инвестиционо-развојна банка Републике Српске, која треба да буде најважнији стуб финансијске подршке развоју, дефинисала је следеће кредитне линије за подстицај пољопривреде, туризма и предузетништва:

- Кредити за пољопривреду
- Кредити за микробизнис у пољопривреди
- Кредити за предузетнике и предузећа.

Преко ових кредитних линија ће се пласирати средства из Развојног програма Републике Српске за период 2007.-2010. год. која су намијењена за подстицај пољопривреде, туризма и развој малих и средњих предузећа.



Субвенционирање пројеката за развој села кроз инвестирање у рурални туризам

Добар примјер стимулисања развоја сеоског туризма кроз субвенцирање пројеката је начин на који је то урадила Република Србија, а који би могао да се имплементира и на подручју Републике Српске кроз УРЕДБУ коју доноси Влада. На тај начин би се дао подстицај развоју туризма и на подручју обухвата ове Студије. Овом уредбом били би утврђени услови и начин расподјеле и коришћења подстицајних средстава за подршку развоју села кроз инвестирање у рурални туризам.

Право на коришћење подстицајних средстава имају:

- 1) физичка лица - власници непокретности на којој се инвестиција врши, која имају пребивалиште на селу гдје се инвестиција врши;
- 2) физичка лица - носиоци пољопривредних газдинстава који су уписана у Регистар пољопривредних газдинстава у складу са правилником о Регистру пољопривредних газдинстава и имају пребивалиште на селу гдје се инвестиција врши;
- 3) предузетници који су регистровани код Агенције за привредне регистре, који имају сједиште на подручју села у коме се инвестиција врши и који обављају дјелатност руралног туризма.

Право на коришћење подстицајних средстава корисници средстава остварују за пројекте који се односе на побољшање квалитета живота у руралним подручјима и процес диверзификације руралне економије, а који обухватају и:

- 1) обнову традиционалног сеоског домаћинства у функцији туризма, чији је крајњи циљ категоризација капацитета;
- 2) доградњу и адаптацију објеката за категорисане капацитете;
- 3) набавку опреме за обављање руралног туризма за некатегорисане капацитете;
- 4) промотивне активности у руралном туризму за развој категорисаних капацитета.

Ово је примјер како се може организовано пружити финансијска подршка за развој туризма на селу. Треба га слиједити и креирати исти или сличан модел подршке за развој еко-туризма на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче.



21. Модел одрживог развоја руралног простора

Одрживост система, значење одрживог развоја

Систем се сматра уравнотеженим ако параметри који управљају односима између компоненти у систему остају непромијењени и послије поремећаја. Уравнотежење система се мјери способношћу одржавања организације у току и послије поремећаја. Дакле, систем који може да послије поремећаја не доживи катастрофалне дисконтинуалне промјене стања, већ задржи ранији вид организације, сматра се да има особину утавнотежености, односно еколошки је одржив, уколико има својство уравнотежења⁴³.

Одрживи развој представља развојну оријентацију која ствара трајно успостављену хармонију између развоја и природне средине, која има за циљ да уз што рационалније коришћење природних ресурса оствари што већи економски ефекат.

Расправа о одрживом развоју усмјерена је ка постизању компромиса о новом развоју, са једне стране и заштите природе и ресурса на којима тај развој почива, са друге стране.

Концепт одрживог развоја почива на три основна принципа:

- Принцип еколошке одрживости који обезбјеђује компатибилност развоја са одржавањем биодиверзитета и виталних еколошких процеса,
- Принцип социјалне и културне одрживости, који обезбјеђује егзистенцију културне вриједности локалних заједница и јачање њиховог властитог идентитета,
- Принцип економске одрживости, обезбјеђује економску ефикасност коришћења и управљања ресурсима како за потребе садашње тако и будуће генерације⁴⁴.

Модел одрживости развоја руралне средине

Готово сваки стратешки документ, па и овај, заснован је на будућој визији простора. То не значи увијек и реално могуће рјешење за будући развој. Наиме, будућа визија руралног простора зависи од тога какво је тренутно стање и које су карактеристике руралне средине, као што су:

- Постојећи ресурси и капацитети,
- Динамика и типологија руралне средине,
- Врсте корисника руралне средине итд.

Осим тога, реална визија будућег руралног развоја значи да сваки стратешки циљ мора да обезбиједи просторну и временску одрживост, као и квалитет свих елемената руралне средине.

Како би се обезбиједила одрживост и оптимални развој руралне средине кроз имплементацију стратешких пројеката потребан је системски приступ у дефинисању

⁴³ Пешић В. Радмило; Економија природних ресурса и животне средине, Београд, 2002, стр. 17-20

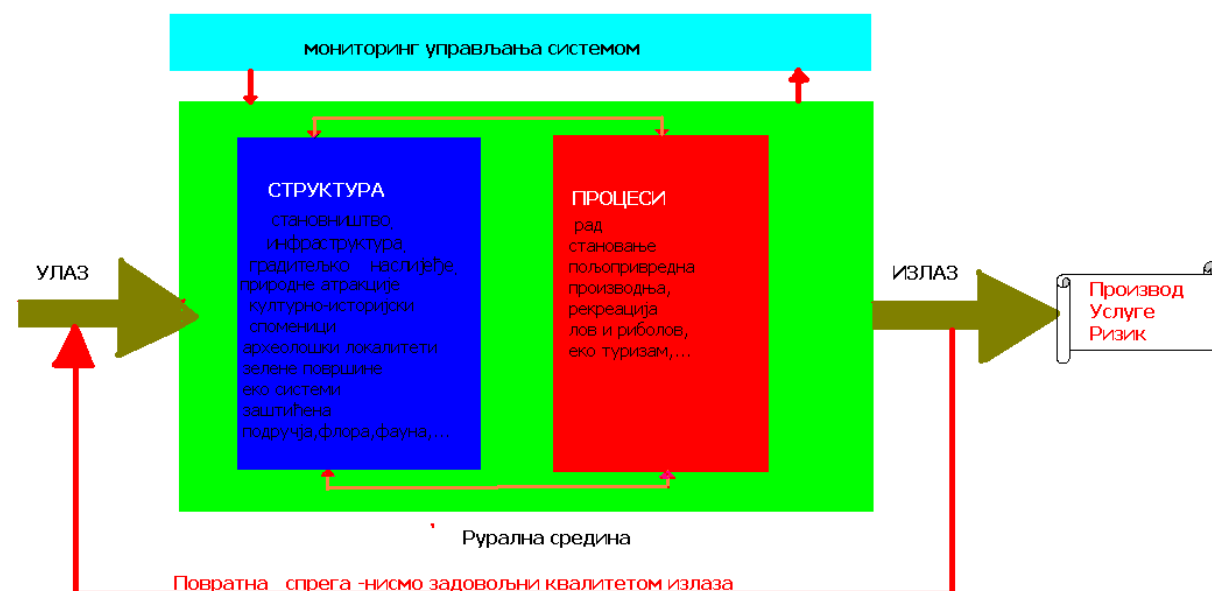
⁴⁴ Јовичић.Д.(1997), Развој туризма и заштита природе у националним парковима, Београд, стр.22.



руралне средине. Обзиром да је рурална средина по својим особинама и карактеристикама врло комплексан и динамичан систем и не може се посматрати изоловано од окружења, него као интегрални дио регионалних, односно националних цјелина потребно је унијети нову димензију у процес стратешког планирања руралне средине као процес имплементације стратешких пројеката.

Руралну средину доста добро дефинишу сљедећи параметри:

- Структура – коју чине: становништво, инфраструктура, градитељко наслеђе, културно-историјски споменици, археолошки локалитети, зелене површине, еко системи, заштићена подручја, флора, фауна и друго.
- Процеси - као што су: рад, становање, примарна пољопривредна производња, рекреација, лов, риболов, сеоски туризам, еко-туризам, итд.
- Улази - у облику енергије, новца, руралне политике, законодавства итд.
- Излази – којег чине: производи, услуге, отпадни материјали, промјене у животној средини, емисија гасова итд. (графикон бр. 38).



Графикон 38. Модел система руралне средине

Тако јасно представљена слика руралног простора даје нам могућност да сагледамо све критичне дијелове овог сложеног система и пружа нам могућност одређених промјена које треба да донесемо у циљу постизања оптималног развоја и квалитета животне средине. Овакав приступ у доношењу одлука које треба да обезбиједи квалитетну будућност руралног простора ће омогућити промоцију потенцијала у нове функције као: еко-туризам, организоване пољопривредне дјелатности, производња здраве хране, итд.

Осим тога, увелико ће допринијети неутрализацији негативних ефеката глобалних и локалних политичких утицаја на планирање развоја руралних простора.

Компоненте које смо навели заједно са одрживим и квалитетним пројектним рјешењима чине кључни критериј за планирање развоја и уређење руралне средине.



И не само то, они представљају и основу за дефинисање система мониторинга и контроле управљања руралном средином у циљу реализације планираних циљева. Овако креиран модел пружа могућност за интегрално управљање руралном средином у циљу њеног одрживог развоја, као и развоја еко-туризма на реалним капацитетима. Дакле, прецизно дефинисани елементи руралног система, заједно са његовим карактеристикама, који се ослањају на принципе одрживог развоја кроз захтјеве високог квалитета за пројектним рјешењима, подржани алатима за мониторинг (праћење резултата имплементације) стратешких пројеката представљају Интегрални модел за одрживи стратешки развој руралног простора.

Интегрални модел руралног развоја кањона Врбаса и платоа Мањаче

У случају руралног подручја кањона Врбаса и платоа Мањаче, како бисмо креирали модел резимирајмо, првенствено, до сада утврђено стање (елементе) користећи резултате истраживања и проведених анализа (SEA, SWOT, PEST) до којих се дошло у току израде ове Студије. Низ идентификованих проблема могу се сврстати у сљедеће групе:

Оцјена економског стања (економски проблеми)

1. животни стандард локалног становништва је испод нивоа одрживости,
2. пољопривредне културе које се узгајају на имањима нису оптималне како за климатске услове подручја, квалитет земљишта, тако и експозицију терена,
3. сточни фонд је на локалитету знатно мањи у односу на ранији период када је просјечно домаћинство имало између 30-100 оваца, данас је сточни фонд скоро потпуно уништен,
4. просјечан доходак по пољопривредном домаћинству је испод просјечног дохотка на нивоу Републике Српске (око 350 КМ),
5. недовољно развијена здравствена и социјална заштита,
6. старосна структура пољопривредних домаћинстава је у групи преко 60 година,
7. непостојање локалног тржишта за продају пољопривредних производа,
8. локалне власти тек у посљедњих неколико година покушавају обезбиједити квалитетније услове инвестирањем у инфраструктуру на подручју обухвата Студије.

Дакле, ако бисмо жељели квантификирати наведене квалитативне атрибуте који су произишли из оцјене стања на терену, тада бисмо оцјену економског стања на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче могли описати као ниску. Користећи линеарну скалу трансформације квалитетивних података у квантитативне и резултате анализе оцјене економског стања проведеним истраживањем, тада уз бројни интервал оцјењивања од 1 до 10 скала описних оцјена би била као на графику 39.



Графикон 39. Линеарна скала оцјена квантитативних и одговарајућих квалитативних величина



Оцјена социо-културног стања (социокултурни проблеми)

1. оцјена образовне структуре локалног становништва - наконведеног истраживања утврђена је да је образовна структура локалног становништва врло неповољна,
2. старосна структура становништва и прираштај – крајње неповољна, већ раније истакнути резултативеденог истраживања,
3. гашење традиционалних заната који су били извор додатних прихода и културна традиција народа овог краја (бачвари, ковачи, седлари, ткачи, итд.) нестали су са умирањем старијих чланова породице,
4. на подручју постоји одређен број вјерских објеката који имају културну и духовну вриједност овог подручја,
5. традиционална градња која је постојала на овим просторима је скоро изумрла, нестало је традиционални начин градње стамбених и привредних објеката,
6. остао је само мали број воденица (насеље Крупа на Врбасу) које свједоче о изворним грађевинама,
7. типологија села на подручју обухвата је скоро потпуно нестала,
8. разбијени тип села са малим засецима карактерише цјелокупно подручје,
9. постоје у појединим селима дивље депоније и није ријешен проблем отпадних вода,
10. велики дио села нема ријешено питање водоснабдијевања и канализације,
11. у највећем дијелу подручја треба поправити путне комуникације,
12. квалитет снабдијевања електричном енергијом не задовољава потребе већине становништва,
13. на подручју постоје значајни културно-историјски потенцијали,
14. традиционалне етно вриједности подручја се још увијек мјестимично вреднују (сеоске манифестације, вјерски догађаји итд.).

Након анализе стања социо-економских прилика које владају на подручју оцијенили бисмо да се, без обзира на ресурсе који постоје на овом подручју, утицаји кориштења тих ресурса на социо-културне прилике нису до сада показали значајан утицај. Међутим, употреба расположивих ресурса на социо-културне прилике локалног становништва се у наредном периоду мора контролисати уз редовни мониторинг. Садашње стање се може оцијенити као утицај који нема значај на побољшање животних услова, иако културне трансформације које са собом носи савремени услови живота нису мимоишли ни рурална насеља Бањалучке регије. Како је у току истраживања локално становништво исказало своју осјетљивост према повећаном развоју и негативним ефектима који тај развој носи, у планираном развојном периоду се мора вршити мониторинг над тим утицајем.

Оцјена стања животне средине (проблеми животне средине)

1. није довољно посвећена пажња очувању диверзитета подручја гајењем култура које нису оптималне за ова подручја,
2. подручје је подложно ерозивном дјеловању, што је вјероватно последица непланских експлоатација шума у ранијем периоду (власничка структура шума на подручју),
3. неправилна употреба минералних ђубрива у пољопривредној производњи, ерозија, отпадне воде доприносе заједно загађењу токова рјечица и потока на подручју,

4. смањење квалитета пашњака и ливада - непланска градња, дивље депоније, смањење сточног фонда довело је да су велики простори зарасли у коров, а видљива је и деградација пашњака и ливада,
5. биодиверзитет на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче је доста очуван и веома разноврстан, мада постоји опасност губитка аутохтоних биљних и животињских врста, ако се не успостави квалитетнија заштита.

Утицај досадашњих активности на животну средину наконведеног истраживања је имао одређене рефлексије. Оне су се првенствено огледале у деградацији животног простора кроз смањење квалитета земљишта, појаву дивљих депонија, употреба пестицида. Мада постоје такве појаве, генерално се квалитет животне средине може оцијенити квисоко средњом оцјена.

Након извршене оцјене еменената стања на руралном подручју обухваћеном Студијом можемо приказати подсистем руралног система који представља рурално насеље. Тај подсистем, ако се занемаре неке мање специфичности које имају поједина рурална насеља, може апроксимирати скоро свако насеље са подручја обухвата Студије. Графички га можемо представити као на графикону 40.

Структуру сваког руралног насеља карактеришу елементи:

1. Изграђени елементи (типологија руралног насеља, инфраструктура насеља, архитектура, облик и величина парцела, објекти за друштвене потребе итд.),
2. Категорије кориштења земљишта (слободне зелене површине, пољопривредно земљиште, земљиште под шумама, ливаде и пашњаци, деградирана земљишта),
3. Локално становништво,
4. Културни екосистеми,
5. Природни екосистеми,
6. Микроклима подручја,
7. Географски положај,
8. Археолошка налазишта.

Процеси који се одвијају у таквом систему (подсистему Руралне средине) условљени су функцијским намјенама простора. Рурални простор на подручју обухвата кањона Врбаса и платоа Мањаче може да послужи или већ служи за:

1. Боравак локалног становништва (станованост),
2. Пољопривредну производњу,
3. Традиционалне занатске дјелатности,
4. Спорт и рекреацију,
5. Сеоски туризам
6. Лов и риболов,
7. Образовање
8. Пружање здравствених, трговачких и угоститељских услуга,
9. Вјерске и културне активности,
10. Разне друштвене активности.

Реализација процеса је условљена структуром руралног насеља на којем се одвија (графикон бр. 40).



Графикон 40. Структура система руралног насеља на подручју кањона Врбас и платоа Мањаче, као подсистема руралне средине

Након прикупљених података и примјеном системског приступа дефинисан је систем руралне средине подручја кањона Врбаса и платоа Мањаче који се састоји од подсистема руралних насеља. Сљедећи корак у креирању интегралног модела управљања руралном средином је категоризација идентификованих проблема и негативних промјена које се јављају у функционисању система руралне средине, а узроковане су различитим факторима.

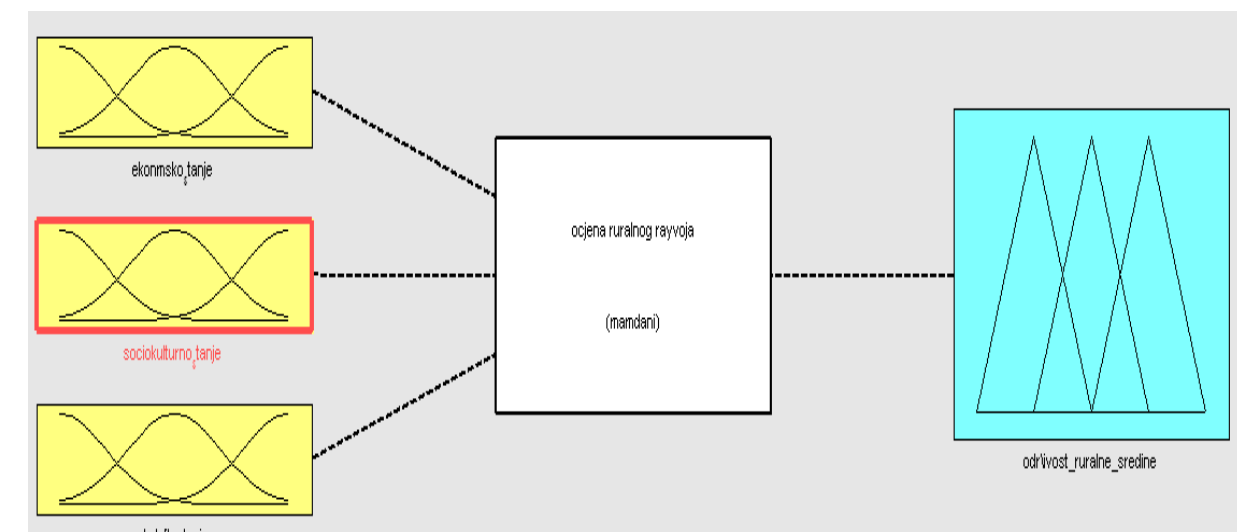
Негативни фактори који доприносе нестабилности система могу бити узрок:

- Негативног утицаја активности локалног становништва на руралну средину,
- Негативни утицај изазван посјетиоцима – туристима који посјеђују простор,
- Негативни политички и економски токови у окружењу или у Републици Српској,
- Глобалне регионалне и шире промјене итд.

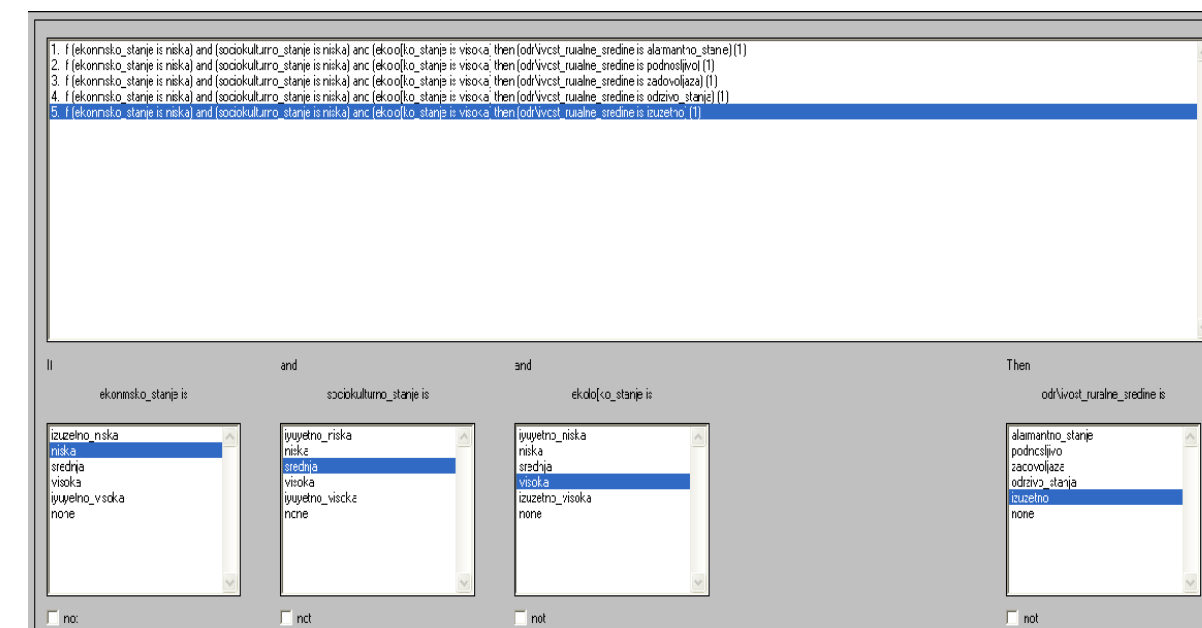
Остаје да се на структуриран систем руралне средине примијене већ дефинисани и познати индикатори одрживости како би се утврдио степен одрживости руралног подручја кањона Врбаса и платоа Мањаче.

У недостатку постојећих индикатора и желећи дати оцјену одрживости руралног простора са постојећим оцјенама стања и наведеним проблемима економске социокултурне и еколошке природе извршимо тестирање користећи метод fuzzy логики⁴⁵.

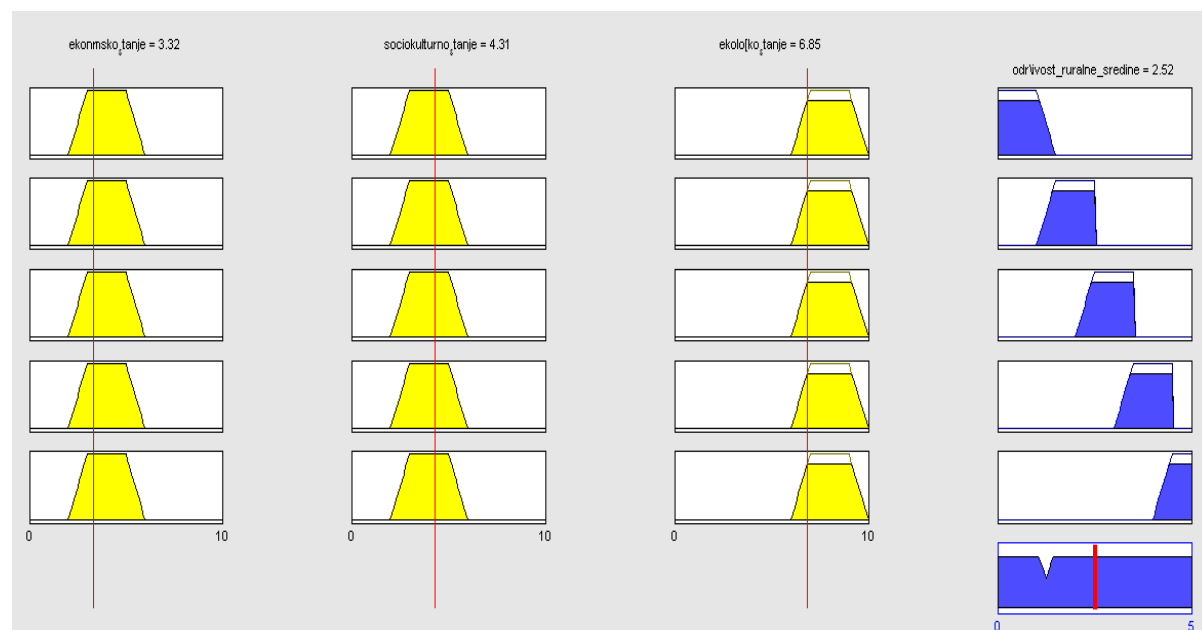
⁴⁵ Метод је конструисао и примјенио Ненад Стојановић у дисертацији под називом: Примјена Теорије Фази скупова у одређивању степена одрживости туристичког развоја заштићеног подручја, ПМФ, Нови Сад, 2007.



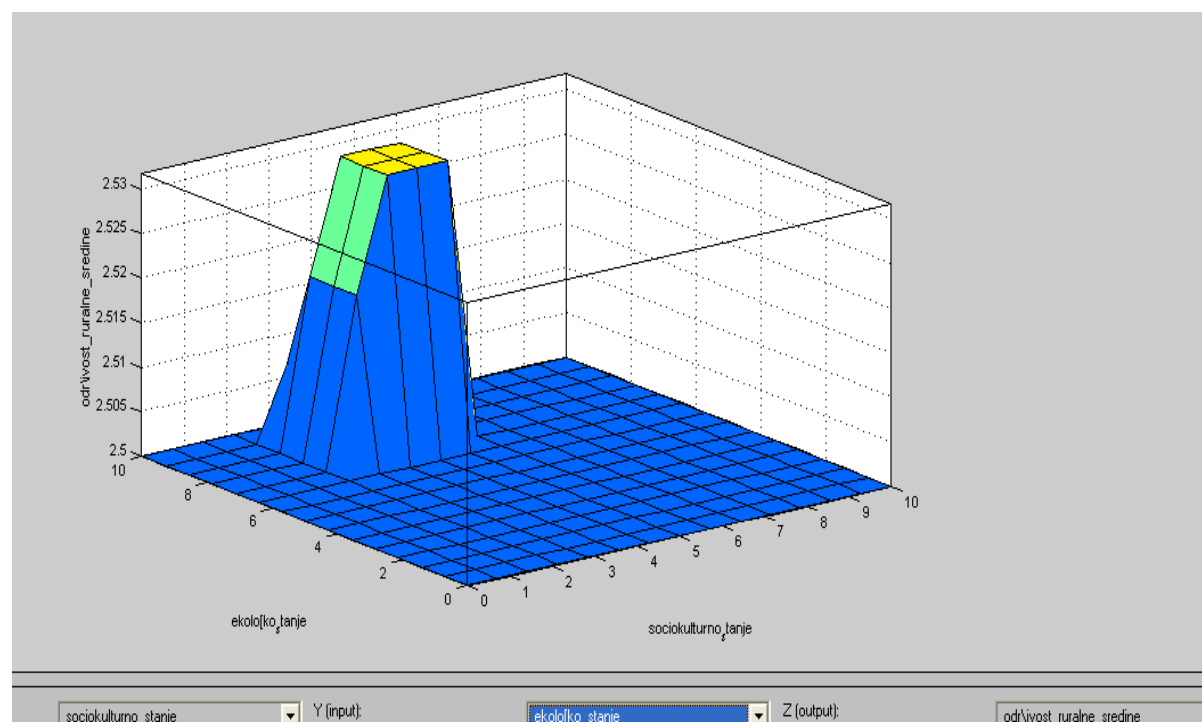
Графикон 41. Структура модела за тестирање користећи Fuzzy логику



Графикон 42. Креирање правила и евидентирање оцјене стања



Графикон 43. Оцјена одрживости према тренутној оцјени економског, социо-културног и еколошког стања



Графикон 44. Приказ утицаја оцјене еколошког и социокултурног стања на одрживост руралне средине



Узимајући да је одрживо стање руралне средине описано квалитативним оцјенама којима одговара линијска скала, чији су интервали приказани графиком бр. 45.

алармантно стање			задовољава		подношљиво		одрживо		изузетно	
0	0.5	1	1.5	2	2.5	3	3.5	4	4.5	5

Графикон 45. Скала вредновања стања одрживости

Наконведеног тестирања користећи fuzzy логику⁴⁶, тренутно стање одрживости на подручју обухвата Студије је оцијењено на ивици подношљивости (2,52) и уз одређене промјене које се могу десити у оцјенама економског (оцијењено као ниска са 3,32), социо-културног (оцијењено као ниска са оцјеном 4,31) и еколошког (оцијењено као средња са оцјеном 6,85) стања, не показује велико одступање. Значајна промјена ће настати када економско, социјално-културно и еколошко стање оцијенимо другачијим оцјенама. У наведеним интервалима оцјена неће прећи границу до стања одрживости, што је и разумљиво, јер проблеми које има ова рурална средина траже стратешко дјеловање у промјени постојећег стања. Дакле, стање ће се довести до одрживости оног момента кад се успостави равнотежа између економских, социо-културних и еколошких параметара. Одрживо је оно стање које ставља подједнако тежиште на сваки од фактора. У циљу успоставе равнотеже мора се наћи компромис између економских, социокултурних и еколошких фактора.

Из оцјене оваког стања одрживости слиједи и одређене превентивне мјере које се морају предузети како би се стање приближило одрживом. Модел ревитализације мора наћи компромис на релацији ова три кључна параметра (економски, социо-културни, еколошки) како би се обезбиједио развој овог подручја. То је могуће реализовати кроз следеће програмске задатке:

- Програм очувања културног наслеђа,
- Програм за ревитализацију и конзервацију пашњака и шума, заштите земљишта,
- Програм смањења загађења изазваног отпадним водама и одлагањем крупног отпада, дивљих депонија,
- Програм промоције и производње здраве хране,
- Програм промоције еко туризма на овим просторима,
- Програм обнове старих заната и едукације за све кориснике ресурса руралне средине и локалног становништва итд.

Анализом стања руралних подручја кањона Врбаса и платоа Мањаче утврђено је да стратешки приступ треба ићи у смјеру:

- Заштите традиционалне пољопривредне производње,
- Заштита изворишта, ријека, потока на цјелокупном подручју Студије,
- Контрола процеса употребе заштитних средстава у пољопривреди и ерозије,
- Обнова пашњака и ливада као и сточног фонда,

⁴⁶ Тест извршен на MATLAB R12 програму и Fuzzy Logic Toolbox



- Заштита постојећег шумског фонда и примјена одрживог коришћења шумских ресурса,
- Заштита и обнова археолошких налазишта и објеката од историјског значаја,
- Заштита и обнова традиционалних заната и традиционалног начина живота,
- Развој потенцијала за еко туризам (излетничка мјеста, спортско-рекреативни садржаји, лова, риболова, авантуризма, алпинизма и других активности),
- Развој програма за органску производњу.

Да би систем показао резултате потребно је да се развије систем управљања и контроле заснован на различитим стандардима, законским рјешењима, а којим се обезбјеђује квалитет производње и одрживост животне средине.



22. Закључци Студије

Рурално сиромаштво је посљедица дуготрајног запостављања уравнотеженог развоја и зато се мора успоставити координација свих актера који могу утицати на његово смањење. Коришћењем адекватне аграрне политике и ЕУ фондова рурално сиромаштво може бити значајно смањено, али је потребно знање, координација и ВЕЛИКИ напор институција за ефикасно коришћење домаћих и донаторских средстава.

Да би се реализовао концепт руралног развоја предложен у Студији неопходно је урадити следеће:

- Да се изради Политика руралног развоја Града Бања Луке са основним принципима (у току је припрема документа):
 - о Зауставити миграцију активне радне снаге и осигурати развој руралних подручја;
 - о Стварати услове за насељавање становништва кроз стварање програмских садржаја у руралним дијеловима Бања Луке;
 - о Подизање конкурентности (подршка инвестицијама, подизање квалитета, вертикална интеграција, укрупњавање посједа, млади фармери);
 - о Боље управљање земљишним ресурсима (издвајања за мање развијена подручја, еколошки програми, агро-шумарство);
 - о Стварање услова да се сеоско становништво бави и другим активностима: (сеоска инфраструктура, програми обуке, оспособљавање за сеоски, еко и агротуризам, мала предузећа и занатски погони за прераду, очување културне баштине).
- Да Скупштина града у што краћем временском року усвоји одлуке о изради регулационих планова за локалитете пилот пројеката.
- Код донијетих одлука о изради Регулационих планова (Крупа на Врбасу) и Урбанистичких планова (плато Мањаче), као и оних које тек треба донијети, да се размотре и усвоје предложене препоруке и садржаји пројеката за предметне локације.
- Да се пружи техничка и финансијска подршка реализацији пројеката из студије који су препознати као приоритетни. Исто тако, да се пружи техничка и финансијска подршка реализацији пројеката из Стратегије развоја Града Бањалука, а који се односе на студијско подручје.
- Разрадити посебан систем подстицаја руралног развоја, кроз формирање намјенских руралних фондова. Кроз фондове ће се пружити подршка економски вриједним пројектима насталим на нивоу локалне заједнице и појединаца у руралним срединама.
- Да се као први приоритет доносе одлука о имплементацији пројекта РАЗВОЈ МИНИ ПОГОНА У РУРАЛНОМ ПОДРУЧЈУ - пројекат идентификован и у Стратегији развоја Града Бања Лука 2007.-2015. Овај пројекат је припремљен у



Градској развојној агенцији са партнерима: Центар за унапређење и развој села и Институтом за економику пољопривреде Београд.

- Да се за концепт развоја дефинисан Студијом обезбиједи подршка Владе Републике Српске.
- Да се разради модел сарадње Града Бањалука са сусједним општинама у сврху реализације заједничких пројеката.
- Да се израде секторске стратегије и акциони планови (МСП, туризам и пољопривреда) у складу са предметном студијом и усвојеном Стратегијом развоја града.
- Да Градска развојна агенција у сарадњи са Центром за унапријеђење и развој села, Туристичком организацијом Града и Административном службом разради модел јавно-приватног партнерства, уважавајући приступ "одоздо према горе", уз укљученост свих других релевантних субјеката.
- Да се разради модел "брендирања руралног подручја Бања Луке" кроз брендирање нпр. "змијањског сира", "друмови ракије" и сл. Овим ће се активностима дати подршка развоју одрживе пољопривреде аутохтоних и производа са географским поријеклом, развоју прераде примарних пољопривредних производа и локалног тржишта кроз промоцију руралног, агро и еколошког туризма.
- Да се разради модел финансијских подстицаја који ће допринијети реализацији предложених пројеката, укључујући бесповратна средства за рурални развој, улагања у пољопривредна газдинства, улагања у инфраструктуру (комуналну, друштвену и туристичку), улагање у изградњу и адаптацију привредних објеката, набавку опреме, субвенције за увођење стандарда и др.
- Да се за предметни обухват уради промотивни водич за привлачење потенцијалних инвеститора са идентификацијом ресурса, његовом квантификацијом и описима локација у електронском, интернет и у писаном облику.
- Да се оствари јачање сарадње локалних актера са актерима унутар и изван студијског подручја, нарочито са сјеверо-западним дијелом руралног подручја Бања Луке, на начин у коме би локални актери остваривали бенефицију.
- Да се покрене иницијатива код Владе РС за покретање Стратегије руралног развоја Републике. Да се при томе покрене и иницијатива прилагођавања захтјевима који произилазе из процеса приступања БиХ Европској унији у области руралног развоја.
- Пружити институционалну и материјалну подршку Градској развојној агенцији за пројекте који ће допринијети развоју малих и средњих предузећа.
- Пружити институционалну и материјалну подршку Центру за развој и унапређење села за пројекте у области развоја примарне пољопривредне производње и руралног развоја.
- Пружити институционалну и материјалну подршку Туристичкој организацији града Бањалука за пројекте у области развоја туризма.
- Потребно је да Градска развојна агенција, заједно са другим актерима имплементације препорука Студије, припреми каталог пројеката, као и пројекте за кандидовање код међународних и других фондова (посебно за IPA фонд) уз



истовремено кадровско оспособљавање и прихватање захтјевних ЕУ предприступних процедура.

- Да Градска скупштина задужи Административну службу Града да формира координационо тијело од 5 чланова од представника Градске скупштине, Административне службе Града, Градске развојне агенције, Туристичке организације и Центра за унапређење и развој села у циљу концентрације и координације активности и средстава, који ће пратити припрему, реализацију и мониторинг предложених пројеката.
- Да Градска скупштина обавезе административну службу посебним закључком на формирање експертске групе на нивоу Града за предприступне фондове ЕУ са циљем реализације акционог плана предметне Студије и усвојене Стратегије развоја Града за период 2007.-2012.



23. Литература и документација

- Стратегија развоја малих и средњих предузећа РС, Републичка агенција за развој малих и средњих предузећа, 2006. год.
- Подаци о предузећима из АПИФ-а, 2006. год.
- Нацрт Стратегије развоја Града Бањалука, конзорцијум за израду, 2007. год.
- Стратегија развоја Града Бањалука – Социоекономска анализа, 2007. год.
- Услови, могућности и правци интегралног развоја Бања Луке, Економски институт Бања Лука, март 2001. године
- Одрживи развој туризма у заштићеним подручјима, Нови Сад, магистарски рад, Стојановић Н.(2006)
- Туризам у заштићеним подручјима, Сарајево, Стојановић Н. и Стојановић Ј., 2006.
- Маркетинг менаџмент туристичке дестинације, Економски факултет, Београд Бакић О. (2002)
- Маркетинг у туризму, Економски факултет, Београд, Бакић О.(2003)
- Одговорни и одрживи развој туризма, ЦенОРТ, Београд, Попеску Ј.(2002)
- Маркетинг у туризму, ЦенОРТ, Београд, Попеску Ј.(2002)
- Примјена Теорије Фази скупова у одређивању степена одрживости туристичког развоја заштићеног подручја, докторска дисертација, ПМФ, Нови Сад, 2007.
- Стратегија развоја пољопривреде Републике Српске до 2015.г.
- Основа заштите, коришћења и уређења пољопривредног земљишта Града Бања Лука, Проф.др Михајло Марковић са сарадницима, Пољопривредни факултет Бања Лука
- ДЕИ – Дирекција за Европске интеграције БиХ
- Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија, Београд 2007., Наталија Љ. Богданов. УНДП
- Основни принципи одрживог просторног развоја европског континента, Европска конференција министара одговорних за просторно планирање (СЕМАТ), Хановер, септембар 2000.
- Перспектива просторног развоја Европске уније, Влада Републике Србије, Канцеларија за придруживање Европској унији, Француско – српски форум за просторно планирање и регионалне политике, Београд; 2005.
- Љубљанска декларација о територијалној димензији одрживог развоја, СЕМАТ – Љубљана, 2003, Инжињерска комора Србије, Матична секција просторних планера, Београд, 2005.
- Стратегије интегралног просторног развоја подручја Централне Европе, Подунавља и Јадрана, Visionplanet, www.uniserver.sz/visionplanet/default en/htm
- CORINE LAND COVER, Еуропеан Енвиронмент Агенцу, www.eea.europa.eu
- Инвентар стања земљишних ресурса Босне и Херцеговине у послужератном периоду; Завод за Агропедологију Сарајево, Пољопривредни Институт Бања Лука, Агрономски Институт Свеучилишта у Мостару, Food and Agriculture Organization of the United Nations Sarajevo
- Просторни план Републике Српске 1996 – 2015., етапни план 1996 – 2001., Урбанистички завод Републике Српске, Бањалука; Бањалука, 1996. године,
- Просторни план Босне и Херцеговине за период 1981 – 2000, пречишћени текст; Скупштина СР БиХ, Сарајево, 1989.
- Просторни план Босне и Херцеговине за период од 1981. до 2000. године, Аналитичко-документациона основа, синтезни материјал, Републички комитет

- за грађевинарство, стамбене и комуналне послове, Институт за архитектуру, урбанизам и просторно планирање архитектонског факултета у Сарајеву, Сарајево, септембар 1981.
- Нацрт Просторног плана Републике Српске до 2015. године, Урбанистички завод Републике Српске а.д. Бања Лука, Бања Лука, јули 2005.
- Просторни план Републике Српске до 2015. године, Урбанистички завод Републике Српске а.д. Бања Лука, Бања Лука, септембар 2007.
- Просторни план општине Бања Лука 1986 – 2005, Урбанистички завод Бања Лука, Бања Лука, 1990.
- Урбанистички план града Бања Лука (синтеза), Урбанистички завод Бања Лука, Бања Лука, 1975.
- Municipality Information Fact Sheet Banjaluka, International Centre for Migration Policy Development, Repatriation Information Centre, 1999.
- Публикација - насељена мјеста у Републици Српској, Републичка управа за геодетске и имовинско-правне послове Бања Лука
- Статистички годишњаци СР БиХ, СФРЈ
- Статистички годишњак Републике Босне и Херцеговине 1992.
- Статистички билтени 1998 – 2006. године, Републички завод за статистику РС, Бањалука
- Становништво БиХ – Народносни састав по насељима, Државни завод за статистику Републике Хрватске, Загреб, 1995. године
- Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. години [CD-ROM], Савезни завод за статистику, Београд
- Попис становништва 1953, становништво и домаћинства, књига 12, подаци за насеља и дијелове насеља према управној подјели у 1953. години - Београд, 1959.
- Одрживи развој планинских подручја Србије, зборник радова, Посебна издања ИАУС, Београд, 2004.
- Планина – 2002: раубовање ресурса, одсуство развоја, одлазак становништва, зборник радова, Савез инжињера и техничара Србије и ИАУС, Београд, 2002.
- Анализа стања локалне управе и самоуправе у Босни и Херцеговини (нацрт), ЕДА - Агенција за развој предузећа, Фонд отворено друштво Босна и Херцеговина, SDC / Intercooperation, мај 2005.
- Политика развоја становништва Републике Српске – пројекат, Влада Републике Српске, Републички савјет за демографску политику, Бања Лука, 2005.
- Осим прикупљене документационе основе, кориштени су подаци из одјељења Административне службе Града Бања Лука о јавним службама, као и подаци Градске изборне комисије (број и размјештај бирача)
- Еколошко-вегетацијска рејонизација Босне и Херцеговине; *Стефановић В., Беус В., Бурлица Ч., Диздаревић Х., Вукорец И.*
- Ловачки приручник; *Др Вукоман Шелмић*
- Шумско-привредна основа ШПП „Доњеврбаског“
- Годишњи план газдовања ловиштем Бања Лука за ловну 2007/2008. годину
- Присуство угрожених биљних врста у кањонском систему средњег тока Врбаса; *Милановић Ђ., Брујић Ј., Травар Ј., Ступар В.*
- Водопривредна основа ријеке Врбас, Завод за водопривреду, Енергоинвест-Хиграинжињеринг, Сарајево, 1989.г.
- Новелација водопривредне основе ријеке Врбас, ОДП Завод за водопривреду Српско Сарајево 1977.г.
- Анализа водног огледала ријеке Врбас на локалитету водозавхвата Бањалучког водовода, Завод за водопривреду Сарајево, 1989.г.,



- Хидроенергетско коришћење средњег тока ријеке Врбас, извод из идејног рјешења ХЕ Бањалука – ниска и ХЕ Крупа, Енергопројект – Хидроинжињеринг, стручни скуп у Будви – Хидро 2000, Будва, 2000.г.
- Презентација аутоматске водомјерне станице Бањалука, Хидрометеоролошки завод РС, Бањалука, фебруар 2002.г.
- Врбас, могућност хидроенергетског коришћења, Електропривреда РС, 1997.г.
- Хидроенергетски потенцијал ријеке Врбас, Хидроелектране на Врбасу, Мркоњић Град, 2002.год.
- ЗДП «Хидроелектране на Врбасу «Техничко рјешење» књига 5, 2000.г.
- Спортско риболовно друштво Бања Лука за период 2003-2008. године, Средњорочни план развоја, Бања Лука, 30.08.2004.год.
- Косорић Ђ., Микавица Д., Савић Н., Садашње стање рибљих популација као последица промјењених услова у воденој акумулацији Бочац на Врбасу, (Тропик рибарство, Пољопривредни факултет), Бања Лука 2007. год.
- Радевић М., Еколошки и ценотички односи фауне риба у средњем и доњем току Врбаса и рибњаку Барда и-Монографија, Бања Лука 2000. год.
- Бања Лука, Урбанистички план, документација 9. инфраструктура; 9.5. Вода и канализација
- Урбанистички план града Бање Луке, аналитичко-документациона основа, Урбанистички завода Бања Лука 1992. год.
- Технолошке шеме претходног пречишћавања индустријских отпадних вода на подручју Бања Луке, Институт за водопривреду “Јарослав Черни”, Београд 1972. год.
- Дугорочни програм снабдијевања питком водом становништва и привреде у СР БиХ, Завод за водопривреду, Сарајево 1988. год.
- Студија дугорочног програма снабдијевања водом ширег подручја Бања Лука, д.п. Урбанистички завод, д.о.о. Хидротехника; Бања Лука 1991. год.
- Водоводни систем “Бања Лука”, дистрибутивна мрежа – генерални пројекат, “Хидротехника” д.о.о. Бања Лука, “Беоинжењеринг” Београд, ОДКЈП “Водовод” Бања Лука, 2000. год.
- Регулација ријеке Врбање у зони ушћа, Завод за водопривреду, Сарајево 1981. год.
- Регулација водотока Драгочај, идејно рјешење, Урбанистички завод Бања Лука 1976. год.
- Регулација Широке ријеке, дионица од аутопута до моста у улици Млађе Ћусића, Урбанистички завод Републике Српске, Бања Лука 1999. год.
- Студија канализације, Урбанистички завод Бања Лука
- Анализа рада водоводног подсистема „Љубачево – Јаворани“, „Хидротехника“, д.о.о. Бањалука 2007. год.
- Водоводни систем „Кола“, разводна мрежа, „Хидротехника“, д.о.о. Бањалука 2007. год.
- Водоснабдијевање виших зона насеља „Бочац“, „Хидротехника“, д.о.о. Бањалука 2007. год.
- Водоводни систем „Крупа на Врбасу – Леденице“, изведбени пројекат, „Хидротехника“, д.о.о. Бањалука 2007. год.
- Анализа могућности снабдијевања питком водом ширег подручја Кола – Мањачки плато, „Хидротехника“, д.о.о. Бањалука 2006. год.
- Анализа могућности снабдијевања питком водом са изворишта „Црно врело“ у сливу водотока Суботица – Гомјеница, „Хидротехника“, д.о.о. Бањалука 2004. год.



- Студија снабдијевања водом са водоводног система „Суботица“, Урбанистички завод Републике Српске“, а.д. Бањалука, 2003. год.
- Косорић Ђ., Микавица Д., Савић Н., Садашње стање рибљих популација као последица промјењених услова у воденој акумулацији “Бочац” на Врбасу, (Тропик рибарство, Пољопривредни факултет), Бања Лука 2007. год.
- Магистарски рад Новак Ђукић, ментор проф. Др. Здравко Маријанац, Крупа на Врбасу-савремене функције-, универзитет у Бања Луци, Природно математички факултет, одсјек за географију, Бања Лука, 2006. год.
- Радевић М., Еколошки и ценотички односи фауне риба у средњем и доњем току Врбаса и рибњаку Бардачи-Монографија, Бања Лука 2000. год.
- Студија управљања чврстим отпадом за регију Бањалука, Урбанистички завод РС а.д., Бањалука, 2002. год.



24. Прилози

1. Тржишно-економска анализа пилот пројеката

Туристичко угоститељски комплекс Ада испод Каменог моста

Сегменти туристичког производа
- Спортско-рекреативне активности (купање, рафтинг, кошарка, одбојка, мали фудбал, шетње, екстремно пењање, риболов итд.) - Викенд излети - Лјетни одмори - Релаксација - Гастрономија

Циљна тржишта	
Примарна	Секундарна
Бањалука	Србија
Општине из окружења	Мађарска
Страни резиденти у БиХ	Бугарска
Босна и Херцеговина	Румунија
Словенија	Земље Западне Европе
Хрватска	

Тржишни сегменти
- породице са/без дјеце - индивидуални активни гости - групе посебних интереса (спортске припреме и такмичења) - групе пријатеља - млађа популација (18-25 год.)

Мјере за реализацију пројекта
- доношење регулационог плана за локалитет комплекса; - израда пројектне документације; - рјешавање питања управљања или власништва над дијелом земљишта комплекса; - финансијски и остали подстицаји Градске управе и Владе РС; - формирање модела јавно-приватног партнерства; - промоција

Оријентациони трошкови изградње објекта⁴⁷ (у КМ)

⁴⁷ По Плану просторне организације из Идејног урбанистичко-архитектонског рјешења



Мотел са рестораном	851.000
Мост за пјешаке	45.000
Спортски терени са плажом	375.000
Укупно	1.271.000

Очекивани минимални број запослених
Директно запослени: 100
Индиректно запослени: 200

Интернационални центар Крупа на Врбасу

Сегменти туристичког производа
- Викенд излети - Лјетни одмори - Релаксација - Конференције - Гастрономија

Циљна тржишта	
Примарна	Секундарна
Бањалука	Србија
Општине из окружења	Мађарска
Страни резиденти у БиХ	Бугарска
Босна и Херцеговина	Румунија
Словенија	Земље Западне Европе
Хрватска	

Тржишни сегменти
- породице са/без дјеце - индивидуални активни гости - групе посебних интереса - пословни гости - млађа популација (18-25 год.)

Мјере за реализацију пројекта
- доношење регулационог плана за локалитет комплекса; - израда пројектне документације; - финансијски и остали подстицаји Градске управе и Владе РС; - формирање модела јавно-приватног партнерства; - промоција.

Оријентациони трошкови изградње објекта⁴⁸ (у КМ)

⁴⁸ По Плану просторне организације из Идејног урбанистичко-архитектонског рјешења



Хотелски комплекс	2.025.000
Бунгалови	312.000
Ресторан	637.500
Истраживачка радионица	97.500
Конгресна дворана са пратећим садржајима	345.000
Укупно	3.417.000

Очекивани минимални број запослених
Директно запослени: 80
Индиректно запослени: 150

Туристичко рекреативни комплекс Језеро Бочац

Сегменти туристичког производа
- Спортско-рекреативне активности (риболов, купање, лов, шетње, спортско пењање, алпинизам итд.)
- Викенд излети
- Љетни одмори
- Релаксација
- Културне манифестације
- Научно-истраживачке радионице

Циљна тржишта	
Примарна	Секундарна
Бањалука	Србија
Општине из окружења	Мађарска
Страни резиденти у БиХ	Бугарска
Босна и Херцеговина	Румунија
Словенија	Земље Западне Европе
Хрватска	

Тржишни сегменти
- риболовци
- индивидуални активни гости
- групе посебних интереса (спортске припреме и такмичења)
- групе пријатеља
- млађа популација (18-25 год.)

Мјере за реализацију пројекта
- доношење регулационог плана за локалитет комплекса;
- израда пројектне документације;



- рјешавање питања управљања или власништва над земљиштем комплекса;
- финансијски и остали подстицаји Градске управе и Владе РС;
- формирање модела јавно-приватног партнерства;
- промоција.

Оријентациони трошкови изградње објекта ⁴⁹ (у КМ)	
Бунгалови	59.500
Спортско рекреативна зона са пратећим комерцијалним садржајима	337.500
Жичара	950.000
Укупно	1.347.000

Очекивани минимални број запослених
Директно запослени: 30
Индиректно запослени: 50

Спротско-рекреативни центар у Лусићком пољу

Сегменти туристичког производа
- Спортско-рекреативне активности (скијање, фудбал, тенис, кошарка, голф, бициклизам итд.)
- Зимски и љетни одмори
- Викенд излети
- Релаксација
- Гастрономија

Циљна тржишта	
Примарна	Секундарна
Бањалука	Србија
Општине из окружења	Мађарска
Страни резиденти у БиХ	Бугарска
Босна и Херцеговина	Румунија
Словенија	
Хрватска	

Тржишни сегменти
- спортски клубови
- индивидуални активни гости
- породице са/без дјеце
- млађа популација (18-25 год.)
- групе пријатеља

⁴⁹ По Плану просторне организације из Идејног урбанистичко-архитектонског рјешења



Мјере за реализацију пројекта
- доношење регулационог плана за локалитет комплекса; - израда пројектне документације; - рјешавање питања управљања или власништва над земљиштем комплекса; - финансијски и остали подстицаји Градске управе и Владе РС; - формирање модела јавно-приватног партнерства; - промоција.

Оријентациони трошкови изградње објекта ⁵⁰ (у КМ)	
Хотел са пратећим објектима	2.936.250
Бунгалови	850.000
Спортски терени отвореног типа	2.397.500
Спортски терени затвореног типа	787.500
Укупно	6.971.250

Очекивани минимални број запослених
Директно запослени: 170
Индиректно запослени: 400

Развојно-едукативни центар Мањача

Опис пројекта ⁵¹
Подручје економије на Мањачи, поред туристичког потенцијала, има и привредни, те се кроз овај пројекат планира производња органске хране, меса, воћа, поврћа, млијека и млијечних производа, локалних рукотворина и сувенира. Непосредну стручну подршку пољопривредним произвођачима пружао би новоосновани пољопривредно-едукативни центар као гаранција примјене савремених достигнућа и стандарда у овој врсти производње.

Очекивани резултати
- Основан пољопривредно-едукативни центар; - Унапређено сточарство и повртларство ширег подручја; - Унапређен туризам; - Едукација пољопривредних произвођача ка техничко-технолошком осавремењивању пољопривредне производње, те ка тржишно оријентисаној производњи.
Мјере за реализацију пројекта
- доношење регулационог плана за локалитет центра; - израда пројектне документације; - финансијски и остали подстицаји Градске управе и Владе РС.

⁵⁰ По Плану просторне организације из Идејног урбанистичко-архитектонског рјешења

⁵¹ Опис пројекта и очекивани резултати су преузети из нацрта Стратегије развоја Града Бањалука



Оријентациони трошкови изградње објекта ⁵² (у КМ)	
Зграда Развојно-едукативног центра	2.750.000
Укупно	2.750.000

Очекивани минимални број запослених: 50

Пољопривредно-индустријски комплекс Добрња

Опис пројекта ⁵³
Овим пројектом се планира оснивање пољопривредно-индустријске зоне на подручју Мањаче. Ради се о покретању пољопривредне производње ранчерског типа, као и о успостављању малих индустријских прерађивачких капацитета везаних за пољопривредну производњу (капацитети за складиштење, дораду, прераду и паковање пољопривредних производа). У оквиру комплекса планирана је изградња хиподрома.

Очекивани резултати
- успостављен пољопривредно-индустријски комплекс; - покренута пољопривредна производња на 30-50 ha; - изграђен хиподром; - успостављени сервисни садржаји неопходни за живот и рад у комплексу.

Мјере за реализацију пројекта
- доношење регулационог плана за локалитет комплекса; - израда пројектне документације; - финансијски и остали подстицаји Градске управе и Владе РС.

Очекивани минимални број запослених
Агро-индустријска зона: 25.000

Туристичко рекреативни центар етно села Чокорска поља

Сегменти туристичког производа
- Спортско-рекреативне активности - Викенд излети - Релаксација - Вјенчања

⁵² По Плану просторне организације из Идејног урбанистичко-архитектонског рјешења

⁵³ Опис пројекта и очекивани резултати су преузети из нацрта Стратегије развоја Града Бањалука



- Конференције
- Гастрономија

Циљна тржишта	
Примарна	Секундарна
Бањалука	Босна и Херцеговина
Општине из окружења	Србија
Страни резиденти у БиХ	Хрватска

Тржишни сегменти
- породице са дјецом
- индивидуални активни гости
- групе посебних интереса (вјенчања, спортске припреме итд.)
- млађа популација (18-25 год.)
- пословни гости

Мјере за реализацију пројекта
- доношење регулационог плана за локалитет комплекса;
- израда пројектне документације;
- рјешавање питања управљања или власништва над дијелом земљишта комплекса;
- финансијски и остали подстицаји Градске управе и Владе РС;
- формирање модела јавно-приватног партнерства;
- промоција

Оријентациони трошкови изградње објекта ⁵⁴ (у КМ)	
Коњички клуб	175.500
Вјерски објект	611.000
Пословни објекти	527.180
Угоститељски објекти са занатским центром	1.488.480
Базенски комплекс	1.332.150
Спортски терени	415.800
Објекти рекреативних садржаја са угоститељством	329.210
Бунгалови	815.810
Укупно	5.695.130

Очекивани минимални број запослених
Директно запослени: 100
Индиректно запослени: 200

2. Графички прилози

1. Територија студијског подручја	P = 1:150000
2. Геоморфолошка карта	P = 1:500000
3. Геолошка карта	P = 1:150000
4. Хидрогеолошка карта	P = 1:150000
5. Пољопривредно земљиште-стање	P = 1:150000
6. Педолошка карта	P = 1:150000
7. Бонитетна карта пољопривредног земљишта	P = 1:150000
8. Преглед шумског фонда	P = 1:150000
8а. Распрострањеност ловне дивљачи	P = 1:150000
9. Динамика становништва у периоду 1991.-2006.год.	P = 1:150000
10. Густина насељености 2006.год.	P = 1:150000
11. Распоред привредних дјелатности по насељима	P = 1:150000
12. Привредна структура по насељима 2006.год.	P = 1:150000
13. Саобраћајна инфраструктура-стање	P = 1:150000
14. Хидротехничка инфраструктура	P = 1:150000
15. Електроенергетска инфраструктура	P = 1:150000
16. Прегледна карта акумулација на Врбасу	P = 1:150000
17. Поштански саобраћај и телекомуникације	P = 1:150000
18. Доминантни предииони елементи	P = 1:150000
19. Пејзажне вриједности	P = 1:150000
20. Природно наслеђе	P = 1:150000
21. Културно-историјско наслеђе	P = 1:150000
22. Извод из Просторног плана општине Бањалука 1986.-2005.	P = 1:270000
23. Обухват за Регулациони план централног дијела насеља Крупа на Врбасу и приједлог обухвата за Регулациони план "Камени мост" Крупа на Врбасу	P = 1:20000
24. Приједлог обухвата за Регулациони план Спортско-рекреациони центар у Лусићком пољу	P = 1:20000
25. Приједлог обухвата за Регулациони план Туристичко-рекреативни центар етно села Чокорска поља	P = 1:20000
26. Приједлог обухвата за Регулациони план агро-индустријске зоне у склопу пољопривредно-индустријског комплекса "Добрња"	P = 1:20000

⁵⁴ По Плану просторне организације из Идејног урбанистичко-архитектонског рјешења